

T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TASAVVUF BİLİM DALI

BOSNA HERSEK'TE NAKŞBENDÎ TARİKATI
(DOKTORA TEZİ)

Samir VİLDİÇ

Danışman:

Prof. Dr. Salih ÇİFT

BURSA - 2018

T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TASAVVUF BİLİM DALI

BOSNA HERSEK'TE NAKŞBENDÎ TARİKATI
(DOKTORA TEZİ)

Samir VİLDİÇ

Danışman:

Prof. Dr. Salih ÇİFT

BURSA - 2018

TEZ ONAY SAYFASI

T. C. ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İslâm Temel Bilimleri Anabilim Dalı, Tasavvuf Bilim Dalı'nda 711223012 numaralı **Samir VİLDİÇ**, hazırladığı "**Bosna Hersek'te Nakşbendî Tarikatı**" konulu Doktora Çalışması ile ilgili tez savunma sınavı, 24/ 12 / 2018 günü **13⁰⁰** - **15⁰⁰** saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının **Başarılı** (başarılı/başarısız) olduğuna **Oybirliği** (oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav

Komisyonu Başkanı)

Prof. Dr. Salih ÇİFT

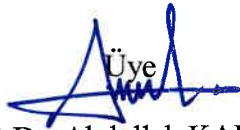
Uludağ Üniversitesi

Üye

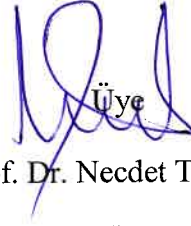
Prof. Dr. Bilal KEMİKLİ

Uludağ Üniversitesi

Prof. Dr. Abdullah KARTAL

Uludağ Üniversitesi

Prof. Dr. Necdet TOSUN

Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Reşat ÖNGÖREN

İstanbul Üniversitesi

24 / 12 / 2018

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: .../12/2018

Tez Başlığı / Konusu: BOSNA HERSEK'TE NAKŞBENDİ TARİKATI

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 216 sayfalık kısmına ilişkin, . /12/2018 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı %18'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

.../12/2018

Adı Soyadı: Samir VİLDİÇ

Öğrenci No: 711223012

Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri

Programı: Doktora

Statüsü: Y.Lisans Doktora

Prof. Dr. Salih ÇİFT

.../12/2018

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum “**Bosna Hersek’te Nakşbendî Tarikatı**” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

24/12/2018
Tarih ve İmza

Adı Soyadı : Samir VİLDİÇ

Öğrenci No : 711223012

Ana Bilim Dalı : Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Programı : Tasavvuf

Statüsü : Doktora

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : Samir VİLDİÇ
Üniversite : Uludağ Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı : Tasavvuf
Tezin Niteliği : Doktora Tezi
Sayfa Sayısı : xiii+201
Mezuniyet Tarihi : / /
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Salih ÇİFT

BOSNA HERSEK’TE NAKŞİBENDİLİK TARİKATI

Özet: İslam’ın Bosna Hersek’e tasavvuf yoluyla girdiği ve sufiler tarafından yayıldığı bilinmektedir. Osmanlı toplumunun din anlayışının merkezinde yer alan tasavvufun, Bosna halkının hayatına etkileri gönümüze kadar sürmüştür. Bosna’da yaygınlık kazanan tarikatların başında şüphesiz Nakşibendî tarikatı bulunmaktadır. Gaziler Tekkesi, İskender Paşa Tekkesi, Yediler Tekkesi, Mlin (Değirmen) Tekkesi, Ali Paşa Nakşibendî Tekkesi, Koskî Mehmet Paşa Hankahı, Foynica Tekkesi, Vukeljiçi Tekkesi, Oglavak Tekkesi, Seonica Tekkesi, Visoko Tekkesi, Meytaş Tekkesi ve Mesudiye Tekkesi Bosna Hersek’te Nakşibendî tarikatına ait yalnızca birkaç tanesidir. Bu tekkeler tasavvufî açısından olduğu kadar sanat tarihi yönüyle de önemi haiz mekânlar olup dini kimlikleri yanında fikri ve edebî yönleri güçlü isimlerin yetişmesinde de mühim rol oynamıştır. Bunlardan bazıları Şeyh Hüseyin Zukiç, Şeyh Abdurrahman Sırrî, Şeyh Meylî Baba, Şeyh Hüsnü Numanagiç, Abdulvehhab İlhâmî ve Mehmed Sami Şerbiç’tir.

Anahtar Sözcükler: Bosna Hersek, Nakşibendilik, Tarikat, Tekkeler.

ABSTRACT

Name and Surname : Samir VİLDİÇ
University : Uludağ University
Institution : Social Sciences Institution
Field : Basic Islamic Sciences
Branch : Mysticism
Degree Awarded : Doctorate
Page Number : xiii+201
Degree Date : / /
Supervisor : Prof. Dr. Salih ÇİFT

NAQSBANDI TARIQA IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Abstract: It is known that Islam has entered Bosnia-Herzegovina through the way of Sufism and spread there by Sufis. Sufism, which was in the center of Ottoman perception of religion, has been influential on the life of Bosnian people until today. Undoubtedly, Naqshbandi Tariqa is the leading tariqa among Sufi religious orders that have existed in Bosnia. Tekkes such as Gaziler Tekke, İskender Paşa Tekke, Yediler Tekke, Mlin (Mill) Tekke, Ali Paşa Naqshbandi Tekke, Koski Mehmet Paşa Hankah, Foynica Tekke, Vukeljiçi Tekke, Oglavak Tekke, Seonica Tekke, Visoko Tekke, Meytaş Tekke and Mesudiye Tekke are significant examples that belong to Naqshbandi Tariqa. These tekkes are not only important in terms of sufism but also they are of great importance for their role in training people whose intellectual and literary aspects are strong. Some of those characters are Hüseyin Zukiç, Şeyh Abdurrahman Sırrî, Şeyh Meylî Baba, Şeyh Hüsnu Numanagiç, Abdulvehhab İlhâmî ve Mehmed Sami Şerbiç.

Key Words: Bosnia and Herzegovina, Naqshbandi, Tariqa, Lodges.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU	iii
YEMİN METNİ	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ.....	x
KISALTMALAR.....	xi

GİRİŞ

A. KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	2
1. Arşiv Belgeleri.....	2
2. Seyahatnâmeler ve Rûznâmeler.....	3
3. Çalışmanın Temel Kaynakları	4
4. Süreli Yayınlar.....	10
5. Akademik Çalışmalar	17
B. BOSNA'DA TASAVVUF ve TARİKATLARA GENEL BAKIŞ	19
1. Tasavvufun Bosna Hersek'teki Tarihsel Serüveni	19
2. Bosna Hersek'te Yaygınlık Kazanan Tarikatlar	21

BİRİNCİ BÖLÜM

NAKŞBENDİLİK'İN BOSNA HERSEK'E GİRİŞİ ve KURULAN İLK NAKŞİ TEKKELERİ

A. NAKŞBENDİLİK'İN BOSNA HERSEK'E GİRİŞİ ve YAYILMASI.....	27
B. BOSNA HERSEK'TE KURULAN İLK NAKŞİ TEKKELERİ.....	33
1. Sarayev Gâziler Tekkesi.....	33

2.	Sarayevo İskender Paşa Tekkesi.....	34
3.	Şeyh Hasan Kâimî Tekkesi.....	39
4.	Mostar Koskî Mehmet Paşa Nakşbendî Hankâhı	40
5.	Foça Tekkesi.....	42
6.	Ali Paşa Nakşbendî Tekkesi	43
7.	Konjic Seonica Tekkesi	45
8.	Sarayevo Yediler Tekkesi.....	46

İKİNCİ BÖLÜM

BOSNA HERSEK'TE NAKŞBENDİLİK'İN KOLLARI

VE ÖNEMLİ TEMSİLCİLERİ

A.	BOSNA HERSEK'TE KURULAN MÜCEDDİDÎ TEKKELERİ.....	50
1.	Vukeljiçi Tekkesi.....	50
2.	Oglavak Tekkesi	59
3.	Foynica Tekkesi.....	68
4.	Mlin (Değirmen) Tekkesi	71
5.	Visoko Tekkesi	78
6.	Travnik Tekkesi	86
B.	BOSNA HERSEK'TE NAKŞBENDÎ TARİKATI'NIN HÂLİDİLİK KOLU	88
1.	İbrahim Smayıç-Seljubac (ö. 1920).....	90
2.	Rasim Saraçević (ö. 1994).....	94
3.	Yunus Sokoloviç (ö. 1945).....	94
4.	Derviş Spahiç (ö. 1978)	95
5.	Derviş Asım Korkut (ö. 1969).....	96
C.	BOSNA HERSEK'TE FAALİYET GÖSTEREN DİĞER NAKŞÎLER.....	98
1.	Abdulvehhâb Jepçak (ö. 1821)	98
2.	Doktor Mehmed Sami Şerbiç (ö. 1918).....	101
3.	Mustafa Çoliç (ö. 2004).....	102
4.	Mustafa Muiç (ö. 1999).....	102
D.	BOSNA HERSEK'TE SON DÖNEMDE KURULAN NAKŞÎ TEKKELER.....	105

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
NAKŞBENDİLİK'İN BOSNA HERSEK'E ÖZGÜ TEZAHÜRLERİ

A. BOSNA HERSEK NAKŞBENDÎ SİLSİLESİ	110
B. BOSNA HERSEK'TE NAKŞBENDÎ SEYRÜ SÜLÛKÜ	114
1. Bosna Hersek'te Nakşbendî Usulü Zikir	116
2. Nakşbendî-Hüseynî Zikrin Uygulanması	118
3. Günümüzde Bosna Hersek'te Nakşbendî zikirlerin yapıldığı yerler	120
C. BOSNALI NAKŞBENDİLERİN ALHAMİYADO EDEBİYATINA ETKİSİ	122
D. NAKŞBENDÎ TEKKELERİNDE ADÂB-ERKÂN ve MADDİ UNSURLAR	127
1. Tekkelerde Gülbank Okuma Âdeti	127
2. Bosna Hersek'te Nakşî Dervişlerin Kıyafetleri	128
3. Bosna Hersek'te Nakşîlerin Düzenlediği Özel Törenler	129
4. Bosna Hersek'te Nakşî Tekkelerinin Özellikleri	130
5. Bosna Hersek'te Görev ve Konumlarına Göre Tasavvuf Erbabının Dereceleri	131
6. Bosna Hersek'te Nakşî Tekkelerinde Maddî Kültür Unsurları ve Semboller	132
7. Bosna Hersek'te Nakşbendî Tekkelerinde Okunan Türkçe İlahiler	133
SONUÇ	135
KAYNAKÇA	138
EKLER	169

ÖNSÖZ

Bosna'da halkın en çok ilgi gösterdiği tarikatların başında Nakşbendîlik gelmektedir. Nakşbendîler diğer tarikat mensuplarının aksine Bosna Hersek'in belirli yerlerinde değil, birçok şehir, kasaba ve köylerinde tekkeler kurarak halkın çeşitli tabakalarına nüfuz edebilmişlerdir. Nitekim, Osmanlıların bölgeyi fethinden günümüze kadar onlarca Nakşbendî tekkesi Bosna Hersek'te kuruldu. Ülkenin tarihi incelendiğinde birçok önemli yönetici şahsiyetin de bu tarikata mensup olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu tekke ve şahsiyetlerin bütün yönleriyle ele alınıp incelenmesi Nakşbendîlik'in Bosna Hersek'teki öneminin ortaya çıkarılması anlamını da taşımaktadır. Böylesi bir amaca yönelik olarak kaleme alınan bu çalışma giriş ve üç bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde araştırma boyunca kullanılan kaynaklar değerlendirildi. Bu bölümde ayrıca, Bosna Hersek'te tasavvuf ve tarikatlar ele alınmış olup ülkede yaygınlık kazanan tarikatlara ait tekkeler, en önemli temsilcileriyle birlikte kısaca tanıtıldı. Birinci bölümde Nakşbendîlik'in Bosna Hersek'e girişi ve yayılışının yanı sıra ilk dönemde kurulan tekkeler ve öne çıkan şahsiyetler hakkında bilgi verildi. İkinci bölümün konusu Bosna Hersek'te XVIII. yüzyıldan günümüze kadar inşa edilen tekkeler, tarihçeleri ve şeyhleridir. Buna ilaveten bu bölümde Müceddidî ve Hâlidî Nakşî kollarının Bosna Hersek'teki yansımaları da işlendi. Üçüncü bölümde ise Nakşbendîlik'in Bosna Hersek'e özgü tezahürleri, günümüze ulaşan silsilesi, zikir usûlü, bazı etkili temsilcileri, eserleri ve tarikatın günümüzdeki durumu konu edinmektedir.

Çalışmanın konusunun belirlenmesinden sonuçlandırılmasına kadar her türlü teşvik, tenkit ve yol göstericiliği ile desteğini esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Salih ÇİFT'e; araştırmamın yönlendirilmesinde yardımlarını gördüğüm Prof. Dr. Bilal KEMİKLİ, Prof. Dr. Mustafa KARA, Prof. Dr. Çazim HACİMEYLİÇ ve Prof. Dr. Necdet TOSUN'a şükranlarımı sunarım. Ayrıca çalışmanın teknik kısmının düzenlenmesinde yardımlarını esirgemeyen Nehri AYDINÇE, Gülçin BALAT, Edin İMAMOVIÇ, Elvedin İMAMOVIÇ, Mehmet ESEN, Esad BAZDAR, Akif ŞAHİN ve araştırmam esnasında her türlü maddi ve manevî desteklerini sağlayan eşim Kübra VİLDİÇ, babam İbro VİLDİÇ ve annem Bahra VİLDİÇ'e şükranlarımı bir borç bilirim.

Samir VİLDİÇ

Bursa 2018

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.t.	Adı geçen tez
a.m.	Aynı müellif
ANUBIH	Akademija znanosti i umjetnosti BiH (Bosna Hersek Bilim ve Sanat Akademisi)
a.s.	Aleyhisselâm
b.	İbn, bin
bkz.	Bakınız
bs.	Basım
BZK	Bošnjačka zajednica kulture (Boşnak Ortak Kültürü)
c.	Cilt
cm	Santimetre
çev.	Çeviren
d.	Doğum
DİA.	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
ed.	Editör
Ef.	Efendi
GHB	Gazi Hüsrev Bey
haz.	Hazırlayan

İVZ	İslamska vjerska zajednica (İslam Din Birliği)
km	Kilometre
krş.	Karşılaştırmız
ktp.	Kütüphânesi
k.s.	Kuddise sirruhû
h.	Hicrî
Hz.	Hazreti
m.	Miladî
no.	Numara
nşr.	Neşreden
orj.	Orijinal
OMAD	Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi
ö.	Ölüm
POF	Prilozi za orjentalnu filologiju (Oryantalizm Filoloji Dergisi)
r.a.	Radıyallahu anh / Radıyallahu anhâ
v.	Vefatı
s.a.v.	Sallallahü aleyhi ve sellem
s.	Sayfa
ss.	Sayfalar arası
sy.	Sayı

SBE	Sosyal Bilimler Enstitüsü
sad.	Sadeleştiren
şrh.	Şerh eden
ts.	Tarihsiz
UÜSBE	Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
vd.	Ve diğerleri
VIŠT	Viša Islamska šerijatsko-teološka škola (Sarayevo Şeriat Yüksek İslam Okulu)
vr.	Varak
vs.	Ve saire
yay.	Yayımları, Yayınevi
TAD	Türkiyat Araştırmaları Dergisi
TDED	Türkiye Dil ve Edebiyat Dergisi
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
ter.	Tercüme eden
T.C.	Türkiye Cumhuriyeti

GİRİŞ

Osmanlıların XV. yüzyılda Bosna Hersek'i fethi, Bosna ile İslamiyet arasındaki ilk temas değildir.¹ Bazı tarihçilerin verdiği bilgilere göre, İslam bu topraklara fetihten çok daha önce ulaştı. İslam'ın bu coğrafyaya, XII. yüzyılda Macaristan topraklarında yaşamakta olan Müslüman Halisiye kabilesinin bölgede tehdit olarak algılanmaya başlamasıyla birlikte bugün Bosna'nın doğu bölgesinde bulunan kendi ismini vermiş olduğu Kalesiya şehrine göçmesi ile girdiği anlaşılmaktadır.² Sonraki dönemde Yahudilerle beraber Müslüman kabilelerin yine XIV. yüzyılda Macaristan topraklarından sürüldüğü ve Bosna'nın kuzeydoğu bölgesine yerleştirildiği bilgisi kaynaklarda yer almaktadır.³ Balkanlara XIII. yüzyıldan itibaren yerleşmeye başlayan tasavvuf kültürü Bosna'yı da etkilemiş ve halkın üzerinde derin izler bırakmıştır. Osmanlıların bu topraklara gelmesiyle beraber tarikat ehli de bölgeye akın etmiştir. Hatta fetih sırasında Horasanlı Aynî Dede (ö.1461/62) ve Şemsî Dede (ö.1461/62) gibi birçok dervişin Osmanlı ordusunda yer aldığı ve şehit düştüğü bilinmektedir.⁴ Osmanlı toplumundaki din anlayışının merkezinde yer alan tasavvufun, Bosna halkının hayatına etkileri günümüze kadar sürmüştür. Bugün Bosna'da İslam kültürü incelendiğinde Müslüman halkın tasavvufî bir hayatla iç içe yaşadığı görülmektedir. Bosna'da XV. yüzyılda kurulan kasabaların gelişmesinde de dervişlerin önemli rolü olmuştur.⁵ Tekke ve zaviyeler etrafında kurulan yerleşim yerleri zamanla kasabaların merkezleri haline gelmiş. Buna örnek olarak Bosna'daki Srebrenica ve Zvornik kasabaları arasında 1519 yılında Şeyh Hamza Orloviç (ö. 1573) tarafından kurulan Orloviç Tekkesi zikredilebilir.⁶ Bir başka örnek de Travnik ile Banja

¹ Noel Malcolm, *Bosnia A Short History*, NYU Press, New York, 1996, s. 121.

² Džavid Haverić, *Dolazak İslama na Balkan i u Bosnu*, 07 Ağustos 2007, http://bosnjaci.net/prilog.php?pid=18823&dolazak_islama_na_balkan_i_u_bosnu (18 Ağustos 2016). Ayrıca, Hacı Sinan Tekkesi şeyhi Sead Halilagić ile yapılan mülakat sırasında kendisi şahsıma bu bilgileri nakletmiştir.

³ Smail Balić, *Das unbekannte Bosnien*, Böuhlau, Verlag, 1992, ss. 84-89.

⁴ Džemal Čehajić, *Derviški Redovi u Jugoslavenskim Zemljama sa posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu*, Orijentalni Institut u Sarajevu, Sarajevo, 1986, s. 21.

⁵ Adem Handžić, "O ulozu derviša u formiranju gradskih naselja u Bosni u XV. stoljeću", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, sy. XXXI, Sarajevo, 1981, ss. 169-178; Adem Handžić, "O formiranju nekih gradskih naselja u Bosni u XVI vijeku", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, sy. XXV, Sarajevo, 1976, ss. 133-169.

⁶ Edin Kukavica, *Bajramijje-Melamijje Hamazevijje*, Izdavačka kuća Sedam, Sarajevo, 2009, ss. 81-82; Adem Handžić, "Jedan savremeni dokument o šejhu Hamzi iz Orlovića", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, sy. XVIII-XIX, Sarajevo, 1973, ss. 206-214.

Luka şehirleri arasında Ali Dede İskender (ö. XV. yy) tarafından kurulan ve burada Skender Vakuf kasabasının oluşmasına sebep olan tekkedir.⁷

Bosna Hersek'te yaygınlık kazanan ve gelişen tarikatlar arasında Nakşbendîlik'in yanı sıra Halvetîlik, Mevlevîlik, Bektaşîlik ve Kâdirîlik bulunmaktadır. Osmanlıların Bosna'yı fethinden günümüze kadar bu tarikatlara ait birçok tekke kurulmuş ve bu tekkeler geniş halk kitleleri tarafından kabul görmüştür. En çok rağbet gören tarikatların başında bu çalışmanın da konusu olan Nakşbendîlik yer almaktadır. Nakşbendîlik'in Bosna Hersek'te "*halkın tarikatı*"⁸ olarak anılması, ülkedeki etkisi hakkında ipucu vermektedir. Ancak Bosna'da günümüze kadar onlarca Nakşbendî tekkесinin kurulmasına ve yüzlerce şeyh yetiştirilmiş olmasına rağmen yapılan çalışmaların oldukça sınırlı olduğu söylenebilir. Mevcut olanlar da kuşatıcı olmaktan uzak ve sadece belirli konular üzerinde yoğunlaşan dar kapsamlı çalışmalardır.

A. KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Kaynaklara ulaşmak amacıyla başta Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi Arşivi, T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtlar Arşivi ve Sarayevo Üniversitesi Oryantalizm Enstitüsü Kütüphanesi olmak üzere, diğer kamu ve özel kütüphanelerde yayınlanan kitap, dergi, tez, makale ve ansiklopediler tarandı. Akabinde Bosna Hersek'teki tekkeler birçok kez ziyaret edilerek, günümüzde (hâlâ) hayatta olan şeyh ve mensuplarından şifâhî bilgiler alınmaya özen gösterildi.

1. Arşiv Belgeleri

Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi, T.C. Başbakanlık Vakıf Kayıtlar Arşivi, Sarayevo Oryantalizm Enstitüsü Kütüphanesi, Sarayevo Boşnak Enstitüsü Kütüphanesi ve Bosna Hersek Federasyonu Hersek Neretva Kantonu Devlet Arşivinde konumuzla alakalı on beş arşiv belgesi tespit edildi. Bunlar arasında Hürrem Paşa oğlu İskender ve Ahmed Beylerin Vişegrad'a bağlı Boraç Nahiyesi'nde ve kendilerine miras olarak intikal eden çiftlikleri vefatlarından sonra evlatlarının nesilleri kesilirse İskender Paşa'nın Sarayevo'da yaptırdığı tekkenin giderlerine sarf olunması hakkındaki vakıfname; Gâziler Tekkesi şeyhi Hacı Ramadan'ın Hacca gidişi ve mahalle sakinlerinden Tural oğlu Mehmet'in kendisine vekâlet etmesinden bahseden ve kim olduğu tespit edilemeyen Kemal Bey adındaki bir kişiye ait olan vasiyetname; Nakşbendîlik mensuplarından, Has Bahçe ustalarından Mirşah oğlu Mehmet Efendi'nin Bosna Hersek'in Konjic şehrinde bulunan iki han, iki adet dükkân, babasından

⁷ Mustafa Imamović, *Historija Bošnjaka*, Preporod, Sarajevo, 1998, ss. 97, 102, 185-187.

⁸ Samir Beglerović, "Izazovi Nakšibendijske tradicije za savremenu bosansko-hercegovačku omladinu", *Takvim za 2013. godinu*, Sarajevo, el-Kalem, 2013, s. 180.

miras olarak intikal eden büyük bir evini, çiftlik ve bostan yerlerini, Nakşbendî ve Celvetî şeyhlerinin istifadelerine sunması; Mostar Müftüsü Ahmed Efendi (ö. 1758)'nin İstanbul'da bulunduğu sırada Şeyh Murad Tekkesi şeyhi Muhammed Murâd Buhârî'ye intisap etmesi ve şeyhin *Risâle fî âdabi't-tarîkati'n-nakşibendiyya* ve *Tarîku telkîni ismi'z-zât alâ't-tarîkatin-nakşibendiyya* adlı iki risalesini yeniden yazıya geçirmesi ve Gâziler Tekkesi'nin yanında tekkeye ait olan bahçe ve arazilerin Hasan Bey adlı bir şahsa ait vakfiyesi gibi belgeler bulunmaktadır.

Arşiv kaynakları arasında Hurûfât Defterleri de bulunmaktadır. Bunlar, vakıf müesseselerine günlük tayin ve terfi işlemlerine dair berat içeriklerinin kaydedildiği defterlerdir. Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtları Arşivi'nde muhafaza edilen defterler arşivde Anadolu Hurûfât ve Rumeli Hurûfât olarak iki seri şeklinde ayrılmış olup, toplamda 206 adet defterden 63'ü Rumeli Kadıaskerliğine aittir. Söz konusu hurûfât defterlerinde Bosna'ya bağlı kazaları ilgilendiren sekiz kaydın üçü Nakşbendî tekke ve türbelerine aittir. Bunlar da İskender Paşa Zâviyesi, Kâ'imî Tekkesi ve Şemsî Dede ile Aynî Dede'nin türbeleri ile alakalıdır.

2. Seyahatnâmeler ve Rûznâmeler

Bosna Hersek Osmanlı Devleti'nin Batı'daki en uç noktasında bulunmasından ötürü dünyaca ünlü seyyahların uğrak yerlerinden biri olmuştur. Özellikle XVI. ve XVII. yüzyıllarda Katarino Zeno (ö. XVI. yy)⁹, Evliya Çelebi (ö. 1682)¹⁰ ve Atanasiye Georgiceo (ö. 1640)¹¹ gibi önemli Doğulu ve Batılı seyyahlar burayı ziyaret etmiş, seyahatnamelerinde Bosna Hersek hakkında bilgi aktarmışlardır. Bunlar arasında çalışmanın konusu itibarıyla önemli bilgi sunan kaynak eserler şunlardır:

⁹ Katarino Zeno, XVI. yüzyılda yaşamış İtalyan seyyahdır. Batı'dan Doğu'ya yolculuğu esnasında 1550 yılında Sarayevo'yu da gezmiş ve Batı kaynakları arasında şehri bu isimle zikreden ilk seyyah olmuştur. Detaylı bilgi için bkz. Petar Matkoviç, "Potanje gl.", *RAD*, sy. 62, ss. 87-126.

¹⁰ Evliya Çelebi, 1611 yılında İstanbul'da doğmuş, 1682 yılında İstanbul'da vefat etmiş Osmanlı İmparatorluğunun en önemli gezginlerdendir. 50 yıldan aşkın bir zaman boyunca Osmanlı topraklarını gezmiş ve *Seyahatnâme* adlı bir eser ortaya çıkarmıştır. Evliya Çelebi, adı geçen eserinde gezip gördüğü yerleri kendi üslûbû ile anlatmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Mücteba İlgürel, "Evliya Çelebi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. 11, ss. 529-533.

¹¹ Atanasiye Georgiceo, 1590 yılında Hırvatistan'ın Split şehrinde dünyaya gelmiş, 1640 yılında ise vefat etmiştir. 1626 yılında Bosna'yı gezmiş ve hakkında önemli bilgiler vermiştir. Detaylı bilgi için bkz. Ennio Stipčević, "Habent sua fata libelli: "Pisni" (1635) Atanazija Jurjevića", *Arti musices*, sy. XXVI, yıl 1995, ss. 65-72; J. Mantuani: "Hrvatska crkvena pjesmarica iz god. 1635", *Sveta Cecilija*, sy. IX, yıl 1915.

2.1. Evliya Çelebi Seyahatnâmesi

Tarih, coğrafya ve toplum hayatı konusunda önemli bilgiler sunan Evliya Çelebi (ö. 1682)'nin *Seyahatnâme*¹² adlı kitabında tasavvuf, tarikatlar, şeyhler, tekkeler ve ziyaretgâhlar da ele alındı. Evliya Çelebi, tekkelerin eğitim, sosyal ve kültürel fonksiyonlarına temas ederken, onların günlük maddi ve manevi ihtiyaç cihetleri ve mimarileri hakkında da bilgiler sunmuştur.¹³ Çelebi, 1660 yılında Bosna Hersek'i ziyaret etmiş ve pek çok önemli bilgi aktarmıştır. Bu bilgiler arasında tarikatlar ve tekkeler ile ilgili olanlar da dikkat çekicidir. *Seyahatnâme*'de, Bosna'nın toplam 19 şehrindeki 93 tekkeden bahsedilmektedir. Bosna'daki tekkelerle ilgili verdiği rakamlar abartılı bulunsa da,¹⁴ Osmanlıların Bosna Hersek'in fethinin ilk yıllarında dahi, halk arasında tasavvufî hayatın ne denli yaygın olduğunu göstermektedir. Çelebi, Bosna Hersek'teki Nakşbendî tekkelerine de işaret etmektedir.¹⁵

2.2. Mula Mustafa Başeski'nin Ljetopis'i

Mula¹⁶ Mustafa Başeskiya (ö. 1809)'nın, yaşadığı dönemdeki olayları kaydettiği *Ljetopis* adlı kitabı, Bosna Hersek'in XVIII. yüzyıl tarihi hakkında günümüze değin kullanılagelen en yaygın kaynak durumundadır. Eserde, Sarajevo ve Bosna Hersek'teki önemli olaylar, Müslüman ve bazı gayrimüslimlerin vefat tarihleri, kimi âlimler hakkında bilgiler, tasavvufî hayat ve tekkeler, askerliğe ve savaşa katılan Bosnalı Müslümanların kaderleri, çıkan yangınlar, hastalıklar ve diğer birçok konu hakkında bilgiler verilmektedir. Halkın yaşadığı fakirlikle ilgili yazarken gıda fiyatlarına varıncaya kadar birçok bilgi de aktarmaktadır.¹⁷

3. Çalışmanın Temel Kaynakları

3.1. İlhamija život i djelo (İlhamî'nin Hayatı ve Eserleri)

Bosna Hersek'te Osmanlı döneminin sonu ve Avusturya-Macaristan döneminin başlangıcında yaşamış önemli Boşnak siyasetçilerden Muhammed Hacıyamakoviç (ö.1878) tarafından ele alınan, Nakşbendîlerin önemli temsilcilerinden İlhamî mahlaslı Abdulvehhâb ibn Abdulvehhâb Jepçevî (ö. 1821) hakkında yapılan en kapsamlı çalışma, 1991 yılında basılan *İlhamija život i djelo* adlı eserdir. XVIII. ve XIX. yüzyılda yaşamış Bosna Hersek'in

¹² Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, c. I-X, çev. Mümin Çevik, Üçdal Neşriyat, 2012.

¹³ M. Askeri Küçükaya, *Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Tasavvuf*, Mostar Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 105-325.

¹⁴ Evliya Çelebiya, *Putopisi izbor Evlija Čelebija*, çev. Hazim Šabanović, Bosanska Riječ, Sarajevo, 2012, s. 27.

¹⁵ Evlija Čelebiya, *Putopis-odlomci o jugoslovenskim zemljama*, çev. Hazim Šabanović, Veselin Masleša, Sarajevo, 1979.

¹⁶ Bosna Hersek'te "Molla" unvanının karşılığı olarak "Mula" kelimesi kullanılmaktadır.

¹⁷ Mula Mustafa Başeskiya, *Ljetopis*, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 1997.

en ünlü ve önemli şahsiyetleri arasında yer alan İlhamî, aynı zamanda Osmanlı dönemindeki en cesur şair ve Boşnak entelektüeli olarak da bilinmektedir. Bu eserde İlhamî, Şeyh Hüseyin Zukiç (ö. 1799) ve Şeyh Abdurrahman Sırrî (ö. 1847)'nin sohbetlerine katılmış Nakşbendîlik'e mensup bir yazar ve şair olarak konu edilmiştir.¹⁸

3.2. Sarajevske Džamije-druge javne zgrade Turske dobe (Sarajevo'da Osmanlı Döneminde Cami ve Diğer Kamu Binaları)

Şeyh Seyfuddin Kemura (ö. 1917)¹⁹ tarafından 1910 yılında kaleme alınan bu eser İskender Paşa Tekkesi hakkında önemli bilgiler içermektedir. Tekke, Bosna'nın fethi sırasında Fatih Sultan Mehmet'in önemli komutanlarından biri olan İskender Paşa Yurışiç (ö.1506) tarafından XV. yüzyılda yaptırılmıştır. Kemura'nın *Sarajevske Džamije-druge javne zgrade Turske dobe* adlı eserinde tekkenin kurucusu, kuruluş tarihi, vakıfları ve postnişinleri hakkında bilgiler verilmiştir.²⁰

3.3. Derviški redovi u Jugoslavenskim zemljama (Yugoslavya Ülkelerinde Tarikatlar)

Cemal Çehayiç (ö. 1989)²¹ tarafından yazılan *Derviški redovi u Jugoslavenskim zemljama* adlı eser, bu çalışmada en çok başvurulan kaynaklardan biri olma özelliğini taşımaktadır. Eser, Balkanlar ve özellikle Bosna Hersek'te Mevlevîlik, Nakşbendîlik, Halvetîlik, Kâdirîlik, Rifâîlik ve Bektaşîlik gibi tarikatların tarihi serüvenini ve mevcut durumlarını ele almaktadır. Kitapta Nakşbendîlik'in Bosna Hersek'e gelişi ve yayılması, Gâziler Tekkesi, İskender Paşa Zâviyesi ve Yediler Tekkesi gibi ilk dönem Nakşî tekkeleri hakkında bilgiler verilmekte ve XVIII.-XIX. yüzyıllarda Nakşbendî tarikatının Bosna'da yayılması gibi konular işlenmektedir. Bunların dışında dipnotlarda kullanılan kaynaklardan hareketle ulaşılan bilgiler de çalışma açısından önem arz etmektedir.²² Bu kitap daha sonraki

¹⁸ Muhammed Hadžijamaković, *Ilhamija život i djelo*, el-Kalem, Sarajevo, 1991.

¹⁹ Şeyh Seyfuddin Kemura 1864 yılında Sarajevo'da doğmuş, 1917 yılında vefat etmiştir. Yazdığı eserler arasında özellikle Sarajevo'daki Osmanlı yapıları konu edinenler ayrı bir öneme sahiptir. Daha detaylı bilgi için bkz. Mehmed Mujezinović, "Merhum Šejh Sejfudin-Fehmi Efenđija Kemura kao epigrafičar uz 40-godišnjicu njegive smrti (1863-1917)", *Glasnik Vrhovnog Islamskog Starješinstva*, c. 3-5, yıl 1958, ss. 158-167.

²⁰ Šejh Sejfudin Kemura, *Sarajevske Džamije-Druge javne zgrade Turske dobe*, Zemaljska Štamparija, Sarajevo, 1910.

²¹ Džemal Čehajić (Cemal Çehayiç) 1930 yılında Kiseljak'ta doğmuştur. 1959 yılında Edebiyat Fakültesi Şarkiyatçılık Bölümünü bitirmiş ve daha sonra iki sene hocalık yapmıştır. Ardından 1961-1965 yılları arasında Farsça Dili ve Edebiyatı üzerine doktorasını bitirmiş ancak dönemin hükümet tarafından doktorası kabul edilmemiştir. Çehayiç, bilahare 1978 yılında "Yugoslavya Ülkelerinde Tarikatlar" adıyla doktora tezini yeniden tamamlamıştır. Birçok görevde bulunan Çehayiç, 1989 yılında vefat etmiştir. Bkz. Ismet Kasumović, "Prof. Dr. Džemal Čehajić (1930-1989)", *Glasnik Vrhovnog Islamskog Starješinstva u SFRJ i Rijasetu Islamske Zajednice u SFRJ*, sy. LIII/1990, No. 1, ss. 144-146.

²² Čehajić, a.g.e., Sarajevo, 1986, ss. 34-79.

dönemlerde tasavvuf alanıyla ilgili çalışma yapanların temel kaynağı olmasına rağmen gerekli ilgiyi görmemiştir.²³

3.4. Tekije u Fojničkom kraju (Foynica Tekkeleri)

Halid Buljina (ö. 2010) tarafından 1991 yılında yayımlanan *Tekije u Fojničkom kraju* adını taşıyan eserde, Foynica şehri ve burada bulunan medresenin yanı sıra, tarikatların kasabaya gelişi ve Foynica, Vukeljiçi ve Oglavak tekkeleri konu edilmektedir. Kitapta Foynicalı Nakşbendî şeyhlerin eserlerine ve Şeyh Sırrî (ö. 1847) ile İlhamî (ö. 1821)'nin ilişkilerine de yer verilmektedir. Foynica şehri Osmanlı döneminde ilim merkezleri arasında yer almış, aynı zamanda Nakşbendîlik'in de gelişme alanı olmuştur. Çalışmanın önemli bir bölümünü oluşturan şehrin merkezi ve Vukeljiçi ile Oglavak köylerinde inşa edilen bu tekkelerin tarihçeleri, bânileri ve şeyhleri hakkındaki bilgiler söz konusu Buljina'nın eserinde kendileri için ayrılan bölümlerde işlenmektedir.²⁴

3.5. Povijest Bosne (Bosna Tarihi)

XIX. yüzyıl sonlarında yaşayan *Muvekkit* mahlaslı Salih Hacıhüseyinoviç (ö. 1888) tarafından Türkçe olarak kaleme alınan *Bosna Tarihi* adlı eser, 1999 yılında Bosnacaya²⁵ tercüme edilerek yayımlanmıştır. Muvekkit, 1400 sayfalık eserinde Osmanlıların Bosna'yı fethinden 1878 yılında Avusturya-Macaristan'a terk etmesine kadar olan dönemi ele almaktadır. Eser, İsmail Efendi'nin oğlu Sirvanlı Mehmet Reco (ö. ?) ve Ali Paşa Rizvanbegoviç (ö. 1851)²⁶ gibi Bosna tarihi açısından önem arz eden Nakşbendî tarikatına mensup şahsiyetler hakkında ihtiva ettiği bilgilerden ötürü çalışmada kaynak olarak kullanılmıştır.²⁷

3.6. Aşik-i Billah

²³ Metin İzeti'nin *Balkanlarda Tasavvuf* adlı kitabının büyük bir kısmı Çehayiç'in adı geçen eseri ile aynı olduğundan dolayı çalışmamızda kaynak olarak kullanılmamıştır.

²⁴ Halid Buljina, *Tekije u Fojničkom Kraju*, Izdavačka kuća Svjetlost, Fojnica 1991, s. 39.

²⁵ Çalışmamızda Türkçede yanlış olarak kullanılan "Boşnakça" yerine, Bosna Hersek'te resmi dil kabul edilen ve ülkenin bütünlüğünün önemli bir etkeni olan "Bosna Dili" veya "Bosnaca" tercih edilmiştir.

²⁶ Ali Paşa Rizvanbegoviç (ö. 1851), 1813-1833 yılları arasında Ustolça Kaptanı ve 1832-1851 yılları arasında Hersek Sancakbeyi olarak görev yapmış Hersekli siyasetçidir. Rizvanbegoviç, 1831 yılında Ustolça Kaptanı olarak doğduğu şehre atanmış, 1831-1833 yılları arasında çıkan Bosna Ayaklanması'nın bastırılmasında gösterdiği emekleri nedeniyle 1833'te müstakil sancak haline getirilen Hersek Sancağı'nın sancakbeyi olmuştur. Bağimsız hareket etmesi üzerine Ömer Lütfi Paşa tarafından Mayıs 1851'de görevinden alınıp idam edilmiştir. Ardından Hersek Sancağı tekrar Bosna Eyaleti'ne bağlanmış. Bkz. Hamdija Kapidžić, "Ali Paşa Rizvanbegoviç i njegovom doba", *ANUBIH i Filozofski fakultet u Sarajevu*, Sarajevo, 2001, s. 190; Hajrudin Čurić, "Husejin Bračković o Ali-paši Rizvanbegoviću i njegovom vremenu", *Glasnik Vrhovnog Islamskog Starješinstva u SFRJ*, sy. V (XVII)/1954, No. 4-6, ss. 88-92.

²⁷ Salih Sidki Hadžihusejnoviç *Muvekkit, Povijest Bosne*, c. II, el-Kalem, Sarajevo, 1999.

Visoko'da önemli Nakşbendî şeyhlerinden Ömer Bukureviç (ö.1997) tarafından kaleme alınan ve vefatından bir yıl sonra yayımlanan *Aşik-ı Billah* adını taşıyan eserde ilahiler, tarikat ehlinin âdâb, erkân ve ahvâlini konu alan yazılar ile tavsiye ve öneriler sunulmaktadır. Bunun yanı sıra bölgedeki tasavvuf kültürü, Nakşbendî zikri, tarikatın Bosna'daki silsilesi, Visoko Tekkesi ve Hüsnü Numanagiç (ö. 1931)'in hayatı gibi pek çok konu işlenmektedir.²⁸

3.7. Istaknuti Bošnjaci (Öne Çıkan Boşnaklar)

Mahmut Traljiç (ö. 2002)'in eserleri arasında *Istaknuti Bošnjaci* adını taşıyan kitabının şüphesiz ayrı bir yeri bulunmaktadır. Kitap çeşitli alanlarda öne çıkmış Boşnakların biyografilerini sunmaktadır. Bu çalışmada özellikle Nakşbendîlik'e mensup Besim Korkut (ö. 1975), Derviş A. Korkut (ö. 1969) ve Sakib Korkut (ö. 1929) hakkında sunulan bilgilerden faydalanılmıştır.²⁹

3.8. Šejh i muftija na razmeđu vremena Hadži hafiz Husni efendija Numanagić (Zaman Kavşağında Şeyh ve Müftü Hacı Hafız Hüsnü Efendi Numanagiç)

Amela Numanagiç tarafından 2013 yılında yazılan *Šejh i muftija na razmeğu vremena: Hadži hafiz Husni efendija Numanagić* adlı eser, Bosna Hersek'te Nakşbendîlik'in önemli şahsiyetlerinden biri Hüsnü Numanagiç (ö. 1931)'in hayatını konu edinmektedir. Eser aynı zamanda Bosna Hersek'te Nakşbendîlik ve tekkeleri hakkında da bilgiler ihtiva etmektedir. Hüsnü Numanagiç ve kurucusu olduğu Visoko Tekkesi ile ilgili olan bölümlerde bu eserden faydalanılmıştır.³⁰

3.9. Historija Bošnjaka (Boşnakların Tarihi)

Belgrat, Novi Sad, Mostar ve Yale üniversitelerinde ders veren tarihçi Mustafa İmamoviç (ö. 2017) Bosna tarihi alanında önemli eserler kaleme almıştır. Şüphesiz bunların en önemlisi *Historija Bošnjaka* adlı kitabıdır. Bosna Hersek hakkında araştırma yapanların vazgeçilmez kaynaklarından biri olan bu eser, Boşnakların tarihini Feodal Bosna Devleti Dönemi, Osmanlı Dönemi ve Modern Dönem olarak çeşitli bölümlere ayırmaktadır. Eserin özellikle Osmanlıların Bosna Hersek'i fethi, İslam'ın yayılması ve Osmanlı Dönemi bölümünden istifade edilmiştir.

3.10. Iz kulturne historije Bošnjaka (Boşnakların Kültür Tarihi)

Istaknuti Bošnjaci kitabının yazarı Mahmut Traljiç (ö. 2002)'in diğer bir önemli eseri *Iz kulturne historije Bošnjaka* adını taşıyan ve 7 bölümden oluşan kitabıdır. Eserin özellikle

²⁸ Šejh Hadži Omer Ef. Bukurević, *Ašiki billah*, Nakšibendijska Tekija Visoko, Visoko 1998.

²⁹ Hafiz Mahmud Traljić, *Istaknuti Bošnjaci*, el-Kalem, Sarajevo, 1998.

³⁰ Amela Numanagić, *Šejh i muftija na razmeđu vremena: Hadži hafiz Husni efendija Numanagić*, Dobra Knjiga, Sarajevo, 2013.

“*Hattat Şeyh Abdurrahman Sırrî*” ve “*Foça’da Tekke ve Tarikatlar*” adlı makalelerinden faydalanılmıştır. Birinci makalede Abdurrahman Sırrî (ö. 1847)’nin hayatına ve Üsküp Mustafa Paşa Camisi’nde bulunan Şeyh Sırrî’nin eliyle yazılan Mushafa dair önemli bilgiler sunulmuş, diğer makalede ise Foça’daki tekkelerle ilgili bilgiler verilmiştir.³¹

3.11. Ako hoćeš derviš biti (Derviş Olmak İster İsen)

Salih İbrişeviç (d.1941-)’in bu eseri Şeyh Abdurrahman Sırrî’nin *Ako hoćeš derviš biti* adlı şiirinin şerhine tahsis edilmiştir. Hazim Numanagiç (d. 1960-) kitabın önsözünde Sırrî (ö. 1847) hakkında önemli bilgiler vermiştir. Bu bilgiler arasında Şeyh Sırrî’nin ailesinin Şam’dan Amasya üzerinden Bosna’nın Foynica kasabasına kadılık vazifesini icra etmek üzere gelmesi, Şeyh Sırrî’nin hayatı, Hüseyin Zukiç ile ilişkileri ve faaliyetleri de yer almaktadır.³²

3.12. Mjesto i uloga derviških redova u Bosni i Hercegovini (Bosna Hersek’te Tarikatların Yeri ve Rolü)

2007 yılında Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (ö. 1273)’nin doğumunun 800. yıldönümü vesilesiyle Sarajevo’da *Bosna Hersek’te Tarikatların Yeri ve Rolü* adlı sempozyum düzenlenmiştir. Daha sonra 2011 yılında Reşid Hafizoviç (d. 1956-)’in editörlüğünde sempozyum kitabı basılmıştır. Mevlânâ ve Mevlevîlik’in bütün yönleriyle ele alındığı eserde, ayrıca Bosna Hersek’teki tekkeler hakkında da bilgiler sunulmaktadır. Özellikle son bölümde Bosna Hersek’te tasavvuf, tarikat ve tekkeler hakkında yapılan bütün çalışmaların bibliyografyasının verilmiş olması bu çalışmayı önemli kılmaktadır. Söz konusu bibliyografya Mahmud Tralyiç (ö. 2002)’in 1985 yılında *İslamska Misao Dergisi*’nde yayımladığı makalenin genişletilmiş halidir. Tasavvuf, tarikat ve tekkelerle ilgili 1192 makale, tez ve kitaptan bahseden çalışma, birçok kaynağa ulaşılmasına vesile olmuştur.³³

3.13. 100 Boşnjačkih imama iz perioda 1912-2002 (1912-2002 Yılları Arasında 100 Önemli Boşnak İmamı)

Bosna Hersek’teki Nakşîler incelendiğinde birçoğunun aynı zamanda çeşitli camilerde imamlık yaptıkları görülür. Günümüzde Bosna Hersek’te 20 camide Nakşebendî zikrinin icra edilmesi bunun önemli göstergelerinden biridir. *100 Boşnjačkih imama iz perioda 1912-2002* adlı eser son yüzyıldaki faaliyetleriyle en önemli 100 Boşnak imam hakkında biyografik bilgi

³¹ Mahmud Traljić, *Iz kulturne historije Bošnjaka*, ŠIP DD Borac, Travnik, 1999.

³² Sufi Sejjid Salih Faruki, *Ako Hoćeš Derviš Biti*, Sarajevo, 2012.

³³ Grupa Autora, *Mjesto i uloga derviških redova u Bosni i Hercegovini*, Zbornik radova povodom obilježavanja 800 godina od rođenja Dželaluddina Rumija, Orijentalni institut u Sarajevu i Institut "Ibn Sina", Sarajevo, 2011.

sunmasının yanı sıra, Nakşbendîlik'e mensup Abdullah Foçak (ö.1991) ve Mustafa Muiyîç (ö.1999) gibi şahıslar ile ilgili önemli bilgiler de içermektedir.³⁴

3.14. Nakşbendîlik

Hamid Algar'ın Nakşbendîlik hakkında kaleme aldığı yazılardan oluşan *Nakşbendîlik* isimli eser, tarikatın tarihçesi, siyasî boyutları, ilk dönem özellikleri, zikir usûlü gibi konularının yanı sıra İslam dünyasının çeşitli yerlerinde yaygınlaşan Nakşbendîlik ile alakalı önemli bilgiler sunmaktadır. Bunlar arasında özellikle çalışmada kaynak olarak kullanılan ve Bosna Nakşbendîlik'i hakkında genel çerçeve sunan "*Bosna'da Nakşbendî Tarikatu Üzerine Bazı Notlar*" adlı makalesi olmuştur. Algar, 1970-71 yılında Bosna Hersek'i ziyaret etmiş, önemli bazı tekke ve şahsiyetlerle görüşerek bilgi toplamış ve bunları adı geçen makalede yayımlamıştır. Makalede, Bosna'da Nakşbendîlik'in tarihçesi dışında Yediler Tekkesi, Vukeljiçi Tekkesi, Oglavak Tekkesi ve Visoko Tekkesi gibi tekkeler de konu edinilmektedir.³⁵

3.15. Osmanlı'da Nakşbendîlik (1450-1700)

The City University of New York'ta tarih profesörü olan Dina Le Gall'ın yazdığı *Osmanlı'da Nakşbendîlik (1450-1700)* kitabı tarikatın Osmanlı topraklarına girişini ve burada kendisine kalıcı bir mevcudiyet tesis edişini dönemsel bir sınırlandırma içerisinde incelemektedir. Kitabın kapsadığı 1450-1700 yılları Osmanlı İmparatorluğu dünyanın çeşitli bölgelerine yayıldığı bir dönemdir. Bu dönem Nakşbendîlik'in Anadolu ve İstanbul dışında, Balkanlar ve Arabistan'a girişi ve faaliyetlerini kapsar. Nakşbendîlik'in Balkanlarda XVIII. ve XIX. yüzyıllarda yaygınlık kazanması sebebiyle yapılan çalışmalar bu dönemlere odaklanmış ve bu bölge özelinde ilk devir Osmanlı Nakşbendîleri genellikle görmezden gelinmiştir. Dina Le Gall, Nakşbendîlik'i Osmanlı'da yayılmaya başladığı XV. yüzyıldan itibaren incelemiştir.³⁶

3.16. Čovjek i Islam (İnsan ve İslam)

Hacımeyliç ailesinin önemli temsilcilerinden biri olan Musa Kâzım Hacımeyliç (ö. 1961)'in kaleme aldığı muhtelif konuları içeren makalelerinden oluşan ve *Čovjek i Islam* adını taşıyan kitap, XX. yüzyılda yaşamış bir sūfinin güncel meselelere bakışını anlamak açısından önem teşkil etmektedir. Kitabın başında yazar hakkında sunulan biyografiden de faydalanılmıştır.³⁷

3.17. O čovjeku (İnsan Hakkında)

³⁴ Ekrem Tucaković, Abdulgafar Velić, Mirnes Kovač, *100 Bošnjačkih imama iz perioda 1912-2002*, el-Kalem, Sarajevo, 2012.

³⁵ Hamid Algar, *Nakşbendîlik*, İnsan Yayınları, 4. baskı, İstanbul 2013.

³⁶ Dina Le GALL, *Osmanlı'da Nakşibendîlik (1450-1700)*, çev. İrfan Kelkitli, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2016.

³⁷ Musa Kazim Hadžimejlić, *Čovjek i Islam*, BLICDRUK, Sarajevo, 2008.

Mesudiye Tekkesinin kurucusu Şeyh Mesud Hacımevliç (ö. 2009)'in yazılarından oluşan *O Čovjeku* adlı kitap Hacımevliç ailesi ve faaliyetleri hakkında önemli bilgileri muhtevidir.³⁸

Yukarıdaki kaynaklar dışında *TDV İslam Ansikopedisi*'nin çeşitli maddeleri; Necdet Tosun'un *Bahâeddîn Nakşbend, Hayatı, Görüşleri, Tarikatı*; İtzchak Weismann'ın *Nakşibendilik*; Abdurrahman Memiş'in *Hâlidî Bağdâdî ve Anadolu'da Hâlidîlik*; Reşat Öngören'in *Osmanlılarda Tasavvuf*; Mustafa Kara'nın *Buhara, Bursa, Bosna*; Abdurrezzak Tek'in *Nakşiliğin Osmanlı Topraklara Gelişi, Molla Abdullah İlahi*; Ahmet Yaşar Ocak'ın *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler ve Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler 15-17. Yüzyılları*; Aksarayî Hüseyin Efendi'nin *Hadikatü'l Cevami/İstanbul Câmileri ve Diğer Dînî-Sivil Mimari Yapılar*; Ramazan Muslu'nun *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf, 18. Yüzyıl ve Hür Mahmut Yücer'in Osmanlı Toplumunda Tasavvuf, 19. Yüzyıl* gibi eserler de temel kaynak olarak kullanılmıştır.

4. Süreli Yayınlar

4.1. Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi Dergisi

Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi Bosna Hersek'te kurulan ilk ve en büyük kütüphanedir.³⁹ Adından da anlaşılacağı üzere, Gazi Hüsrev Bey (ö. 1541)⁴⁰ tarafından kurulmuştur. Gazi Hüsrev Bey, 1537 tarihli vakfiyesinde bir medrese yapılmasını talep etmesinin yanı sıra bu yapı için kitapların alınmasını da istemektedir.⁴¹

Kütüphane yönetimi, Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi'ndeki eserlerde bulunan Bosna Hersek'in kültürel mirasını ortaya çıkarmak amacıyla *Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi Dergisi*'ni yayımlamaya başlamıştır. Dergi, İslam'ın ve özellikle Bosna Hersek'teki Müslümanların meselelerini bilimsel bir şekilde ele almak ve yazma halindeki eserleri gün yüzüne çıkarmak gayesiyle 1972 yılında hayata geçirilmiştir.⁴² Bugüne kadar otuz sekiz sayı

³⁸ Mesud Hadžimejlić, *O Čovjeku*, Dobra Knjiga, Sarajevo, 2015.

³⁹ Lemi Akın, "Bosna Hersek'teki Osmanlı Dönemi El Yazmalarının Durumu", *Turkish Studies*, Volume 10/8, Spring 2015, Ankara, ss. 323-340.

⁴⁰ Gazi Hüsrev Bey (ö. 1541), Osmanlı İmparatorluğu Padişahı I. Süleyman devrinde Bosna'da uzun süre görev yapan sancak beyidir. Babası Boşnak annesi Türk olup, annesi tarafından Sultan II. Bayezid'in torunudur. Gazi Hüsrev Bey toplam 17 yıl Bosna'da sancak beyliğini yapmıştır. Bkz. Hazim Akmadžić, *Gazi Husrev Beg*, Izdavač Cult, Sarajevo, 2005; Mirza Safvet, *Gazi Husrev Beg*, Islamska Dionička Štamparija, Sarajevo, 1907; Vedad Bišćević, *Bosanski namjesnici Osmanskog Doba (1463-1878)*, Connecticut, Sarajevo, 2006, ss. 85-100; Hamdija Kreševljaković, "Gazi Husrev Beg", *Napredak*, sy. XX/1931, ss. 101-113.

⁴¹ Mehmet Mujezinović, Mahmud Traljić, *450 Godina Gazi Husrev Begove Medrese u Sarajevu*, Sarajevo, 1988, s. 227-239.

⁴² Anali Gazi Husrev Begove Biblioteke, <http://digital.ghb.ba/ghb/users/index.xhtml?id=1052>, (04 Temmuz 2018).

basılmış⁴³ olan dergideki makaleler çeşitli konuları içermektedir. Tasavvufu doğrudan konu edinen makale sayısı 30 civarındadır. *Gazi Hüseyin Bey Kütüphanesi Dergisi*'nde yer alan Nakşbendîlikle alakalı makalelerden bazıları şunlardır:

4.1.1. Tuhfetul-musallin ve zubdetul-haşi'in od Abdulvehaba Žepčevije Ilhamije (Abdulvehab Jepčevî İlamî'nin Tuhfetül-musallîn ve Zübdetü'l-hâşi'in eseri)

Makalede 1801 yılında yazılan *Tuhfetül-musallîn ve Zübdetü'l-hâşi'in* adlı eser hakkında genel bilgi verildikten sonra Abdulvehab Jepčevî'nin hayatı ile ilgili detaylı bilgiler sunulmaktadır. Burada yer alan bilgilerden İlamî mahlaslı Abdulvehab Jepčevî (ö. 1821)'nin tasavvuf terbiyesini Foynica'da Şeyh Hüseyin Zukiç (ö. 1800) veya Abdurrahman Sırrî (ö. 1847)'den aldığı ve dolayısıyla Nakşbendî olduğu anlaşılmaktadır. Bosna'daki tekkelerde okunan İlamî'nin Bosnaca ilahilerinin dışında Türkçe yazdığı 60 şiirini içeren *Dîvân*'ı, çocuklara yönelik olan *İlmihâl*'i ve yukarıda adı geçen Türkçe yazılan *Tuhfetü-l musallin ve Zübdetü'l-hâşi'in* eseri ise hayatı, çeşitli olaylar, plüralizm, etnik farklılıklar gibi konuları işlemektedir.⁴⁴

4.1.2. Biblioteka šejha Abdurrahmana Sirije s Oglavka (Oglavaklı Şeyh Abdurrahman Sırrî'nin Kütüphanesi)

Makalede Şeyh Abdurrahman Sırrî (ö.1847)'nin kütüphanesi konu edilmektedir. Şeyh Abdurrahman Sırrî, Bosna Hersek'in en önemli Nakşbendî temsilcilerinden olup ileride hakkında detaylı bilgi verilecektir.⁴⁵

Gazi Hüseyin Bey Kütüphanesi Dergisi'nden faydalanılan diğer bazı makaleler başlıklar itibariyle aşağıdaki gibidir:

1. Mirza Saraykiç, “*Osnovne teme gazela Ahmeda Hatema Bjelopoljaka na arapskom jeziku*” (Ahmet Hatem Byelopoljak'ın Arapça Gazelinin Temel Konuları),⁴⁶

⁴³ Anali Gazi Husrev Begove Biblioteke, <http://www.ghb.ba/anali-ghb-biblioteke>, (18 Ağustos 2016).

⁴⁴ Kasim Dobrača, “Tuhfetul-musallin ve zubdetul-haşi'in od Abdulvehaba Žepčevije Ilhamije/Tuhfetul-musallin ve zubdetul-haşi'in by Abdulvehab Žepčevija Ilhamija in Gazi Husrev-bey Library”, *Anali Gazi Husrev Begove Biblioteke*, I. Kitap, yıl 1972, s. 41-69.

⁴⁵ Zejnil Fajić, “Biblioteka šejha Abdurrahmana Sirije s Oglavka: prilog istoriji bibliotekarstva BiH u XVIII i XIX stoljeću/The library of Šejh Abdurrahman Siri of Oglavak: contribution to the history of librarianship in Bosnia Herzegovina in the 18th and 19th century”, *Anali Gazi Husrev Begove Biblioteke*, XII-XIII. Kitap, ss. 55-68.

2. Muhammed Hacıyamaković, “*Nekoliko pjesama iz Ilhamijina Divana*” (İlhamî Dîvânı’ndan Birkaç Şiir),⁴⁷
3. Beçir Caka, “*Interes za sufijsku poeziju kod bosanske uleme*” (Bosna Ulemasının Sûfi Şiirine İlgisi),⁴⁸
4. Samiya Sariç, “*Šejh Sejfudin Fehmi-ef. Kemura 1963-1917*” (Şeyh Seyfuddin Fehmi Efendi Kemura),⁴⁹
5. Meliha Tepariç, “*Dva restaurirana kaligrafska zapisa šejha hfz. Nezir-ef. Hadžimejlića*” (Şeyh Hafız Nezir Efendi Hacımeyliç’in Onarılmış İki Hüsnu Hat Çalışması),⁵⁰
6. Salih Trako, “*Medžmua pjesnika Šakira*” (Şair Şakir’in Mecmuası),⁵¹
7. Muhammed Jdralović, “*Abdulvehab ibni Abdulvehab Žepčevi-Bosnevi (Ilhamija)*” (Abdulvehab ibn Abdulvehab Jepçevî-Bosnevî İlhamî),⁵²
8. Omer Muşiç, “*Hadži Muhamed Sejfudin, šejh Sejfija - pjesnik iz Sarajeva*” (Sarayevo’lu Şair-Hacı Muhammed Seyfuddin Şeyh Seyfi).⁵³

4.2. Behar Dergisi

Behar Dergisi’nin yayını birkaç döneme ayrılmaktadır. İlk dönem 1900-1910 yıllarını kapsar ve dergi bu dönemde Edhem Mulabdiç (ö.1929)⁵⁴, Safvet Bey Başagiç (ö. 1934)⁵⁵ ve

⁴⁶ Mirza Sarajkić, “Osnovne teme gazela Ahmeda Hatema Bjelopoljaka na arapskom jeziku/The main themes of Ahmed Hatem Bjelopoljak’s arabic ghazal”, *Anali Gazi Husrev Begove Biblioteke*, XXXI. Kitap, 2010, ss. 213-225.

⁴⁷ Muhamed Hadžijamaković, “Nekoliko pjesama iz Ilhamijina Divana/Several poems from Ilhamia’s Divan”, *Anali Gazi Husrev Begove Biblioteke*, XIII-XIV. Kitap, 2010, ss. 85-92.

⁴⁸ Beçir Džaka, “Interes za sufijsku poeziju kod bosanske uleme/Interest in Sufi poetry among Bosnian ulama”, *Anali Gazi Husrev Begove Biblioteke*, XVII-XVIII. Kitap, 1996, ss. 373-384.

⁴⁹ Samija Sariç, “Šejh Sejfudin Fehmi-ef. Kemura 1963-1917/Sheikh Sejfudin ef. Kemura”, *Anali Gazi Husrev Begove Biblioteke*, XXI-XXII. Kitap, 2003, ss. 135-142.

⁵⁰ Meliha Tepariç, “Dva restaurirana kaligrafska zapisa šejha hfz. Nezir-ef. Hadžimejlića/The two restored calligraphy notes of Shaykh hfz. Nezir ef. Hadžimejlić”, *Anali Gazi Husrev Begove Biblioteke*, XXVII-XXVIII. Kitap, 2008, ss. 251-263.

⁵¹ Salih Trako, “Medžmua pjesnika Šakira/“Magmua” poet’s Šakir”, *Anali Gazi Husrev Begove Biblioteke*, II-III. Kitap, 1974, ss. 109-123.

⁵² Muhamed Ždralović, “Abdulvehab ibni Abdulvehab Žepčevi-Bosnevi (Ilhamija)/Ilhamija Abdulvehab ibn Abdulvehab Žepčevi Bosnevi”, *Anali Gazi Husrev Begove Biblioteke*, V-VI. Kitap, 1978, ss. 127-144.

⁵³ Omer Muşiç, “Hadži Muhamed Sejfudin, šejh Sejfija - pjesnik iz Sarajeva/Haji Muhamed Sejfedin-sheik Sejfija: poet from Sarajevo”, *Anali Gazi Husrev Begove Biblioteke*, VII-VIII. Kitap, 1982, ss. 5-27.

⁵⁴ Edhem Mulabdiç 1862 yılında Bosna Hersek’in Maglay şehrinde dünyaya gelmiştir. Doğduğu şehirdemekte ve rüştiye okulunu bitiren Edhem, daha sonra Sarayevo’da öğretmenlik okulunu bitirmiş, Brčko ve Sarayevo’da birçok okulda öğretmenlik görevinde bulunmuştur. Bunun dışında Maglay’da milletvekilliğine seçilmiş ve Narodna Uzdanica (Milli Umut) Derneği’nin kurucusu ve 1929 yılından vefatına kadar dernek başkanlığını yapmıştır. 1900 yılında Safvet Bey Başagiç ve Osman Nuri Hacıç ile birlikte Behar Dergisini çıkartmış, 1903 yılında ise Gayret Derneği’ni kurmuştur. Boşnak Edebiyatı’nda mühim yeri bulunan Edhem’in en önemli eseri *Yeşil Çim* romanıdır. Bunun dışında *Bosna Kıyısında* ve *Yeni Zamanlar* gibi eserler

Osman Nuri Hacıç (ö.1937)⁵⁶ tarafından çıkarılmıştır. İkinci dönemde dergi, 1927 yılından 1945 yılına kadar Novi Behar adı altında yeniden yayımlanmıştır. Edebiyat, tarih ve İslam ilimleri alanında yazıların yayımlandığı derginin editörlüğünü Hüseyin Cogo Dubraviç (ö. 1961)⁵⁷ ve Aliya Nametak (ö.1987)⁵⁸ yapmıştır. 1910 yılında kapatılan derginin boşluğunu doldurmak amacıyla *Novi Behar Dergisi* ayda iki defa basılmış ve 360 civarında sayısı çıkmıştır. Bosna Hersekli Müslümanların kültür hayatlarında önemli rol oynayan dergi, komünist rejimin baskılarıyla yeniden kapatılmıştır. Üçüncü dönemde dergi 1992 yılından itibaren eski ismi olan *Behar* adı altında *Hırvatistan Boşnakları Preporod Derneği* tarafından çıkarılmaktadır. *Novi Behar Dergisi*'nin büyük bir bölümünü edebiyat yazıları oluşturmaktadır. Dergide şiir, nesir ve tiyatro (yerli ve yabancı) dışında halk edebiyatı, hikâye ve fıkralar da yer almaktadır. Bunlar dışında Bosna'nın önde gelen edebiyatçı, sûfi ve âlimlerini konu edinen makaleleri içeren *Novi Behar Dergisi*'nin asıl amacı Boşnakların kimliğinin korunmasıdır. Genel olarak tasavvuf ve Nakşbendilikle ilgili makalelerin sayısı sınırlı olup özellikle aşağıda adları belirtilenlerden istifade edilmiştir:

1. Aliya Beytiç, “*Skender-pašina tekija*” (İskender Paşa Tekkesi),⁵⁹
2. Behaaddin Sikiriç, “*Pregled Naše rahmetlije*” (Vefat Edenlerimiz Hakkında),⁶⁰
3. Muhammed Hacıyahic, “*O jednoj pjesmi Šejh Sejjid Vehab Ilhamije*” (Şeyh Seyyid Vehab İlhamî'nin Bir Şiiri),⁶¹

de bulunan Edhem, birçok dergi için yazı yazmıştır. 29 Ocak 1954 yılında Sarajevo'da vefat etmiştir. Bkz. Mahmud Traljić, *Istaknuti Bošnjaci*, Rijaset IZ u BiH, el-Kalem, Sarajevo, 1998, ss. 225-231.

⁵⁵ Safvet Beg Başıgiç 1870 yılında Nevesinje şehrinde doğmuştur. 1882 yılında ailesi Sarajevo'ya göç etmiş, rüştiye okulunu ve liseyi de Sarajevo'da bitirmiştir. 1895 ile 1899 yılları arasında Viyana Üniversitesi'nde Oryantal Dilleri ve Tarihi'ni okumuştur. Lise yıllarında şiir yazmaya başlayan Başıgiç, üniversite yıllarında ilk şiir kitabını çıkarmıştır. Sarajevo Büyük Lisesi'nde 1900 ile 1906 yılları arasında Arapça öğretmenliği yapmış, Gayret, El-Kamer ve Müslüman Kulübü derneklerin kurucuları arasında yer almıştır. 1907 yılında Ogladalo (Ayna) Dergisi'ni çıkartmış, daha sonra Viyana'ya giderek 1910 yılında doktora tezini savunmuştur. Uzun yıllar boyunca Sarajevo Devlet Müzesi'nde küratör olarak çalışmış, 1927 yılında ise emekli olmuştur. Başıgiç, 1934 yılında Sarajevo'da vefat etmiş ve Gazi Hüsrev Bey Camii'nin mezarlığına defnedilmiştir. Bkz. Uredništvo, “Dr. Safvetbeg Başıgiç u povodu desetogodišnjice smrti”, *Novi Behar*, sy. XVI, Sarajevo, 1944, ss. 133-134; Mustafa Imamović, “Safvet-beg Başıgiç kao istoričar Bosne i Muslimana”, *Glasnik Vrhovnog Islamskog Starješinstva u SFRJ i Rijasetu Islamske Zajednice u SFRJ*, sy. LIV/1991, No. 4, ss. 644-646.

⁵⁶ 1869 yılında Mostar'da doğmuş, 1937 yılında Belgrad'ta vefat etmiştir.

⁵⁷ Hüseyin Cogo Dubraviç 1880 yılında Mostar'da doğmuştur. Mektepte Arapça, Türkçe ve Farsça öğrenen Hüseyin, Mostar'da lise, Sarajevo'da ise öğretmenlik okulunu bitirmiştir. Viyana Üniversitesi'nde Öğretmenlik Akademisini bitirdikten sonra Bosna Hersek'e dönmüş ve Bugoino, Konjic, Tuzla ve Brčko gibi yerlerde öğretmenlik yapmıştır. 1927 yılında Hamdiya Kreşevljaković (ö. 1959) ile birlikte Novi Behar Dergisini çıkarmaya başlamış. 1961 yılında Gradaçac'da vefat etmiştir. Bkz. Ibrahim Kajan, “Husejin Đogo Dubravić”, *Avaz-Prilog Sedmica*, 2015, ss. 14-15.

⁵⁸ Aliya Nametak 1906 yılında Mostar'da doğmuş, 1987 yılında vefat etmiştir.

⁵⁹ Alija Bejticić, “Skender-pašina tekija”, *Novi Behar*, sy. 16, No. 2, yıl 1944, ss. 24-26.

⁶⁰ Behaaddin Sikiriç, “Pregled Naše rahmetlije” Nekrolog, *Novi Behar*, 1934-1935, sy 5-7, ss. 115.

⁶¹ Muhamed Hadžijahić, “O jednoj pjesmi Šejh Sejjid Vehab Ilhamije”, *Novi Behar*, 1934-1935, sy. 16, ss. 278-279.

4. Safvet Bey Bařagić, “Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj carevini” (Osmanlı İmparatorluęunda Önemli Bořnaklar ve Hersekliler).⁶²

4.3. El-Hidâye Dergisi

Müslümanların din, ahlak, eğitim ve sosyal hayatlarının ihyası amacıyla 1936 yılında *el-Hidâye* isimli dernek kurulmuştur. Dernek kurulduktan kısa bir süre sonra amacına ulaşmak için aynı ad altındaki dergiyi çıkarmaya başlamıştır. İlk sayısı Aralık 1936/Ocak 1937 tarihinde çıkmış ve Şubat 1945 tarihine kadar yayına devam etmiştir. Aylık olarak basılan derginin, 8 yılı kapsayan 92 sayısında 629 yazı yayımlanmıştır. Tefsir, hadis, fıkıh, tasavvuf ve tarih gibi çeşitli alanları kapsayan *el-Hidâye Dergisi*'nin faydalanılan makalelerinden bazıları şunlardır:

1. Mustafa Busulacić, “Životno djelo Derviřa A. Korkuta” (Derviř A. Korkut'un Hayatı),⁶³
2. řaćir Sikirić, “Pobořne pjesme (ilahije) řejh Abdurrahman Sirrije” (Şeyh Abdurrahman Sırri'nin İlahileri),⁶⁴
3. Ahmed Mulahalilović, “Šejh Hasan Kaimi baba, prigodom 250-te godišnjice smrti” (Vefatının 250. Yıldönümü Vesilesiyle Şeyh Hasan Kâimî Baba),⁶⁵
4. Mehmed Hancić, “Islamizacija Bosne i Hercegovine” (Bosna Hersek'in İslamlaşması).⁶⁶

4.4. İslamska Misao Dergisi

Bosna Hersek, Hırvatistan ve Slovenya İslam Birliklerinin ortak çalışması ile 1979 yılında, İslam'ı ve teolojii yorumlama düşüncesiyle Ahmed Smaylović (ö. 1988) öncülüğünde *İslamska Misao* (İslam Düşüncesi) *Dergisi* çıkarılmaya başlanmıştır. Derginin asıl amacı yukarıda adı gećen ülkelerde müslümanların din hakkında doğru ve objektif bilgilendirilmesidir. Son sayısı 1993 yılında Bosna Savaşı sırasında çıkmış ve günümüze kadar çeşitli dönemlerdeki teşebbüslere rağmen bir daha neşredilememiştir. Bölgedeki

⁶² Safvet Beg Bařagić, “Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj carevini”, *Novi Behar*, U rubrici “Pregled Nove knjige”, 1932-1933, sy. 1, ss. 14.

⁶³ Mustafa Busuladžić, “Životno djelo Derviřa A. Korkuta”, *el-Hidaje*, VII/1943-44, sy. 4-5, ss. 116-120.

⁶⁴ řaćir Sikirić, “Pobořne pjesme (ilahije) řejh Abdurrahman Sirrije”, *el-Hidaje, Separat iz Glasnika IVZ-e, Državna tiskarna, Sarajevo*, 1941, ss. 8-10, 36, 90-191.

⁶⁵ Ahmed Mulahalilović, “Šejh Hasan Kaimi baba, prigodom 250-te godišnjice smrti”, *el-Hidaje*, sy. V/1941-42, ss. 8-10, ss. 224-227.

⁶⁶ Mehmed Handžić, “Islamizacija Bosne i Hercegovine”, *el-Hidaje*, sy. III/1939-40, Sarajevo, 1940, ss. 12, 159.

müslümanlar üzerinde derin izler bırakan *İslamska Misao Dergisi*'nde konuyla alakalı makalelerden bazıları şunlardır:

1. Amir Brka, “*Abdulvehab Ilhamija, nadahnuti rob Božji*” (Abdulvehab İlhamî),⁶⁷
2. Gaši Aşk, “*Tekije i tarikat u putopisu Evlije Čelebije*” (Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde Tekke ve Tarikatlar),⁶⁸
3. Feyzullah Hacıbayriç, “*Tesawuf, tarikat i tekije*” (Tasavvuf, Tarikat ve Tekkeler),⁶⁹
4. Sead Halilagiç, “*Istine o tarikatu kod nas*” (Bizdeki Tarikatlar Hakkındaki Gerçekler),⁷⁰
5. Hifziya Suljkiç, “*Turbeta (Mauzoleji) i tekije u Zvorniku*” (Zvornik'te Türbe ve Tekkeler),⁷¹
6. Mahmud Traljiç, “*Bibliografija radova o tesavvufu, tarikatima i tekijama objavljenihna našem jeziku*” (Dilimizde Tasavvuf, Tarikat ve Tekkeler Hakkında Yayımlanan Çalışmaların Bibliyografyası),⁷²
7. Behija Zlatar, “*Tekije u Sarajevu u XVI. i XVII. Vijeku*” (XVI. ve XVII. Yüzyılda Sarajevo Tekkeleri),⁷³
8. İsmet Kasumoviç, “*Monografija o derviškim redovima*” (Tarikatlar Monografisi),⁷⁴
9. Jasna Spaiç, “*Svestrano o balkanskim dervišima*” (Balkan Dervişleri).⁷⁵

4.5. Sarajevo Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

Sarajevo Üniversitesi'nde 1977 yılında kurulan İlahiyat Fakültesi bünyesindeki hocaların makalelerinin yayınlanması amacıyla *Zbornik Radova* (Bildiri Dergisi) çıkarılmaktadır. Derginin bugüne kadar 17 sayısı yayımlanmıştır. İstifade edilen makalelerden bazıları şunlardır:

⁶⁷ Amir Brka, “Abdulvehab Ilhamija, nadahnuti rob Božji”, *Islamska Misao*, sy. XIII/1991, ss. 153, 46-52.

⁶⁸ Gaši Aşk, “Tekije i tarikat u putopisu Evlije Čelebije”, *Islamska Misao*, sy. VII/1985, ss. 81, 20-26.

⁶⁹ Feyzullah Hadžibajrić, “Tesawuf, tarikat i tekije”, *Islamska Misao*, sy. 1/1978, ss. 6, 18-20.

⁷⁰ Sead Halilagiç, “Istine o tarikatu kod nas”, *Islamska Misao*, sy. XII/1990, ss. 144, 72-74.

⁷¹ Hifziya Suljkić, “Turbeta (Mauzoleji) i tekije u Zvorniku”, *Islamska Misao*, sy. XII/1990, ss. 134, 38-40.

⁷² Mahmud Traljić, “Bibliografija radova o tesavvufu, tarikatima i tekijama objavljenihna našem jeziku”, *Islamska Misao*, sy. VII/1985, ss. 80, 22-29.

⁷³ Behija Zlatar, “Tekije u Sarajevu u XVI. i XVII. vijeku”, “*Izvodi predavanja sa simpozija Jeretički pokreti i derviški redovi na Balkanu*” SANU, 17-19 Mayıs 1989, Belgrat, sy. XI/1989, ss. 124, 42.

⁷⁴ İsmet Kasumoviç, “Monografija o derviškim redovima”, *Islamska Misao*, sy. VIII/1986, ss. 92, 32-33.

⁷⁵ Jasna Spaiç, “Svestrano o balkanskim dervišima”, *Jeretički pokreti i derviški redovi na Balkanu*, sy. XI/1989, ss. 124, 41.

4.5.1. Sarajevska turbeta (Sarajevo Türbeleri)

Makalenin yazarı İsmet Buşatlić (d.1948-)⁷⁶, girişte türbe kelimesinin kökeni ve anlamı hakkında genel bilgi verdikten sonra Sarajevo’da bulunan gâziler, hayırseverler, şeyhler, çocuklar, kadınlar ve Avusturya-Macaristan döneminden kalan türbeleri konu edinmiştir. Bunlar arasında özellikle Aynî Dede (ö. 1461/62) ve Şemsî Dede (ö. 1461/62) türbeleri ve Yediler Türbesi ile ilgili bilgilerden faydalanılmıştır.⁷⁷

4.5.2. Rad dr. Ahmeda Smajlovića na povratku tekija u okvir Islamske Zajednice (Tekkelerin İslam Birliği Himayesine Geri Alınması için Dr. Ahmed Smaylović’in Teşebbüsleri)

Sarajevo Elektroteknik Lisesi öğretmeni ve Hacı Sinan Tekkesi şeyhi Sead Halilagić’in yazdığı bu makale, 1952 yılında tekkelerin kapatılmasını ve daha sonra özellikle Dr. Ahmet Smaylović (ö.1988)’in tekkelerin yeniden açılması ve İslam Birliği’nin himayesine alınması konusundaki teşebbüslerini anlatmaktadır.⁷⁸

4.6. Kelamu’l-Şifa Dergisi

Kelamu’l-Şifa Dergisi Bosna Hersek’te yayımlanan tek tasavvuf ve tarikat dergisidir. Bosna’nın en önemli sûfi ve Nakşbendî ailelerinden biri olan Hacımevlić ailesinin himayesi altında, Mesûdiye Tekkesi’nin kurucusu Şeyh Mesut Hacımevlić (ö. 2009) tarafından 2004 yılında çıkarılmaya başlanmıştır. Derginin amacı genel olarak tasavvuf ve tarikat tarihi, prensipleri ve özel olarak Bosna Hersek ile Balkanlardaki tasavvuf ve tarikat temsilcileri hakkında bilgi sağlamaktır. Bugüne kadar toplam 44 sayısı çıkan derginin istifade edilen bazı makaleleri şu şekilde sıralanabilir:

1. Mesud Hacımevlić, “Životni put Šejh Refik Efendije Hadžimejlić” (Şeyh Refik Efendi Hacımevlić’in Hayatı),⁷⁹
2. Edina Kamenica, “Sedam turbeta za sedam deda” (Yedi Kardeşin Yedi Türbesi),⁸⁰
3. İzet Zikri Payeviç, “Nakšibendijski Šejh dr. Hadži Mehmed Sami Šerbić” (Nakşbendî Şeyhi Dr. Hacı Mehmed Şerbić),⁸¹

⁷⁶ Prof. Dr., Sarajevo Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

⁷⁷ İsmet Buşatlić, “Sarajevska Turbeta”, *Zbornik Radova Fakulteta Islamskih Nauka u Sarajevu*, c. 7, Sarajevo, 2001, ss. 205-227.

⁷⁸ Sead Halilagić, “Rad Dr. Ahmeda Smajlovića na Povratu Tekija u Okvir Islamske Zajednice”, *Zbornik Radova Fakulteta Islamskih Nauka u Sarajevu*, c. 13, Sarajevo 2009, ss. 228-236.

⁷⁹ Mesud Hadžimejlić, “Životni put Šejh Refik Efendije Hadžimejlić”, *Kelamu’l Şifa/Tarikatski Časopis*, sy. 2, 2004, s. 18.

⁸⁰ Edina Kamenica, “Sedam turbeta za sedam deda”, *Kelamu’l Şifa/Tarikatski Časopis*, sy. 4, 2005, s. 42.

4. Çazim Hacımeyliç, “Šejh Mejli Baba” (Şeyh Meylî Baba),⁸²
5. Meliha Tepariç, “Nakšibendijska tekija Nadmlinima” (Nadmlini Nakšbendî Tekkesi),⁸³
6. Aşk Gaşi, “Tekije i tarikat u Putopisu Evlije Čelebije” (Evliya Çelebi Seyahatnâmesi’nde Tekkeler ve Tarikatlar),⁸⁴
7. Çazim Hacımeyliç, “Šejh Mesud ef. Hadžimejlić” (Şeyh Mesud Hacımeyliç),⁸⁵
8. Şakir Sikiriç, “Šejh Arif Sidki” (Şeyh Arif Sıdkî),⁸⁶
9. Feyzullah Hacıbayriç, “Tasavvuf, tarikat i tekije na području starješinstva iz BiH danas” (Bosna Hersek’te Tasavvuf, Tarikat ve Tekkeler),⁸⁷
10. Cemal Çehayić, “Derviški red Nakšibendija” (Nakšbendî Tarikatı).⁸⁸

5. Akademik Çalışmalar

Çalışmada kaynak olarak kullanılan bazı akademik çalışmalar arasında şunlar zikredilebilir:

5.1. Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj carevini (Osmanlı Döneminde Önemli Boşnak ve Hersekliler)

1910 yılında Safvet Bey Başağić (ö. 1934) tarafından Viyana Üniversitesi’nde doktora tezi olarak hazırlanan ve daha sonra 1931 yılında yayımlanan eserde Osmanlı Dönemi’nde öne çıkan Boşnakların hayat hikâyeleri ele alınmaktadır.⁸⁹

5.2. Nakšibendijsko-halidijski tarik i njegov uticaj u Bosni (Bosna’da Nakšbendî Tarikatının Hâlidî Kolu ve Etkisi)

Travnik Alaca Camii’nin imamı Cemal İbranoviç, 2008 yılında savunduğu *Bosna Hersek’te Nakšbendî Tarikatının Hâlidîlik Kolu* adlı doktora tezinde Nakšbendîlerin Bosna’daki tarihleri konusunda kısa bir bilgi verildikten sonra özellikle Hâlidîlik kolunun temsilcileri işlemektedir. Bunlar arasında İbrahim Smayić (ö. 1920), Rasim Saraçević (ö. 1994), Yunus Sokoloviç (ö. 1945) ve Korkut ailesinin mensupları sayılabilir.

⁸¹ Izet Zikri Pajević, “Nakšibendijski Šejh dr. Hadži Mehmed Sami Šerbić”, *Kelamu’l Šifa/Tarikatski Časopis*, sy. 10/11, 2006, s. 84.

⁸² Çazim Hadžimejlić, “Šejh Mejli Baba”, *Kelamu’l Šifa/Tarikatski Časopis*, sy. 18/19, 2008, s. 100.

⁸³ Meliha Tepariç, “Nakšibendijska tekija Nadmlinima”, *Kelamu’l Šifa/Tarikatski Časopis*, sy. 21/22, 2009, s. 100.

⁸⁴ Aşk Gaşi, “Tekije i tarikat u Putopisu Evlije Čelebije”, *Kelamu’l Šifa/Tarikatski Časopis*, sy. 32/33/34, 2013, s. 193.

⁸⁵ Çazim Hadžimejlić, “Šejh Mesud ef. Hadžimejlić”, *Kelamu’l Šifa/Tarikatski Časopis*, sy. 35, 2013, s. 104.

⁸⁶ Şakir Sikiriç, “Šejh Arif Sidki”, *Kelamu’l Šifa/Tarikatski Časopis*, sy. 38/39, 2014, s. 21.

⁸⁷ Feyzullah Hadžibajrić, “Tasavvuf, tarikat i tekije na području starješinstva iz BiH danas”, *Kelamu’l Šifa/Tarikatski Časopis*, sy. 38/39, 2014, s. 110.

⁸⁸ Džemal Čehajić, “Derviški red Nakšibendija”, *Kelamu’l Šifa/Tarikatski Časopis*, sy. 38/39, 2014, s. 159.

⁸⁹ Safvet-beg Başağić, *Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj carevini*, Štamparija Grafika, Sarajevo, 1931.

5.3. Derviskolastorok es szent sirok Boszniban (Bosna Hersek'te Tasavvuf ve Tarikatlar)

Şacış Sikirić 1923 yılında Budapeşte Şarkiyat Fakóltesi'nde savunduğu *Derviskolastorok es szent sirok Boszniban* isimli doktora tezi toplam 48 sayfadan müteşekkil olup, tezde Gaziler Tekkesi, Gazi Hüsrev Bey Hankâhı ve türbesi, Aynî Dede ve Şemsî Dede türbeleri, Yediler Tekkesi, Blagay Tekkesi, Jivçiçi ve Oglavak tekkeleri hakkında kısaca bilgi verilmiştir.⁹⁰

⁹⁰ Şakir Sikirić, *Derviskolastorok es szent sirok Boszniaban*, Budapest,1923.

B. BOSNA'DA TASAVVUF ve TARİKATLARA GENEL BAKIŞ

1. Tasavvufun Bosna Hersek'teki Tarihsel Serüveni

Osmanlılar'ın XV. yüzyılda Bosna topraklarını fethi, Bosna ile İslamiyet arasındaki ilk temasın olmadığı yukarıda ifade edilmişti. Bazı tarihçilerin vermiş olduğu bilgilere göre İslam, bu topraklara fetihden çok daha önce ulaşmıştır. Bosna'nın İslam'la tanışmasında, XII. yüzyılda Macaristan topraklarında yaşayan ve tehdit olarak algılanmaya başlandıktan sonra bugün Bosna'nın doğu bölgesinde bulunan ve kabilenin ismini taşıyan Kalesiya şehrine göç ettirilen Halisiye kabilesinin önemli rolü olmuştur. Balkanlar'a XIII. yüzyıldan itibaren Sarı Saltuk ve Horasan erenleri ile yerleşmeye başlayan tasavvuf anlayışı⁹¹ Bosna'yı da etkilemiş ve Bosna halkı üzerinde derin izler bırakmıştır. Osmanlılar'dan önce Bosna'ya gelip yerleşen dervişler İslamî hayat tarzının somut örnekleri olarak bu dinin bölge halkı tarafından benimsenmesi noktasında mühim bir rol üstlenmişler ve bu suretle Bosna'nın İslamlaşmasını önemli ölçüde kolaylaştırmışlardır. Osmanlılar'ın Bosna'yı fethetmelerinden bir yıl önce Sarayevoda İsa Beg⁹² İshakoviç (ö. 1472) tarafından kurulan Mevlevî tekkesi, dervişlerin henüz Müslüman olmayan Bosna halkı üzerinde ne denli etkili olduklarının göstergelerinden biridir.

Osmanlılar'ın Bosna'ya gelmesiyle beraber tarikat ehli de buralara akın etmiştir. Hatta fetih sırasında birçok dervişin Osmanlı ordusunda yer aldığı ve şehit olduğu bilinmektedir. Horasanlı Aynî Dede (ö. 1461/62) ve Şemsî Dede (ö. 1461/62) bunlardan bazılarıdır.⁹³ Osmanlı toplumunun din anlayışının merkezinde yer alan tasavvufun, Bosna halkının hayatı üzerindeki etkisi günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Bugün Bosna'da İslam kültürü incelendiğinde, Müslüman halkın yaşadığı gündelik hayatın her alanında tasavvufun güçlü

⁹¹ Balkanlardaki tasavvuf ve tarikatlarla ilgili için bkz. Palikruşeva-Tomovsski K., *Les Tekkes en Macedonie aux XVIII et XIX 'eme si'ecl, Atti del secondo congresso internazionale di orte Turcka*, İnstitut Universitario Orientela, Napoli 1965, ss. 203-211; Alexandre Popoviç, *L'Islam balkanique, Les Musulmans du Sud-Est européen dans la période post-ottomane*, Osteuropa İnstitut, Berlin 1986; Osman Türer, "Osmanlı Sonrası Dönemde Güney-Doğu Avrupa'daki Müslüman Tarikatlar", *Türk Kültürü Araştırmaları*, sy. XXV/1, Ankara, 1987; Yaşar Nuri Öztürk, "Yugoslavya'da Tasavvufî Hayat ve Tekkeler", *Türkiye Yazarlar Birliği Yıllığı*, Ankara 1986, ss. 223-238; İbrahim Mehmed, "Eski Yugoslavya Sınırları Dâhilinde Tarikat Hareketlerinin Tarih İçindeki Gelişimi ve Önemi", *Vakıflar Dergisi*, sy. 24, İstanbul, 1994, s. 291-305; Hâfız Nimetullah, "Yugoslavya'da Bektâşî Tekkeleri", sy. IV/11, Priştine, 1976, ss. 57-66; Erik Cornell, "Bosna Bektâşiliği Üzerine", *Alevî Kimliği*, İstanbul 1999; Gliša Elezović, "Derviški redovi muslimanski, tekije u Skoplju", *Glasnik Stara Srbija*, Skopje, 1925, s. 9.

⁹² Türkçede erkeklerin kullandığı sanlardan biri olan "Bey" in karşılığı Bosna Hersek'te "Beg" şeklinde kullanılmaktadır.

⁹³ Čehajić, a.g.e., s. 21.

tesirinin izleri gözlemlenebilmektedir. Bu duruma örnek olarak, günümüzde evlerde çeşitli vesilelerle⁹⁴ “Tevhid” adı verilen ve tarikatların zikirlerine benzeyen dinî ritüel gösterilebilir.

Özellikle XV. yüzyılda Bosna’daki kasabaların kurulması aşamasında dervişlerin önemli rolleri olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda dervişân kasabaların merkezî yerlerinde zâviye ve tekkelerini kurmuşlardır. Bu da henüz Müslüman olmayan halkın İslam’ı kabul etmesinde önemli rol oynamıştır. Örnek olarak Bosna’daki Srebrenica ve Zvornik kasabaları arasında, 1519 yılında şeyh Hamza Orloviç (ö. 1556/57) tarafından kurulan tekke zikredilebilir. Bir başka örnek ise Skender Vakuf’tur. Travnik ile Banya Luka arasında Ali Dede İskender tarafından kurulan tekke, daha sonra burada Skender Vakuf kasabasının kurulmasına da sebep olmuştur.⁹⁵

Bosna’da tekke ve zâviyelerin yanında, Avrupa’da o güne kadar mevcut olmayan misafirhaneler ve imaretler de bulunmaktaydı. Fakirlere ve yolculara yardım etmek amacıyla kurulan bu yapılar da dervişlerin kontrolü altındaydı.⁹⁶

Osmanlılar’ın Bosna’ya gelmesinden günümüze kadar Bosna’da birçok tekke ve zâviye kurulmuştur. Tam olarak bilinmemekle birlikte, bazılarına göre bunların sayısı 40 iken, diğerlerine göre daha fazladır.⁹⁷ Söz konusu tekkeler Mevlevî, Kâdirî, Nakşbendî, Rifâî ve Halvetî tarikatlarına aittir. Geçen 550 sene zarfında Bosna’da 3 Mevlevî, 2 Bektâşî, 1 Rifâî, 4 Kâdirî, 10 Halvetî ve 14 tane Nakşbendî tekkesi kurulduğunu kaynaklar haber vermektedir.⁹⁸ Ancak son dönemde kurulan tekkeler buna dâhil değildir. Sahip oldukları tekke sayısı ile öne çıkan şehirler Sarajevo, Travnik, Mostar, Foça, Visoko, Konjic, Prusac, Fojnica, Seonica, Vişegrad, Rudo, Biyeljina ve Gornja Tuzla’dır. 1992-1995 yılları arasında Bosna Hersek’te yapılan savaşta bu tekkelerden bazılarının yıkıldığı görülmektedir. Ancak savaşın bitiminden sonra bir taraftan bu tekkeler onarılırken diğer yandan yeni tekkelerin kurulduğuna şahit olunmaktadır.

Bosna Hersek’teki tasavvuf ve tarikatlar ile ilgili özelliklerinden bir tanesi de iki pîr-i sâni’nin bu topraklarda yetişmiş olmasıdır. Bunlardan bir tanesi aşağıda kısaca bahsedilecek Melâmîliğin Hamzavîlik kolunun kurucusu Hamza Orloviç (ö. 1573) ve çalışmanın konusu Nakşbendîlik’in Hüseyinî kolunun kurucusu Hüseyin Zukiç (ö. 1799)’tir.

⁹⁴ Tevhid, doğum, ölüm ve yeni eve taşınma gibi vesilelerle okunmaktadır.

⁹⁵ Imamović, a.g.e., ss. 97, 102, 185-187.

⁹⁶ Cemal Çehayić, “Nakşbendî Tarikatının Bosna Hersek ve Genel Olarak Yugoslavya’daki Sosyo-Politik Durumları”, *Dini Araştırmalar*, Eylül-Aralık 1999, c. 2, s. 386.

⁹⁷ Bejtović, a.g.m., s. 24.

⁹⁸ Ibranović, a.g.e., s. 40.

Dikkat çeken noktalardan biri de diğer Balkan ülkelerine nazaran Sünnî geleneğe uymadığı düşünülen Bektâşilik ve Rifâilik gibi yapılanmaların Bosna Hersek'te tutunamamaları ve bu nedenle de tekke sayılarının çok az olması ya da bu bölgede hiç bulunmamasıdır. Bosna Hersek'teki tekkeler İslam Birliği'nin⁹⁹ himayesi altında olmakla birlikte prensipte bağımsız olarak faaliyet göstermektedirler.

2. Bosna Hersek'te Yaygınlık Kazanan Tarikatlar

Bosna Hersek'teki en yaygın tarikat olan Nakşbendîlik'in dışında bu topraklarda yaygınlık kazanan diğer önemli tarikatlar şu şekilde sıralanabilir:

2.1. Bosna Hersek'te Halvetîlik

Bir zamanlar Bosna Hersek'te faaliyetlerini sürdüren Halvetîler bugün bu topraklarda mevcut değildir. Bosna'da Halvetîler'in en önemli temsilcisi Ebu Leys-zâde (İblizoviç) Şeyh Seyfullah Efendi (ö.1889)'dir. Bazı kaynaklara göre Şeyh İblizoviç Nakşbendî, bazılarına göre ise Halvetî'dir. Mensubiyetine dair bu ihtilafın sebebi ise onun her iki tarikattan icâzetli olmasıdır.¹⁰⁰

Halvetîler'in, günümüzde Gazi Hüsrev Bey Medresesi'nin bulunduğu yerde, XVI. yüzyılda şeyh ve dervişlerin yetiştiği mekân olan hankâhları mevcuttu. Burası zamanla yıkılmış ve yerine 1537 yılında Gazi Hüsrev Bey Medresesi yapılmıştır. Bundan başka Halvetîler'in Vişegrad, Rudo, Biyeljina ve Donja Tuzla'da faaliyet gösteren tekkeleri bulunmaktaydı. Rudo'da bulunan Halvetî Tekkesi'nin tam olarak ne zaman kurulduğu tespit edilememekle birlikte Şeyh İblizoviç (ö. 1889) tarafından inşa edildiği ve İkinci Dünya Savaşı'na kadar ayakta kaldığı bilinmektedir. Tekke yıkıldıktan sonra zikirler şeyhlerin kendi evlerinde icrâ edilmiştir. Tekkenin son şeyhi, 1986 yılında 106 yaşında vefat eden Seyfuddin Hrnjiç'tir.¹⁰¹

Biyeljina'da bulunan Şeyh Seyfî Tekkesi adıyla meşhur olan Halvetî Tekkesi 1882 yılında inşa edilmiştir. Bununla birlikte tekke ile ilgili 1937 yılından sonrasına ait herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Prusac'da Hasan Kâfi Pruşçak (ö.1616)'ın medrese ile birlikte kurmuş olduğu tekke de kaynaklarda Halvetî tekkesi olarak zikredilmektedir.¹⁰² Travnik'te medrese ve kütüphane kuran Elçi İbrahim Paşa (ö. 1708) aynı çatı altında 1706 yılında

⁹⁹ Bosna Hersek Diyanet İşleri Başkanlığı için kullanılan ifade.

¹⁰⁰ Edin Urjan Kukavica, "Dervişke institucije u Bosni i Hercegovini i Sarajevu", *Behar*, Zagreb 2010, sy. 95, s. 8.

¹⁰¹ Čehajić, a.g.e., 97.

¹⁰² Kukavica, a.g.m., s. 9.

Halvetî hankâhını kurmuş ve vakıfnamede burada görevli mürşid ve müridlerine belli bir maaş bağlamıştır.¹⁰³

2.2. Bosna Hersek'te Mevlevîlik

Çeşitli tarikatlara mensup Osmanlı askerleri herhangi bir beldeyi fethettiklerinde oraya tekke inşa etmişlerdir. Bu uygulama Bosna'da da gerçekleştirilmiştir. Sarajevo'nun kurucusu sayılan ve Mevlevî tarikatına mensup olan İsa Bey İshakoviç (ö. 1470) XV. yüzyılda bir tekke yaptırmıştır.¹⁰⁴ Bu tekke, Bosna'da ilk kurulan ve en meşhur Mevlevîhânedir. Evliya Çelebi (ö. 1682) de Sarajevo'da 47 tekke bulunduğunu söyledikten sonra İsa Bey Tekkesi'nden bahseder.¹⁰⁵ Tekke birkaç kez yanıp harap olmuş ise de tekrar onarılarak ihya edilmiş ancak 1957 yılında tamamıyla ortadan kaldırılmıştır. Yıkılışından yaklaşık 50 sene sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin destekleriyle tekke aynı yerde olmasa da¹⁰⁶, Sarajevo'ya hâkim bir tepede, tarihi Sarı Tabya'nın altında, Kovaçi Mezarlığı'na yakın bir yerde 2013 yılında inşa edilip yeniden hizmete açılmıştır.¹⁰⁷

Mevlânâ ve onun edebî şaheseri *Mesnevî*, Osmanlılar'ın Bosna'ya girdiği XV. yüzyıldan beri burada tanınmaktadır. Halen, Sarajevo'daki Mevlevî-Kâdirî Dergâhı'nda her perşembe akşamı ve Tuzla'daki Nakşebendî Tekkesi'nde her pazar akşamı *Mesnevî*'nin bir hikâyesi Farsça ve Bosnaca okunmakta ve şerh edilmektedir.¹⁰⁸

¹⁰³ Čehajić, a.g.e., s.92.

¹⁰⁴ Muhammed Aruçi, "Saraybosna", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, 2009, c. 36, ss. 128-132.

¹⁰⁵ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, Yapı Kredi Yayınları, c. V, İstanbul, 2010, s. 431.

¹⁰⁶ Tekkenin daha önce bulunduğu yerde günümüzde benzin istasyonu bulunmaktadır.

¹⁰⁷ Edin İmamoviç, *Bosna Hersek'te Mevlevîlik ve İsa Bey Tekkesi*, UÜSBE, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2017, s. 42.

¹⁰⁸ Bosna Hersek'te Mevlevîlik tarikatı için bkz. Nimetullah Hâfız, *Yugoslavya'da Mevlevî Tekkeleri, Mevlana ve Yaşama Sevinci*, haz. F. Halıcı, Ankara 1978, s. 173; M. Ali Uz, "Saraybosna'da İsa Bey Mevlevîhanesi", *TAD*, yıl 2, sy. 2, 1996, s. 102; Cemal Çehayîç, "Bosna Hersek'te Mevlevîlik", *İzlenim Dergisi*, sy. 21, Mayıs 1995, s. 19; Jasna Šamić, "Le tekke Mevlevî De Bombasa A Sarajevo", *Osmanlı Araştırmaları*, sy. XIV, ss. 162-163; Salih Trako, "Sarajevo'da Mesnevî Dersleri ve Mesnevîhanlar Üzerine", *I. Milletlerarası Mevlânâ Kongresi (Tebliğler)*, s. 143; İskender Muzbeg Şefikoğlu, "Yugoslavya'da Yaşayan Türk Şairlerinin Şiirlerinde Mevlânâ", *II. Milletlerarası Mevlânâ Kongresi (3-5 Mayıs 1990)*, Konya 1991, s. 249; Edin İmamoviç, *Bosna Hersek'te Mevlevîlik ve İsa Bey Tekkesi*, UÜSBE (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2017; Serdar Özsen, "Balkanlarda Mevlevîliğin Yayılması ve Kurulan Mevlevîhaneler", *Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi*, sy. 67, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2015, s. 1799; Haşim Karpuz, "Balkanlar'daki Mevlevîhanelerden Günümüze Kalanlar", *Dünyada Mevlana İzleri Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, Konya, 2010, s. 435; Haşim Karpuz, "Balkan Mevlevîhaneleri", *Akademik Sayfalar*, c. IX, sy. 7, Konya, 2010, s. 101; Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlana'dan sonra Mevlevîlik*, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2006, s. 122; Mehmed Mujezinović, "Musafirhana i tekija İsa-bega İshakovića u Sarajevu", *Naše starine Godisnjak Zemaljskog Zavoda Za Zaštitu Spomenika Kulture i Prirodnih Rijetkosti N. R. Bosne i Hercegovine*, s. 3, Sarajevo, 1965, s. 248; Salih Trako, "Predavanje Mesnevije i mesnevîhani u Sarajevu", *Anali Gazi Husrevbegove biblioteke*, sy. XIII-XIV, Sarajevo, 1974, s. 225; Fatima Kadić Žutić, "Mevlana Dželalleddin Rumi i njegova prisutnost u Bosni i Hercegovini", *Zbornik Radova Fakulteta Islamskih Nauka u Sarajevu (FIN)*, sy. 7, Sarajevo, Fakultet Islamskih Nauka u Sarajevu, 2001, s. 246; Mehmed Mujezinović, "Neki naši

2.3. Bosna Hersek'te Bektaşîlik

Günümüzde Bosna Hersek'te yaygın olmamakla beraber geçmişte Bektaşîlik'in az da olsa benimsendiğini gösteren bazı deliller mevcuttur. Bunların başında 1660 yılında Bosna Hersek'i ziyaret eden Evliya Çelebi'nin vermiş olduğu bilgiler gelmektedir. Evliya Çelebi Bosna Hersek sınırları içerisinde sadece Çayniçe şehrinde bir tane Bektâşî Tekkesi'ne rastlamış ve onun hakkında bilgi vermiştir.¹⁰⁹ Çayniçe'de bulunan bu tekke Birinci Dünya Savaşı'nda yıkılmış, daha sonra bir hanım tarafından yeniden yaptırılmış ise de İkinci Dünya Savaşı esnasında tekrar yıkılmış ve günümüze kadar ulaşamamıştır. İlk dönemlerde Bektâşî Tekkesi olarak faaliyet gösteren bu mekân XIX. yüzyılda Nakşbendîlerin uhdesine geçmiştir.¹¹⁰

Başka kaynaklarda Sarajevo'da bulunan Bakır Baba Tekkesi isimli bir Bektâşî tekkesi daha zikredilmektedir. Bu tekke Golobrd Mahallesi'nde, Miljacka Nehri üzerindeki Kömür Köprüsü'nün yanında bulunmaktaydı. XIX. yüzyılın başlarında yıkılan tekkenin bulunduğu mahalle 1931 yılına kadar Tekke Mahallesi olarak bilinmekteydi. Kaynaklarda Banja Luka'da bulunan bir Bektâşî Tekkesi'nden bahsedilmekteyse de bununla ilgili hiçbir bilgiye ulaşılamamıştır.¹¹¹

Bosna'da, yukarıda zikredilenler dışında Bektâşî tarikatına ait tekke mevcut olmadığı gibi günümüzde Bosna'da yaygın olan tarikatlar arasında Bektaşîlik bulunmamaktadır.¹¹²

2.4. Bosna Hersek'te Hamzavîlik

Hamzavîlik, Hamza Bâlî Boşnak (ö. 1573) tarafından kurulduğu kabul edilen Melâmîlik'in bir koludur. Hamza Bâlî, Bosna'nın Zvornik yakınlarında bulunan Orloviç Köyü'nde dünyaya gelmiştir. Tahsili hakkında çok fazla bilgiye sahip olmadığımız Hamza Bâlî'nin Hüsameddin Ankaravî (ö.1557)'den icazet aldığı ve şeyhlik görevini 5 sene sürdürdüğü bilinmektedir. Hamza Bâlî Bosna'ya dönüşünde çok kısa zamanda alaka toplamış

književnici Mevlevije”, *Šebi Arus godišnjak Tarikatskog centra*, sy. 13, Tarikatski centar Sarajevo, Sarajevo, 1991, ss. 53-56; Džemal Čehajić, “Bosna Hersek'te Mevleviler”, çev. Muhammed Aruçi, *Tasavvuf Kitabı*, Haz. Cemil Çiftçi, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 743; Hazim Šabanović, “Krajište Isa-bega Ishakovića; Zbirni katastarski potpis iz 1455. godine”, *Orijentalni Institut u Sarajevu*, Sarajevo 1964, s. 29; Zejnil Fajić, “İsa Begova Tekija na Bendbaši u Sarajevu”, *İsa Begova Tekija u Sarajevu: Zbornik Radova, Udruženje Obnova İsa Begove Tekije*, s. 87; Slobodan İlić, “Mevlevije u Bosni”, *Kelamu'l Şifa/Tarikatski Časopis*, sy. 32-33-34, 2013, s. 155.

¹⁰⁹ Evliya Çelebi, *Putopis odlomci o Jugoslavenskim Zemljama*, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 1979, s. 402.

¹¹⁰ Edin Urjan Kukavica, “Derviške institucije u Bosni i Hercegovini i Sarajevu”, *Behar*, yıl XIX, 2010, sy. 95, s. 7.

¹¹¹ Čehajić, a.g.e, s. 169.

¹¹² Bosna Hersek'te Bektaşîlik için bkz. Džemal Čehajić, “Bektaşije i İslam u Bosni i Hercegovini”, *Anali Gazi Husrevbegove biblioteke*, sy. V-VI, Sarajevo, Gazi Husrevbegova biblioteka, 1978, ss. 91-98.

ve Melâmîlik'i yaymıştır.¹¹³ Melâmîlik'in böylesi güçlü bir şekilde yerleşebilmesinin ve Hamza Bâlî'nin başarılı olmasının asıl sebebinin faaliyet gösterilen bölge insanların Bogomilizm'in¹¹⁴ etkisinde olduğu sanılmaktadır.¹¹⁵ Nitekim, mesihçilik doktrini gibi iki hareket arasında benzer karakteristikler bulunmasının yanı sıra, Bâlî'nin faaliyet gösterdiği bölgeler genellikle henüz Müslüman olmamış Bogomilizm mensupların yaşadığı yerler olması bu görüşü desteklemektedir.¹¹⁶

Hamza Bâlî, ulemâ ve sûfiler tarafından zındıklıkla itham edilmiş ve dönemin padişahına şikâyet edilmiştir. Şikâyetler üzerine Dîvan-ı Hümayûn dönemin Sarayevö kadısı Sofyalı Bâlî Efendi (ö. 1553)'yi¹¹⁷ vazifelendirerek meselenin araştırmasını istemiştir.¹¹⁸ Araştırma neticesinde Hamza Bâlî birkaç talebesiyle beraber İstanbul'a getirtilerek dönemin Şeyhü'l-İslâm'ı Ebüssuûd Efendi (ö. 1574)'nin verdiği fetva üzerine 1573 yılında Tahtakale'de Deveoğlu Yokuşu'ndaki bir mahalde idam edilmişler.¹¹⁹ Bu idamdan sonra Hamzavîlerin sürekli takibata maruz kalmış olmalarına rağmen Hamza Bâlî'nin doğduğu memleketinde XVII. yüzyıla kadar müridlerinin bulunduğunu görülmektedir. Hamzavîlik hareketinin sadece Bosna Hersek'teki faaliyetlerle sınırlı kalmadığı, muhtelif tarikat çevrelerince kaleme alınan reddiye mahiyetindeki risalelerden Osmanlı'nın başkenti İstanbul'da da oldukça etkili olduğu anlaşılmaktadır.¹²⁰ Bosna'nın Zvornik sancağında birkaç tekke kuran Hamza Bâlî İstanbul'da medfûndur.¹²¹ Söz konusu tekkeler günümüze kadar ulaşamamış olsa da etkilerinin sürdüğü görülmektedir.¹²²

¹¹³ Kâzım Hacımeçliç, "Bosna'da Bayrâmî İzler: Hamza Bâlî ve Hamzavîliğe Dair Bazı Notlar", *Uluslararası Hacı Bayrâm-ı Velî Sempozyum Tebliğ Kitabı*, 14-16 Aralık 2012, Ankara, ss. 185-194.

¹¹⁴ Bogomilizm hakkında bkz. Franjo Šanjek, "Krstjani i Bogumili Kršćanski idealisti ili krivovjerci, Blgari i Hrvati v jugoistočna Evropa, VII-XXI vek: Materiali ot konferencijata, provedena v Sofija (3-4 juni 2005)", Izdatelstvo "Gutenberg", 2006, ss. 57-82.

¹¹⁵ Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler 15-17.yüzyıllar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014, s. 345.

¹¹⁶ Tayyib Okıç, "Quelques documents inedits concernant les Hamzawites", *Proceedings of the Twenty-Second Congress of Orientalists*, İstanbul, 1951, s. 279.

¹¹⁷ Bâlî Efendi Usturumca'da doğmuş, tahsilini Sofya ve İstanbul'da tamamlamıştır. Halvetî şeyhlerinden Kasım Çelebi'ye intisap etmiş, Kanûnî Sultan Süleyman'ın takdir ve iltifatını kazanmış. En meşhur eseri Şerhu'l-Fusûs'tur. Bkz: Mustafa Kara, "Bâlî Efendi, Sofyalı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. 5, ss. 20-21.

¹¹⁸ Ocak, a.g.e., s. 348.

¹¹⁹ Sarı Abdullah, *Semerâtü'l-fuâd*, İstanbul, 1871, s. 257; La'lizâde Abdülbâkî, *Sergüzeşt Aşka ve Âşıklara Dair Melâmî Büyüklere*, Furkan Yayınları, İstanbul 2001, s. 39.

¹²⁰ Ocak, a.g.e., s. 345.

¹²¹ Reşat Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf, Anadolu'da Sûfiler, Devlet ve Ulemâ (XVI. Yüzyıl)*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2016, s. 268.

¹²² Bosna Hersek'te Hamzavîlik için bkz. Čehajić, a.g.e., ss. 192-208; Muhamed Hadžijahić, "Tekija kraj Zvornika-Postojbina bosanskih Hamzevića", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, c. X-XI, 1960-61, ss. 193-203; Milan Karanović, "Tekija Hamza Dede Orlovića", *Politika*, 1932, s. 8; Haris Dervišević, "Hamza Orlović-Bali", *Kelamu'l Şifa/Tarikatski Časopis*, sy. 35, Kačuni, 2013, s. 12; Nihat Azamat, "Hamza Bâlî", *Türkiye*

2.5. Bosna Hersek'te Kâdirîlik

Kâdirîlik, Osmanlılar'ın Bosna'yı fethetmesiyle eş zamanlı olarak bu coğrafyaya yerleşen ve yaygınlık kazanan tarikatlardandır. Kâdirîlerin Bosna'daki ilk tekkesi günümüzde olduğu gibi, o dönemde de özelde Bosna'nın, genelde ise Balkanların merkezlerinden biri olan Sarayevo'da kurulmuştur. Bu tekke aynı zamanda Bosna'da kurulan ilk tekkelerden biridir ve bunlar arasında günümüze kadar ulaşabilen nadir yapılardandır. Hacı Sinan Tekkesi adıyla meşhur olan bu dergâh aynı zamanda Kâdirîlerin Bosna ve Balkanlar'daki merkezi durumundaydı. Sarayevo dışında Travnik, Yayce ve Zvornik gibi yerlerde de Kâdirî tekkeleri bulunmakla beraber Bosna'daki Hacı Sinan Tekkesi dışında kalanlar genelde buraya bağlı olarak hareket etmiş ve muhtemelen bu sebeple çok fazla canlılık gösterememişlerdir. Kâdirîliğin Sarayevo haricinde yaygınlaşmaması, bu şehir dışındaki tekkelerde faaliyet gösteren şeyhlerin fazla tanınmış kimseler olmamasıyla da ilişkilendirilebilir. Kâdirî kimlikleriyle meşhur olan şeyhler, şâirler ve diğer mühim zevât genellikle Sarayevo'da yetişen ve faaliyet gösteren kimselerdi.¹²³

Günümüzde Kâdirîlik yalnızca Sarayevo ve çevresinde yaygındır. Hacı Sinan Tekkesi de bu tarikatın Bosna'daki yegâne tekkesi durumundadır. Şüphesiz Hacı Sinan Tekkesi'nin şeyhleri arasında en çok ilgi gören, hakkında bilgi bulunan ve yaptıkları faaliyetlerle öne çıkan iki şahsiyet tekkenin ilk şeyhlerinden biri olan Hasan Kâimî (ö. 1691) ve son şeyhi Feyzullah Hacibayriç (ö. 1991)'tir¹²⁴. Hasan Kâimî etrafına büyük kalabalıkları toplama başarısı ve bugüne ulaşan tesirleriyle¹²⁵ Feyzullah Hacibayriç ise mücadelesi ve faaliyetleriyle tanınmıştır. Balkanlar'daki tasavvufî hareketler üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan Cemal Çeyahiç (ö. 1989), Kâdirîlik tarikatı içerisinde Bosna'da yetişen şahsiyetler arasında Hasan Kâimî (ö. 1691), Derviş Mehmet Meyliya Gürânî (ö. 1795) ve Mula Mustafa Başeskiya (ö.

Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), c. XV, ss. 502-504; Kukavica, a.g.e., s. 81-82; Gaşi Aşk, "Nešto o melamijama kod nas", *Glasnik Vrhovnog Islamskog Starješinstva u SFRJ i Rijaseta Islamske Zajednice u SFRJ*, c. XLVI/1983, No. 5, ss. 661-666.

¹²³ Samir Vildiç, *Bosna'da Kadirîlik ve Hacı Sinan Tekkesi*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 2012.

¹²⁴ Feyzullah Hacibayriç 1913 yılında doğmuş, 1990'da vefat etmiştir. Bosna'da en önemli mesnevihânlardan biri olup, Hacı Sinan Tekkesi'nin şeyhlerindendi. Bkz. Samir Begleroviç, *Tesavvuf Bosne u vidicima Fejzullaha Hadžibajrića: Vjerski i kulturni razvoj Bosanskih muslimana u prvoj polovini XX stoljeća*, Sarajevo, Bookline d.o.o., Sarajevo, 2014.

¹²⁵ Ahmed Mulahalilović, "Şejh Hasan Kaimi Baba, (prigodom 250. godišnjice smrti)", *el-Hidaye*, sy. V/1941-42, ss. 8-10, 224-227.

1809)'yı zikretmektedir.¹²⁶ Bununla birlikte, Çehayîç'in çağdaşı ve Bosna'da son dönemde yetişen en meşhur âlimlerden biri olan Hacıbayriç de bu listeye eklenmelidir.¹²⁷

¹²⁶ Çehayîç, a.g.e., s. 138.

¹²⁷ Bosna Hersek'te Kâdirilik için bkz. Samir Vildiç, "Bosna'da Kadirilik Kültürü", *Balkan Araştırmaları Dergisi*, c. V, Bursa, 2014, s. 109; Nihad Çengiç, "Likovni Fenomen Hadži Sinanove Tekije i Njegova Konzervacija", *Sarajevo Publishing*, Sarajevo 2009; Samir Beglerović, Amina Yesenković Şilyak, "Saraybosna'daki Kâdirilerin Sığınağı: Hacı Sinan Tekkesi", *İznikli Gönül Adamı Eşrefoğlu Rûmî Sempozyumu*, ed. Bilal Kemikli, İznik 2010; Mehmet Kalabiç, "Hadži Sinanova Tekija", *Glasnik Zemaljskog Muzeja*, sy. 1890/2, Sarajevo 1890.

BİRİNCİ BÖLÜM

NAKŞBENDİLİK'İN BOSNA HERSEK'E GİRİŞİ

ve KURULAN İLK NAKŞİ TEKKELERİ

A. NAKŞBENDİLİK'İN BOSNA HERSEK'E GİRİŞİ ve YAYILMASI

Dünyada en yaygın tarikatlardan biri olan Nakşbendilik, Buharalı Bahâuddin Nakşbend (ö. 1389)'e isnat edilmektedir.¹²⁸ Tarikatın Nakşbendilik olarak meşhur olmasını sağlayan Hâce Muhammed Bahâuddin Nakşbend (ö. 1389)'in vefatından sonra halifeleri Hâce Muhammed Pârsâ (ö. 1419), Hâce Alâeddin Attâr (ö. 1400) ve Mevlânâ Yakûb Çerhî (ö. 1448) tarikatı dünyanın çeşitli yerlerine yaymışlardır.¹²⁹

Nakşbendilik, Anadolu ve Balkanlarda XV. yüzyılda Molla Abdullah İlahî (ö. 1491)'nin faaliyetleri neticesinde yayılmıştır.¹³⁰ Nakşbendilik'in Balkanlara girdiği ilk yer, o zamanlar Makedonya günümüzde ise Yunanistan sınırları içerisinde bulunan Vardar Yenicesi'dir. Yine aynı dönemde yaşamış, Molla İlahî sohbetlerine katılmış ve Emir Buharî (ö. 1516) ile sülûkünü tamamlamış olan Lütfüllah Üskübî (ö. ?)'nin de kurduğu tekkesi Makedonya'nın özellikle Üsküp şehrinde Nakşbendilik'in yayılmasında önemli etkisi olmuştur.¹³¹ Lütfüllah Üskübî, Evliya Çelebi'nin anlattıklarına göre, Yahya Paşa Camii'nin

¹²⁸ Nakşbendilikle ilgili daha geniş bilgi için: Hamid Algar, *Nakşbendilik*, İnsan Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2013; Necdet Tosun, Bahâeddin Nakşend, Hayatı, Görüşleri, Tarikatı, İnsan Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2012; Ramazan Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. Yüzyıl)*, İnsan Yayınları, İstanbul 2003, ss. 289-309; Sarı Abdullah, *Semeratü'l-fuâd fi'l mebdei ve'l-meâd*, İstanbul 1288, ss. 127-133; Mecdî Mehmed, *Hadâiku's-Şakâik*, ss. 262-265; Atâî, *Hadâiku'l-hakaik*, c. I. s. 61; Kasım Kufralı, *Nakşbendiliğin Kuruluş ve Yayılışı*, İstanbul 1949; Kasım Kufralı, *Molla İlahî ve Kendisinden Sonraki Nakşbendiye Muhiti*, TDED, c. III/1-2, 1948, ss. 129-151; Z. Velidi Togan, *Gazan Han Halil ve Hoca Bahaeddin Nakşbend*, Nacati Lugal Armağanı, Ankara 1968, ss. 775-784; Hamit Algar, "Silent and Vocal Dhikr in the Naqshandi Order", *Akten des VII. Kongresses für Arabistik und Islamwissenschaft*, Göttingen, 1974, ss. 39-46; Hamid Algar, "Bibliographical Notes on the Naqshbandî Tariqat", *Essay on Islamic Philosophy and Science*, Albany, 1975; Hamid Algar, "The Naqshbandî Order: A Preliminary Study of its History and Significance", *Studia Islamica*, sy. XLIV (1976), ss. 123- 152; David W. Damrel, "The Spread of Naqshbandi Political Thought in the Islamic World", *Naqshbandis*, İstanbul-Paris, 1990, ss. 269-287; H. Lutfî Şüşüd, *İslam Tasavvufunda Hâcegân Hânedânı*, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul 1992.

¹²⁹ Hamid Algar, A Brief History of the Naqshbandi Order, *Naqshbandis*, ss. 12-13; Hamid Algar, "The Naqshbandî Order: A Preliminary Survey of Its History and Significance", *Studia Islamica*, No. 44 (1976), ss. 123-152.

¹³⁰ Hamid Algar, *Nakşbendilik*, İnsan Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2013, s. 451.

¹³¹ Taşköprüzade Ahmed, *al-Şakâik al-nu'maniyye fi 'Ulamai'd-devleti'l-Osmaniyye*, İstanbul, 1985, s. 364.

vaizi olmasının yanı sıra, aynı zamanda Sultan Bayezid'in de şeyhi idi. Üsküp'te yetişmiş, Molla İlahî'den el almış, Üsküp kalesinin tepesine zaviye yaptırmış ve inşa ettirdiği zaviyeye defnedilmiştir.¹³²

Makedonya'da XVIII. yüzyılda Koçani şehrinde 1933 yılına kadar faaliyet gösteren bir başka tekke kurulmuştur. İştîp ve Veles'te Nakşbendî tekkeleri kurulduysa da bunlar günümüze ulaşmadığı gibi Makedonya'da bu tarikat yaygınlık kazanmamıştır.¹³³

Sırbistan'da Nakşbendilik'in Belgrat, Ujice, Leskovac ve Vukovar gibi şehirlerde yaygın olduğu bilinmekteyse de kaynaklarda bunlarla ilgili bilgiler sınırlıdır. 1680 tarihli bir belgeye dayanarak Şeyh Hüseyin ibn Muhammed'in Belgrat'ta bir Nakşî Tekkesi kurduğu anlaşılmaktadır.¹³⁴ Bugün Sırbistan sınırları içerisinde kalan Sancak bölgesinin Novi Pazar şehrinde XIX. yüzyılda Ömer Efendi Koniçanın (ö. ?) tarafından kurulan Nakşî-Hâlidî tekkesi zikredilmektedir.¹³⁵

Kosova'da Nakşbendî tekkeleri arasında Şeyh Yakup Uka (ö. 1875)'nin banisi olduğu Yakova Tekkesi'nin yanı sıra, Randobrava ve günümüzde de faal olan Planeya köylerindeki tekkeler ile Gilan şehrinin Koniçe Köyü'nde İsmail Efendi Nakşbendî Tekkesi sayılabilir. Arnavutluk gibi Balkanların diğer bölgelerinde pek yaygınlık kazanamayan Nakşbendilik özellikle XVIII. yüzyıldan sonra Bosna Hersek'te yayılmış ve bu topraklar Balkan ülkeleri arasında tarikatın en çok rağbet gördüğü ve faaliyet gösterdiği coğrafya olmuştur. Bosna Hersek'te Nakşbendilik'in ilk temsilcilerinin Fatih Sultan Mehmet (ö. 1481)'in çağdaşları Aynî Dede (ö. 1461/62) ve Şemsî Dede (ö. 1461/62) olduğu konusunda kaynaklarda bazı bilgilere rastlanmaktadır.¹³⁶ Tespit edilebildiği kadarıyla, Fatih Sultan Mehmet Sarayevo'nun fethi sırasında yedi komutanını Milyacka ovasının çeşitli bölgelerine yerleştirmiş ve buraları almalarını emretmiştir. Bu yedi komutan arasında Sultan'ın yakın arkadaşları Aynî Dede ve Şemsî Dede de yer almıştır. Bu iki zat fetih sırasında şehit düşmüş ve günümüzde Bosna Hersek Cumhurbaşkanlık binasının karşısındaki eski mezarlığa defnedilmişlerdir. Türbelerinin bulunduğu yer Gâziler Yolu olarak bilinmektedir. Bosna Hersek'te bilinen en eski Nakşbendî tekkesi daha sonra burada kurulmuştur.¹³⁷ İsmi üzerinde bulunduğu Gaziler Yolu'ndan alan Gâziler Tekkesi'nin, 1459 yılında yaptırıldığı ve şeyhleri arasında Aynî Dede

¹³² Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, Sad. Çevik Mümin, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1996, c. V, s. 292-293.

¹³³ Engin Selçuk, "Balkanlara Uzanan Bir Köprü: Nakşî Divan Şairleri", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD)*, yıl 1, sy. 1, 2014, ss. 1-15.

¹³⁴ Čehajić, a.g.e., s. 66.

¹³⁵ Ejup Musović, *Dervişi u Novom Pazaru*, Novi Pazar, 1993, s. 78.

¹³⁶ Čehajić, a.g.e., s. 35.

¹³⁷ Hazim Šabanović, *Teritorijalno širenje i građevni razvoj Sarajeva u XVI stoljeću*, Sarajevo, 1965, ss. 34-39.

ve Şemsî Dede'nin de olduğu diğer bazı kaynaklarda geçmektedir. Aynı Dede'ye ait mezar taşındaki bilgilerden kendisinin Fatih Sultan Mehmet'in dostu ve danışmanı olduğu anlaşılmaktadır. Mezar taşı üzerinde rakamla h. 866/m. 1461/62 diye ölüm tarihi yazılıdır. Şemsî Dede'nin mezar taşında ise Nakşbendî tarikatına mensup olduğu kayıtlıdır. Onun da vefat tarihi h. 866/m. 1461/62'dir. Hafızzâde Yemînî (ö. 1533)'nin¹³⁸ bir şiirinde bu iki zat şöyle anılmaktadır:

“Bosna toprağında, Sarayevu şehri şehitlerinden Aynı Dede ve Şemsî Dede'ye selam söyle.”¹³⁹

Sûfiler arasında nakledilegelen menkıbelere göre de Fatih Sultan Mehmet'in ordusu 1463 yılında Bosna'yı fethederken yanında epeyce Nakşî müridi de bulunmaktaydı. Cemal Çehajiç (ö. 1989)'in vermiş olduğu bilgilere göre ise fetih sırasında şehit düşen bazı Nakşî dervişleri için türbeler yapıldığı gibi, daha sonraları söz konusu türbelerin yanına tekkeler inşa edilerek ilk Nakşbendî yapılar bu topraklarda boy göstermeye başlamıştır.¹⁴⁰ Fatih Sultan Mehmet'in ordusunda, fetihten üç sene sonra Bosna'nın valiliğine atanan İskender Bey (ö. 1506)¹⁴¹ de bulunmaktaydı. İskender Bey, Miljacka Nehri'nin sol tarafında, bugünkü Skenderiya Spor Merkezi'nin bulunduğu yerde tekke, imaret ve misafirhane, nehrin diğer tarafında ise saray, kervansaray, 11 dükkân ve Miljacka üzerinde köprü inşa etmiştir. İskender Bey Tekkesi Bosna Hersek'te İslam, tasavvuf ve Nakşbendîlik'in yayılmasında önemli bir rol oynamıştır.¹⁴² Günümüzde tekkenin bulunduğu mahalle “Tekke” adını taşımaktadır.

Nakşbendîlik mensupları Fatih Sultan Mehmet'in ordusunda ilk defa Bosna fethi sırasında öne çıkmış değillerdi. Nitekim Bosna fethinden on sene kadar önce gerçekleşen İstanbul'un fethine Aya Dede üç yüz müridiyle birlikte katılmış ve şehit düşmüştür.¹⁴³ İstanbul'da sağlam bir Nakşbendîlik mevcudiyeti ilk defa XV. yüzyılın sonunda ve XVI.

¹³⁸ Asıl adı Muhammed, “Hafız oğlu” ve “İbn Hafız” olarak da anılmaktadır. Zaman zaman “Derviş” unvanını kullanmıştır. *Faziletname* adlı eseriyle de tanınan Yemînî, XVI. yüzyılda yaşamış Kalenderî ve Bektaşî şairidir. Detaylı bilgi için; Aydın Kirman, “Yemînî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. 43, s. 420.

¹³⁹ Çehajiç, a.g.e., ss. 35-36.

¹⁴⁰ Çehajiç, a.g.e., s. 35.

¹⁴¹ İskender Paşa ya da Mihaloğlu İskender Paşa (ö. 1506) II. Mehmet ve II. Bayezid dönemlerinde çeşitli valilik görevlerinde bulunmuş bir Osmanlı veziri ve Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda yaptığı fetihlerde önemli bir rol oynamış olan bir akıncı kumandanıdır. II. Mehmet'in en güvendiği komutanlardan biriydi. Bosna'nın yeni Osmanlı Devleti'ne katılmış olduğu yıllarda 1475 yılında Bosna Sancağı'nın beyi olmuş. İskender Paşa 1480 yılında Rumeli Beylerbeyliği'ne getirilmiş. 1483 yılında vezir rütbesini kazanmış. 1485 yılında ikinci, 1498 yılında ise üçüncü defa Bosna beyi olmuş. 1491 yılında kendine tahsis edilmiş olan arazi üzerinde Galata Mevlevihânesi'ni inşa ettirmiştir. Bkz. Mehmet Emin Yardımcı, *15. ve 16. yüzyıllarda bir Osmanlı livası: Bosna*, Kitap Yayınevi, 2006.

¹⁴² Çehajiç, a.g.e., s. 44.

¹⁴³ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, İstanbul, 1314/1896, c. I, ss. 99, 357.

yüzyılın başında tesis edilmiş olsa da, Fatih Sultan Mehmet devrinde de izlerine rastlanmaktadır.¹⁴⁴ Fatih tarafından İstanbul'da kurulan Hindîler Tekkesinin şeyhi Hâce İshak Buhârî Hindî ile başlayan¹⁴⁵, Nakşbendîlik'in Anadolu'da, özellikle Bursa'da yayılmasını sağlayan, Fatih'in isteği üzerine Sadreddin Konevî'nin *Miftahü'l-gayb* eserini de şerh eden Ahmed İlâhî ile devam eden¹⁴⁶ Abdullah İlâhî ve halifesi Emir Ahmed Buhârî, Nakşbendîlik ile Fatih Sultan Mehmet arasında kurulan ilişkinin en önemli halkasıdır.

XVII. yüzyılda Bosna Hersekli Osman Bosnevî (ö. 1663/64) ve Muabir Hasan Efendi (ö. 1687) gibi bazı şahısların Osmanlı başkenti İstanbul'da Nakşbendîlik'in temsilcisi olmuştur. Şüphesiz en dikkat çekici isim Osman Bosnevî'dir. Bosna doğumlu olan Osman Bosnevî, ilköğrenimi memlekette gördükten sonra şer'i ilimleri tahsili için İstanbul'a giderek Hekim Çelebi Tekkesi'ne yerleşip Tireli Ahmet Efendi'ye intisap etmiştir. Osman Bosnevî'nin İstanbul'da Sultan Mehmet Han, Sultan Bayezid ve Suleymaniye camilerinde vaizlik, Ayasofya Camii kürsü şeyhliği gibi görevlerinin yanı sıra Hekim Çelebi Tekkesi'nin postnişliğini de yapmıştır. 1663/64 yılında vefat etmiş ve Silivri Kapısı'na defnedilmiştir.¹⁴⁷ Osman Bosnevî ile ilgili dikkat çeken bir başka ayrıntı onun Kadızâdeliler hareketinin önde gelen sözcülerinden birisi olmasıdır.¹⁴⁸ Kadızâdeliler, IV. Murad, Sultan İbrâhim ve IV. Mehmed devirlerinde ortaya çıkmış ve Kadızâde Mehmet Efendi (ö. 1635)'nin adını almıştır.¹⁴⁹ Hareketin asıl amacı İslam'ı Kur'an ve Sünnet dışındaki bid'at sayılan unsurlardan arındırmak ve bu anlayışı devletin her kademesine yaygınlaştırmaktır.¹⁵⁰ Osman Bosnevî'nin geçici bir süreliğine de olsa bu hareketin savunucusu olduğu anlaşılmaktadır.¹⁵¹

Osmanlı başkenti olan İstanbul'da bu dönemlerde bir başka Bosnalı Nakşbendî temsilcisi ise Osman Bosnevî'nin müridi Muabir Hasan Efendi'dir. Mostar doğumlu Hasan Efendi, ilk tahsilini Sarayevo'da gördükten sonra devrin ilim merkezlerinden İstanbul'a gitmiş, Semâniye Medresesi'nde okumuş,¹⁵² daha sonra Osman Bosnevî'ye intisap ederek

¹⁴⁴ Kufralı Kasım, "Molla İlâhî ve Kendinden Sonraki Nakşibendiye Muhiti", *TDED*, sy. III (1948), s. 132-135.

¹⁴⁵ Hüseyin Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-cevâmi'*, İstanbul, 1281, c. I, s. 219.

¹⁴⁶ Tek, a.g.e., s.18.

¹⁴⁷ Mehmed Şeyhi Efendi, *Vekayü'l Fudala*, c. I, haz. Abdulkadir Özcan, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1989, s. 560.

¹⁴⁸ Dina Le GALL, *A Culture of Sufism: Naqshbandis in the Ottoman World, 1450-1700*, SUNY Press, 2005, s. 137.

¹⁴⁹ Serimamis Çavuşoğlu, "Kadızâdeliler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXIV, ss. 100-102.

¹⁵⁰ Zilfi Madeline C., "The Kadızadelis: Discordant Revivalism in Seventeenth-Century İstanbul", *Journal of Near Eastern Studies* 45, No. 4, 1986, ss. 251-269.

¹⁵¹ Naîmâ Mustafa, *Naîmâ Tarihi*, çev. Zuhuri Danişman, c. 5, İstanbul, 1969, ss.54-59; LE GALL, a.g.e., ss. 250-259.

¹⁵² Şeyhi, a.g.e., c. I, s. 582.

Nakşbendîlik'e girmiştir. Osman Bosnevî'nin yanında yirmi sene hizmet ettikten sonra, hilafet almış ve şeyhin vefatından sonra onun yerine posta oturmuştur. 1687 yılında vefat etmiş, cenazesi ise Üsküdar Mihrimah Camii'nde Şeyhül-İslam Mehmet Efendi tarafından kıldırılmıştır.¹⁵³

Nakşbendîlik'in Bosna Hersek topraklarında asıl yaygınlaşması XVIII. ve XIX. yüzyıllarda olmuştur. Bu dönemde Nakşbendîlik'in Bosna Hersek'in sadece şehirlerine değil köylerine de uzandığı müşahede edilmektedir. Nakşbendîlik'in Bosna'da yaygınlaşmasında büyük rol oynayan Bosnalı sufiler arasında Şeyh Hüseyin Baba (ö. 1799) ve Şeyh Abdurrahman Sırrî (ö. 1847) zikredilebilir.¹⁵⁴

Şeyh Hüseyin Baba ve Şeyh Abdurrahman Sırrî, Bosna Hersek'te Nakşbendîlik açısından birçok sebepten dolayı önemlidir. Bu sebeplerden bazıları şu şekilde sıralanabilir:

1. Şeyh Hüseyin ve müridi Şeyh Sırrî ile birlikte Bosna Hersek'te Nakşbendîlik şehirlerden çıkıp köylere uzanmış ve geniş halk kitleleri tarafından benimsenmiştir.
2. Şeyh Hüseyin ortaya koyduğu bazı yeniliklerden dolayı Bosna'da Nakşbendîlik'in pîr-i sânsî kabul edilmiştir. Bu itibarla kendisine Nakşbendîlik'in Hüseyinî kolu nispet edilmektedir.
3. Şeyh Hüseyin ve Şeyh Sırrî dönemi ve sonrasında Nakşbendîlik bölgede ulemanın ve idarecilerin mensup olduğu ve desteklediği bir tarikat haline gelmiştir.
4. Bosna'nın çeşitli halk tabakalarındaki nüfûzları sayesinde Osmanlı yöneticilerini de etkileyen Şeyh Hüseyin ve Şeyh Sırrî saray tarafından hem maddi destek görmüşler hem de bazı önemli siyasi meselelerde etkili olmuşlardır.
5. Şeyh Hüseyin ve Şeyh Sırrî'nin pek çok mürit yetiştirmeleri neticesinde Foynica, Oglavak ve Visoko gibi Bosna'nın çeşitli yerlerinde Nakşbendî tekkelerinin kurulduğu bilinmektedir.
6. Bosna Hersek'te Nakşbendîlik silsilesi Şeyh Hüseyin ve Şeyh Sırrî üzerinden günümüze kadar ulaşmaktadır.

¹⁵³ Necdet Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf: Sufiler, Devlet ve Ulema (XVII. Yüzyıl)*, İstanbul, 2001, s. 385.

¹⁵⁴ Džemail Ibranović, *Nakşibendijsko-halidijski tarik i njegov utjecaj u Bosni*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Fakultet Islamskih Nauka, Sarajevo, 2008, s.46.

7. Nakşbendîlik'in yayıldığı diğer bölgelere nazaran Bosna Hersek'te usul, erkân ve talim farklılık göstermektedir.¹⁵⁵

İlk eğitimini doğduğu Vukeljiçi'de, medrese tahsilini ise Foynica ve Sarayevo Gazi Hüsrev Bey Medresesi'nde gören Şeyh Hüseyin Baba, İstanbul Sultan Fatih Medresesi'nde de okumuştur. İstanbul'da bulunduğu zaman zarfında Şeyh Murad Tekkesi'ne sürekli gittiği bilinmektedir.¹⁵⁶ Daha sonra bu tekkeye taşınarak, Şeyh Hâfız Muhammed Hisarî (ö. 1785)'nin himayesine girmiştir. *Tavil* (uzun) Hüseyin lakabı kendisine Şeyh Hisarî tarafından verilmiştir. On iki sene Şeyh Murad Tekkesi'nde kalan Şeyh Hüseyin Baba'nın yedi sene boyunca tekleden hiç çıkmadığı aktarılan rivayetler arasındadır. Hüseyin Baba, daha sonra şeyhin isteğiyle Konya, Bağdat, Basra, Semerkant, Buhara ve nihayetinde Kasr-ı Ârifân'a gitmiş, buralarda ilim tahsil etmiştir. Nihayetinde Şeyh Kâzım Baba (ö. ?)¹⁵⁷ adlı bir Nakşbendî şeyhten de icazet alarak memleketi Bosna Hersek'e dönmüştür. Uzaktan gelmiş müridleri yetiştirip geldikleri bölgeye göndererek tarikatı yayma uygulaması, Ubeydullah-ı Ahrâr (ö. 1490)'ın etkin şekilde kullandığı bir yenilik olmuştur. Hüseyin Zukiç'in döneminde de bunun uygulandığı anlaşılmaktadır. Zukiç, memleketine geri döndüğünde ilk önce Foynica Medresesi'nde müderrislik, Foynica Tekkesi'nde şeyhlik ve Çarşı Cami'de vaizlik görevlerinde bulunmuş, daha sonra Vukeljiçi'ye giderek 1780'li yıllarda orada bir tekke kurmuştur. Şeyh Hüseyin Baba ve kurduğu Vukeljiçi Tekkesi çok kısa zamanda Nakşbendîlik'in yayılmasını sağlamıştır. Yetiştirdiği Şeyh Abdurrahman Sırrî ve Sırrî'nin müritlerinin de Nakşbendîlik'in yayılmasında önemli katkıları olmuştur. 1775 yılında Foynica'da dünyaya gelen Abdurrahman Sırrî ise, uzun yıllar mürşidinin yanında kalarak tasavvuf terbiyesini tamamlamıştır. Sırrî lakabı şeyhi tarafından verilen Abdurrahman, bugünkü Oglavak Köyü'ne yerleşerek bir tekke ve Fatih'in askeri olarak şehit düşen Şeyh Hüseyin Horasanî (ö. 1463)¹⁵⁸ için bir türbe inşa etmiştir. Daha sonra tekkenin karşısında şeyhlerin kaldığı ev, yanında da Bosna valileri ve Abdurrahman Sırrî'nin müritleri Mehmet Vecihî Paşa (ö. 1835) ve Mehmet Kamil Paşa (ö. 1848)'nin inşa ettiği iki konak da yaptırılmıştır. Misafirlerin ağırlanması için kullanılan konakların dışında Oglavak'ta Ali Paşa Rizvanbegoviç (ö. 1851) tarafından hamam da inşa edilmiştir. Şeyh Sırrî'nin müritleri arasında özellikle Şeyh Meylî Baba zikredilebilir. Şeyh Abdurrahman Sırrî'nin soyundan

¹⁵⁵ Mesudiye Tekkesi şeyhi Prof. Dr. Çazim Hacımeçliç ile yapılan mülakat.

¹⁵⁶ Halid Buljina, *Tekije u Fojničkom Kraju*, Fojnica, 1991, s. 39.

¹⁵⁷ Şeyh Kazım Baba hakkında kaynaklarda her hangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

¹⁵⁸ Hüseyin Horasanî, Fatih Sultan Mehmet'in askerlerinden olup Bosna'nın fethi sırasında 1463 yılında şehit olmuş. Oglavak Tekkesi'nin yakınlarında bulunan türbesini Bosna Valisi Ali Namık Paşa yaptırmıştır. Türbenin bulunduğu yerde daha sonra Sikiriç ailesinin ve Oglavak Köyü'nün mezarlığı da oluşmuştur. Bkz. Čehajić, a.g.e., s. 35.

gelen Sikiriç ve Şeyh Meylî Baba'nın soyundan gelen Hacımevliç aileleri ise Nakşbendîlik'in son iki yüz elli yılda Bosna Hersek'te adeta temsilcileri olmuşlardır. Çalışmanın ilerleyen sayfalarında haklarında detaylı bilgi verilecek her iki aile birçok şeyh yetiştirmiş ve pek çok Nakşbendî tekkesinin kurulmasına öncülük etmiştir. Bu iki aile dışında Travnikli Korkut ailesinin de Nakşbendîlik'in yayılmasında etkisi olmuştur.¹⁵⁹

Bosna hakkında yazılan tarih kitaplarında bazı Nakşî şeyhlerinin de zikredildiği görülmektedir. Örnek olarak Muhammed Emin Efendi Nakşbendî (ö. ?), Şeyh Mehmed Kamil Paşa (ö. 1848) ve Sırrî Baba (ö. 1847) verilebilir. Hatta Travnik müftüsü ve aynı zamanda Nakşî şeyhi olan Derviş Korkut (ö. 1877), 1845 yılında Avusturyalılarla yapılan barış görüşmelerinde heyet temsilcileri arasında bulunmuştur.¹⁶⁰

Vukeljiçi ve Oglavak tekkelerinin yanında Visoko, Travnik, Foynica, Foça ve Konjic gibi yerlerde de tekkelerin kurulduğu ve Nakşbendîlik'in faaliyetlerinin bu tekkeler etrafında şekillendiği bilinmektedir.¹⁶¹ Günümüzde bir taraftan XVIII. yüzyılda kurulan söz konusu tekkeler, diğer taraftan özellikle 1992-1995 Bosna Savaşı'ndan sonra kurulan tekkeler sayesinde Nakşbendî tarikatı Bosna Hersek'te en yaygın tarikatı olarak faaliyet göstermektedir.

B. BOSNA HERSEK'TE KURULAN İLK NAKŞÎ TEKKELERİ

1. Sarajevo Gâziler Tekkesi

Gâziler Tekkesi,¹⁶² Bosna Hersek'in en eski Nakşbendî tekkesidir. Hadım Ali Paşa Tekkesi olarak da bilinen tekke, Sarajevo'da bugünkü Hijyen Enstitüsü'nün yanındaki parkın içinde bulunmaktaydı. Bazı kaynaklar, Gâziler Tekkesi'nin 1459 yılından önce Trgovište'de kurulduğunu söylemektedir.¹⁶³ İsmi üzerinde bulunduğu Gâziler Yolu'ndan alan tekke, diğer bazı kaynaklara göre 1459 yılında yaptırılmış ve şeyhleri arasında Fatih Sultan Mehmet ile birlikte Bosna fethine katılan Nakşbendîlik'e mensup Aynî Dede (ö. 1461/62) ve Şemsî Dede (ö. 1461/62) de bulunmaktadır.¹⁶⁴

¹⁵⁹ Derviş A. Korkut, "Spiritalizam i avet materijalizma u svijetlu mistike", *Novi Behar*, sy. XII/1938-39, ss. 1-24; sy. XIII/1939-40, ss.1-6.

¹⁶⁰ Salih Sidki Hadžihusejnović, *Povijest Bosne*, Sarajevo, 1999, c. II.

¹⁶¹ Džemal Čehajić, "Derviški red Nakšibendija", *Glasnik Vrhovnog Islamskog Starješinstva u SFRJ*, sy. XLV/1982, No. 2, ss. 152-170, No. 2, ss. 291-312.

¹⁶² EK 1, Gaziler Tekkesi.

¹⁶³ Šabanović, a.g.e., ss. 34-39.

¹⁶⁴ Čehajić, a.g.e., s. 36.

Tam olarak kim tarafından inşa ettirildiği bilinmeyen Gâziler Tekkesi ile ilgili bilgi veren en eski kaynak Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi Arşivi'nde bulunan 1538 tarihli ve kimliği net olarak belirtilmeyen Kemal Bey adındaki bir kişiye ait olan vasiyetnamedir.¹⁶⁵ Vasiyetnamede,¹⁶⁶ tekke şeyhi Hacı Ramadan'ın Hacca gidişi ve mahalle sakinlerinden Tural oğlu Mehmet'in kendisine vekâlet etmesinden bahsedilmektedir. Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi Arşivi'ndeki başka bir vesikaya göre¹⁶⁷ 1815 yılında tekkenin yanında yer alan bahçe ve arazilerin Hasan Bey adlı bir kişinin vakfı olduğu anlaşılmaktadır. Aynı seneye ait bir başka kaynakta Derviş Süleyman Halife'nin Gâziler Tekkesi'nin şeyhliğine atandığı ve Derviş İbrahim'in Aynî Dede ve Şemsî Dede'nin türbedarlık görevi yaptığı ve aynı zamanda ikisinin de Kâdirî şeyhleri oldukları zikredilmektedir.¹⁶⁸ Dolayısıyla tekkenin bu tarihlerde Kâdirî usullerine göre faaliyet gösterdiği de anlaşılmaktadır.¹⁶⁹

Diğer birçok tekke gibi Gâziler Tekkesi de vakıfları sayesinde uzun yıllar boyunca faal kalabilmiştir. Dönemin Bosna Valisi Mazhar Osman Paşa Boşnak (ö. 1681)'ın altı dükkân, kıraathane ve Mucelitler Çarşısı'nda bir odayı Gâziler Tekkesi'ne vakfettiği, ancak bu vakıfların 1879 yılında Sarajevo'da çıkan yangında yok olduğu bilinmektedir.¹⁷⁰ İki oda, küçük avlu ve bahçeden oluşan Gâziler Tekkesi XX. yüzyılın başına kadar ayakta kalabilmiş,¹⁷¹ daha sonra ise komünist rejim tarafından yıktırılmış ve yerine Hijyen Enstitüsü yapılmıştır.¹⁷²

2. Sarajevo İskender Paşa Tekkesi

Tekke,¹⁷³ İskender Paşa Yurişiç (ö. 1506) tarafından XV. yüzyılda yaptırılmıştır. Bosna'nın fethi sırasında Fatih Sultan Mehmet'in önemli komutanlarından biri olan İskender Paşa, Yayce'nin yakınlarında bulunan Prusac (Akhisar) kalesinin fatihi olarak da bilinmektedir. Sarajevo'nun içinden akan Miljacka Nehri'nin sol tarafında, bugünkü Skenderiya Spor Merkezi'nin bulunduğu yerde¹⁷⁴ bir tekke inşa ettiren İskender Paşa, burada aynı zamanda imaret ve misafirhane, nehrin diğer tarafında ise saray, kervansaray, 11 dükkân ve Miljacka üzerine köprü yaptırmıştır. Söz konusu külliye'nin yapılış tarihi tam tespit

¹⁶⁵ Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi, Sicil No. 1, sy. 958/1541.

¹⁶⁶ EK 2, Gaziler Tekkesi ile ilgili vasiyetname.

¹⁶⁷ Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi, Sicil No. 56, s. 80, c. III-1333-1231/1816, ss. 46-47.

¹⁶⁸ Enver Kadić, *Hronika*, c. XIX, Sarajevo, s. 22.

¹⁶⁹ Čehajić, a.g.e., s. 37.

¹⁷⁰ Čehajić, a.g.e., s. 37.

¹⁷¹ Sejfudin Kemura, *Sarajevske Džamije*, Zemaljska Štamparija, Sarajevo, 1909, ss. 282-283.

¹⁷² EK 3, Gaziler Tekkesinin yerine inşa edilen Hijyen Enstitüsü.

¹⁷³ EK 4, İskender Paşa Tekkesi.

¹⁷⁴ EK 5, İskender Paşa Tekkesi'nin yerine yapılan Skenderiya Spor Merkezi.

edilememekle birlikte, bazı kaynaklardaki bilgilerden hareketle İskender Paşa'nın üçüncü kez Bosna Beyliği görevine getirildiği 1499-1505 yıllarında gerçekleştiği anlaşılmaktadır.¹⁷⁵ Diğer bir takım rivayetlere göre ise 1467 yılında Bosna'nın beyliğine seçildiği sene İskender Paşa Sarayev'o da söz konusu zaviyenin temelini atmış ancak inşası bitmeden Prusac'taki bir köye çekilmiş, zaviyenin inşasını oğlu Hasan'a vasiyet etmiş, o da bu vasiyeti iki sene içinde yerine getirmiştir.¹⁷⁶

Tekke, yanındaki imaret ve misafirhane ile birlikte sosyal yardım amaçlı olarak hizmet vermiştir. İskender Paşa'nın bıraktığı vakıf gereğince burada her gün yemek dağıtılmıştır. Tekkenin bakımı için İskender Paşa zengin bir vakıf bırakmış ve Sarayev'o ile diğer birçok yerde kurduğu çiftlikleri bu amaçla vakfetmiştir. Bunun yanında çeşitli yerlerde 27 değirmen inşa etmiş ve gelirlerini tekke, imaret, misafirhane, çeşme ve Milyacka Köprüsü'ne vakfetmiştir.¹⁷⁷ İskender Paşa'nın vakfiyesi büyük olasılıkla tekkenin de yok olduğu 1697 yılındaki yangında ortadan kalkmıştır. Ancak vakfiyenin yanmış olması gereğinin yapılmasına mani olmamış ve 1792 ile 1801 yıllarındaki fermanlarda belirtildiğine göre İskender Paşa Tekkesi'nde yemek hizmeti vermeye devam edilmiştir.¹⁷⁸ Söz konusu vakıf sadece tekkenin hizmetlerini yapmakla kalmamış, Nakşibendilik'in Bosna'da yayılmasında sağlamıştır. İskender Paşa Tekkesi'nin bu zengin vakıfları XVI. ve XVII. yüzyıllarda Bosna'da en çok rağbet gören tekkelerin arasında yer almasına sebep olmuştur.

Diğer birçok kültürel ve tarihi bina gibi İskender Paşa Tekkesi, imareti ve misafirhanesi de Eugene Savoyski'nin Sarayev'o'yu tahrip ettiği 1697 yılındaki yangından payını almıştır. Külliye daha sonra yeniden yaptırılmış, ancak vakfiyenin de bu yangında kaybolması vakıf yönetiminde değişikliklerin olmasına sebep olmuştur. Tekkenin mütevellisi Hacı Abdullah Mujdeciya 1790 yılında yemek dağıtmayı kesince mahallenin sakinleri kadıya başvurmuş ve eski geleneğin devamını istemişlerdir. Yine aynı şekilde kötü şartlar neticesinde tekkenin mütevellisi Mula Mustafa Braço, 1798 yılında maddi sıkıntılardan dolayı yemek dağıtımını kesmiş ancak kadının kararıyla yeniden başlatmak zorunda kalmıştır. Konu İstanbul'a taşınınca, vakfiyede mahallenin sakinlerine yemek dağıtma sorumluluğunun bulunmadığı ve bundan dolayı da uygulamaya son verilmesine karar verilmiştir.¹⁷⁹ Maddi sıkıntılardan dolayı İskender Paşa vakıflarının etkileri zayıflamış, böylece imaret ve

¹⁷⁵ Alija Bejtici, "Skender-pašina tekija", *Novi Behar*, sy. XVI. No. 2, yıl 1944, s. 24.

¹⁷⁶ Kemura, a.g.e., s. 215.

¹⁷⁷ Bejtici, a.g.e., s. 25.

¹⁷⁸ ANUBİH, *Şikâyet Defteri*, sy. 207-VII-54/4-Sarajevo, yıl 1216/1801.

¹⁷⁹ 13 Safer 1212/7 Ağustos 1797 tarihli Sarayev'o Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi'nde V-66212 numaralı mahkeme ilamı.

misafirhane XIX. yüzyılın sonlarına doğru tamamen kapanmış, tekke ise İkinci Dünya Savaşı'na kadar faaliyet gösterebilmiştir.¹⁸⁰

Tekke şeyhleriyle ilgili yeterli bilgi bulunmamakla beraber vakıfları kurduktan sonra İskender Paşa'nın bunların başına en yakın yardımcılarını getirdiği bilinmektedir. Vakfın mütevelliliğine Yusuf Ağa, vakfın sekreterliğine Ali Efendi, gelirlerin toplanması için ise haznedarı İbrahim Efendi tayin edilmiştir.¹⁸¹ XVIII. yüzyıla kadar tekkede şeyhlik makamında bulunanlar ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Yukarıda ifade edildiği gibi, 1737 yılındaki bir berattan tekke şeyhinin İbrahim Halife olduğu, kendisinin daha sonra istifa ettiği ve yerine Mehmet Halife'nin geldiği anlaşılmaktadır.¹⁸² 1833-1849 yılları arasında tekkenin şeyhlik görevini Şeyh Salih (ö. ?) yürütmüştür. 1849 yılındaki berattan anlaşıldığına göre Şeyh Salih günlük 12 akçe almaktaydı.¹⁸³ 1868 yılında Sarayevoya gelen Arif Kürdî (ö. 1890) Mısırî Medresesi'nin müderrisliğine ve İskender Paşa Tekkesi'nin şeyhliğine getirilmiştir. Arif Kürdî'nin bu görevde Gazi Hüsrev Bey Medresesi müderrisliğine ve hankâhın şeyhliğine atandığı 1878 yılına kadar kaldığı anlaşılmaktadır. Daha sonra tekkenin şeyhi Abdullatif Efendi'nin halifesi Bekir Ağa Ragıbzâde (ö. 1889) olmuştur.¹⁸⁴ 1924 ile 1930 yılları arasında İskender Paşa Tekkesi'nin şeyhliğini Potogiya Hacı Mehmet'in yaptığı tespit edilmiştir.¹⁸⁵

2.1. İskender Paşa Tekkesi'nin Bilinen Şeyhleri:

2.1.1. Şeyh İbrahim Halife (ö. ?)

1737 yılına ait bir berattan dönemin tekke şeyhinin İbrahim Halife isimli bir şahsın olduğu ve bilinmeyen sebeplerden dolayı bu makamdan istifa ettiği anlaşılmaktadır.¹⁸⁶

2.1.2. Şeyh Mehmet Halife (ö. ?)

Yukarıda bahsedilen 1737 yılına ait berata göre istifa eden Şeyh İbrahim Halife'nin yerine Şeyh Mehmet Halife gelmiştir. Bu iki zat hakkında kaynaklarda daha fazla bilgiye rastlanmamıştır.¹⁸⁷

¹⁸⁰ Enver Kadić, *Hronika*, c. XV, Sarajevo, s. 332.

¹⁸¹ Kemura, a.g.e., s. 216; Enver Kadić, *Hronika*, c. I, Sarajevo, s. 182.

¹⁸² Bejtović, a.g.e., s. 25.

¹⁸³ Kadić, a.g.e., c. XXIV, s. 353.

¹⁸⁴ Mehmed Mujezinović, "Islamska Epigrafika u Bosni i Hercegovini", c. I., Takvim, Sarajevo 1974, s. 392.

¹⁸⁵ Čehajić, a.g.e., s. 43.

¹⁸⁶ Arhiva Orijentalnog Instituta u Sarajevu, 4882 numaralı kayıt.

¹⁸⁷ Arhiva Orijentalnog Instituta u Sarajevu, 4882 numaralı kayıt.

2.1.3. Şeyh Mula Mustafa Braço (ö. ?)

1801 yılındaki bir başka berattan tekkenin mütevellisi ve şeyhin Mula Mustafa Braço olduğu öğrenilmektedir.¹⁸⁸

2.1.4. Şeyh Salih (ö. ?)

1833 yılına ait Sultan II. Mahmud (ö. 1839)'un beratından tekkenin mütevellisi ve şeyhinin Salih adında bir şahıs olduğu tespit edilmektedir. Doğum yeri ve tarihi bilinmediği gibi vefatı da tespit edilemeyen Şeyh Salih'in babasının adı İbrahim'dir. Şeyh Salih bu görevde 1849 yılına kadar kalmıştır.¹⁸⁹

2.1.5. Şeyh Arif Kürdî (ö. 1890)

Arif Kürdî'nin mezar taşında Bayburtlu olduğu yazılı olsa da, kaynaklar Diyarbakır'da doğduğunu belirtmektedir.¹⁹⁰ XIX. yüzyılın ortasında Foynica'ya gelmiş ve medresede müderrislik yapmış. Medresede Vukeljiçi Tekkesi şeyhi Hacı Meyli Baba ile tanışarak ona intisap etmiş ve vekili olmuştur. 1854 yılında Meylî Baba'nın vefatı üzerine, Foynica Tekkesi'nin şeyhi olmuş ve Nakşbendîlik'in yayılması konusunda büyük rol oynamıştır. 1854-1868 yılları arasında Foynica'da Nakşbendîlik'in yayılmasında önemli faaliyetler gerçekleştiren ve Sıdkî lakabıyla da tanınan Arif Kürdî, daha sonra o dönemde tarikatın merkezi sayılan İskender Paşa Tekkesi'nin şeyhliğine getirilmiştir. Kendisi aynı zamanda Atmeydan'daki Mısrî Medresesi'nin müderrisliğini de yapmıştır. Daha sonra Gazi Hüsrev Bey Hankâh'ın şeyhi ve müderrisi de olmuştur. Meylî Baba'nın oğlu Hasan Baba (ö. 1899), Neşati Ali Efendi Husbaşiç (ö. ?) ve Seonica Tekkesi'nin kurucusu Osman Nuri Begeta (ö. 1890)'nın icazetnamelerini ondan aldıkları bilinmektedir. 1889 yılında Şeyh Arif Sıdkî İstanbul'a gitmiş ve orada 1890 yılındaki vefatına kadar müderris ve şeyh olarak görev yapmıştır. İstanbul'da Şeyh Murad Tekkesi Mezarlığında medfundur. Tekke haziresinde tespit edilen mezar taşında şunlar kayıtlıdır:

Hû

Kasımpaşa'da Küçükpiyâle Tekyesi postnişîni

Ve Soğukçeşme askerî

Rüşdiyyesi Arabî müallimi

¹⁸⁸ Mujezinović, a.g.e. s. 392.

¹⁸⁹ Kadić, a.g.e., s. 353.

¹⁹⁰ Šaćir Sikirić, "Šejh Arif Sidki", *Glasnik IVZ*, No. 4, Sarajevo, 1942, s. 107.

Bosna muhacirlerinden ve Tarikat-i

Aliyye-i Nakşibendiyye meşâyih-ı kirâmından

Bayburtlu âşık-ı billâh Muhammed Ârif

Efendi'nin ruh-ı pür fütûh-ı

Kudsiyyesiyçün el-Fâtîha

Tevellüdü; sene 1235/1819,

*İtrihâlî; fi sene 26 Cemâziyelevvel 1307/18 Ocak 1890.*¹⁹¹

Şeyh Arif Sıdkî, Foynica'da Salihagiç ailesinden bir kızla evlenmiş, İstanbul'a giderken yanında sadece en büyük oğlu Arif'i götürmüş, diğer çocukları Foynica'da kalmışlardır. Neslinden gelenler günümüzde Muderizoviç soyadını kullanmaktadırlar.¹⁹²

Şeyh Arif Sıdkî Türkçe şiirler yazmış. Nitekim Şakir Sikiriç'in çalışmalarında Şeyh Arif Sıdkî'nin iki Türkçe şiirine rastlanmıştır.¹⁹³

2.1.6. Şeyh Bekir Ağa Ragıbzâde (ö. 1890)

1880 yılında Şeyh Arif Kürdî'nin İstanbul'a gitmesi üzerine İskender Paşa Tekkesi'nin şeyhliğine Şeyh Bekir Ağa Ragıbzâde geçmiştir. On sene bu görevde kalan Şeyh Bekir, 1890 yılında vefat etmiş ve naaşı Soğuk Bunar Mezarlığı'na defnedilmiştir.¹⁹⁴

2.1.7. Şeyh Osman Efendi Ragıbzâde (ö. 1898)

Osman Efendi Ragıbzâde'nin 1898 yılında vefat ettiği ve naaşının Pişçivodi Mezarlığı'na defnedildiği bilinmektedir.¹⁹⁵

2.1.8. Hacı Mehmet Potogiya (ö. 1953)

İskender Paşa Tekkesi'nin bilinen son şeyhi Hacı Mehmet Potogiya aynı zamanda Sarayevo'nun meşhur imamlarından. Mehmet Potogiya Sarayevo'da 1866 yılında dünyaya gelmiştir. Babasının adı Salih'tir. İlim tahsil etmek üzere ilk önce Plevlje'ye¹⁹⁶ daha sonra ise İstanbul'a giderek orada on üç sene kalmıştır. İstanbul'da kaldığı zamanlarda yaz aylarında el-

¹⁹¹ EK 6, İstanbul'da Şeyh Murad Tekkesi'nin haziresinde bulunan Arif Kürdî'nin mezar taşı.

¹⁹² Šaćir Sikirić, "Šejh Arif Sidki", *Glasnik IVZ*, No. 4, Sarajevo, 1942, s. 107.

¹⁹³ Sikirić, a.g.m., s. 107.

¹⁹⁴ Mujezinović, a.g.e., s. 392.

¹⁹⁵ Bejtović, a.g.e., s. 26.

¹⁹⁶ Bugün Karadağ'da yer alan bir kasaba.

Ezher Üniversitesi'ne giden Mehmet'in okul arkadaşları arasında Cemaluddin Çauşević (ö. 1938) ve Ahmet Efendi Hacıyamakoviç (ö. ?) gibi Bosna'nın önemli simaları bulunmaktadır. Hac vazifesini de yerine getirdikten sonra Sarayevo'ya geri dönen Mehmet Efendi, Cinin Sokak, Çekaluşa, Luçevica, Çekrçi Muslihuddin gibi camilerde imamlık görevini yapmıştır. Potogiya, aynı zamanda Gazi Hüsrev Bey Camii'nde ve Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi'nde görev yapmıştır. İyi bir vaiz olduğu bilinen Mehmet Efendi Potogiya, 1908 yılından İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar Sarayevo'nun bütün camilerini her sene gezmiş ve buralarda vaaz vermiştir.¹⁹⁷ Cemal Çehayić'in verdiği bilgilere göre Potogiya, İskender Paşa Tekkesi'nin şeyhlik makamında bulunmaktaydı.¹⁹⁸ 1953 yılında vefat etmiştir.¹⁹⁹

3. Şeyh Hasan Kâimî Tekkesi

Hasan Kâimî, 1625-1640 yılları arasında doğmuştur. İlk tahsilini doğduğu Sarayevo'da tamamladıktan sonra, ilim tahsil etmek amacıyla Sofya'ya giderek Öziçeli Muslihuddin Efendi (ö. 1642)'nin²⁰⁰ halkasına katılmış ve ondan tasavvufî terbiye almıştır. Daha sonra Osmanlı'nın başkenti İstanbul'a gitmiş, Konya gibi önemli ilim merkezlerini de gezdikten sonra memleketi Sarayevo'ya geri dönmüştür. Sarayevo dönüşünde Kâdirî Tekkesi'nin şeyhliği görevini üstlenmiştir. Kâimî, Hacı Sinan Tekkesi'nin bilinen ilk şeyhidir. 1691 yılında vefat etmiştir.²⁰¹

Hasan Kâimî'nin, kadınların eğitim almaları konusuna çok önem veren sûfilerden olduğu nakledilmektedir. Bazı rivayetlere göre, 1660 yılında Şeyh Kâimî kendi evini vakfederek burada kadınların zikre katılmalarını sağlamak amacıyla bir kadın vekil de tayin etmiştir. Bu kadın vekilin kendi eşi olduğu konusunda rivayetler bulunmaktadır.²⁰² Hasan Kâimî'nin vakfettiği evin tam olarak hangi fonksiyonu icra ettiği hususunda kesin bilgiler bulunmamaktadır. Konu hakkında çeşitli rivayetler vardır. Bunlardan bazılarına göre, yukarıda da belirtildiği gibi, Hasan Kâimî evini Kâdirîlik'e mensup kadınların zikir yapmaları amacıyla vakfetmiştir. Bir başka rivayete göre, Hasan Kâimî vakfettiği bu evinde, Halvetî usulünce zikir halkalarını düzenlemiştir. Zira bilindiği üzere kendisi Halvetî icazetnâmesini de

¹⁹⁷ Ekrem Tucaković, Abdulgafar Velić, Mirnes Kovač, *100 Bošnjačkih Imama iz perioda 1912-2012. godine*, el-Kalem, Sarajevo, 2012, s. 71.

¹⁹⁸ Čehajić, a.g.e., s. 43.

¹⁹⁹ Fejzullah Hadžibajrić, "Merhum Hadži Mehmed ef. Potogija", *Glasnik IZ* 1953, c.1-4, s. 104-105.

²⁰⁰ Muslihuddin Efendi Öziçe doğumludur. Babası şeyh olup adı Bayazid el-Herseklî'dir. Muslihuddin Efendi icazetnameyi Sofya'da Halvetî şeyhi olan Bâlî Efendi (ö. 1553)'den almıştır. 1642 yılında vefat etmiştir. Bkz. Osman Lavić, "Ulemanska i šejhavska porodica Muslihudina Užičanina iz XVII. vijeka", *Anali Gazi Husrevbegove biblioteke*, c. 25-26, yıl 2006/2007, ss. 111-128.

²⁰¹ Čehajić, a.g.e., s. 47.

²⁰² Čehajić, a.g.e., s. 47.

almıştır. Mula Mustafa Bašeskiya (ö. 1809)'nın ifadelerine göre tekke XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Halvetî tekkesi konumundaydı. Bunun yanında Bašeskiya, 1772 yılında yapılan bir savaşta vefat eden tekkenin şeyhi olan Ali adlı şahsın da Halvetî olduğunu söylemektedir.²⁰³ Başka bir rivayete göre ise, Kâimî'nin vakfettiği bu tekke ilk başlarda Kâdirî dergâhı iken daha sonra Nakşbendî tekkesine dönüştürülmüştür.²⁰⁴ Nitekim, 1801 yılındaki bir buyrultuda bu tekkeden bahsedilirken Nakşbendî tekkesi ifadesi kullanılmaktadır.²⁰⁵

Sarayevo'nun Ayas Paşa Mahallesi'nde bulunan bu tekke 1697 yılında şehrin işgale uğraması sebebiyle yanmıştır. Tekke 1762 yılında Sarayevo Kadısı Muhammed Zihni Efendi tarafından onarılmışsa da 1879 yılında çıkan bir yangında tamamen yok olmuş ve günümüze kadar ulaşmamıştır.²⁰⁶

4. Mostar Koskî Mehmet Paşa Nakşbendî Hankâhı

Nakşbendîlik Mostar'da da yaygınlık kazandı. Mostar'da bu tarikatın yaygınlaşmasının en önemli nedeni cami ile birlikte Koskî Mehmet Paşa (ö. 1611)'nin²⁰⁷ 1612 yılında 11 odalı hankâh yaptırmış olmasıdır. Hankâh ile birlikte yaptırdığı diğer bazı yapılar için Mehmet Paşa bir çiftlik, birkaç ev ve bahçe vakfetmiştir. Mehmet Paşa vakfiyede hankâhta vazife yapacak şeyhin özelliklerini ve görevlerini sıralamıştır. Söz konusu hankâhın ilk şeyhi Mehmet Paşa'nın kardeşi, vakfiyede de adı geçen Şeyh Mahmud Baba'dır.²⁰⁸ XIX. yüzyıla gelindiğinde zamanla etkisi zayıflayan tekkenin şeyhliğine, Travnik'teki Korkut ailesi ile de yakın ilişkide bulunan meşhur Arpacıç ailesinden Hasan Efendi (ö. 1887) ve oğulları Ahmed (ö. ?) ile Muhammed (ö. 1907) gelmişlerdir. Günümüze kadar ulaşan icazetnameden Hasan Efendi'nin 1867 yılında tekkenin şeyhliğine seçildiği ve kendisine maaş bağlandığı anlaşılmaktadır. Bu bilgiler dışında Hasan Efendi hakkındaki bilgiler sınırlı olmakla birlikte Mustafa Saraylıç (ö. 1847)'in²⁰⁹ müridi olduğu ve icazetnameyi ondan aldığı, Ahmet Ağa

²⁰³ Mula Mustafa Bašeskiya, *Ljetopis 1747-1804*, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 1997, s. 152.

²⁰⁴ Čehajić, a.g.e., s. 47.

²⁰⁵ Kemura, a.g.e., ss. 253-254.

²⁰⁶ Čehajić, a.g.e., s. 47.

²⁰⁷ Koski Mehmet Paşa Mostar doğumlu olup Osmanlı Devleti hizmetinde bulunmuştur. Sadrazam Lala Mehmet Paşa Sokoloviç'in birçok hizmetinde bulunduğu ve 1604-1606 yılları arasında askeri defterdar olduğu bilinmektedir. Koski Mehmet Paşa 1611 yılında vefat etmiştir. Mostar'da cami, hankah ve medrese gibi yapılar inşa eden Mehmet Paşa bunların yaşatılması için Mostar, Suhodol ve Vrapçiçi'de birçok vakıf da bırakmıştır. Bkz. Hivzija Hasandedić, "Spomenici kulture turskog doba u Mostaru", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, c. X-XI, 1960/61, Sarajevo, 1961, ss. 149-177.

²⁰⁸ Čehajić, a.g.e., s. 47.

²⁰⁹ Mustafa Saraylıç, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Mostar'da doğdu. İlk öğrenimini Stolac'ta tamamladı, daha sonra Sarayevo ve ardından İstanbul'a gitmiş ve orada Mevlâ Hasan ibn Muhammed et-Trabzonî'den dört yıl ders almış. Mostar dönüşünde ilk önce Počitelj Kadılığına, daha sonra ise Mostar Karagöz Medresesi

Lakišić ve Hacı Memo camilerinde imam ve hatip olduğu, 1880 yılına kadar tekkenin şeyhlik görevinde bulunduğu ve 1887 yılında vefat ettiği bilinmektedir. Daha sonra 1888 yılına ait bir beratla Koskî Mehmet Paşa Hankâhı'nın şeyhlik görevine babasının yerine Muhammed Arpacıç geçmiş ve 1907 yılındaki vefatına kadar tekkenin şeyhi kalmıştır. 1907 yılında Şeyh Muhammed'in yerine kardeşi Ahmet gelmiş ve bu görevde 1922 yılına kadar kalmıştır. Şeyh Ahmet aynı zamanda tekkenin son şeyhidir.²¹⁰

Hankâhın tam olarak hangi seneden itibaren medrese olarak kullanılmaya başlandığı bilinmemektedir. 1664 yılında Mostar'ı ziyaret eden Evliya Çelebi'nin Koskî Mehmet Paşa Camii hakkında bilgi vermesi ve yanındaki yapıyı medreseler arasında saymış olması muhtemelen buranın baştan itibaren hem hankâh hem de medrese olarak kullanıldığını göstermektedir.²¹¹ Hem medrese hem de hankâhta öğretmenlik vazifesini ise meşhur Abdullah Ricanoviç (ö. ?),²¹² Hamza Puziç (ö. 1940)²¹³ ve Hasan Nametak (ö. 1953)'in²¹⁴ yaptığı bilinmektedir. Medresenin son müderrisi ise Hamza Puziç'tir. Koskî Mehmet Paşa Hankâhı 1924 yılında kapatılmış, daha sonra burada Gackolu Müslüman mülteciler ikamet etmiş, 1950 yılında ise yıktırılarak yerine park yapılmıştır.²¹⁵

Nakşibendilik'e ait Mostar'da inşa edilen bir diğer tekke İbrahim Efendi tarafından yapılmıştır. Bu tekkenin varlığı Hacı İbrahim Ağa Şariç'in vakfiyesinden öğrenilmektedir.

müderrisliğine ve Mostar müftülüğüne getirilmiştir. Vefatı 1847 yılına kadar Mostar Müftüsü görevini yapmıştır. 1847 yılında vefat etmiş ve Karagöz Camii haziresine defnedilmiştir. Bkz. Havzija Hasandedić, "Mostarske Muftije", *Glasnik VIS-a*, No. 9-10, Sarajevo, 1975, s. 443; Šaćir Sikirić, "Tekija na Oglavku", *Kalendar Gajret za 1941*, s. 48; Mustafa Mujezinović, *Islamska epigrafika u Bosni i Hercegovini*, c. III, s. 187; Rusmir Mahmutčehajić, "Dvije rapsrave šejh Mustafe Sarajlića", *Anali GHB*, c. XI-XII, ss. 229-258.

²¹⁰ Alija Dilberović, "Nakšibedijska tradicija Mostara u XIX i prvoj polovini XX stoljeća-slučaj Koski pašinog hanikaha", *Znakovi vremena*, yıl XVI, sy. 61/62, Sarajevo 2013, ss. 270-277.

²¹¹ Hasandedić, "Mostarski vakifi i njihovi vakufi", ss. 22, 27-28.

²¹² Hacı Abdullah Sıdkî, 1844 yılında Mostar'da doğmuş, mektepten sonra Karagöz Medresesi'nde okumuştur. Abdullah, Mustafa Sıdkî Karabeg (ö. 1978)'in talebeliğini yapmıştır. Bkz. Omer Nakičević, *Karabeg*, Sarajevo, 2001, ss. 32-34.

²¹³ Süleyman Hamza Puziç, Mostar ve Hersek bölgesinin önde gelen şahsiyetlerdendir. XX. yüzyılın başlarından itibaren Bosna Hersek Müslümanlarının dini eğitim özgürlüğü için mücadele eden kişilerin başında gelmektedir. Okuduğu rüştiye okulunun dördüncü sınıf öğrencisi olarak 264 mısralı didaktik kasideyi yazmış ve kaside 1927 yılında basılmıştır. Türkçe olarak birçok tarih düşürmüş, gazel ve rubai yazmıştır. Bkz. Muhsim Rizvić, *Književno stvaranje muslimanskih pisaca u BiH u doba austrougarske vladavine*, c. 1, s. 29. Sarajevo, 1973; Safvet-beg Basagić, *Znameniti Hrvati, Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj carevini*, Zagreb, 1931, s. 76.

²¹⁴ Hasan Nametak, 1871 yılında Mostar yakınında bulunan Vionica'da doğmuş. Mektep ve rüjdüyeyi Mostar'da bitirdikten sonra, Sarayev Gazi Hüsrev Bey Medresesini ve Dâr'ül-Müallimin'i okumuş. Görevleri arasında Karagöz Mekteb-i İbtidaiyye'nin yöneticiliği ve Yahya Esfel Mescidi ve Hatip Tabaçica Cami'nin imamlığı bulunmaktadır. Zora, Osvit ve Behar gibi dergilerde yazılar yayımlanmıştır. Bosna Hersek İmamlar Derneği kurucularından biri olan Nametak, 1953 yılında vefat etmiştir. Bkz. Edina Efendić, *Život i književno djelo Hasan ef. Nametka*, (Diplomski Studij) Fakultet Islamskih Nauka, Sarajevo, 2002.

²¹⁵ Ismet Kasumović, *Školstvo i obrazovanje u Bosanskom ejaletu za vrijeme Osmanske uprave*, IKC Mostar, 1999, s. 195.

Hacı İbrahim Ağa bu tekkenin postnişîn görevini yapmıştır.²¹⁶ Hacı Derviş Zagriç (ö. 1640)'in de Mostar'da bir tekke kurduğu zikredilse de bu tekkenin tarihi ve faaliyeti ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Çehayić'in verdiği bilgilere göre Mostar'da Sitarev'in evinin bulunduğu yerde daha önce bir tekke ve yanında tekkenin şeyhine ait olduğu sanılan bir mezar da bulunmaktadır.²¹⁷ Mostar'da Ali Paşa Rizvanbegoviç (ö. 1851), yaptırdığı Luka Mescidi'nin yanında bir tekke de inşa etmiştir. Tekke üç bölümden oluşuyordu, bunlardan biri ibadet, diğer ikisi şeyh odası ve misafirhâne olarak kullanılmıştır. Ali Paşa, Mostar'daki vakıflarından tekke için gelir de ayırmıştır. XX. yüzyılın ortalarında harabe olan tekke, günümüze ulaşamamıştır.²¹⁸

5. Foça Tekkesi²¹⁹

Nakşbendilik erken dönemde sadece Orta Bosna olarak ifadelendirilen merkezi bölgede değil, Bosna'nın doğu bölgelerinde de yayılmıştır. Buradan hareketle, XVIII. yüzyılda Bosna'nın doğusunda yer alan Foça şehrinde Mehmet Paşa Kukavica (ö. 1761)²²⁰ tarafından Nakşbendî tekkesi kurulmuştur. Tekkenin yanında Kukavica tarafından inşa edilen Murat Dede ve Bayezit Dede'nin türbeleri de bulunmaktadır.²²¹ Tekke, Kukavica Camisi'nin üstündeki tepede inşa edilmiş, semahane, misafirhane ve iki türbeden oluşmaktaydı. 1664 yılında Belgrat'tan Hersek'e geçen Evliya Çelebi, Foça'daki Bayezid Baba'nın Tekkesi'nden bahseder.²²² Evliya Çelebi'nin Foça Tekkesi'nden bahsetmesi Mehmet Paşa Kukavica'nın tekkeyi yeni baştan inşa etmediğini, mevcut tekkeyi onardığını gösterir. Türbede metfun olan Murat Dede ve Bayezit Dede de büyük olasılıkla tekkenin ilk şeyhlerindedir.²²³

Tekkenin girişinde bulunan ve 1915 yılındaki restorasyona ait kitabeden tekkenin 1752 yılında Hacı Mehmet Paşa Kukavica tarafından yaptırıldığı, daha sonra Mehmet Bey Şuvaliya tarafından restore edildiği ve aynı yerde Ali Galip Paşa tarafından hankâhın kurulduğu öğrenilmektedir. Tekke 1915 yılında tamamen yıkılmış ve aynı sene Adem Ağa

²¹⁶ Čehajić, a.g.e., s. 49.

²¹⁷ Čehajić, a.g.e., s. 50.

²¹⁸ Hasandedić, "Kulturno-istorijski spomenici u Mostaru iz turskog doba", s. 161.

²¹⁹ EK 11, Foça Tekkesi.

²²⁰ Mehmed Paşa Kukavica, XVIII. yüzyılda Bosna Valiliğini yapmıştır. Sarajevo'da 1754 yılında Sebily, 1757 yılında Travnik'te cami, 1752 yılında Foça Medresesi gibi Bosna Hersek'te birçok yapı yaptırmıştır. Osmanlı Devleti'nin zayıfladığı dönemde görevlerde bulunan Mehmed Paşa, 1747 yılında Teşanj'da ortaya çıkan ve daha sonra Sarajevo ve Mostar gibi şehirlere de yayılan ayaklanmayı 1753 yılında bastırmıştır. Bkz. Alija Bejtić, "Bosanski namjesnik Mehmed-paša Kukavica i njegove zadužbine u Bosni", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, c. 6-7, yıl 1956/57, Sarajevo, 1958, s. 78.

²²¹ Čehajić, a.g.e., s. 62.

²²² Čelebija, *Putopisi izbor Evlija Čelebija*, a.g.e., s. 127.

²²³ Alija Bejtić, "Mehmed Paşa Kukavica", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, sy. VI-VII/1956/7, Sarajevo, 1958, ss. 100.

Meşîç tarafından yeniden yaptırılmıştır.²²⁴ En son 1991 yılında restore edilmiş ise de 1992-1995 yılındaki savaşta yeniden yıkılmıştır.²²⁵

6. Ali Paşa Nakşbendî Tekkesi

Tespit edilebildiği kadarıyla Mostar Müftüsü Ahmet Efendi (ö. 1758) Nakşbendîlik'e mensup ilk Mostarlı âlimlerdendir. Ahmet Efendi'nin XVIII. yüzyılda yaşadığı, Mostar, Bursa ve İstanbul'da eğitim gördüğü, uzun seneler burada müftülük görevini yaptığı ve *Fetavâ-i Ahmedîyye*, *Durretü'l-fetâvâ*, *Tenvîru'l-Kulûb* ve *Enfe'ud-delâil*²²⁶ isimli eserleri yazdığı bilinmektedir.²²⁷ Ahmet Efendi, İstanbul'da bulunduğu sırada Şeyh Murad Tekkesi şeyhi Muhammed Murad Buhârî'ye²²⁸ intisap etmiş ve şeyhin *Risâle fî Adabî't-Tarîkati'n-Nakşibendiyye* ve *Tarîku Telkîni İsmi'z-Zât alâ't-Tarîkatin-Nakşibendiyye* adlı iki risalesini yeniden yazıya geçirmiş olduğu tespit edilmiştir.²²⁹ Bütün bunlar, Hüseyin Baba Zukîç'ten çok daha önce Bosna Hersekli âlimlerin İstanbul'daki Şeyh Murad Tekkesi şeyhleriyle ilişkilerinin başladığını da göstermektedir.²³⁰

Nakşbendîlik'in Mostar'da güçlü bir şekilde yayıldığı anlaşılmaktadır. XIX. yüzyılın ilk yarısında özellikle Abdurrahman Sırrî (ö. 1847)'nin ve müridi Muhammed Meylî Baba (ö. 1854)'nin etkisiyle Bosna Hersek'in birçok siyaset adamı Nakşbendîlik'e girmiştir. Bunlardan

²²⁴ Hajrudin Ćurić, „Vakufnama Ali Paše Rizvanbegovića”, *Glasnik VİS*, yıl III, sy. 1-4, 1952, ss. 47, 53.

²²⁵ Edin Urjan Kukavica, „Nakşibendijska Tekija i Turbeta u Foči”, *Behar*, yıl XIX, 2010, Sayı 95, s. 5.

²²⁶ Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi, sy. R-3839, No. fol.419a.

²²⁷ Hasandedić Hivzija, „Mostarske Muftije”, *Glasnik VİS-a*, No. 9-10, Sarajevo, 1975, s. 439.

²²⁸ Şeyh Murad Buhârî (ö. 1720), Seyyid Ahmed Yekdest Cüryânî (ö. 1708) ile birlikte müceddidîlik kolunu İstanbul'a taşıyan iki önemli şahsiyettir. Asıl adı Muhammed Murad olan, ancak babasına nispetle Buhârî ve Muradî lakaplarıyla da tanınan Şeyh Murad Buhârî, 1640 senesinde Semerkand'da doğmuştur. Temel İslamî eğitimini Semerkand'da tamamladıktan sonra, Hindistan'a gitmiş, Müceddidiyye kurucusu İmam Rabbânî Ahmed Fâruk-ı Serhendî (ö. 1624)'nin oğlu ve halifesi Muhammed Ma'sum (ö. 1669)'a intisap etmiş ve halifesi olmuştur. Hindistan'dan sonra Hicaz, Kahire ve Şam'ı da dolaştıktan sonra İstanbul eşrafının ısrarlı davetleri üzerine İstanbul'a gelmiş, böylece Anadolu'da Nakşbendîlik'in Müceddidiye kolunun temeli atılmış oldu. 1720 yılında vefat etmiş ve İstanbul'da defnedilmiştir. Şeyh Murad Buhârî'nin *Câmi'u Müfredâti'l-Kur'ân*, *Silsiletü'z-zehab*, *Mektûbât*, *Lübsü'l-hırkati'l-Kâdiriyye*, *Mesmû'ât mine's-Seyyid Muhammed Murad-ı Buhârî*, *Menâkıb* ve *Takrîrât-ı Muhammed Murad-ı Buhârî* ve *Risâle-i Nakşibendiyye* adlı eserleri bulunmaktadır. Şeyh Murad Buhârî'nin kurduğu tekke, Müceddî tekkesi olarak hizmet görmüş, özellikle reisü'l-meşayih ve bir mesnevîhan da olan Feyzullah Efendi (ö. 1867) döneminde etkili bir konuma gelmiş, daha sonra ise Nakşbendî-Mevlevî tekkesi olarak da faaliyet göstermiştir. Türkiye'de tekke ve zaviyelerin kapatılmasıyla beraber harabeye dönüşen Şeyh Murad Efendi Tekkesi, birkaç kere restore edilmiş, 2010 itibarıyla İlim Kültür ve Sanat Vakfı (İLKSAV)'na tahsis edilmiştir. Bkz. Baha Tanman, „Murad Buhârî Tekkesi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, 1994, c. V, ss. 514-516; Tanman, a.g.m., s. 514; Halil İbrahim Şimşek, *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Tasavvufunda Müceddidiyye Hareketi*, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2002, s. 102; Şimşek, a.g.e., 93; Zakir Şükrü, *Mecmu'a-yı Tekâyâ*, haz. Mehmet Serhan Tayşî, İstanbul 1980, s. 56; Mehmet Nermi Haskan, *Eyüp Tarihi*, Türk Turing Turizm İşletmeciliği Vakfı Yayınları, c. 1, İstanbul, 1993, s. 280; Ahmet Semih Torun, „Şeyh Muhammed Murad-ı Buhârî Tekkesi Hazinesi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Vakıflar Dergisi*, Aralık 2010, sy. 34, s. 130; Halil İbrahim Şimşek, „Murad Buhârî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. 31, ss. 185-187.

²²⁹ Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi, sy. R-4652, No. fol.65a-73a.

²³⁰ Dilberović, a.g.m., s.50.

Mostarlı olup en bilinenleri Ali Paşa Rizvanbegoviç (ö. 1851) ve Mustafa Sıdkî Sarayliç (ö. 1847)'tir.

Mustafa Sıdkî Sarayliç, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Stolac şehrinde dünyaya gelmiş, ilk eğitimine doğduğu yerde başlayıp Mostar ve Sarayevo'da devam etmiştir. Sarayevo'da Benbaşa Medresesi'nde üç sene okuduktan sonra İstanbul'a gitmiş, daha sonra memleketine geri dönmüş ve Poçitelj'de kadılık görevinden sonra Mostar Karagöz Medresesi'nde müderris, ardından da Mostar Müftüsü olmuştur. Abdurrahman Sırrî ile olan mektuplaşmasından açıkça Sırrî'nin müridi olduğu anlaşılan Mustafa Sarayliç, 1847 yılında vefat etmiş ve Karagöz Bey Camii Mezarlığı'na defnedilmiştir.²³¹

Ali Paşa Rizvanbegoviç ise 1782 yılında Stolac'ta dünyaya gelmiştir. Çocukluk ve gençliğini doğduğu şehirde geçirmiş, 1813 ile 1833 yılları arasında Stolac komutanlığını yapmıştır. Ali Paşa Rizvanbegoviç, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ayaklanan Hüseyin Kaptan Gradaşçeviç (ö. 1834)'e karşı gösterdiği başarılı mücadeleden dolayı ödüllendirilmiş ve 1833 yılında Hersek Sancakbeyliğine seçilmiştir. 1851 yılında şehit edilmiş ve Banja Luka'da Ferhadiya Camii'nin yanındaki mezarlığa defnedilmiştir.²³²

Ali Paşa Rizvanbegoviç'in hayatı incelendiğinde Oglavak ve Vukeljiçi tekkelerine bağlı olduğu görülmektedir. Abdurrahman Sırrî'nin müridi olan Rizvanbegoviç, şeyhin vefatı üzerine ona türbe inşa etmiş ve daha sonra Meylî Baba'ya intisap etmiştir. Meylî Baba'nın ikamet ettiği Vukeljiçi'de Paşa Evi olarak da bilinen yapıyı inşa ettiği ve Meylî Baba'nın yaptırdığı camide Ramazan aylarında teravîh namazı kıldırmak için Stolac'a geldiği anlaşılmaktadır.²³³ Ali Paşa (ö. 1851) Mostar'da Neretva'nın sol tarafında Luka Mahallesi'nde 1838 yılından önce Nakşbendî tekkesini, yanında türbe ve bir mescit yaptırmıştır. Semahane, şeyh odası ve misafîrhane olmak üzere üç odadan oluşan tekkenin gelirin Mostar'daki 34 evin kirası, Liştica değirmenin gelirlerinden bir kısmını ve yakınlarda bulunan üzüm bahçesinin gelirlerini vakfetmiştir. Aynı şekilde 1854 yılındaki buyrultuya göre tekkede misafîrlerin ağırlanması için devlet bütçesinden aylık maaş bağlanmıştır.²³⁴ Tekkenin zengin bir kütüphaneye de sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ali Paşa, tekkenin yanında eşlerinden Nura Hanım'ın metfun olduğu bir türbe yaptırmıştır. Bu türbe, özellikle kadınlar tarafından ziyaret edilen mekânlardan biri haline gelmiştir. Ali Paşa Tekkesi'nin postnişinleri

²³¹ Hasandedić Hivzija, "Muslimanska baština u istočnoj Hercegovini", *el-Kalem*, Sarajevo, 1990, ss. 58-59.

²³² Kapidžić, a.g.m., s. 190.

²³³ Senad Mičijević, "Tragovi stolačkih derviša", *Slovo Gorčina*, sy. 25/2003, Stolac, 2005, s. 113.

²³⁴ Čehajić, a.g.e., ss. 65-66.

Efganliya-Şehoviç ailesinden seçilmekteydi. Tekkenin bilinen ilk şeyhi Buhara'dan Mostar'a gelen Abdurrahman Efganliya (ö. ?)'dır. Soyadından hareketle Afganistanlı olduğu anlaşılan Abdurrahman'ın vefatı üzerine yerine oğlu Muhammed geçmiş ve 1890'lı yıllardaki vefatına kadar bu görevde kalmıştır. Daha sonra tekkenin şeyhliğine 1900 yılına kadar bu görevde kalacak olan Muhammed'in oğlu İbrahim seçilmiş, ardından tekkenin son şeyhi İbrahim'in oğlu Salih (ö. 1959) gelmiştir. Tekkenin tam olarak ne zaman kapatıldığı bilinmemekle birlikte büyük olasılıkla 1920'li yıllarda faaliyetleri durdurulmuş olmalıdır. Tekke binası ise 1970'li yıllarda yıkılmış ve yerine kreş inşa edilmiştir.²³⁵

7. Konjic Seonica Tekkesi

Nakşbendîlik'in Mostar dışındaki Hersek bölgesinin diğer bazı şehirlerinde de yaygınlık kazandığı söylenebilir. Mostar şehrinin merkezini oluşturduğu Hersek bölgesi, Adriyatik Denizi'ne çıkışı bulunan tarihsel ve coğrafi bölge olup günümüz Bosna Hersek'inin güney kısmını oluşturmaktadır. Hersek'teki Nakşbendî merkezlerinin Mostar, Konjic ve Stolac şehirleri olduğu ifade edilebilir.

Konjic şehrinin Seonica Köyü'nde 1833 yılında, Şeyh Ömer Nuri Begeta tarafından Nakşbendî tekkesi inşa edilmiştir. Begeta, Seonica Köyü'nde doğmuş ve ilk tahsilini babası Ömer Beg'den almış, birkaç sene Foynica'daki medresede meşhur Nakşbendî şeyhi Arif Kürdî'den ders almıştır. Daha sonra İstanbul'a giderek Nakşbendî icazetnamesini alarak köyüne dönmüş ve vefatına kadar orada kalmıştır. Ömer Nuri Begeta, 1833 yılında evinin yanında kurduğu tekkenin ilk şeyhi olmuştur.

Tekke iki odadan oluşmaktaydı ve her perşembe ve pazar günü kadınların da katıldığı zikir yapılırdı. Foynica'dan evli olan Şeyh Begeta, Vukeljiçi ve Oglavak tekke şeyhleri ile özel münasebet ve iyi ilişkiler içerisindeydi.²³⁶ Begeta, 1890 yılında vefat etmiş ve tekkenin yanındaki mezarlığa defnedilmiştir. Mezar taşı kitabesi üzerinde şunlar kayıtlıdır:

“Bu hakikat tekkesinin kurucusu Şeyh Osman Nuri'nin mezarıdır, kendisine Fatiha okunsun. Nakşbendîler arasında nur, Şeyh Osman Nuri, tekkenin ilk mürişididir. Hakk'ın rahmeti hediyesi gönlüne yetiştiği vakit, Hakk'ın zikriyle bu dünyadan göçmüştür. Sevet yardımıyla Hakk'ın ismiyle tarih yılı belliydi. Günahları affeden Rabbim, ona da cennette yer ver!”.

²³⁵ Vakufsko Povjerenstvo Mostar (VPM), sy. 1930, 272/30.

²³⁶ Hifzi Hasandedić, “Povijest Seonice i njenih porodica”, Novi Behar, Sarajevo, 1939.

Kaynaklarda, Şeyh Begeta'nın Farsça, Fars edebiyat ve felsefesini iyi bildiği, Arapça ve Türkçe iyi derecede konuşabildiği aktarılmaktadır. Şeyh Begeta'nın Numan, Muhammed ve Abdullah adlı üç oğlu vardı. Sarayevo'da eğitim gören Numan ve Muhammed, Birinci Dünya Savaşı başlayınca Türkiye'ye göç etmiş ve vefatlarına kadar orada kalmışlar, Abdullah ise 1937 yılında 83 yaşında iken vefat etmiş ve babasının yanına defnedilmiştir.²³⁷

Şeyh Begeta'dan sonra postnişinlik görevine Ahmed Buturoviç gelmiş ve tekkenin kapandığı 1908 yılına kadar bu görevde kalmıştır. Ahmet Buturoviç, tekkenin yakınlarına derviş ve misafirler için konak yaptırmıştır. 1908 yılında kapatılan tekke binası İkinci Dünya Savaşı sırasında tamamen yıkılmıştır.²³⁸

8. Sarayevo Yediler Tekkesi

Yediler Tekkesi, XIX. yüzyılın ortalarında kademeli olarak inşa edilmiştir. Başlangıçta Fatih Sultan Mehmet'le birlikte buraya gelen ve şehit düşen bir şeyh adına yaptırılan Yediler Türbesi'ne muhafızları için bir oda eklenmiş. Daha sonra 1494 yılında haksız yere hırsızlık ile suçlanıp idam edilen iki derviş ve 1697 yılında Eugen Savoyski'nin Sarayevo'yu yıkması esnasında uyuyakalan, dolayısıyla askerleri zamanında uyarmayan ve Mustafa Paşa Dalbatan (ö. 1703) tarafından öldürülen 4 kaptan türbenin yanına defnedilmiştir. Böylece, menkıbeye göre Yedi Kardeşler Türbesi²³⁹ oluşmuştur.²⁴⁰ 1815 yılında Süleyman Paşa Skopljak (ö. ?) söz konusu yedi mezarın üzerine bir türbe inşa etmiştir. İlk türbedarlar hakkında çok fazla bilgi bulunmamakla birlikte en meşhur türbedarın Şeyh Seyfullah İblizoviç (ö. 1889) olduğu söylenebilir. Şeyh Seyfullah İblizoviç (ö. 1889), İstanbul ve Bursa'daki tahsilinden sonra Bosna'ya geri dönmüş, Yediler Türbesi'nin türbedarı olmuş ve zikir halkasını kurmuştur. Aynı zamanda Sarayevo'daki Sultan Camii'nin imamı olan Şeyh İblizoviç, türbelerin yanında bir semahane de inşa etmiştir. Bu ilk semahane 1878/79 yılında yangında kül olmuş ve aynı yıl Şeyh Süleyman Hacıbegiç (ö. ?) tarafından restore edilmiştir. Daha sonra 1894 yılında Travnikli İbrahim Heriç (ö. ?) mezarlıkta yeni bir semahane yaptırmış ve böylece Yediler Türbesi'nin yanında Yediler Tekkesi²⁴¹ oluşmuştur. Bu tekke 1937 yılına kadar ayakta kalmış ise de daha sonra yerine konut inşa edilmiştir.²⁴² Yediler Tekkesi'nde şeyhlik görevini yapan Şeyh Seyfullah İblizoviç'in Halvetî tarikatına mensup olması ve tekkede Halvetî usulüne göre

²³⁷ Meclis IZ Konjic, Seonica, (22 Ağustos 2016), <http://www.medzlis-konjic.com/index.php/dzematski-odbori-medzlis-iz-konjic/ostali-dzemati-miz-konjic/seonica/19-seonica>

²³⁸ Čehajić, a.g.e., s. 64.

²³⁹ EK 12, Yedi Kardeşler Türbesi.

²⁴⁰ Fejzullah Hadžibajrić, "Riječ dvije o Jedilerskom turbetu u Sarajevu", *Glasnik IVZ*, yıl XXX, sy. 7-8, Sarajevo, 1967, ss. 336-337.

²⁴¹ EK 13, Yediler Tekkesi.

²⁴² Mujezinović, *Epigrafika Sarajeva*, a.g.e., s. 443.

zikir yapmasına rağmen 1933 yılındaki dini yapıların sayımında bu tekkenin Nakşbendilik'e ait olduğu kayıtlıdır.²⁴³ Herhangi bir kaynağa dayanmaksızın Hamid Algar, Yediler Tekkesi'nin Hâlidî koluna ait olduğunu belirtse de,²⁴⁴ kaynaklarda bunu destekleyecek bir bilgiye rastlanmamıştır.

²⁴³ Glasnik IVZ, yıl I, sy. 3, 1933, ss. 52-53.

²⁴⁴ Algar, a.g.e., *Nakşbendilik*, s. 452.

İKİNCİ BÖLÜM

BOSNA HERSEK'TE NAKŞBENDİLİK'İN KOLLARI

VE ÖNEMLİ TEMSİLCİLERİ

A. BOSNA HERSEK'TE NAKŞBENDİ TARİKATININ MÜCEDDİDİLİK KOLU

Nakşbendilik'in Müceddidilik kolu Muhammed Bâkî Billah (ö. 1603)'ın en önemli halifelerinden biri olan İmâm-ı Rabbânî (ö. 1624)'nin düşünceleri çerçevesinde gelişen tasavvufî bir ekoldür. İmâm-ı Rabbânî Nakşbendî tarikatına ait bazı eylem ve düşünceleri yorumlayarak geliştirmiştir.²⁴⁵ Müceddidilik, XVII. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren ortaya çıktığı Hint bölgesinden İmâm-ı Rabbânî'nin halifeleri vasıtasıyla müslümanların yaşadığı diğer coğrafyalara hızla yayılmıştır.²⁴⁶ Müceddidilik'in Anadolu'ya iki aşamada ulaştığı görülmektedir. Bunlardan birincisi, XVII. yüzyılın sonunda Şam'dan İstanbul'a gelen Muhammed Murâd-ı Buhârî vasıtasıyla, ikinci aşama ise Yekdest Ahmed-ı Curyânî (ö. 1708)'nin Anadolu'ya gönderdiği halifelerin gayretleriyle olmuştur.²⁴⁷

Müceddidilik'in Bosna Hersek'te, XVIII. yüzyılda Şeyh Hüseyin Zukiç (ö. 1799) vasıtasıyla yayıldığı görülmektedir. Şeyh Hüseyin Zukiç, onun yetiştirdiği Şeyh Abdurrahman Sırrî ve müritlerinin gayretleriyle genelde Nakşbendilik ve özelde Müceddidilik Bosna Hersek'te en yaygın tarikat haline gelmiş ve bu şahsiyetler etrafında aşağıda konu edinecek pek çok tekke inşa edilmiştir.

Bunlar dışında kaynaklarda zikredilmeyen, ancak arşivlerde tespit edilen bir belgeden²⁴⁸, Nakşbendî tarikatına ait olduğu anlaşılan Mostarlı Derviş Hacı Mustafa (ö. ?)

²⁴⁵ John ter Haar, "The Naqshbandi Tradition in the Eyes of Ahmed Sirhindi", *Naqshbandis: Historical Developments and Present Situation of a Muslim Mystical Order*, der. Marc Gaborieau ve Alexandar Popoviç, İstanbul, 1990, s. 83.

²⁴⁶ Hamid Algar, "A Brief History of the Naqshbandi Order", *Naqshbandis: Historical Developments and Present Situation of a Muslim Mystical Order*, der. Marc Gaborieau ve Alexandar Popoviç, İstanbul, 1990, s. 24.

²⁴⁷ Halil İbrahim Şimşek, *Anadolu Müceddidilerine İlişkin Bazı Tarihi Bilgilerin Kullanılışı Üzerine Bir Değerlendirme*, Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi, yıl 2002/2, c. I, sy. 2, s. 216.

²⁴⁸ Bosna Hersek Federasyonu Hersek Neretva Kantonu Devlet Arşivi, Acta Turcarum, OZ-DK, 9/431.

adlı bir şahsın Banja Lukalı Şeyh Ahmed Haciselimoviç (ö. ?)'ten okunacak zikir ve vird ile ilgili talimat aldığı anlaşılmaktadır. Belgenin sonunda, zikir ve virdin uygulamasının Mekke'de Muhammed Can (ö. 1851)'dan alındığı belirtilmektedir. Böylece, Müceddidilik kolunun Bosna Hersek'e farklı dönem ve şahıslarla girdiği ve yayıldığı anlaşılmaktadır. Yine bir başka arşivde²⁴⁹ Muhammed Can'ın oğlu Said Can (ö. ?)'a ait 1867 tarihli bir belge de tespit edilmiştir. Belgeden anlaşıldığı kadarıyla Said Can, Bosna Hersek'i birkaç kez ziyaret etmiş ve buradaki müritleriyle buluşmuştur. Ancak Mostar ve Banja Luka şehirlerindeki Nakşbendîlerin faaliyetleri, Derviş Hacı Mustafa ve şeyhi Ahmed Haciselimoviç hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Bugün Bosna Hersek'teki Sırp'ların başkentleri sayılan Banja Luka'da bir türbe ve tekkenin yer aldığı "Tekke" adlı mahallesi bulunmaktaydı.²⁵⁰ Yine Dolac Mahallesi'nde Kastel Sarayı'nın arkasında bir tekkeden bahsedilse de bunların hangi tarikata ait olduğu ve adı geçen Haciselimoviç ile bir alaka olup olmadığı tespit edilememektedir.

Yine Muhammed Can (ö. 1851)'ın bir başka müridinin Bosna Hersek'e geldiği zikredilmiştir. Mahmûd Râşid Belgrâdî'nin Osmanlı Türkçesi ile *Risâle-i Ma'rûf* isiminde kaleme aldığı bir eserde, Nakşbendî şeyhlerinden Abdullah Dehlevî (ö. 1824)'nin Mekke'ye yerleşen halifesi Muhammed Can'dan tasavvufî eğitim ve icâzet alarak Bosna'ya gelen ve burada halkı irşad eden Abdullah Ma'rûf Kırîmî'nin hayat hikâyesi ele alınmıştır.²⁵¹ Müellif "*bir zuhûrât-ı garîbe*" diyerek o dönemde yaşanmış bir olayı özetle şöyle anlatır:

"Bekir Bayraktarzâde Şerîf Ağa tasavvuf yoluna girmek ister fakat gönlüne yatan bir şeyh bulamaz. Sık sık Bosna tarafına gidip gelmekteyken Bosnalı Nakşbendî şeyhi İlhâmî hazretleri ona: "*Gel seni derviş edelim*", deyince Şerîf Ağa: "*Ben sana derviş olmam*", diye cevap verir. Şeyh İlhâmî de: "*İhtiyâcın olduğunda beni çağır*", der. İki üç sene sonra Şerif Ağa bir kış günü ticâret için gittiği kasabadan dönerken ormanda yolunu kaybeder. Karanlık ve soğuk havada öleceğinden endişe edip: "*Yâ İlhâmî! Yardım edecek kuvvetin var ise şimdi eyle!*" diye seslenir. Derken bir kaval sesi duyar. Sese doğru gidince bir çocuğun kaval çaldığını görür. Ona buralarda bir köy var mı diye sorar. Çocuk öne düşer, Şerif Ağa onu takip ederek bir köye ulaşır. Çocuğa hediye vermek ister ancak çocuk gözden kaybolur. Ertesi gün kasabaya vardığında Şeyh İlhâmî karşısına çıkar ve tebessüm ederek: "*Şerîf Ağa! Sana akşamki kaval delil olarak yetmez mi?*" diye latîfe eder. Şerîf Ağa Şeyh İlhâmî'nin elini öpüp

²⁴⁹ Gazi Husrev-begova biblioteka, R-6609, fols. 25b-27.

²⁵⁰ Alija Bejtîć, "Banja Luka pod turskom vladavinom", *Naše starine*, 1953, sy. I, s. 101.

²⁵¹ Necdet Tosun, "Mahmûd Râşid Belgrâdî'nin *Risâle-i Ma'rûf* İsimli Eseri Işığında 19. Yüzyılda Bosna ve Belgrad'da Nakşbendîlik", Bosna Hersek'te Nakşbendîlik Sempozyumu, 11 Mayıs 2017, Sarayevu.

mürîd olmak ister. Şeyh İlhâmî: “Evlâdımızsın, ancak nasîbin benden değildir, senin irşâdın başka bir kişi eliyle olacaktır, mahzun olma”, der. Şerîf Ağa kendini irşad edecek mürşidi beklerken Şeyh Abdullah Ma'rûf Efendi'nin Bosna'dan Belgrad'a geldiğini duyunca sohbet ve hatm-i hâcegân halkasına katılır, etkilenip mürîd olur.”²⁵²

Şeyh İlhâmî, *Risâle-i Ma'rûf* isimli bu eserin yazıldığı tarihten onbeş yirmi sene önce Bosna vâlisi Celâl Paşa tarafından öldürülmüş, başı kesildikten sonra bedeni ayağa kalkıp gırtlâğından kelime-i tevhid sesi ve kanlar gelmiş, sevenlerinden biri hırkasını cesedin üzerine atınca yatıp sükûnet bulmuştur. Şeyh İlhâmî Travnik şehrinde metfundur. Celal Paşa onu öldürdükten sonra Nakşbendî meşâyihından Bosnalı Şeyh Sırrî'yi çağırıp: “Dün İlhâmî'yi öldürdüğüm gibi, seni de öldürürüm”, diye tehdit etmiş. Şeyh Sırrî de cevaben: “İlhâmî'nin şehâdeti senin yüzünden idi, icrâ olundu. Ve lâkin ben bir çeşmeyim, pek çok kimse su içecektir. Senin elinden bana zarar gelmez, bir şey yapmaya gücün yetmez”, demiş. Ardından “izâ zülzileti'l-ardu...” âyetini okumuş. Oda sallanmaya başlamış. Celal Paşa Şeyh Sırrî'nin eline sarılıp aman dilemiştir. Bosna bölgesinde çiftçilikle tekkesini idâre eden Şeyh Sırrî vefat ettiği günlerde, Mekke'deki Muhammed Cân Efendi'nin Abdullah Ma'rûf Efendi'yi irşad için Bosna tarafına gönderdiği sonraları anlaşılmıştır.²⁵³

BOSNA HERSEK'TE KURULAN MÜCEDDİDÎ TEKKELERİ

1. Vukeljiçi Tekkesi

Bosna Hersek'te Nakşbendîlik'in merkezi konumunda olan Vukeljiçi Tekkesi²⁵⁴ Jivçiçi Köyü'nün yakınlarında bulunan ve Fojnica merkezinden 15 km. kadar uzaklıkta yer alan Vukelyiçi köyünde Hüseyin Zukiç (ö. 1799) tarafından inşa edilmiştir. Hüseyin Zukiç, Nakşbendîlik'in Bosna Hersek'te yayılmasını sağlayan en önemli simalardan biri olup kendisinin Bosna valileri tarafından da itibar gördüğü bilinmektedir. Bu anlamda, 1785

²⁵² Belgrâdî, a.g.e., vr. 23a-24b. Şeyh İlhâmî veya İlhâmî Baba diye bilinen bu zâtın gerçek adı Şeyh Abdülvehhâb'dır. Travnik'te 1821 senesinde idam edilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Dzamal Cehajic, “Socio-Political Aspects of the Naqshbandî Dervish Order in Bosnia and Herzegovina and Yugoslavia Generally”, *Naqshbandis*, İstanbul 1990, s. 667-668; bu makalenin tercümesi: çev. H. İbrahim Şimşek, “Nakşibendî Tarikatının Bosna-Hersek ve Genel Olarak Yugoslavya'daki Sosyo-Politik Durumları”, *Dînî Araştırmalar*, c. 2, sy. 5 (1999), ss. 384-385.

²⁵³ Belgrâdî, a.g.e., vr. 25a-25b. Şeyh Sırrî'nin tam adı Abdurrahman Sırrî'dir. Bosna (Sarajevo) yakınlarındaki Fojnica yakınında bulunan Oglavak Tekkesi'ni kurmuş, 1846'da vefat etmiştir. Bkz. Hamid Algar, “Some Notes on the Naqshbandî Tariqa in Bosnia”, *Die Welt des Islams*, XIII (1972), s. 178; Dzamal Cehajic, “Socio-Political Aspects of the Naqshbandî Dervish Order in Bosnia and Herzegovina and Yugoslavia Generally”, *Naqshbandis*, İstanbul 1990, ss. 665-666.

²⁵⁴ EK 14, Vukeljiçi Tekkesi.

yılında Bosna Valisi'nin Foynica Kadısına gönderdiği mektupta Vukeljiçi'li Şeyh Hüseyin Baba'ya maaş verilmesini emretmektedir.²⁵⁵

Hüseyin Baba, ilk tahsilini doğduğu yerde aldıktan sonra Türkiye başta olmak üzere Bağdat ve Horasan gibi önemli ilim merkezlerini gezmiş, kırk sene kadar dünyanın çeşitli yerlerinde eğitimini tamamladıktan sonra doğduğu Vukeljiçi'ye geri dönerek burada cami ve tekke inşa etmiştir. Bununla beraber Foynica Medresesi'nin müderrisliğini ve Foynica'da yaptırdığı caminin vaizliğini de yapmıştır. 1799/1800 yılında vefat etmiş ve müridi Şeyh Sırrî tarafından Vukeljiçi'de inşa edilen türbede defnedilmiştir.²⁵⁶

Vukeljiçi Tekkesi'nin hemen üst tarafında üç türbe bulunmaktadır. En büyük türbede Hüseyin Baba, diğer ikisinde ise Meylî Baba ve Hasan Baba ile oğulları Şeyh Abdullatif ve Şeyh Kazım metfundur. Vefatından sonra şeyhlerinin yanına gömülmek isteyen müridler, türbenin yanına defnedilmişler, böylelikle zamanla burada bir hazîre oluşmuştur.

Hüseyin Baba'nın vefatından sonra, yerine tekkenin postnişliğine Şeyh Abdurrahman Sırrî Baba'nın müridi Şeyh Meylî Baba gelmiştir. Meylî Baba, mürşid bulmak amacıyla Anadolu'ya doğru yolculuğa çıkmış ve Balkanlara kadar ulaşmıştır. Belgrat'a vardığında Bosna'nın Oglavak Köyü'ne gitmesi tavsiye edilince, Şeyh Abdurrahman Sırrî'nin yanına gitmiş ve 16 sene yanında hizmet ettikten sonra Vukeljiçi Tekkesi'nin şeyhi olmuştur. Meylî Baba halkın ve yöneticilerin sevgisini kısa bir zaman içinde kazanmıştır. Vecihî Mehmet Paşa'nın²⁵⁷ 1839 yılındaki buyrultu ile kendisine saygı ifadeleri iletmesi ve Vukeljiçi Tekkesi'nin canlanması konusunda kendisinin önemli rolünün olduğunu söylemesi ile birlikte yıllık maaş da bağlanmıştır. Aynı desteği Bosna'nın bir sonraki valisi Mehmet Hüsrev Paşa da 1840 yılındaki buyrultu ile yenilemiştir.²⁵⁸

Meylî Baba'nın vefatından sonra tekkenin şeyhliği babadan oğla geçerek Hacimeyliç sülalesince yürütülmüştür. Meylî Baba'dan sonra yerine oğlu Hasan Baba (ö. 1899) geçmiştir. Şeyh Hasan'ın vefatından sonra da yerine kardeşinin oğlu Şeyh Muhammed, daha sonra Şeyh

²⁵⁵ Orijentalni Institut u Sarajevu, *Sidžil fojničkog naiba*, No. 43, 1199-1204, 27b.

²⁵⁶ Čazim Hadžimejlić, "Pir-i Sani Husejn baba Bosnevi", *Kelamu'l Şifa/Tarikatski Časopis*, sy. 43/44, 2016, s. 16.

²⁵⁷ Mehmed Vecihî Paşa, 1797 yılında doğdu, 1867 yılında vefat etti. Osmanlı devlet adamıdır. 23 Ekim 1835'te, Davut Paşa'nın yerine Bosna valiliğine getirildi. Bkz. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Mevlâhîr-i Osmaniyye*, c. IV, Matbaa-i Amire, İstanbul 1308, s. 603; Ahmet Cevat Eren, *Mahmud II. Zamanında Bosna-Hersek*, Nurgök Matbaası, İstanbul 1965; Zafer Gölen, *Tanzimât Döneminde Bosna Hersek*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2010.

²⁵⁸ Čehajić, a.g.e., s. 54.

Muhammed'in oğlu Şeyh Abdullatif ve ardından Şeyh Abdullatif'in oğlu Şeyh Bahauddin tekkenin şeyhi olmuştur. Bu şeyhler hakkında aşağıda detaylı bilgi verilecektir.

1.1. Vukeljiçi Tekkesi'nin Fiziksel Özellikleri

Vukeljiçi Tekkesi ilk başta dikdörtgen şeklinde ve dış boyutlarının 13,70x8,30 metre ölçülerinde inşa edilmiştir. Mutfak ve yemek odası olarak kullanılan bodrum katı, zikir ve namaz için kullanılan semahâne, kadınlar bölümü ve meydan odasından oluşan tek bir kattan ibaret bulunan tekkenin çatısı kiremitle kaplıydı. 1990'lı yıllarda yapılan restorasyon ile tekke bugünkü halini almıştır. Günümüzde bodrum ve iki kat olmak üzere toplam üç kattan oluşmaktadır. Mevcut boyutları 11,55x17,55 metre olan tekkenin bodrum katı dışında ilk katta semahâne, dinlenme odası ve büyük koridor bulunmaktadır. Üst kat semahâne ve kadınlar için ayrılmış balkon bölümünden, çatı katı ise kütüphane ve koridordan ibarettir.²⁵⁹

İçinde bulundurduğu levhalar açısından tekke hayli zengin olup adeta müze mahiyetindedir. Tekke girişinin sağ tarafında bulunan kitabede tekkeyi 1780/81 yılında Şeyh Hüseyin Baba Zukiç'in yaptırdığı kayıtlıdır. Girişin sol tarafında ise 45x32 cm boyutlarındaki levhada sulûs hatıyla besmele yazılıdır. Tekkenin ana kapısının sağ tarafında 40x43 cm boyutlarında Arapça olan levhada şunlar yazılıdır:

*Kad beni hazihi 'l-zâviyetü 'l sâlikîn
Vâris ulûm seyyidi 'l-murselîn
Ve hâdim-i tarikatu 'l nakşibendiyî'n
Mürşid'ül enâm Bosnevî Zukiç Şeyh Hüseyin
Sene 1195.*

Semahâne içinde yaklaşık yetmiş adet levha bulunmaktadır. Kalite açısından farklılık arz eden bu levhalardan sadece en önemlileri zikredilecektir. Buna göre, mihrabın bulunduğu semahânenin güneydoğu duvarında on levha ve iki resim bulunmaktadır. Bu levhalardan sekiz tanesi Sarayevu'nun meşhur hattatı Aliya Şerif Faginoviç (ö. 1921)²⁶⁰ tarafından XIX. yüzyılın sonunda veya XX. yüzyılın başlarında yazılmıştır.

Allah ve Hz. Muhammed (s.a.v.)'in isimleri dışında Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in isimleri de levhalara nakşedilmiştir. Semahânenin ön duvarında iki levha daha bulunmaktadır. Semahânenin güneybatı duvarında

²⁵⁹ Vukeljiçi Âsitânesine yaptığımız ziyaretler sırasında bu bilgiler elde edilmiştir.

²⁶⁰ İran kökenli meşhur Faginoviç ailesinden biri olan Aliya Şerif XIX. yüzyılda yaşamış, Bosna Hersek'in bilinen en iyi hattatlardan biridir. Yaşadığı dönemde Sarayevu'nun birçok camisini hatlarıyla süslemiştir.

toplam yirmi üç levha, kuzeybatı duvarında iki levha, ahşap kubbesinin altında 110x27 cm boyutlarında sekiz adet levha yer almaktadır. Sarayevo Mlin Tekkesi'nin kurucusu sayılan Şeyh Bahauddin Sikiriç tarafından yazılmış levhalarda sülüs yazıyla Kur'an'ın ilk suresi Fatiha işlenmiştir.²⁶¹

1.2. Tekkenin Haziresindeki Türbeler

Yukarıda ifade edildiği gibi, tekkenin üst tarafındaki dik arazide üç türbenin de içinde yer aldığı bir mezarlık bulunmaktadır. Dikdörtgen şeklinde olan ve çatısı kiremitle kaplı türbeler Hüseyin Baba Zukiç (ö. 1799), Meylî Baba (ö. 1854) ve Hasan Baba Hacımevliç (ö. 1899)'e aittir.

1.2.1. Hüseyin Baba Zukiç'in Türbesi²⁶²

Güney tarafından mezarlığa girişinde, ölçüleri 5,13x4,95 metre olan ilk türbede Şeyh Hüseyin Baba Zukiç (ö. 1799) metfundur. Türbenin girişinde 45x34 cm boyutlarında sülüs yazı türüyle levhada şunlar yazılıdır:

Beni kıl mağfiret ey Rabbi yezdân,

Gelüb kabrim ziyaret iden ihvân,

Rûhuma bir fatiha-i şerîf ide ihsân.

1.2.2. Şeyh Meylî Baba Türbesi

İkinci türbede Şeyh Meylî Baba (ö. 1854) metfundur. Türbenin ölçüleri 4,35x4,27 metredir. Türbe bir kapı ve dört pencere olup Şeyh Meylî Baba'nın mezarı üstündeki sanduka yeşil kumaşla kaplıdır.²⁶³ Üstünde tâc-ı şerîf bulunan mezar taşının boyutları 20x10x115 cm'dir ve üzerinde yedi eğrili sıra halinde çiçek motifli tarih ta'lik yazı türüyle düşürülmüştür. Mezar taşının sağ yan tarafında mızrak ve balta, sol yan tarafında ise Şeyh Meylî Baba'nın vefat tarihi ve kılıç motifi işlenmiştir. Şeyh Meylî Baba türbesinde toplam yedi levha bulunmaktadır.

²⁶¹ Tekke içindeki levhalar hakkında bilgi Bosna Hersek Milli Anıtları Koruma Komisyonu Resmi Gazete'den alınmıştır. Bkz. *Nakšibendijska tekija u Živčićima sa pokretnim naslijeđem, graditeljska cjelina*, Objavljeno u "Službenom glasniku BiH", broj 38/12.

²⁶² EK 15, Hüseyin Baba Zukiç'in Türbesi.

²⁶³ EK 16, Şeyh Meylî Baba Türbesi.

1.2.3. Şeyh Hasan Baba Hacımevliç Türbesi²⁶⁴

Üçüncü türbe ise 8,87x4,90 metre boyutlarında olup, Şeyh Hasan Baba Hacımevliç (ö. 1899) ve oğullarına aittir. Türbenin içinde toplam altı mezar bulunmaktadır. Şeyh Hasan Baba'nın yanında sağ tarafta eşi Melek Hanım, sol tarafta en büyük oğlu Kazım Efendi, onun da sol tarafında oğlu Şeyh Refik Efendi, ikinci sırada oğlu Şeyh Abdullatif Efendi ve torunu Şeyh Bahauddin Efendi defnedilmiş bulunmaktadır.

1.3. Hacımevliç Ailesinin Müzesi²⁶⁵

Vukeljiçi Tekkesi'nin hemen karşısında daha önce medrese olarak kullanılan ancak günümüzde Hacımevliç ailesine ait özel bir müze binası bulunmaktadır. Müze, 1999 yılında Hacımevliç ailesinden, sanat tarihçisi ve hattat Çazim Hacımevliç'in gayretleriyle kurulmuştur. Şeyh Çazim, Hacımevliç ailesine ait eşyaları toplamış ve bunları müzede sergilemiştir. Müzede bugün halk kıyafetleri yanında özellikle Nakşbendî, Mevlevî ve Rifaî tarikatlarına mensup dervişlerin kıyafetleri de bulunmaktadır. Eski bakır eşyalar, müzik enstrümanları, kitaplar ve çeşitli haritaların bulunduğu müzede üç yüz kırk adet Bosna kilimi de sergilenmektedir. Müze, 1961 yılında vefat eden Şeyh Kazım Hacımevliç'in adını taşımaktadır.²⁶⁶

1.4. Vukeljiçi Tekkesi'nin Şeyhleri ve Hacımevliç Ailesinin Bazı Mensupları

Nakşbendilik'in Bosna'da yaygınlaştırılması ve korunması konusunda Hacımevliç ailesinin büyük katkıları olduğunu yukarıda ifade edilmiştir. Hacımevliç ailesinde yetişen onlarca âlim, yazılan yüzlerce eser ve kurulan birçok tekke ile tarihte olduğu gibi, günümüzde de Bosna Hersek ve Balkanlarda bu tarikatın en önemli temsilcileri arasında yer almaktadır. Vukeljiçi Tekkesi'nin postnişinliğini babadan oğula geçerek Hacımevliç ailesinin içinde kalmıştır. Ancak Hacımevliç ailesinde postnişinliği yapan bütün şeyhlerin babadan aldıkları icazetname dışında başka yerlerden de icazetname aldıkları görülmektedir.²⁶⁷

1.4.1. Şeyh Hüseyin Zukiç (ö. 1799)

Vukeljiçi doğumlu Hüseyin Baba Zukiç'in kökeni Fatih Sultan Mehmet döneminde Halep'ten Busovaça'ya yerleşen Şeyh Daniyal (ö. ?)'a dayanmaktadır. Melamî olduğu bilinen

²⁶⁴ EK 17, Şeyh Hasan Baba Hacımevliç Türbesi.

²⁶⁵ EK 18, Hacımevliç Ailesi Müzesi.

²⁶⁶ Tekija Mesudija, Šejh Mesud Hadžimejlić, (29 Ağustos 2016). <http://www.mesudija.ba/sejh-mesud-hadzimejlic/>

²⁶⁷ Prof. Dr. Çazim Hacımevliç ile yapılan mülakat sırasında bu bilgiler teyit edilmiştir.

Şeyh Daniyal'ın oğlu Şeyh Yusuf Halvetîlik'e mensuptu. Şeyh Yusuf'un oğlu Şeyh Sinan ve Sinan'ın oğlu Şeyh Muharrem'in de aynı tarıkata mensup oldukları aktarılmaktadır. Şeyh Muharrem de Şeyh Hüseyin Baba Zukiç'in babasıdır.²⁶⁸

Hüseyin Zukiç, Jivçici'de ilk tahsilini aldıktan sonra Foynica'da medresede okumuş, daha sonra eğitimine Sarayevo'daki Gazi Hüsrev Bey Medrese'sinde başlamış, İstanbul'daki Sultan Fatih Medresesi'nde ise devam etmiştir. Zukiç'in İstanbul'da bulunduğu süre zarfında Şeyh Murad Tekkesi'ne sürekli gittiği, bir zaman sonra ise bu tekkeye taşındığı ve Şeyh Muhammed Hisarî (ö. 1785)'nin himayesine girdiği bilinmektedir. Zukiç'in uzun boylu anlamındaki "Tavil" lakabı da Şeyh Murad Hisarî tarafından verilmiştir.

Şeyh Hüseyin Zukiç (ö. 1799) Şeyh Murad Tekkesi'nde on iki sene kalmış. Yedi sene boyunca tekkeden hiç ayrılmadığı aktarılmaktadır. Daha sonra şeyhin isteği üzerine Konya, Bağdat, Basra, Semerkant, Buhara ve nihayetinde Kasr-ı Ârifân'a gidip ilim tahsil etmiştir. Kasr-ı Ârifân'da Şeyh Kazım Baba (ö. ?)'dan²⁶⁹ icazetname alarak memleketi Bosna Hersek'e geri dönmüş ve ilk önce Foynica Medresesi'nde müderris, Foynica Tekkesi'nde şeyh ve Çarşı Camii'nde vaiz olarak göreve başlamış, akabinde Vukeljiçi'ye taşınarak 1780 yıllarında burada tekkesini kurmuştur. Şeyh Hüseyin, Bosna halkının huyuna ve özelliklerine daha uygun diye cehri zikri uygulamıştır. On iki tarikatın icazetnamesine sahip Şeyh Zukiç'in nasıl bir itibara muhatap olduğunun en iyi göstergesi, kurduğu tekkenin 1785 yılında Osmanlı yönetimi tarafından maddi olarak desteklenmesi ve maaşa bağlanmasıdır. 1799 yılında vefat etmiş ve türbesini müridi Şeyh Abdurrahman Sırrî inşa etmiştir.²⁷⁰

1.4.2. Şeyh Meylî Baba (ö. 1854)

Şeyh Meylî Baba hakkındaki malumat daha çok şifahi yolla aktarılan bilgilerle sınırlıdır. Bunlardan anlaşıldığı üzere Şeyh Meylî Baba, Kasr-ı Ârifân'dan Bosna'ya gelmiştir. Meylî Baba'nın Konya'da görüştüğü bir şeyhinin olduğunu, bu şeyhinin işareti üzerine yolculuğa çıktığını, böylelikle Bosna'ya geldiğini ve Şeyh Sırrî'ye intisap ettiğini nakledilmektedir.²⁷¹ Şeyh Meylî Baba'nın doğum tarihi tam olarak bilinmemekle beraber, 1820 yılında Bosna'ya geldiği ve Vukeljiçi Tekkesi'ne şeyh olarak atanmadan önce on yedi sene boyunca Oglavak Tekkesi'nde Şeyh Abdurrahman Sırrî'nin yanında kaldığı

²⁶⁸ Hadžimejlić, "Pir-i Sani Husejn baba Bosnevi", a.g.m., s. 16.

²⁶⁹ Kaynaklarda hakkında hiçbir bilgiye rastlanmamaktadır.

²⁷⁰ Čehajić, a.g.e., s.52.

²⁷¹ Šakir Sikirić, *Derviskolastorok es szent sirok Boszniaban*, Budapest, 1923, ss. 598-599.

kaydedilmektedir. Şeyh Sırrî, Meylî Baba'yı 1837 yılında Vukeljiçi Tekkesi'ne şeyh olarak göndermiştir.²⁷²

Meylî Baba, Hüseyin Baba'nın torunu ve Derviş Lütfullah'ın kızı Hanife Hanım ile evlenmiş ve bu evlilikten Hüseyin ve Hasan adlı iki oğlu ve iki kızı olmak üzere toplam dört çocuğu olmuştur. Meylî Baba sadece Vukeljiçi'de değil, Bosna'nın birçok yerinde irşad faaliyetinde bulunmuştur. Ali Paşa Rizvanbegoviç (ö. 1851)'in ona intisap ettiği ve daha sonra cami, medrese, tekke gibi birçok eseri onardığı da aktarılmaktadır. Onardığı eserler arasında halen mevcut olan Meylî Baba'nın evi de bulunmaktadır. Mezar taşı kitabesinden de anlaşıldığı gibi, Meylî Baba 1854 yılında vefat etmiş ve Hüseyin Baba'nın yanındaki türbeye defnedilmiştir.²⁷³

Meylî Baba birkaç şiir dışında yazılı eser bırakmamıştır. Dolayısıyla tasavvufî anlayışı hakkında fazla bilgiye sahip olunamamaktadır. İlahileri ışığında Meylî'nin Şeyh Sırrî'ye karşı derin muhabbet duyduğu, derdine aradığı dermanını Şeyh Sırrî ile bulduğu ve onun sayesinde nefs-i emmâre'den kurtulduğu anlaşılmaktadır.²⁷⁴

1.4.3. Şeyh Hasan Hacımeviç (ö. 1899)

Hasan Hacımeviç, Meylî Baba'nın en büyük oğludur. Doğum tarihi tam olarak bilinmemekle beraber Meylî Baba'nın 1854 yılında vefat ettiğinde Hasan Baba'nın çok küçük yaşta olması 1850'li yıllarda doğduğunu göstermektedir.²⁷⁵

Meylî Baba'nın vasiyeti üzerine Hasan, Şeyh Arif Kürdî'nin yanında yetişmiştir. Foynica'da ilk tahsilini yaptıktan sonra tasavvuf ilmini öğrenmek üzere Sarayevo Atmeydan Medresesi ve Dergâhına gitmiştir. Sarayevo'daki eğitim yıllarında saygın Sarayevolu Muhammed Ağa Elezoviç'in kızı Melek Hanımla evlenmiştir. Vukeljiçi'ye dönüşünde, Sırrî Baba'nın torunu ve Hüsnü Numanagiç'in kardeşi Habibe Hanımla ikinci evliliğini yapmıştır. Daha hayatta iken Hasan Baba Sarayevo, Foynica, Kiseljak ve Travnik gibi Bosna Hersek'in çeşitli şehirlerinden gelen insanların ziyaret akınına uğramıştır. Ziyaretçiler arasında avamın yanında Bosna Hersek'in önde gelen şahsiyetleri de bulunmaktadır. Cemaluddin Çauşeviç (ö. 1938), Şeyh Hüsnü Numanagiç (ö. 1931), Şeyh Osman Nuri Begeta (ö. 1890), Mula Efendi lakaplı Abdullah Bayriç (ö. ?) bunlardan sadece bazılarıdır. Hasan Baba'nın tarikata sadece

²⁷² Ćazim Hadžimejlić, „Šejh Mejli Baba”, *Kelamu'l Šifa/Tarikatski Časopis*, sy. 18/19, 2008, s.100.

²⁷³ Hadžimejlić, “Šejh Mejli Baba”, a.g.m., s.100.

²⁷⁴ EK 19, Şeyh Meylî Baba'nın yazdığı ilahi.

²⁷⁵ Hadžimejlić, “Šejh Hasan baba Hadžimejlić”, a.g.m., s.72.

müderris ve müftüleri kabul ettiği bilinmektedir. Yaptığı çalışmalar ve yetiştirdiği müritler sayesinde Visoko, Travnik, Konjic gibi Bosna Hersek'in birçok şehrinde tekke kurulmuştur.²⁷⁶

Hasan Baba Hacımevliç, 21 Şubat 1899 yılında vefat etmiş ve Vukeljiçi Mezarlığı'nda, babası Meylî Baba ve Şeyh Hüseyin Baba Zukiç'in yanına defnedilmiştir. Mezarın üzerinde inşa edilen türbenin sağ tarafında ilk eşi Melek Hanım, sol taraftan en büyük oğlu Şeyh Kazım, onun da sol tarafında oğlu Şeyh Refik, ikinci sırada oğlu Şeyh Abdullatif ve torunu Şeyh Behaiddin metfundur.

1.4.4. Şeyh Muhammed Hacımevliç (ö. 1919)

Şeyh Muhammed hakkında kaynaklardaki bilgiler çok sınırlıdır. Hasan Baba'nın kardeşinin oğlu olduğu, 1899 yılından vefatına kadar Vukeljiçi Tekkesi'nin şeyhliğini yaptığı ve 1919 yılında vefat ettiği bilinmektedir.²⁷⁷

1.4.5. Şeyh Abdullatif Hacımevliç (ö. 1951)

Abdullatif Hacımevliç, 1895 yılında Vukeljiçi'de doğmuştur. Abdullatif, Hasan Baba'nın ortanca oğlu olup, annesi Melek Hanım'dır. Çok erken yaşlarda babasız kalan Abdullatif, babasının müridi olan Foynica'nın meşhur müezzini Cemil Numanagiç (ö. 1954)'in yanında yetişmiştir. Foynica'da medrese bitirdikten sonra on sekiz yaşında doğduğu Vukeljiçi'ye geri dönmüş ve amcasının oğlu Şeyh Muhammed'in 1919 yılındaki vefatı üzerine Vukeljiçi Tekkesi'nin şeyhi olmuştur. Dört kere evlenen Şeyh Abdullatif'in on beş çocuğu olmuştur. 1951 yılında vefat etmiş ve babası Hasan Baba'nın bulunduğu türbeyle defnedilmiştir.

1.4.6. Şeyh Kâzım Hacımevliç (ö. 1961)

Kâzım Hacımevliç 1888 yılında Vukeljiçi'de Şeyh Hasan Baba (ö. 1899)'nın en büyük oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Küçük yaşlarında babası vefat eden Kâzım, Visoko Medresesi'ne başlamış, burada medrese ve hafızlığı bitirip 1903 yılında ilim tahsili için İstanbul'a gitmiştir. İstanbul'da Fatih Sultan Medresesi'nden sonra İslam ilimleri yüksek tahsilini görmüş, Dârü'l-Fünûn'u bitirmiş, arkasından staj için Kahire'ye gönderilmiştir. Kahire'de iki yıl kaldıktan sonra İstanbul'a dönmüş, burada on iki sene boyunca okul

²⁷⁶ Hadžimejlić, "Šejh Hasan baba Hadžimejlić", a.g.m., s.72.

²⁷⁷ Velikani Tarikata, "Dva brata dva šejha, Šejh Nezir ef. Hadžimejlić i Muhamed ef. Hadžimejlić", a.g.m., s. 68.

müfettişliğini yapmıştır. İstanbul'dan sonra Viyana'ya giderek, Arapça, Türkçe ve Farsça'dan kitaplar tercüme yapmıştır.

1918 yılında doğduğu Foynica'ya geri dönmüş, iki sene sonra dönemin Dinler Bakanlığı tarafından Üsküp merkezli Makedonya Müftülüğüne atanmış ve bu görevde on dört yıl boyunca kalmıştır. Müftülüğün kaldırılması ile birlikte özel hukuk bürosunu açmıştır. Daha sonra memleketine dönerek sırasıyla Biyeljina, Zenica ve Livno gibi yerlerde öğretmenlik ve müftülük görevini yapmış, arkasından doğduğu köy Vukeljiçi'ye giderek medrese kurmuştur. Bu okul 1941 yılından medreselerin ülkenin tamamında yasaklandığı 1951 yılına kadar faaliyet göstermiştir. Kâzım tüm yasaklara rağmen Vukeljiçi Tekkesi'ndeki şeyhlik görevinin yanında vefatına kadar medresede de talebe yetiştirmiştir.

Tüm Yugoslavya ülkelerinde saygın bir kişi olan Kâzım, Kral Aleksandar Ödülü'ne de layık görülmüştür. Kâzım'ın dört kızı dört oğlu olmak üzere toplam sekiz çocuğu olmuştur. Yetmiş üç yaşında 1961 yılında vefat etmiş ve babası Şeyh Hasan Baba'nın yanına defnedilmiştir.²⁷⁸

1.4.7. Şeyh Behaiddin Hacımevliç (ö. 1996)²⁷⁹

Şeyh Abdullatif'in oğlu, Hasan Baba'nın da torunu Behaiddin Hacımevliç 1920 yılında Foynica'da dünyaya gelmiştir. Annesi Emine Hanım'dır. Aktarılan şifahi bilgilere göre, Behaiddin doğduğu gün babası Abdullatif çarşıya inmiş ve Oglavak Tekkesi'nin şeyhi Behaiddin Sikiriç (ö. 1934) ile karşılaşmıştır. Oğlunun dünyaya geldiğini öğrenince Kur'an hediye etmiş ve oğluna onun adını vermesini önerisini Abdullatif memnuniyetle kabul etmiştir. İlk tahsilini babasının yanında gördükten sonra Behaiddin, Travnik Medresesi'ne gitmiş ve buradan 1938 yılında mezun olmuştur. Daha sonraları imamlık görevinde bulunmuş, Şeyh Kazım'ın 1961 yılındaki vefatından 1996 yılına kadar Vukeljiçi Tekkesi'nde şeyhlik görevini yapmıştır. Babası ve amcasından Nakşebendî icazetnameyi alan Behaiddin, 1969 yılında oğlu Şeyh Hüseyin ve iki dervişle birlikte İstanbul'a gitmiş ve Aynî Ali Baba Tekkesi şeyhi Muhiddin Ensarî (ö. 1978)'den Rifaî ve Kâdirî tarikatlarının hilafetnâmesini de almıştır. Behaiddin Sarayevo, Yayce, Foça, Mali Zvornik ve Tuzla gibi şehirlerde tekkelerin yeniden canlandırılması konusunda faaliyet göstermiş, 1990 yılında Bosna Hersek Tarikatlar

²⁷⁸ Musa Kâzım Hadžimevlić, *Čovjek i Islam*, UG Hastahana-Tekija Mesudija, Kačuni, 2008, ss. 13-14.

²⁷⁹ EK 20, Şeyh Behaiddin Hacımevliç.

Merkezi'nin Başkanlığına seçilmiş ve vefatına kadar bu görevde kalmıştır. 1996 yılında vefat etmiş ve babası Abdullatif'in türbesinin yanına defnedilmiştir.²⁸⁰

2. Oglavak Tekkesi

Oglavak Tekkesi, Foynica yakınlarında Şçit Dağı'nın eteklerinde ve Bosna Hersek'in başkenti Sarajevo'dan yaklaşık 45 km. uzaklıkta bulunan Oglavak Köyü'nde yer almaktadır. Oglavak Tekkesi'nin kurucusu Şeyh Hüseyin Zukiç (ö. 1799)'in müridi Şeyh Abdurrahman Sırrî (ö. 1847)'dir.²⁸¹ Oglavak Tekkesi'nin hangi tarihte kurulduğu tam bilinmemekle beraber kaynaklarda 1798, 1802 ve 1816 yılları tekke faaliyetlerinin başlangıç tarihi olarak anılmaktadır.

Oglavak Tekkesi zamanla Bosna Hersek'in en önemli Nakşebendî merkezlerinden biri olmuştur. Bosna valilerinin göreve başlarken Oglavak Tekkesi'ni ve Şeyh Abdurrahman Sırrî'yi ziyaret etmeleri zorunluluk haline gelmesi tekkenin önemini gösteren işaretlerden bir tanesidir.²⁸² Bu sebeple Oglavak'ta önemli misafirlerin ağırlanması için, Bosna valileri tarafından iki konak inşa edilmiştir. Bunlardan birincisi 1835-1840 yılları arasında Bosna'da valilik görevini yapan Mehmet Vecihî Paşa (ö. 1867) tarafından yaptırılan ve 1914 yılında baştan sona restorasyonu gerçekleştirilen, diğeri ise Bosna valisi Mehmed Kâmil Paşa (ö.1859)²⁸³ tarafından 1845 yılında inşa edilen konaktır. İkinci konağın büyük salon kapısı üstünde Mehmet Şakir Muidoviç (ö. 1859) tarafından yazılan tarih bulunmaktadır. Son mısraın harfleri ebced hesabıyla toplandığında h. 1261/m. 1845 yılı ortaya çıkmaktadır. 1940 yılında Oglavak Tekkesi ile ilgili yazdığı makalede Şaçir Sikiriç (ö. 1966), bu konaklardan birincisinin yakın zamanda yıkıldığını, diğerinin ise ayakta olduğunu yazmaktadır.²⁸⁴ Ancak bu konaklardan hiçbiri günümüze kadar ulaşmamıştır. Konak ve Oglavak'taki diğere tüm yapıların yer aldığı ve Şeyh Abdurrahman Sırrî'nin kendi eliyle çizdiği kroki halen mevcut.²⁸⁵

Bununla birlikte Şeyh Abdurrahman Sırrî'yi Oglavak'ta ziyaret ettiğini bilinen diğere bazı önemli isimler arasında Bosna Valisi Mehmet Vecihî Paşa (ö. 1867), Bosna Valisi

²⁸⁰ Hadžimejlić, “Šejh Hadži Bahauddin ef. Hadžimejlić”, a.g.m., s. 90.

²⁸¹ Šaçir Sikirić, “Pobožne pjesme Šejh Abdurrahman Sırrija”, *Biblioteka Glasnika Islamske Vjerske Zajednice Nezavisne Države Hrvatske*, Svezak 4, Državna Tiskara, Sarajevo, 1941, s. 3.

²⁸² Čehajić, a.g.e., s.57.

²⁸³ Mühendis ve Türk devlet adamı Mehmed Kamil Paşa, 1859 yılında vefat etti. 1837 yılında ferik rütbesiyle Belgrad muhafızı, Bosna valisi ve veziri oldu. Bir yıl sonra Meclisi Vâlâ'ya üye, ticaret nazırı ve Londra büyükelçiliği görevine getirildi. Rumeli müfettişliği ve Cidde valiliğinde bulundu. Seraskerliğe 1856'te getirildi, akabinde önce Halep, sonra İzmir valiliklerine tayin edildi. Bkz. İnan Kunalp, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricâli (1839-1922)*, Prosopografik Rehber, İstanbul 1999, s. 97; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, haz. Nuri Akbayar, c. IV, İstanbul 1996, s. 69.

²⁸⁴ Šaçir Sikirić, “Tekija na Oglavku”, *Kalendar Gajreta*, Sarajevo, 1940, ss. 42-43.

²⁸⁵ EK 21, Şeyh Abdurrahman Sırrî'nin çizdiği Oglavak krokisi.

Mehmet Kâmil Paşa (ö. 1859), Hersek Valisi Galip Ali Paşa Rizvanbegoviç (ö. 1851), Ömer Paşa Latas (ö. 1871)²⁸⁶ ve Hüseyin Paşa Gradaşçeviç (ö. 1834)²⁸⁷ bulunmaktadır.

Şeyh Abdurrahman Sırrî tarafından da desteklenen²⁸⁸ ve Osmanlı İmparatorluğuna karşı ayaklanan Hüseyin Kapetan Gradaşçeviç (ö. 1834) ve onun ayaklanmasını bastıran Hersek Valisi Galip Ali Paşa Rizvanbegoviç (ö. 1851)'in de Oglavak'ı ziyaret etmeleri ve her ikisinin Şeyh Sırrî ile iyi ilişkiler içinde olmaları dikkat çeken bir husus olarak zikredilebilir. Dikkat çekici bir diğer nokta ise Hüseyin Kapetan Gradaşçeviç'in ayaklanmasından dolayı ölüm fermanını veren Sultan II. Murat Han'ın 1835 yılındaki bir fermanıya Oglavak Tekkesi'ni bütün vergilerden muaf tutmasıdır. Bu aynı zamanda Şeyh Sırrî'nin çok kısa zamanda hem halk hem de sarayda itibar kazandığının bir göstergesidir. Oglavak Tekkesi Bosna valileri tarafından maddi olarak da desteklenmiştir. Şeyh Abdurrahman Sırrî 1824 yılında Bosna Valisi Selim Paşa'ya destek talebinde bulunduğu Selim Paşa bir buyruğu ile yıllık 100 groşalık²⁸⁹ yardım vermiştir.²⁹⁰

²⁸⁶ Ömer Lütfi Paşa (d. 1806 Avusturya-ö. 1871 Eyüp, İstanbul Türkiye), 1828 yılında Avusturya'dan kaçarak Osmanlı Devleti'ne iltica etmiş ve Ömer Lütfi adını almıştır. Yüzbaşı rütbesiyle orduya katılmış, veliahtlığı döneminde Sultan Abdülmecid'in hocası olmuştur. Ömer Lütfi Paşa daha sonraları askerlikte yükselerek Binbaşı, Kaymakam ve Serasker kapısında Mütercim olmuştur. 1843 yılında görevden alınmış, Sultan Abdülmecid tarafından tekrar göreve getirilerek Eflak ve Boğdan'a gönderilmiştir. Sırasıyla Rumeli Müşiri, Arnavutluk ve Kürdistan ıslahatına memur, 1852'de Serdar-ı Ekrem olarak Başkumandanlığa getirildi. 1853 sonlarında başlayan Kırım Savaşı'na katıldı. 1854'de Kırım başkomutanı oldu ve çeşitli başarılar kazandı. 1857'de Irak ve Hicaz orduları komutanı ve Bağdat valiliğine getirildi. Sultan Abdülaziz'in padişah olması ile tekrar Rumeli Müşaviri oldu. Daha sonra Serasker Kaymakamlığı'na atandı. 1865 yılında Rumeli'deki orduların Komutanlığı'na, 1867 yılında ise Girit Başkomutanlığı'na getirildi. Serasker Namık Paşa'nın yerine ikinci kez Serasker Kaymakamı oldu. 1869 yılında Hassa Müşiri görevinde bulundu ve bu son görevi oldu. Eyüp'te ölmüş ve Bostan iskelesine gömülmüştür. Bkz. Galib Šljivo, *Omer-paşa Latas u Bosni i Hercegovini 1850-1852*, Sarajevo, Svjetlost, 1977; İvo Andrić, *Omer Paşa Latas*, Sezam Book, Beograd, 2011.

²⁸⁷ Bosna Ejderi olarak da bilinen Hüseyin Kaptan Gradaşçeviç, 31 Ağustos 1802 tarihinde Gradaçaç'ta doğdu. 17 Ağustos 1834 tarihinde zehirlenerek İstanbul'da öldü. Bosna Hersek tarihinde en önemli şahıslardan biridir. Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme döneminde tüm uluslar bağımsızlık peşinde koşarken ve de tek tek Osmanlı idaresinden ayrılırken Hüseyin Kapetan Boşnaklar'da ilk ulus bilincini oluşturmaya çalışan bir liderdi. Gerçi tarih onu Osmanlı'daki yeniliklere karşı ayaklandığını yazar ama Avrupalı tarihçiler onun bağımsızlık için savaştığını belirtir. Boşnak kimliğinin savunucusu olarak otonomi istedi. Tabii ki kabul edilmedi. Osmanlı ordusuyla Kosova'da karşılaştı ve geri çekilmeye zorlandı. 1831 yılında bir sene kadar Bosna'da otonom bir bölge oluşturdu. Fakat mücadelesinde çoğu Boşnak kapetan ve beylerinden destek göremedi. Osmanlı İmparatorluğu'nun tekrar Bosna'ya yürümesi sonucu gerekli destek gelmeyince çekilmek zorunda kalarak Slovenya'ya sığındı. Osmanlı, Boşnakların ayaklanmasına neden olmamak için Gradaşçeviç'i affederek İstanbul'a gelmesini sağlar. Padişahın gözünün önünde olması gelecekte olası bir isyanın önüne geçilmesi açısından mantıklıydı ama birden karar değiştirildi ve 1834 yılında zehirlenerek öldürüldü. Naası şu an Eyüp Mezarlığı'ndadır. Bkz. Ahmed S. Aličić, *Pokret za autonomiju Bosne od 1831. do 1832. godine*, Orijentalni institut Sarajevo, Sarajevo, 1996; Mustafa Imamović, *Historija Bošnjaka*, BZK Preporod, Sarajevo, 1997, s. 333; Husnija Kamberović, *Husein-kapetan Gradaşçeviç (1802-1834)*, Biografija uz dvjestu godišnjicu roğenja, BZK Preporod, Gradačac 2002.

²⁸⁸ Šaćir Sikirić, "Kroz tekije i samostane", *Narodno jedinstvo*, c. III, 1920, s. 267.

²⁸⁹ Groşa, Almanların eski küçük gümüş parasıdır.

²⁹⁰ Kadić, *Kronika*, a.g.e., s. 1.

Tekkenin 200 metre yakınlığında bulunan mezarlığın içinde Horasanlı Şeyh Hüseyin'in türbesi bulunmaktadır. Şeyh Hüseyin, Fatih Sultan Mehmet'in askerlerinden olup Bosna'nın fethedildiği 1463 yılında burada şehit olmuştur. Türbesini Bosna Valisi Ali Namık Paşa yaptırmıştır. Türbenin bulunduğu yerde daha sonra Sikiriç ailesinin ve Oglavak Köyü'nün mezarlığı da oluşmuş. Tekkenin karşısında şeyhlerin kaldığı ev, onun yanında da konaklar bulunmaktaydı. Misafirlerin ağırlanması için kullanılan konakların dışında Oglavak'ta Ali Paşa Rizvanbegoviç tarafından bir de hamam inşa edilmiştir.²⁹¹ Oglavak Tekkesi 1992-1995 Bosna Savaşı'nda yıkıldıysa da savaştan sonra aileden Fuko Sikiriç'in girişimleriyle yeniden yaptırılmış.²⁹²

2.1. Oglavak Tekkesi'nin Postnişinleri

Oglavak Tekkesi'nde şeyhlik görevini Şeyh Abdurrahman Sırrî'nin soyundan gelen ve sonradan Sikiriç soyadını alan aile yapmıştır. Sikiriç yada eski tabiriyle Baltaoğlu ailesinin Foynica'ya gelmesi 1700'lü yıllarda olmuştur. 1699 yılında kadılık Kreşevo'dan Foynica'ya taşınmış ve bu göreve Sikiriç ailesinin kurucusu sayılan Fadlullah Baltaoğlu (ö. ?) getirilmiştir. Müftülük görevini de icra eden Fadlullah'ın, Kreşevo'ya Amasya'dan geldiği aktarılmaktadır. Bununla beraber Mevlevîlik'e mensup bir şeyh olduğu ve Sarayevo Boşnak Enstitüsü'nde kendisinin Fadıl Bosnevî mahlaslı eserler yazdığı kayıtlıdır.²⁹³ Söz konusu mecmualardan babası Abdullah Razı (ö. ?)'nın de şeyh olduğunu öğrenilmektedir. Abdullah Razı'nın babası Mustafa, Şam doğumlu olup Sikiriç ailesinin asıl geldiği yeri göstermektedir.²⁹⁴ Kreşevo'dan Foynica'ya kadılık görevi nedeniyle göç eden Fadlullah'ın daha sonra kendisi gibi kadılık yapacak Mehmet adlı bir oğlu olmuştur.²⁹⁵ Tekkenin kurucusu Abdurrahman, Mehmet'in oğludur.

Daha önce ifade edildiği üzere Oglavak Tekkesi'nin kurucusu ve ilk şeyhi Şeyh Abdurrahman Sırrî'dir. Şeyh Sırrî'den sonra yerine en büyük oğlu Abdullatif gelmiş ve 1882/83 yılındaki ölümüne kadar bu görevde kalmıştır. Daha sonra Şeyh Abdullatif'in kardeşi Şakir (ö. 1889/90) şeyhlik görevini üstlenmiştir. İkisi de Şeyh Sırrî'nin yanına, biri aynı türbeye diğeri türbenin hemen yakınına defnedilmişlerdir. Şeyh Şakir'den sonra yerine Şeyh Abdullatif'in en büyük oğlu Abdulhalim (ö. 1917), daha sonra ise Şeyh Abdulhalim'in

²⁹¹ Gačanović, a.g.m., s.30.

²⁹² Bu bilgiler Fuko Sikiriç ile yapılan mülakat sırasında alınmıştır.

²⁹³ Sarayevo Boşnak Enstitüsü, No. MS 38, "Divan Abdurrahman Sırrije Bošnjaka (Hada diwanu qutb-i al-aqtab mawlana "Abdurrahman Sırri al-Bosnawi al-madfun fi turbah ka'inah fi qaryati Oglavak fi qada'i Fojnica)", Amina Rizvanbegović Džuvić, Edin Kukavica, Medžmue, Behar, yıl XIX, 2010, sy. 96, s. 65.

²⁹⁴ Gačanović, a.g.m., s. 16.

²⁹⁵ Sufi Sejjid Salih Faruki, *Ako Hoćeš Derviš Biti*, Sufijski Centar, Sarajevo, 2012, s. 5.

kardeşi Hamdiya (ö. 1930) geçmiştir. Şeyh Hamdiya'nın yerine meşhur oryantalist Şeyh Şakir Sikiriç (ö. 1966) gelmiştir. Daha sonra vekillik makamını Hilmiya (ö. 1985) üstlenmiş, günümüzde ise tekkede şeyh bulunmamaktadır.²⁹⁶

2.1.1. Şeyh Abdurrahman Sırrî (ö. 1847)

Oglavak Tekkesi'nde şeyhlik vazifesini üstlenen Sikiriç ailesinin şüphesiz en dikkat çeken isimlerinden biri Abdurrahman Sikiriç'tir. Abdurrahman, 1775 yılında Foynica'da dünyaya gelmiştir. Genç yaşta ilim tahsilini Şeyh Hüseyin Zukiç (ö. 1799)'ten almış, Foynica Medresesi eğitiminden sonra, babası tekrar Şeyh Zukiç'in yanına Jivçiçi'ye göndermiştir. Sırrî lakabını Şeyh Hüseyin Zukiç tarafından alan Abdurrahman, şeyhinin tavsiyesi üzerine Ostrujniceli bir imamın kızı Leyla ile evlenmiş ve bugünkü Oglavak Köyü'ne yerleşmişlerdir. Leyla Hanım'la erkek çocuğu olamayan Şeyh Sırrî, eşinin önerisi üzerine Latife Hanım'la evlenmiş ve bu evlilikten iki oğlu ve üç kızı olmuştur.²⁹⁷

Şeyh Sırrî'nin faaliyetleri Osmanlı'nın başkenti İstanbul'a da ulaşmış ve Osmanlı'nın yıkılışına kadar geçerli olacak olan Oglavak Tekkesi'nin bütün vergilerden muaf tutulduğuna dair ferman Sultan II. Mahmut (ö. 1839) tarafından çıkarılmıştır. Abdurrahman Sırrî'nin sakin, ibadetlere düşkün, insanlarla iletişim kuran, fakirleri seven ve tarımla geçinen bir kişiliğe sahip olduğu aktarılmaktadır. Şeyh Sırrî'nin şairliği ise çok öne çıkmamakla beraber şiirleri daha sonraki dönemlerde birçok araştırmaya konu olmuştur. “Kutbü'l-ârifin”, “Gavsü'l-vâsilîn”, “Tâcü ehlillahi'l-kâmilîn”, “Kudvetü'l-âşikîn”, “el-Arifü'l-kâmilü” ve “Kutbu asrihi” gibi lakaplarla anılan Şeyh Abdurrahman Sikiriç, Hüseyin Baba Zukiç ve onun talebesi İlhamî'den de icazetname almıştır. Böylelikle daha önce sadece aynı hocanın talebeleri oldukları sanılan Şeyh Sırrî ile Şeyh İlhamî'nin aynı zamanda müşid mürid oldukları da ortaya çıkmaktadır. Sırrî, Şeyh Zukiç'ten izin aldığı cehrî zikir ve İlhamî'den aldığı hâfî zikir ile Nakşbendîlik'in Hz. Ali ve Hz. Ebu Bekir'den aktarılan zikirleri şahsında buluşturan kişi konumundadır. Her ne kadar hiçbir kaynaktan geçmese de, Şeyh Sırrî'nin bir şiirinde “*Sırrî Havletîlik'in âşığı ve mensubudur*” demesinden, Halvetî icazetnamesini de aldığı tahmin edilmektedir.²⁹⁸

Şeyh Sırrî'nin çevresindeki insanlar ve olaylara kayıtsız kalmaması, bunlarla doğrudan ilgilenmesi tekkesinin önemli şahısların ziyaret mekânı olmasına ve Oglavak'ın çok kısa

²⁹⁶ Čehajić, a.g.e., s. 57.

²⁹⁷ Velikani Tarikata, *I šejh i pjesnik*, a.g.m., s. 75.

²⁹⁸ Gačanović, a.g.e., s. 34.

zamanda önemli bir merkez haline gelmesine sebep olmuştur. Müftü Şakir Muidoviç (ö. 1859)²⁹⁹ ve Mustafa Hilmi Sarayliç (ö. 1847)'in,³⁰⁰ Şeyh Sırrî'nin müritleri olmaları hem kendisinin nasıl itibar gördüğünün, hem de dönemin ulemasının tarikat ehliyle olan ilişkisinin iyi bir göstergesidir.

2.1.1.1. Şeyh Sırrî'nin Şiirleri

Şeyh Sırrî eser kaleme alan sûfilerdendir. 21'i Bosnaca, 3 tanesi de Türkçe olmak üzere toplam 24 şiiri günümüze ulaşmıştır. Şeyh Sırrî'nin şiirlerini torunu ve Sikiriç ailesinden Şacıir Sikiriç (ö. 1966) 1941 yılında *Glasnik İVZ Dergisi*'nde yayımlamıştır. Şacıir giriş kısmında şunları kaydetmektedir:

“Sırrî, arkasında Türkçe ve Bosnaca olarak dini şiir bırakmıştır. Şiirleri çeşitli derviş mecmuaları olarak dağınık bir şekildedir ve günümüzde hala dervişlerin sohbetlerinde okudukları ve en sevdikleri şiirler oldukları rahatlıkla söylenebilir. Bu şiirlerin içeriği ahlakî-tasavvufîdir. Sırrî'nin Bosnaca şiirleri bugüne kadar birçok defa basılmakla birlikte, Türkçe şiirleri şimdiye kadar hiç basılmamıştır. Ulaştığım bütün şiirlerini buraya aktardım. Bu şiirler alışageldiğimiz edebiyat türünün stilindedir. Şiirlerin edebî değerleri birbirinden farklıdır. Özellikle kullanılan terminoloji ve içerdiği konulardan dolayı bu şiirlerin tercümesini yapmak çok zordur, dolayısıyla düşünce birçok yerde soluk kalacaktır. Şiirlerin sıralamasında mantıklı bir sıra bulamadım, ancak az çok konu benzerliği itibariyle şiirleri sıralamaya çalıştım.”³⁰¹

Şeyh Sırrî'nin Türkçe şiirlerinin kaliteli ve fikir bakımından kapsamlı oldukları değerlendirilirken, Bosnaca şiirlerinin daha çok kendisi ve yakın çevresi için basit bir dille ve ders verme amacıyla yazılmış şiirler olduğu görülmektedir. Bunlar arasında Mostar Müftüsü

²⁹⁹ Şakir Muidoviç (ö. 1859), XIX. yüzyılda yaşamış önemli Sarayevolu müftülerinden birisidir. 1826 ile 1855 yılları arasında müftülük görevinde bulunan Şakir, Sultan Mahmut'un reformları ve Hüseyin Gradaşeviç'in ayaklanması zamanında öne çıkmış ve Sultan tarafından ödüllendirilmiştir. Türkçe ve Farsça şiir yazar Şakir önemli şahsiyetlerin ölümüne tarih düşürmekle meşhur bir kişidir. Ortaya çıkarılan mecmuasında en çok Oglavak Tekkesi ve Sikiriç'lerin şeyhleri ile ilgili tarih düşürdüğü görülmektedir. Bkz. Salih Trako, “Kronogrami sarajevskog muftije Muhamed Šakir efendije Muidovića”, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu*, c. I, Sarajevo, 1972, s. 49.

³⁰⁰ Mustafa Hilmi Sarayliç, Mostar doğumludur ve İstanbul'da gördüğü eğitimden sonra memleketine dönmüş ve burada müftü ve medresede hoca olarak çalışmıştır. Bkz. Hasandedić, *a.g.e.*, s. 443.

³⁰¹ Šacıir Sikirić, “Pobožne pjesme (ilahije) šejh Abdurrahman Sırrije”, *el-Hidaje*, Separat iz Glasnika IVZ-e, Državnatiskama, Sarajevo, 1941, ss. 36; c. V/1941-42, ss. 8-10, ss. 190-191.

Mustafa Hilmi Mustafiç'e yazdığı şiir şeklindeki bir mektup da bulunmaktadır. Sırrî'ye intisap ettiği bilinen Sarayliç'in bir problem karşısında şeyhine danıştığı ve şeyhinin tavsiyelerde bulunduğu söz konusu mektuptan anlaşılmaktadır.³⁰²

Şeyh Sırrî'nin hattat olduğu bilinmekle beraber bu alana dair eserlerinden günümüze kadar sadece üç tanesinin ulaştığı tespit edilmiştir. Bu üç eserden birisi Üsküp'te bir camide bulunan Kur'an-ı Kerim ve Bosna'nın Bujim şehrinde eski Osmanlı camisindeki iki levhadır. İmzasını taşıyan Kur'an, Oglavak Tekkesi'nden büyük ihtimalle 1943 yılında Alman ordusunun burayı yağmalama sırasında Üsküp'e taşınmıştır. Mahmut Traljiç, 1976 yılında Üsküp'teki Mustafa Paşa Camii'ni ziyareti sırasında caminin imamı Hacı Hafız İsmail Efendi Alijevski'nin söz konusu camide Bosna'da yazılmış bir mushafın olduğunu söylediğini ve kendisine gösterdiğini bir makalesinde belirtmiştir.³⁰³ Mushafı inceleyen Traljiç, Kur'an'ın sonunda Şeyh Sırrî'nin imzasını bulmuştur. İmzası ise şu şekildedir:

“Mushaf'ı Allah'ın fakir kulu, Nakşebendî, Bosnevî, Fadlullah Efendi'nin oğlu Mehmet Efendi'nin oğlu Şeyh Abdurrahman Sırrî yazıya geçirmiştir. Allah yazıya geçirene ve anne babasına rahmet etsin ve günahlarını affetsin. Sene 1255 (m. 1839/40).”

Traljiç, daha sonra Sarayevo dönüşünde Üsküp'te Şeyh Sırrî'nin imzasını taşıyan bir mushafı bulduğunu Hilmi Sikiriç'e de anlattığını ve Hilmi'nin 1943 yılında Alman ordusunun Oglavak'ı yağmalaması sırasında tekkede bulunan kitapların da götürüldüğünü, Üsküp'te bulunan Mushaf'ın ise Eugen First tarafından alındığını teyit ettiğini de söylemiştir.³⁰⁴ Üsküp'te yaptığımız araştırmalarda Mustafa Paşa Camii'nin imamı Hacı Hafız İsmail Efendi Alijevski'nin çocukları ve talebeleriyle görüşmüş, söz konusu Mushaf'ın büyük olasılıkla Türkiye'ye götürüldüğü bilgisi alınmıştır.

İki levhanın bulunduğu Bujim'deki caminin bânisinin, 1837 ile 1839 yılları arasında Bosna valisi ve Şeyh Sırrî'nin müridi Mehmet Vecihî Paşa olmasından hareketle valinin ricası üzerine Şeyh Sırrî'nin iki levhayı yazdığı muhtemeldir. 1844 yılına ait levhalardan birincisinde Bakara Sûresi'nin 137. ayeti, celi sulüs stiliyle yazılmış olup boyutları 68x45,5 cm'dir. İkinci levhada ise Saff Sûresi'nin altıncı ayeti, yine aynı şekilde celi sulüs stiliyle yazılmıştır ve bu levhanın boyutları 38x67,5 cm'dir. Levhanın altında imza yerine *“Allah'im!*

³⁰² Sikiriç, “Pobožne pjesme (ilahije) šejh Abdurrahman Sırrije”, a.g.m., ss. 190.

³⁰³ Mahmut Traljić, “Šejh Abdurrahman Sırrî bio je i kaligraf”, *Glasnik İVZ*, c. XLI/1978., sy. 1., ss. 59-62.

³⁰⁴ Traljić, a.g.m., ss. 59-62.

Hattatı affet” ibaresi yazılıdır. Vefatından az bir süre önce yazıldığı anlaşılan levhalar bugün kötü durumda olup acil korunmaya ihtiyacı vardır.³⁰⁵

Şeyh Sırrî Baba'nın vefatına Mehmet Rıza Muteveliç (ö. ?),³⁰⁶ Abdulkerim Defterdareviç Zuhdi (ö. 1897)³⁰⁷ ve Sırrî'nin oğlu Şeyh Şakir Sikiriç (ö. 1889) tarih düşürmüştür.³⁰⁸ Düşürülen bu tarihlerden Şeyh Sırrî'nin 1847 yılında vefat ettiği öğrenilmektedir. Müridi olan Abdulkerim Defterdareviç Zuhdî'nin düşürdüğü tarih de bunu doğrulamaktadır. Son yarım mısraın harfleri ebced harfleriyle hesaplandığında Şeyh Sırrî'nin vefat tarihi olan 1263/1847 yılını vermektedir.

Daha önce belirtildiği üzere Oglavak'ta hamam dışında Şeyh Sırrî'nin vefatından yaklaşık bir sene sonra müridi Ali Paşa Rizvanbegoviç tarafından türbe yaptırılmıştır. Türbeye daha sonra Şeyh Sırrî'nin oğlu ve tekkenin şeyhlerinden Abdullatif de defnedilmiştir.³⁰⁹

Oglavak Tekkesi'nin kurucusu Şeyh Sırrî'nin hem saygı duyulan bir sûfî hem de iyi bir şair olarak etkisinin günümüze kadar sürdüğü söylenebilir. Kendisiyle birlikte tasavvuf, özellikle Nakşbendîlik bu coğrafyada yayıldı. Şiirlerinin zikir ve mevlidle birlikte okunmasının yanı sıra Bosna'da basılan ilk eserler arasında Şeyh Sırrî'nin şiirlerinin olması da bu etkinin göstergelerindedir.³¹⁰

Gazi Hüsrev Bey arşivinde yapılan araştırmalarda Eski Sarayevu Şeriat Mahkemesi sicilinde Şeyh Sırrî'nin mirası da kaydedilmiştir. Bu miras arasında 107 kitap ve 2 mushaf bulunmaktadır. Sûfî olması hasebiyle kitaplarının çoğu tasavvuf alanındadır. Sırrî'in kütüphanesinde en çok İsmail Hakkı Bursevî (ö. 1725)'nin kitapları mevcuttu. Kitaplarının Arapça, Türkçe ve Farsça olması her üç dili de bildiğini göstermektedir. Kitapların çok az bir kısmı dışında³¹¹ hepsi İkinci Dünya Savaşı sırasında yok edilmiştir.³¹²

2.1.2. Şeyh Abdullatif Sikiriç (ö. 1883)

³⁰⁵ EK 22, Şeyh Sırrî'nin yazdığı levhalar.

³⁰⁶ 1853 yılında Gazi Hüsrev Bey Vakfı mütevellisi.

³⁰⁷ Sarayevu'da 19. yüzyıl başlarında doğdu, 1897 yılında vefat etmiş kadı ve şairdir. Eserlerini ve şiirlerini şark dillerinde yazmıştır. *Şurut'ı-İslam* adlı eseri meşhurdur. Bkz. Ahmet Mehmedović, “Abdulkerim-Efendija defterdarija Zuhdi Sarajlija i njevoja spjev šurut-i Islam”, *Anali Gazi Husrev-Begove Biblioteke*, 2015, sy. 36, ss. 151-185.

³⁰⁸ Gačanović, a.g.e., s. 75.

³⁰⁹ Gačanović, a.g.e., s. 75.

³¹⁰ Gačanović, a.g.e., s. 81.

³¹¹ Sikiriç ailesiyle yapılan mülakatlar sırasında kitapların bir kısmı incelendi.

³¹² Zejnil Fejić, “Biblioteka Šejha Abdurrahmana Sirije sa Oglavka”, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu*, sy. XI-XII, Sarajevo, 1985.

Şeyh Sırrı'nın en büyük oğlu Şeyh Abdullatif'in hayatı hakkında fazla bir bilgiye sahip değiliz. Gazi Hüsrev Bey Medresesi'nde eğitim gördükten sonra Oglavak Tekkesi'ne yerleşerek babasının hizmetine girdiği ve babasının vefatından sonra ise 1847 ile 1883 yılları arasında şeyhlik görevini yaptığı bilinmektedir. Ömer Paşa Latas (ö. 1871) ve Bosna Valisi Osman Topal Paşa (ö. 1874)'nın kendisini ziyaret ederek intisap ettikleri ulaşılan bilgiler arasındadır. Şeyh Abdullatif 1883 yılında vefat etmiştir.³¹³

2.1.3. Şeyh Abdulhalim Sikiriç (ö. 1917)

Oglavak Tekkesi'nin şeyhleri arasında bulunan Şeyh Abdulhalim, bu görevde 1885 ile 1917 yılları arasında kalmıştır. Tarikat icazetnamesini Banyaluka Şeyh Necip Begleroviç (ö. ?) ve İstanbul Şeyh Murad Tekkesi'nin bir şeyhinden aldığı nakledilmektedir. Vefat ettiğinde oğulları Siriya ve Aliya küçük yaşta olduklarından dolayı yerine kardeşi Abdulfetah Hamdi geçmiştir.³¹⁴

2.1.4. Şeyh Abdulfetah Hamdi (ö. 1937)

Şeyh Abdulfetah Hamdi hakkında kaynaklarda bulunan tek bilgi Şeyh Abdulhalim'in icazetiyle Oglavak Tekkesi'nin postuna oturması ve bu görevde 1917 yılından 1937 yılına kadar kalmasıdır.³¹⁵

2.1.5. Şeyh Şakir Sikiriç (ö. 1890)

Şeyh Abdurrahman Sırrı'nın ikinci büyük oğludur. Sarayevoda ve İstanbul'da eğitim görmüş, saygın epigraf ve hattatlar arasında sayılabilir. Dini konuları ihtiva eden şiirler ve tasavvuf hakkında eserler yazmıştır. 130 sene önce Oglavak Tekkesi'nde Attar'ın *Mantıku't-tayr* gibi eserlerinin bulunması ve okunması Şeyh Şakir'in kitaplara duyduğu ilgi sayesinde olmuştur. Şeyh Hüseyin Zukiç'in hayatı, tahsili ve seyahatleri hakkındaki bilgilere Şeyh Şakir'in düşürdüğü tarih sayesinde ulaşılmaktadır. Foçalı Nura Muftiç ile evlenen Şeyh Şakir'in üç oğlu ve beş kızı olmak üzere toplam sekiz çocuğu olmuş.³¹⁶

1890 yılında vefat edince babası Şeyh Sırrı'nın türbesinin yanına defnedilmiştir. Mezar taşındaki tarihi amcaoğlu Behaiddin düşürmüştür. Kitabeden Şeyh Şakir'in Rasim ve Abdülşekur mahlasları kullandığı öğrenilmektedir. Sarayevoda Şarkiyat Enstitüsü'nde 4689

³¹³ Sikiriç, "Tekija na Oglavku", a.g.m., s. 49.

³¹⁴ Gačanović, a.g.e., s. 96.

³¹⁵ Gačanović, a.g.e., s. 96.

³¹⁶ Gačanović, a.g.e., s. 101.

numaralı kayıta Şaçir Sikiriç (ö. 1966)'in bir mecmuası bulunmaktadır. Eşi Aşide Hanım tarafından Enstitüye kazandırılan ve yaklaşık yüz yıl önce yazılan, Şeyh Sırrî'nin şiirlerini ihtiva eden mecmuayı oğlu Şakir'in topladığı ve kendi eliyle yazdığı tahmin edilmektedir. Şeyh Şakir'in Arapça, Türkçe ve Farsçayı çok iyi derecede konuştuğu ve aynı zamanda söz konusu dillerde şiirler yazdığı bilinmektedir. Yumuşak deri ile kaplı, 20x13.5 cm boyutlarındaki mecmua 92 yapraktan ibaret olup nesih yazı türüyle yazılmıştır. Niyâzî-i Mısri (ö. 1694), Aziz Mahmud Hüdayî (ö. 1628), Cemâlî (ö. 1510),³¹⁷ Abdulkâdir Geylânî (ö. 1166), Hasan Sezâî (ö. 1738),³¹⁸ Yunus Emre (ö. 1320), Eşrefoğlu Rûmî (ö. 1469) gibi İslam Dünyası'nın meşhur şairlerinin şiirleri yanında mecmuada Hasan Kâimî (ö. 1691), Abdulvehhab İlhamî (ö. 1821), Abdurrahman Sırrî (ö. 1847) ve Muhammed Şakir Muidoviç (ö. ?) gibi Bosna'nın önemli şairlerin şiirlerine de yer verilmiştir. Mecmuada toplam 170 şiirin dili başta Türkçe olmak üzere Arapça, Bosnaca ve Farsçadır.³¹⁹ Şiirler dışında Şeyh Şakir'in bazı âlimler hakkında düşürdüğü tarihler de dikkat çekmektedir.

2.1.6. Şeyh Muhammed Behaiddin Sikiriç (ö. 1934)

Muhammed Behaiddin Sikiriç, 1860 yada 1869 yılında Oglavak'ta dünyaya gelmiştir. Babası Şeyh Abdullatif (ö. 1883)'tir. Muhammed Behaiddin, Sarayevo'da Merhamiç Medresesi'ni bitirmiş ve 1890 ile 1892 yılları arasında Sarayevo Mektebi'nde görev yapmış, daha sonra ise 1902 yılına kadar öğretmen olarak çalışmıştır. Aynı zamanda 1892 yılından itibaren Şeriat Mahkeme Okulu'nda öğretmenlik görevinde bulunmuştur. 1911 yılında İstanbul'da hüsn-i hat sınavını da başarıyla kazanan Muhammed Behaiddin'in yaptığı görevler arasında hattatlık ve şark dilleri öğretmenliği bulunmaktadır. Şeyh Behaiddin, Fars Edebiyatı'nın araştırıldığı Fars Kulübü'nün üyesiydi ve *Mesnevî* bölümünü kuran Arif Kürdî (ö. 1890)'den sonra söz konusu kurumun başına geçmiştir. Şeyh Behaiddin Sikiriç sülalesi hakkında dedelerinden duyduğu hikâyeleri toplayarak not defteri şeklinde bir eser yazmıştır. Yazdığı bu notlar Sikiriç ailesi hakkında önemli bir kaynak sayılıp bugün Boşnak

³¹⁷ Bayezîd Cemâlî 1410-12 yılında doğduğu tahmin edilmektedir. Kütahya, Bursa ve İstanbul'da ikamet etmiş, 1510-12 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. *Zeyl-i Husrev ü Şîrîn, Hümâ vü Hümâyûn, Er-Risâletü'l-Acîbe fi's-Sanâyi' ve'l-Bedâyi, Miftâhü'l-Ferec, Dîvân, Der-Beyân-ı Meşakkat-i Sefer ve Zarûret ü Mülâzemet* eserleri bulunmaktadır. Bkz. Hayri Akyüz, "Onbeşinci Yüzyıl şairlerinden Cemâlî'nin Hümâ vü Hümâyûn Adlı Eseri Hakkında Birkaç Söz", *Türk Folklor Araştırmaları*, 1954, c. III, ss. 856-857; Osman Horata, "Cemâlî'nin Hayatı ve Eserleri", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1991, s. 51-83; Günay Kut, "Cemâlî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. 7, İstanbul, 1993, TDV Yayınları, s. 316.

³¹⁸ Sezâî-yi Gülşeni, Halvetî-Gülşeni tarikatının Sezâiyye kolunun kurucusu ve şair. 1080 yılında doğdu, 1151 yılında vefat etti. Divan, Mektûbât-ı Sezâî ve Şerh-i Gâzel-i Niyâzî-i Mısri gibi eserleri vardır. Bkz. Himmet Konur, "Seyâî-yi Gülşeni", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, yıl 2009, c. 37, ss. 79-81.

³¹⁹ Salih Trako, "Medžmua pjesnika Šakira", *Anali Gazi Husrevbegove biblioteke*, Sarajevo, c. II-III, 1974, ss. 109-123.

Enstitüsü'nde korunmaktadır. Bu notlardan Şeyh Behaüddin'in Behaî ve İzzî mahlaslarını kullandığı öğrenilmektedir. Yine bu notlarda Şeyhoviç soyadını kullanması da dikkat çekmektedir. Şeyh Behaüddin Oglavak Tekkesi'nde her perşembe ve pazar günü zikir yapar, salı günleri ise yakın çevresiyle toplanıp sohbet tertiplemekteydi. Şair ve hattat olan Şeyh Behaüddin 1905 yılında yazılmış Kur'an, salâvat ve dervişlerin dualarını içeren *Evrâd-i Behaî* isimli kitabın da yazarıdır. İki defa evlenen Şeyh Behaüddin'in çocukları olmamıştır. 1934 yılında kısa bir hastalıktan sonra vefat etmiş ve Ravna Bakiya Mezarlığı'na defnedilmiştir.³²⁰

2.1.7. Abdulvehhab Vehbi Sikiriç (ö. ?)

Abdulvehhab Vehbi, Şeyh Şakir (ö. 1890)'in oğludur. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Şeriat/hukuk diplomasını İstanbul'da aldığı tahmin edilen Vehbi, kadılık görevini Bosna Hersek'in Srebrenica, Biyeljina, Donja Tuzla, Duvno, Stolac, Brčko, Sarajevo ve Visoko şehirlerinde yapmıştır. 1907 yılında arkadaşları İbrahimaga Kuçukaliç (ö. ?) ve Mujaga Mulamehmedoviç (ö. ?) ile birlikte Müslüman çocukların eğitimini teşvik eden İslahiyet Derneği'ni Brčko'da kurmuştur. Zlata ile evli olan Vehbi'nin beş oğlu, iki kızı olmak üzere toplam yedi çocuğu olmuştur.³²¹

2.1.8. Osman Sikiriç (ö. ?)

Şeyh Şakir (ö. 1890)'in torunu ve Abdulvehhab Vehbi'nin oğlu Osman Sikiriç'in hangi tarihte doğduğu konusunda kesin bilgiye sahip değiliz. Sarajevo'da Şeriat Okulu'nu 1913 yılında bitirmiştir. Reisu'l-ulemayı seçen Sarajevo Ulema Meclisi'nin sekiz üyeden biriydi. Osman Sikiriç 1941 yılında Zenica Mahkemesi Başkanlığına seçilmiş ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Sarajevo Yüksek Mahkemesi'nde hâkimlik yapmıştır. Bosanska Krupa'lı Taniya Ceriç ile evli olan Osman Sikiriç hakkında bilinenler bunlarla sınırlıdır.³²²

3. Foynica Tekkesi

XVIII. yüzyılın sonunda ve özellikle XIX. yüzyılın başlarında, Bosna Hersek'te Nakşebendilik'in Vukeljiçi ve Oglavak dışındaki yerleşim yerlerine yayıldığı görülmektedir.

³²⁰ Muhamed Hadžijamaković, "Pedesetogodišnjica smrti Behaüdin ef. Sikirića", *Glasnik Vrhovnog Islamskog Starješinstva u SFRJ i Rijasetu Islamske Zajednice u SFRJ*, c. XLVII/1984, No. 6, ss. 721-725; Gačanović, a.g.e., s. 109.

³²¹ Gačanović, a.g.e., s. 112.

³²² Gačanović, a.g.e., s. 119.

Söz konusu merkezler dışında mevcut tekkelerin canlandırılmış olup bunlar arasında Oglavak yakınlarında bulunan Foynica Tekkesi de yer almaktadır.³²³

Tekke ile ilgili ulaşılan iki kaynaktan ilkinde, XVII. yüzyılda Foynica'da bir Nakşbendî tekkesinin mevcut olduğundan bahsedilmektedir. Fazla detaylı bilgi vermeyen kaynakta, Foynica Çarşı Camii'nin kurucusu kadı Şaban Ahmet Efendi'nin tekkeyi de 1666 yılında yaptırdığı belirtilmektedir.³²⁴ İkinci kaynakta ise, şifahi olarak sûfiler arasındaki rivayete göre tekkenin kurucusu Şeyh Abdurrahman Sırrî olarak gösterilmektedir. Şeyh Sırrî, babası Kadı Mehmet ile Foynica'da kalmış ve kaldıkları sokağın adı “Şeyh Sokağı” olarak anılmıştır. 1945 yılında çıkan yangında yanan tekke bu sokakta yer almıştır.³²⁵

Ulaşılan bu kaynaklardan hareketle, tekkenin Abdurrahman Sırrî'den daha önce kurulduğu, ancak yaşadığı dönemde canlandırıldığı söylenebilir. Zira Sırrî'nin müşidi Hüseyin Zukiç'in, İstanbul, Konya, Bağdat, Basra, Semerkant, Buhara ve nihayetinde Kasr-ı Ârifân'a³²⁶ gidip ilim tahsil ettikten sonra memleketi Bosna Hersek'e geri döndüğü ve Foynica Medresesi'nde müderris ve Çarşı Camii'nde vaiz görevlerinin yanında, Foynica Tekkesi'nde şeyh olarak göreve başladığı yine kaynaklardan tespit edilmektedir. Bu da, tekkenin daha önce de burada mevcut olduğunun göstergesidir. Hüseyin Zukiç, aynı zamanda, tekkenin bilinen ilk şeyhidir. Onun döneminden itibaren tekkede yeni zikir (zikr-i cedîd) uygulandığı ve tekkenin Abdurrahman Sırrî ile Abdulvehhab İlhamî'nin uğrak yerlerinden biri olduğu söz konusu kaynaklarda geçer.³²⁷

XIX. yüzyılda, İstanbul'dan gelen ve Meylî Baba'dan icazetname alarak Foynica Tekkesi'nde vekil olarak vazifelendirilen Arif Kürdî (ö. 1890) döneminde de tekkenin canlılık gösterdiği anlaşılıyor. Vukeljiçi'de Meylî Baba ve Oglavak'ta Sırrî Baba'nın vefatlarıyla birlikte, özellikle 1854 ile 1868 yılları arasında, Arif Kürdî Nakşbendîlerin Bosna Hersek'teki en önemli temsilcisi olmuş, daha sonra Nakşbendîlerin merkezî tekkesi sayılan Sarayevo İskender Tekkesi'nde şeyh olarak göreve başlamıştır.³²⁸ Arif Kürdî'den sonra Foynica Tekkesi'nin şeyhleri ve aynı zamanda Foynica'da Nakşbendî tarikatının en önemli temsilcileri

³²³ Halid Buljina, “Tekije u fojničkom kraju”, *Glasnik Vrhovnog Islamskog Starješinstva u SFRJ i Rijasetu Islamske Zajednice u SFRJ*, c. XLVI/1983, No. 6, ss. 838-855; Halid Buljina, „Još o tekijama u fojničkom kraju“, *Glasnik Vrhovnog Islamskog Starješinstva u SFRJ i Rijasetu Islamske Zajednice u SFRJ*, c. XLIX/1986, No. 4, ss. 457-461.

³²⁴ Buljina, a.g.e., s. 35.

³²⁵ Čehajić, a.g.e., s. 59.

³²⁶ Kasr-ı Ârifân, Şâh-ı Nakşbend'in 718/1318 tarihinde Özbekistan'da, Buhara'ya 9 km uzaklıkta doğduğu köyün adıdır.

³²⁷ Buljina, a.g.e., s. 35.

³²⁸ Buljina, a.g.e., s. 36.

arasında Abdullah Neşatiya Huzbaşiç (ö. ?), Mustafa Vareşliya (ö. ?), Hüsnü Numanagiç (ö. 1931), Cemil Numanagiç (ö. 1954) ve Halid Salihagiç (ö. 1993) bulunmaktadır. Kaynaklarda fazla bilgiye rastlamadığımız Abdullah Neşatiya Huzbaşiç ve Mustafa Vareşliya'nın Foynicalı oldukları ve icazetnamelerini Arif Kürdi'den aldıkları anlaşılmaktadır.³²⁹ Halid Salihagiç ise 1916 yılında Foynica yakınlarında bulunan Ostrujnica'da dünyaya gelmiştir. Annesi Oglavak Tekkesi'nin şeyhlerinden Abdulhalim Sikiriç (ö. 1917)'in kızıdır. İlk eğitimini doğduğu yerde alan Salihagiç, Sarayevoda Şeriat Lisesi'ni bitirmiş ve daha sonra Belgrat'ta Matematik Fakültesi'ne başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı'nda Ustaşa Örgütü tarafından yakalanmış ve Koprivnica, Yasenovac ve Gradiška gibi toplama kamplarında tutulmuştur. Bir yolunu bulup Almanya ve Avusturya'ya gittiyse de 1945 yılında tekrar Foynica'ya geri dönmüştür. Çeşitli banka ve kurumlarda muhasebeci olarak çalışan Salihagiç 1993 yılında vefat etmiştir.³³⁰ Arkasında yazılı eser bırakmayan Halid Salihagiç'in Mustafa Çoliç (ö. 2004), İbrahim Numanagiç (ö. ?),³³¹ Şefik Aliç,³³² Muhammed Sarayliç (ö. 1995), Salih Mekiç (ö. 2016), Mithat Çelebiç,³³³ Abdullah Çelebiç (ö. 1992),³³⁴ Salih İbrişeviç,³³⁵ Süleyman Çelikoviç,³³⁶ Deniz Kalayciç (ö. 2005) ve Halil Brzina³³⁷ gibi pek çok kişi yetiştirmiştir.³³⁸

Tekke binası 1945 yılında çıkan bir yangında yok olmuştur. Tekkenin ortadan kalktığı bu tarihten itibaren Edhem Sikiriç (ö. ?) gibi şeyhlerin Foynica'nın çeşitli camilerinde zikir yaptıkları bilinmektedir. Günümüzde Foynica'da Nakşbendî zikri Orta Camii'de icra edilmektedir.³³⁹ Bu durum Nakşbendîlik'in Foynica'daki etkisinin açık göstergesidir.³⁴⁰

³²⁹ Čehajić, a.g.e., s. 59.

³³⁰ Mensur Valjevac, "Kratka studija o životu i radu Šejha Halid Efendije Saligagića (1916-1993)-Religija i duhovnost", *Zbornik radova Islamskog pedagoškog fakulteta u Zenici*, sy. 10/2012.

³³¹ Şeyh Hüsnü Numanagiç'in torunu, Bosna Hersek'te meşhur hattat Hazim Numanagiç'in babasıdır.

³³² 1932 yılında Zenica'da doğdu. 1976 yılında Halid Salihagiç'ten tarikat icazetnamesini aldı. Pehare Nakşbendi Tekkesi'nin şeyhidir.

³³³ İmam ve Bosna Hersek İslam Birliği Görevlisi.

³³⁴ 1960 doğumlu. Çok genç yaşlarında 1992 yılında savaşta şehit oldu. Bkz. Muharem Omerdić, "Imami şehidi-Monografija", *Udruženje ilmijje Islamske zajednice u BiH*, Sarajevo, 2005, s. 23.

³³⁵ 1941 yılında doğdu. Uzun yıllar imamlık görevini yaptı, Ilıca'da Sûfiler Merkezi'ni kurdu.

³³⁶ Kakany Meclisi Baş İmamı.

³³⁷ Meytaş Nakşbendî Tekkesi Şeyhi.

³³⁸ Valjevac, a.g.e., s. 278.

³³⁹ Redakcija, "Pregled mjesta održavanja zikra u Bosni i Hercegovini", *Kelamu'l Šifa/Tarikatski Časopis*, sy. 9, 2006, s. 26.

³⁴⁰ Čehajić, a.g.e., s. 59.

4. Mlin (Değirmen) Tekkesi

Mlin Tekkesi³⁴¹ 1880'li yıllarda Sarayevo'da bulunan Küçük Kâtip Camii'nin avlusunda inşa edilmiştir. İki küçük odadan ibaret olan ve önceleri kız mektebi olarak kullanılan³⁴² yapının girişindeki kapı üzerinde yer alan Türkçe kitabeyi Oglavaklı Şeyh Bahauddin Sikiriç 1912 yılında yazmıştır.³⁴³ Mektep XX. yüzyılın başlarında boş kalmış ve zamanla kasapların kullandıkları bir mekân haline gelmiştir. Bu mektebin karşısında evi bulunan Şeyh Bahauddin bu duruma sessiz kalmamış, tekkeye dönüştürülmesi için çaba sarf etmiş ve girişimleri 1905 yılında başarıyla sonuçlanarak mekân Nakşebendî tekkesi olarak kullanılmaya başlanmıştır.³⁴⁴

Tekkenin bilinen ilk şeyhi Derviş Sâdî (ö. 1903/04), ondan sonra ise Hoca Baruçi (ö. 1910)'dir. Şeyh Hoca Baruçi'nin ölümünden sonra Oglavak Tekkesi'nin şeyhliğine atandığı 1917 yılına kadar Değirmen Tekkesi'nin şeyhliğini Hamdi Sikiriç (ö. 1930) yapmıştır. 1917-1934 yılları arasında şeyhliği Bahauddin Sikiriç (ö. 1934) yürütmüştür. Daha sonra şeyhlik görevini Travnikli Hamid Torliç (ö. 1943), ondan sonra ise 1948 yılına kadar Şaçir Sikiriç (ö. 1966) yapmıştır. Şeyh Şaçir'den sonra Mehmed Şaşkın (ö. ?) ve Mustafa Strik (ö. 1980) gelmiştir. Tekke 1952 yılında kapatılmış ve 1968 yılına kadar kapalı kalmıştır. 1968 yılında restorasyon geçirmiş ve yeniden açılmıştır. 1976 yılında tekkenin şeyhi Abdullah Foçak (ö. 1991) olmuştur.³⁴⁵

Mlin Tekkesi'nin girişinde bulunan ve kuruluşunda semâhânenin ısıtma ihtiyacını karşılayan oda günümüzde koridor olarak kullanılmaktadır. Buradan tekkenin büyük bir bölümünü oluşturan semâhâneye geçilmektedir. Dikdörtgen şeklindeki semâhânenin köşesinde ise mihrap yer almaktadır. Semâhânedden çilehâne ve çayhâneye açılan kapının üstünde Hüseyin Zukiç'in türbesinden alınan kapı eşiği bulunmaktadır. Günümüzde tekkede uygulanan ilginç gelenekler arasında tekkeye girenlerin Oglavak Tekkesi'ne yönelmeleri ve Şeyh Sırrî'nin ruhuna Fatiha okumaları bulunmaktadır. Böylece Hüseyin Zukiç ve müridi Şeyh Sırrî'ye olan bağlılık ve saygı ifade edilmektedir. Tekkenin çilehâne kısmında tekkenin kurucusu Şeyh Muhammed Behaudin Sikiriç (ö. 1943) ve Şeyh Hamdi Sikiriç (ö. 1930) gibi şahısların fotoğrafları ve şiş, iğne gibi tekke unsurları bulunmaktadır. Bir dönem tekkede Mesnevî dersleri veren Feyzullah Hacıbayriç (ö. 1990)'in Kâdirî tacı da burada

³⁴¹ EK 7, Mlin (Değirmen) Tekkesi.

³⁴² Mujezinović, a.g.e., s. 258.

³⁴³ EK 8, Mlin (Değirmen) Tekkesinin giriş üzerindeki kitabe.

³⁴⁴ Teparić, "Nakšibendijska Tekija Nadmlinima", a.g.m., s. 101.

³⁴⁵ Čehajić, a.g.e., s. 47.

korunmaktadır. Giriş kapısının arkasında bulunan kitabeden öğrenildiğine göre tekke 1987 yılında Şeyh Abdullah Foçak ve müridleri tarafından onarılmıştır. En son 1992 Bosna Savaşı'nda zarar gören tekkeyi dervişân onarmış ve tüm eski ihtişamıyla günümüzde hala varlığını sürdürmesini sağlamışlardır. Mlin Tekkesi'nde daha önce zikir cuma akşamları icra edilirken günümüzde çarşamba akşamları icra edilmektedir.³⁴⁶ Uzun bir zaman boyunca Bosna Hersek Tarikatlar Merkezi'nin ofisi³⁴⁷ de bu tekkede bulunmaktaydı.³⁴⁸

4.2. Değirmen Tekkesi'nde Postnişîn Olarak Görev Yapanlar:

4.2.1. *Derviş Sâdî (ö. 1904)*

Derviş Sâdî'nin 1904 yılında vefat ettiği bilgisi dışında hakkında kaynaklarda başka bilgi bulunamamıştır.³⁴⁹

4.2.2. *Muhammed Efendi Baruçi (ö. 1910)*

Muhammed Efendi Baruçi'nin akşam, yatsı ve cuma namazlarını Küçük Kâtip Camii'nde, gündüz namazlarını da Tabački Mescidi'nde kıldırıldığı bilinmektedir. 1910 yılında vefat etmiştir.³⁵⁰

4.2.3. *Zencil Hacı Ahmet Ağa (ö. ?)*

Zencil Ahmet Ağa aynı zamanda Kâdirî Hacı Sinan Tekkesi'nin vekillliğini yaptığı bilgisi dışında kaynaklarda hakkında hiçbir malumat bulunamamıştır.³⁵¹

4.2.4. *Şeyh Hamdi Sikiriç (ö. 1930)*

Şeyh Hamdi Sikiriç 1907 ile 1917 yılları arasında tekkenin şeyhlik görevini yapmıştır. Şeyh Hamdi'nin Travnik'ten Arnautoviç sülalesinden Hanife Hanım ile evlendiği ve iki oğul dört kız olmak üzere toplam altı çocuğu olduğu bilinmektedir.³⁵²

4.2.5. *Şeyh Muhammed Bahauddin Sikiriç (ö. 1934)*

Muhammed Bahauddin Sikiriç 1860 ya da 1869 yılında Oglavak'ta dünyaya gelmiştir. Babası Şeyh Abdullatif'tir. Sarayevo'da Merhamiç Medresesi'ni bitirmiştir. 1890 ile 1892 yılları arasında Sarayevo Mektebi'nde görev yapmış, 1902 yılına kadar öğretmen olarak

³⁴⁶ Teparić, "Nakšibendijska Tekija Nadmlinima", a.g.m., s. 106.

³⁴⁷ EK 9, Bosna Hersek Tarikatlar Merkezi.

³⁴⁸ Bosna Hersek Tarikatlar Merkezi 1977 yılında kurulmuştur. Merkez Bosna Hersek İslam Birliği'nin himayesi altında faaliyet göstermektedir. Detaylı bilgi için bkz. Fejzullah Hadžibajrić, "Historijat Tarikatskog Centra u BiH", *Kelamu'l šifa/Tarikatski časopis*, sy. 20, 2009, s. 24.

³⁴⁹ Čehajić, a.g.e. s. 46.

³⁵⁰ Teparić, "Nakšibendijska Tekija Nadmlinima", a.g.m., s. 105.

³⁵¹ Teparić, "Nakšibendijska Tekija Nadmlinima", a.g.m., s. 105.

³⁵² Emir Gačanović, *Šejh Sirri Baba, Oblikom Kaplja, sadržinom okean*, Fojnica, 2014, s. 107.

çalışmıştır. Aynı zamanda 1892 yılından itibaren Şeriat Mahkeme Okulu'nda öğretmenlik görevinde bulunmuş, hattatlık ve şark dilleri öğretmenliğini de yapmıştır. Şeyh Bahauddin Fars Dili ve Edebiyatı'nın araştırıldığı Fars Kulübü'nün üyesi olup Arif Kürdî'den sonra kurumun başına geçmiştir. Boşnak Enstitüsü'nde bulunan Sikiriç sülalesi ile ilgili bulduğu hikâyeleri toparlayarak kitaplaştırmıştır. Bu notlardan Şeyh Bahauddin'in Behâî ve İzzî mahlasını kullandığı öğrenilmektedir. Şeyhoviç soyadını kullanması da ilgi çekicidir.³⁵³

Şeyh Bahauddin tekkede her perşembe ve pazar günleri zikir yapıp, salı günleri ise yakın çevresiyle toplanıp sohbet tertiplemiştir. Şair ve hattat olan Şeyh Bahauddin Kur'an, salâvat, evrâdü ezkâr gibi bilgileri içeren *Evrâd-i Behâî* isimli kitabını 1905 yılında yazmıştır.³⁵⁴

Şeyh Bahauddin iki defa evlenmiş ancak hiç çocuğu olmamıştır. 1934 yılında kısa bir hastalıktan sonra vefat etmiş ve Ravna Bakiya Mezarlığı'na defnedilmiştir.³⁵⁵

4.2.6. Derviş Hamid Torliç (ö. 1943)

Travnikli olduğu tespit edilen Derviş Hamid, 1934 yılından vefat ettiği 1943 yılına kadar şeyhlik görevinde bulunmuştur.³⁵⁶

4.2.7. Şeyh Şaçir Sikiriç (ö. 1966)

Şaçir Sikiriç 1893 yılında Oglavak'ta dünyaya gelmiştir. Dedesinin ismini alan Şaçir, ilk tahsilini Foynica'da görmüştür. Babası Hamdi Efendi öğretmenlik görevine Sarajevo'da getirildiği sırada Şaçir sırasıyla rüştiye, Gazi Hüsrev Bey Medresesi ve Şeriat Okulu'nu bitirmiştir. Çok iyi düzeyde Arapça ve Farsça öğrenmiştir. 1915 yılında Şeriat Okulu'nu bitirdikten sonra Reisu'l-Ulema Mehmed Cemaluddin Çauşeviç (ö. 1938)'in de önerisiyle, Bosna Hersek Devlet Hükümeti Şeyh Şaçir'i eğitim almak üzere Budapeşte'ye göndermiştir. Ignaz Goldziher (ö. 1921) gibi Avrupa'nın önemli oryantalistlerinden ders alan Şeyh Şaçir, "*Derviskolastorok es szent sirok Boszniaban*" isimli teziyle 1923 yılında doktor unvanını kazanmıştır. Şeyh Şaçir, Budapeşte dönüşünde öğretmenlik görevine kendini adanmış ve bu görevi hayatının sonuna kadar sürdürmüştür.³⁵⁷

³⁵³ Gačanović, a.g.e., s. 108.

³⁵⁴ Gačanović, a.g.e., s. 109.

³⁵⁵ Gačanović, a.g.e., s. 111.

³⁵⁶ Čehajić, a.g.e., s. 47.

³⁵⁷ Ismet Bušatlić, "Dr. Šaćir Sikirić (1893-22. septembar 1966)-utemeljitelj moderne bosanskohercegovačke orijentologije", *Fakultet islamskih nauka u Sarajevu*, Univerzitet u Sarajevu, XVII, sy. 64, Znakovi Vremena, Sarajevo, 2014, s. 15.

Şaçir Sikiriç, öğretmenlik hayatına Sarayevvo Şeriat Lisesi'nde Arapça öğretmeni olarak başlamıştır. Şeriat Mahkeme Okulu'nda Türkçe, Mantık ve Arapça derslerini de vermiş ve aynı okulda 1929 ile 1937 yılları arasında müdürlük yapmıştır. Sarayevvo Şeriat Yüksek İslam Okulu (VİŞT) 1935 yılında açıldığında Şaçir profesör olarak seçilmiş, 1939 yılında ise kurumun rektörlüğüne atanmış ve 1945 yılına kadar bu görevde kalmıştır. Şaçir, 1925/26 yılından itibaren Gazi Hüsrev Bey Medresesi'nde de ders vermiştir. Sarayevvo Üniversitesi'nde Felsefe Fakültesi ve Şarkiyat Bölümü'nün 1950 yılında açılması ile birlikte bu okullarda Arapça ve Farsça dersleri vermiştir. 1966 yılında İran'da yapılan bir sempozyumdan dönerken vefat etmiş ve Oglavak'ta defnedilmiştir.³⁵⁸

Şaçir, İkinci Dünya Savaşı sırasında Mlin Tekkesi'nde zikir halkaları oluşturmaya ve Farsça'dan Gazzâlî (ö. 1111) ile Ferîdüddin Attar (ö. 1221)'in eserlerini tercüme etmeye başlamıştı. El-Hidaye Derneği'nin³⁵⁹ aktif üyesi olan Şaçir, aynı adı taşıyan derginin yönetiminde de bulundu. Bunun dışında yardım kuruluşu Merhamet'i desteklediği ve bir dönem başkanlığını yaptığı da bilinmektedir.³⁶⁰

Şaçir, Arapça ve Farsça ders kitapları yazmış ve birçok makale kaleme almış, Arapça, Türkçe ve Farsçadan birçok tercüme yapmıştır. Şaçir'in bazı önemli eserleri arasında şunlar sayılabilir:

4.2.7.1. Derviskolastorok es szent sirok Boszniban (Bosna Hersek'te Tasaavvuf ve Tarikatlar)

Şaçir Sikiriç yukarıda bahsedildiği gibi 1923 yılında Budapeşte Şarkiyat Fakültesi'nde doktorasını bitirmiştir. *Derviskolastorok es szent sirok Boszniban* isimli doktora tezi toplam 48 sayfadan müteşekkil olup, tezde Gaziler Tekkesi, Gazi Hüsrev Bey Hankâhı ve türbesi, Aynî Dede ve Şemsî Dede türbeleri, Yediler Tekkesi, Blagay Tekkesi, Jivçiçi ve Oglavak tekkeleri hakkında bilgi verilmiştir.

³⁵⁸ Mahmud Traljić, "Merhum profesor dr. Šaćir Sikirić", *Glasnik Vrhovnog islamskog starješinstva u SFRJ*, XXIX/1966, sy. 11-12, ss. 604-606; Sulejman Grozdanić, "In memoriam: Šaćir Sikirić", *Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu*, sy. IV/1966–1967, ss. 413–415.

³⁵⁹ Bosna Hersekli alimlerin 1912 yılında toplanmasıyla kurulmuş bir dernektir. Dernek, özellikle Bosnalı müslümanların din eğitimi almasını sağlamak amacını gütmüştür. Bosna Hersek Din İşleri Başkanlığı'nın himayesi altında günümüzde de faal durumdadır. Bkz. İsmet Bušatlić, Enes Durmišević, Enes Karić, *100 Godina Udruženja Ilmijje-Monografija*, Dobra Knjiga, Sarajevo, 2012.

³⁶⁰ Bušatlić, a.g.m., s. 18.

4.2.7.2. Arapça Dil Bilgisi ve Gramatik

Muhammed Paşîç (ö. ?) ve Mehmed Hancıç (ö. 1944) ile birlikte yazılan eser Sarayevu Vakıf Müdürlüğü tarafından 1936 yılında iki cilt halinde basılmıştır. Birinci ciltte Arapça dilbilgisi yer alırken, ikinci ciltte seçme parçalar ve sözlük yer almaktadır.³⁶¹

4.2.7.3. Farsça Gramatik

Farsçayı çok iyi bilen Şaîr'in *Farsça Gramatik* adlı kitabı 1951 yılında Veselin Masleša Yayınevi tarafından basılmıştır. Dört sene sonra Farsça ile ilgili bir kitabı daha basılmıştır.³⁶²

4.2.7.4. Sâdî'nin Gülistanı'na Sûdî Şerhi³⁶³

1950 yılında Şarkiyat Filoloji Takvimi için "*Sâdî'nin Gülistanı'na Sûdî'nin Şerhi*" adlı bir makale yazmıştır.³⁶⁴

Şaîr geleneksel sûfî ailesinden geldiği için tekke ve tasavvufla ilgili de birçok makale yazmıştır. Bunlar arasında şunlar zikredilebilir:

- "*Oglavak Tekkesi*" adlı makalesi *Gayret Takvimi*'nde 1941 yılında yayımlanmıştır. Makalede kısaca Oglavak Tekkesi'nin tarihi ve şeyhleri hakkında bilgi verilmektedir.³⁶⁵
- 1927 yılında *Narodna Starina Dergisi*'nde "*Sarayevu Tekkeleri*" adlı bir makalesi yayımlanmıştır. Makalede tasavvuf ve tarikatlar hakkında bilgi verildikten sonra Sarayevu'nun en önemli tekkeleri tanıtılmıştır.³⁶⁶
- Augustin Çiçiç ile birlikte 1920 yılında *Narodno Yedinstvo Dergisi*'nde "*Tekke ve Manastırlar Arasında*" başlığı altında birkaç makale yayımlamıştır.³⁶⁷

³⁶¹ Šaîr Sikirić, Muhamed Pašić, Mehmed Handžić, *Gramatika arapskog jezika za niže razrede medresa i srednjih škola, I dio. Gramatika i vježbenica sa rječnikom, Vakufska direkcija u Sarajevu*, Sarajevo, 1936; Šaîr Sikirić, Muhamed Pašić, Mehmed Handžić, *Gramatika arapskog jezika za niže razrede medresa i srednjih škola, II dio. Sintaksa i čitanka sa rječnikom, /kitabu l-mutala'ati li s-sanati t-talitati wa r-rabi'ati min al-madarisi t-tanawiyati fi Jugoslaviya*, Vakufska direkcija u Sarajevu, Sarajevo, 1936.

³⁶² Šaîr Sikirić, "Gramatika perzijskog jezika", *IP "Veselin Masleša"*, Sarajevo, 1952.

³⁶³ Sûdî-i Bosnevî, 16. yüzyılda yaşamış bir müellif olup, Fars Edebiyatı'nın klasik eserlerine Türkçe hayat verirken, sahip olduğu donanımı eserlerine başarıyla yansıtmıştır. Hayatı boyunca, Osmanlı coğrafyasının neredeyse bütün ilim merkezlerini dolaşan Sûdî, ömrünün sonlarına doğru kaleme aldığı Gülistân Şerhi'yle ustalık eserine imza atmıştır. Gülistân Şerhi, "Şerh geleneği"ni aksettiren bir edebî eser olmanın ötesinde, "Şerh mektebi" içinde yetişmiş bir Osmanlı âliminin metin merkezli yaklaşımını belgeler mahiyettedir. Zira, Şârih Sadî-i Şirazî'nin Doğu edebiyatlarını her yönüyle etkilemiş makame tarzındaki Gülistân'ını çok farklı yöntemlerle Osmanlı Türkçesi'ne aktarmıştır. Bkz. Sûdî-i Bosnevî, *Gülistân Şerhi*, haz. Dr. Ozan Yılmaz, Çamlıca Yayınevi, İstanbul, 2012.

³⁶⁴ Šaîr Sikirić, "Sûdî kao komentator Sâdijina Gulistana", *POF*, sy. I/1950, Sarajevo, 1950, ss. 51-67.

³⁶⁵ Šaîr Sikirić, "Tekija na Oglavku", *Gajret –1941 Yılı Takvimi*, Sarajevo, 1940, ss. 42-43.

³⁶⁶ Šaîr Sikirić, "Sarajevske Tekije", *Narodna Starina*, sy. VI/14, (1927), ss. 77-79.

- Şaçir, Şeyh Abdurrahman Sırrî'nin bütün Türkçe ve Bosnaca şiirlerini toplamış ve 1941 yılında *Glasnik İslamske Vjerske Zajednice Dergisi*'nde tercümeleriyle birlikte yayımlamıştır.³⁶⁸

Şaçir'in diğer bazı makaleleri arasında “*Macaristan'da İsmailiyye*”,³⁶⁹ “*El-Gazzali*”,³⁷⁰ “*Şeriat Mahkemelerimiz*”,³⁷¹ “*Rahmetli Çauşeviç Hatıraları*”,³⁷² “*Câmî Dîvânı'ndan Bir Yazı*”,³⁷³ “*İbn Haldûn Mukaddimesi*”,³⁷⁴ “*Mehmed Raşit Dîvânı*”,³⁷⁵ vs bulunmaktadır.

İyi bir vaiz olarak bilinen Şaçir, daha öğrencilik yıllarında Şeriat Mahkeme Okulu'nda ders vermiştir. Çeşitli vesileler ile yaptığı konuşmalardan özellikle 1932 yılında Gazi Hüsrev Bey Camii'nin yapılışının 400. senesinde “*İslam ve Tolerans*” ve 1937 yılında Vakıflar Günü'nde “*Dedelerimizin Kültürel Oryantasyonu*” konulu konuşmaları uzun zaman gündemde kalmıştır. Her iki konuşma Sarayevo Milli Tiyatro Binası'nda gerçekleşmiş ve daha sonra biri 1933, diğeri 1937 yıllarında *Glasnik İslamske Zajednice Dergisi*'nde basılmıştır. Sarayevo Gazi Hüsrev Bey Camiisi'nde El-Hidaye Derneği'nin kuruluşunun yıl dönümü vesilesiyle 1937 yılında “*Şeriat Mahkemeler Kurumlarının Bizdeki Önemi*” konulu bir vaaz vermiştir. Aynı camide 1946 yılında birkaç sohbet gerçekleştirmiştir. Sarayevo Mlin (Değirmen) Nakşbendî Tekkesi'nde 1945 ve 1946 yıllarının kış aylarında perşembe akşamları yapılan zikirten sonra Gazzâlî'nin *İhya*'sından ders okutmuş, aynı yıl yakın çevresine *Pend-i Attâr*'ı ders olarak anlatmıştır. Bu şekilde Farsçayı Sarayevo'da yeniden canlandırmıştır.³⁷⁶

Şark dillerinden Bosnacaya eserlerin tercümeleri konusunda Şaçir Sikiriç'in katkıları büyüktür. Meşhur Lübnanlı âlim Emir Şekib Arslan (ö. 1946)'in³⁷⁷ “*Diğerleri İlerlerken*

³⁶⁷ Şaćir Sikirić, Augustin Čičić, “Kroz tekije i samostane (Neke crtice s putovanja po fojničkom kotaru)” *Narodno jedinstvo*, III/1920, sy. 266, s. 2; sy. 667, s. 2; sy. 668, ss. 2-3; sy. 270, ss. 2-3; sy. 271, ss. 2; sy. 272, ss. 2-3.

³⁶⁸ Şaćir Sikirić, “Pobožne pjesme (ilahije) Šejha Abdurrahmana Sırrije”, *Glasnik Vrhovnog starješinstva Islamske vjerske zajednice*, IX/1941, sy. 11, ss. 332-354; sy. 12, ss. 362-373.

³⁶⁹ Şaćir Sikirić, “İsmailije u Ugarskoj”, *Kalendar Pravda*, yıl 1923.

³⁷⁰ Şaćir Sikirić, “El-Gazzali”, *Kalendar Pravda*, yıl 1925.

³⁷¹ Şaćir Sikirić, “Naši Šeriatski Sudovi”, *Spomenica Šeriatske Sudačke Škole u Sarajevu*, yıl 1937.

³⁷² Şaćir Sikirić, “Fragmenti iz uspomena na rahmetli Čauševića”, *Novi Behar*, XI, yıl 1937/38.

³⁷³ Şaćir Sikirić, “Jedan rukopis Džamina Divana”, *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, V, yıl 1954/55.

³⁷⁴ Şaćir Sikirić, “İbn Haldunova prolegomena”, *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, V, yıl 1954/55.

³⁷⁵ Şaćir Sikirić, “Divan Mehmeda Rašida”, *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, V, yıl 1956/57.

³⁷⁶ Gaćanović, a.g.e., s.125.

³⁷⁷ Beyrut yakınında bulunan Şûf kazasında doğdu. 1879'da, Beyrut'taki en gelişmiş Mârûnî okulu olan Medresetü'dâri'l-hikme'ye girdi. 1886 yılında Beyrut'ta Medresetü's-sultâniyye'ye geçti. Mısırlı âlim Muhammed Abduh'tan fıkıh ve akaid dersleri aldı. 1887'de Şûfa dönen Şekib Arslan, aynı yıl babasının ölümüyle boşalan Şüveyfât Nahiye Müdürlüğüne tayin edildi. Kahire'de yayımlanan el-Ehrâm gazetesinde çeşitli yazılar yazdı. 1890 yılı sonlarında İstanbul'a gitti. 1892'de kısa bir süre Paris'te kaldı ve orada Mısırlı meşhur şair Ahmed Şevki ile görüştü. Aynı yıl İstanbul'a dönen Şekib Arslan, o günlerde İstanbul'da bulunan Cemâleddîn-i Efgânî ile tanıştı ve sohbetlerine katıldı. 1892 sonlarında Lübnan'a döndü. 1902'de üç ay kadar Şûf kazası kaymakamlığı yaptı, daha sonra istifa etmek zorunda kaldı. Fakat 1908'de Jön Türkler'in

Müslümanlar Neden Geriledi” adlı eserini Muhammed Paşîç ile birlikte Bosnacaya tercüme etmiştir.³⁷⁸ Eski Bosna Hersek Merkezi Hijyen Enstitüsü için şark dillerinden tıp ile alakalı birçok eser tercüme eden Şaçir’in, Hamdiya Karamehmedoviç (ö. 1968) ile birlikte İbn Nefis’in *Mûcez el-Kânun* adlı tercüme ettiği eser Hijyen Enstitüsü tarafından 1961 yılında basılmıştır.³⁷⁹ Bunun dışında 1962 yılında Zagreb’te basılan *Priče Orijenta* (Şark Hikâyeleri) adlı kitap için Farsçadan 66 hikâyeye tercüme etmiştir. Aynı eser için “*Fars Edebiyatı*” adı altında bir makale de yazmıştır. Şeyh Sırrî’nin Türkçeden tercüme ettiği şiirler dışında Mehmet Reşit Sarayliya’nın *Miraciyye*’si yanında diğer birçok şiirini de tercüme etmiştir.³⁸⁰

Dr. Şaçir Sikiriç birçok kuruluşta aktif rol alarak sosyal alanda topluma katkılarda bulunmuştur. Uzun yıllar boyunca yardım kuruluşu Merhamet’te çalışmış, kurumun yönetim kurulu üyeliğini ve başkanlığını da yapmıştır. 1936-1945 yılları arasında El-Hidaye Derneği’nin birçok alt biriminin başına getirilmiştir. Sarajevo Şarkiyat Filoloji’nin *Prilog Dergisi*’nin Yayın Kurulu üyeliğini ve başkanlığını yapmış, diğer birçok organizasyonda da aktif rol almıştır.³⁸¹ Şeyh Şaçir Mlin Tekkesi’nde 1943 yılından 1948 yılına kadar şeyhlik görevini yapmıştır.

4.2.8. Abdullah Foçak (ö. 1991)³⁸²

Abdullah Foçak 14 yaşında iken Abdullah Hacimeyliç (ö. ?) tarafından Jivçiçi Köyü’nde tarikatla tanıştırılmıştır. Şeyhin vefatı üzerine yerine geçen oğlu Bahauddin Hacimeyliç’e intisap etmiş ve 1970’li yıllarda Şeyh Bahauddin’den icazetname almış, 1976 yılında Sarajevo’da bulunan Mlin Tekkesi’nde vekil olmuştur. 1983 yılında Visoko

yönetime gelmesiyle tekrar Şûf kaymakamlığına tayin edildi ve üç yıl bu görevde kaldı. 1911 sonlarında İtalyanlar’ın Trablusgarp’ı (Libya) işgalleri üzerine gizlice Libya’ya gitti ve Enver Paşa kumandasındaki Osmanlı ordusuna katıldı. Aynı yılın sonlarında İstanbul’a dönen Emîr Şekîb Kızılay heyetleri müfettişliğine seçildi. I. Dünya Savaşı’ndan sonra Fransızlar’ın Suriye ve Lübnan’ı, İngilizler’in Filistin’i işgal etmeleri üzerine emperyalizme karşı sert bir tavır takındığı için bölgeye girişi yasaklanan Emîr Şekîb Avrupa’da ikamete mecbur edildi. Bunun üzerine mücadelesini Avrupa’nın değişik şehirlerinde sürdürdü. 1920’de Berlin’de Şark Kulübü başkanlığına seçildi; 1921’de yine Berlin’de Milletler Cemiyeti’nde Araplar’ın haklarını korumayı amaçlayan Suriye-Filistin heyetinde yer aldı. Üç yıl sonra Almanya’daki müslümanların işleriyle ilgilenmek üzere Berlin’de Hey’etü şeâiri’l-İslâmiyye adıyla bir dernek kurdu. Avrupa’nın birçok yerini gezen Arslan, II. Dünya Savaşı’ndan sonra Suriye ve Lübnan’ın istiklâl kavuşması üzerine 1946 Ekim’inde Lübnan’a döndü ve 9 Aralık 1946’da burada vefat etti. Arapça yanında Farsça, Türkçe, Fransızca, İngilizce ve orta derecede Almanca bilen Emîr Şekîb Arslan, 1935’te Hâşim el-Attassî’ye yazdığı bir mektupta 1781 özel mektup, 176 makale ve 1100 sayfa hacminde çeşitli kitaplar yazdığını ifade ediyordu. Bkz. Hulûsi Kılıç, „Emîr Şekîb Arslan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. 11, ss. 151-153.

³⁷⁸ Şaçir Sikiriç, “Zašto su muslimani zaostali a drugi napredovali”, *Glasnik IVZ*, yıl II/1934.

³⁷⁹ Şaçir Sikiriç, *Ibn al-Nefis, Mudžez al-kanun*, orj. Ibn al-Nafis, Muğaz al-qânûn, Republički zavod za zdravstvenu zaštitu, Sarajevo, 1961, s. 219.

³⁸⁰ Gačanović, a.g.e., s. 126.

³⁸¹ Mahmud Traljić, “Merhum profesor dr. Šaćir Sikirić”, *Glasnik Vrhovnog islamskog starješinstva u SFRJ*, XXIX/1966, c. 11-12, ss. 604-606; Sulejman Grozdanić, “In memoriam Šaćir Sikirić”, *Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu*, sy. IV/1966/67, ss. 413-415.

³⁸² EK 10, Abdullah Foçak.

Nakşbendî Tekkesi'nde Ömer Bukureviç (ö. 1997) ve Sulih Hacımevliç (ö. ?) ile birlikte vekillığe seçilmiş ve bu görevi vefatına kadar sürdürmüştür. 1966 yılından itibaren Feyzullah Hacıbayriç'in *Mesnevî* derslerindeki konuşmalarını manyetofona kaydeden Abdullah Foçak, bunları yazıya dökmüş ve Hacıbayriç'in son düzeltmelerine sunmuştur. Dolayısıyla *Mesnevî*'nin Bosnaca tercümesinin ilk iki cildinin çıkmasında Abdullah Foçak'ın katkıları olmuştur. Abdullah Foçak, 1980 yılında *Şeb-i Arûs* programına katılmak üzere Konya'ya gitmiş, tam olarak kim olduğu tespit edilemeyen bir Mevlevî şeyhine intisap ederek icazetnameyi ondan almıştır. Hayatı boyunca tasavvufa bağlılığı ile tanınan Abdullah Foçak, Şeyh Feyzullah ile birlikte 1970'lerden itibaren tarikatların İslam Birliği himayesi altına alınması konusunda faaliyette bulunmuştur. 1975 yılında Yugoslavya Tarikatlar Birliği'nin Bosna Hersek (SİDRA) sekreterliğine atanmış ve bu görevde vefatına kadar kalmıştır. Söz konusu merkezin çıkarttığı *Şeb-i Arûs Dergisi*'nin hazırlanmasında da aktif rol üstlenmiştir. Abdullah Foçak 1991 yılında 57 yaşında vefat etmiş ve Jivçiçi'de Hüseyin Baba Zukiç'in türbesinin yanına defnedilmiştir.³⁸³

5. Visoko Tekkesi

Visoko şehri, Osmanlılar'ın 1460'lı yıllarda Bosna Hersek'i fethetmesiyle birlikte önemli merkezlerden biri haline gelmiştir. Visoko'nun kurucusu Ayas Beg (ö. 1486)³⁸⁴ sayılmaktadır. Ayas Beg Visoko'da 1477 yılında hamam, mektep, su kanalı, Bosna Nehri üzerine köprü ve medrese inşa etmiştir. Bu tarihlerde Ayas Beg tarafından yaptırılmış bir Nakşbendî tekkesinden de bahsedilmektedir. Hatta ilk olarak tekkenin kurulduğu, daha sonra Visoko şehrinin bu tekke etrafında şekillendiği de belirtilmektedir.³⁸⁵ 1468/69 yılındaki bir defterde Visoko'da Ayas Beg Tekkesi'nin mevcudiyeti hakkında bir ifade bulunmaktadır.³⁸⁶ Çehayić'in verdiği bilgiler de bunu doğrulamaktadır.³⁸⁷ Foynica Nehri'nin yanında bulunan bir sokağın "*Tekke Sokağı*" adını taşıması belki de bu sebeptendir. Günümüzde Bosna Hersek Milli Anıtları arasında Visoko'da XVI. yüzyılda inşa edilen Alauddin (Şadırvan) Camii ve

³⁸³ Redakcija, "Šejh Hadži Abdullah ef. Foçak", *Kelamu'l Şifa/Tarikatski Časopis*, sy. 28/29, yıl 2011, s. 80.

³⁸⁴ Visoko doğumlu Ayas Bey'in doğum tarihi bilinmemektedir. Ayas Bey Osmanlı'nın Bosna'yı fethetmesinden sonra Bosna Hersek'in sancak beyliğini yapmıştır ve Visoko'nun kurucusu sayılmaktadır. Sarayevu ve Visoko'da bir çok eser yaptırdığı ve dükkan vakfettiği bilinmektedir. Otuz bin kişilik ordusuyla Hersek ve Hırvatistan'ın birçok şehrini fethetmesinde katkısı olan Ayas Bey, 1486 yılında yılında vefat etmiştir. Bkz. Hazim Šabanović, "Dvije najstarije vakufname (II Vakufnama bosanskog sandzak-bega Ajas-bega, sina Abduhajeve za njegove zaduzbine u Sarajevu i Visokom)", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, c.II, ss. 29-37; Adem Handžić, "O ulozu derviša u formiranju gradskih naselja u Bosni u XV stoljeću", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, c. XXXI/1981, Sarajevo, 1981, s. 173.

³⁸⁵ Handžić, "O ulozu derviša u formiranju gradskih naselja u Bosni u XV stoljeću", a.g.m., s. 173.

³⁸⁶ Nedim Filipović, "Napomene o İslamizaciji u Bosni i Hercegovini u XV. Stoljeću", *Godišnjak*, c. VII, Centar za balkanološka ispitivanja, 5, Sarajevo, 1970. s. 150.

³⁸⁷ Čehajić, a.g.e., s. 60.

XX. yüzyılda inşa edilen Nakşbendî Tekkesi de bulunmaktadır. Günümüzde Visoko'daki mevcut Nakşbendî tekkesi Şeyh Hüsnu Numanagiç tarafından kurulmuştur. Şeyh Hüsnu Numanagiç, tekkeyi Visoko'ya ilk gelişinde kurmuştur. 1904 yılında yazdığı bir vakıfnâmede evini, avlusunu, yanındaki bahçeyi ve iki araziyi de tekkeye vakfettiği anlaşılmaktadır.³⁸⁸

Daha sonraki yıllarda tekke birçok vakfa sahip olmuştur. Visokolu Aliya Oruç 1904 yılında dükkân ve üstünde bulunan üç daireyi, daha sonra 1930 yılında ise on dönümlük arazisini vakfetmiştir. Şeyh Numanagiç de bir arazi daha vakfetmiştir.³⁸⁹ Zengin vakfi tekkenin günümüze kadar ulaşmasını sağlamıştır.

Günümüzde tekke şehrin merkezinde bulunmaktadır. Avlusu yüksek duvarla çevrili olup üç odadan ibarettir. Bu odalardan en büyüğü zikir ve namaz için kullanılan semahane, diğer odalar da sohbet için meydan odası ve kadınlara ayrılan odadır.

4.1. Visoko Tekkesi'nin Şeyhleri

4.1.1. Şeyh Hüsnu Numanagiç (ö. 1931)

Foynica'da yaşayan Numanagiç ailesinin kökenleri Anadolu'ya dayanmaktadır. Hüsnu Numanagiç 1853 yılında doğmuştur. Babasının adı İbrahim, annesinin ise Dervişe'dir. Annesi doğum sırasında veya hemen akabinde vefat etmiştir. Annesinin vefatı üzerine babası Şeyh Abdurrahman Sırrî'nin kızı Ayşe ile evlenmiştir. Annesinin vefatından sonra Hüsnu, Sarayevu'ya ninesinin yanına taşınmış ve on iki yaşına geldiğinde mektep ve İsmail Efendi Mısriye Medresesi'ni bitirmiştir. Medresede İskender Paşa Tekkesi'nin meşhur şeyhi Arif Kürdî'nin gözetimi altında eğitimi almıştır. Hüsnu, hafızlığı da on iki yaşında iken 1865 yılında bitirmiştir. İlim tahsiline devam etmek amacıyla ninesi onu İstanbul'a göndermiştir. İstanbul'da ne kadar süre kaldığı bilinmemekle birlikte aile kütüphanesinde bulunan icazetnameden öğrendiğimize göre oradaki medreseyi 1872 yılında bitirmiştir. İstanbul'daki hocasının Recep Rüşdi Efendi ibn Osman olduğu da icazetnameden öğrenilmektedir. İstanbul'dan sonra Medine'ye giderek orada muallim olarak görev yapmıştır. Daha sonra Mekke ve Kahire'ye Ezher Üniversitesi'ne gitmiştir.³⁹⁰

Hüsnu Numanagiç, XIX. yüzyılın sonlarına doğru Bosna'ya döndüğünde Foynica Medresesi'nde müderris olarak görevinin yanı sıra, Çarşı Camii'nde imamlık ve Foynica

³⁸⁸ Čehajić, a.g.e., s. 60.

³⁸⁹ 7 Rebbiülevvel 1302/25 Aralık 1884 tarihli Sarayevu Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi'nde V-105389 numaralı vakfiye.

³⁹⁰ Numanagić, a.g.e., s. 14.

Tekkesi'nde şeyhliği yapmıştır. 1892 yılına kadar Foynica'da kalmış, daha sonra Visoko Medresesi'nin müderrisliğine atanmış ve 1899 yılında da medresenin baş müderrisliği görevine getirilmiştir. Medrese öğrencilerinin tasavvuf kültürünü öğrenmeleri amacıyla medresenin yanında tekke inşa etmiştir.³⁹¹ Hüsnü Numanagiç vakıflarla tanınmış bir şahsiyettir.³⁹²

1914 yılında Travnik müftüsü olarak atanmış ve bu görevde 1927 yılına kadar kalmıştır. Nakşbendilik'in yayılmasını sağlamak amacıyla Travnik'te de Yeni Camii yanında bir tekke kurmuştur. Yine Travnik'te *Mesnevî* ve *Füsûsu'l-hikem* dersleri vermiştir. Visoko ve Travnik dışında Loznik, Prusac ve Yayce'de üç tekke daha kurduğu rivayetler arasındadır. Tasavvuf alanındaki hizmetlerinden dolayı Hüsnü Efendi'nin Bosna Hersek Nakşbendilik'in tarihinde önemli bir yeri vardır. 1927 yılında emekliliğe ayrılan Hüsnü Efendi Visoko'ya taşınmış ve vefatına kadar kurduğu tekkede şeyhlik görevini yapmıştır. Travnik müftüsü iken Visoko Tekkesi'nde şeyhlik görevini Şeyh Hafız Nezir Hacimeyliç (ö. 1919) ve Hüsnü'nün oğlu Hazım Numanagiç (ö. 1927) yapmıştır.³⁹³

Hafız olmasının yanı sıra Hüsnü'nün yanında sekiz kişinin hafızlığı tamamladığı biliniyor. Hadis, tefsir ve fıkıh ilimlerine vakıf olduğu, Arapça, Türkçe ve Farsçayı çok iyi seviyede bildiği ve şiir yazdığı aktarılmaktadır.³⁹⁴ Şiirlerinden günümüze çok az bir kısım ulaşmıştır.

Hüsnü, Visoko Vakıf Komisyonu Başkan Yardımcısı ve Sarayevo Bölgesi İmamlar Derneği'nde çeşitli görevler üstlenmiştir. Avusturya-Macaristan hükümetinden Franyo Yosip Şövalye Madalyasını almıştır. 1931 yılında vefat etmiş, türbesi³⁹⁵ ise 2004 yılında inşa edilmiştir.³⁹⁶ Günümüzde Foynica'da kendi adını taşıyan bir kütüphane ve sokak bulunmaktadır.

Şeyh Hüsnü'nün tasavvufla ve Nakşbendilik'le tanışması erken yaşlarda olmuştur. İlk müşidi meşhur müderris Arif Kürdî (ö. 1890)'dir. Daha sonra ilim tahsil etmek üzere gittiği İstanbul, Mekke, Medine ve Kahire'den sonra Bosna'ya dönünce İslam'ın şeriatın yanında tarikatla tamamlanabileceğine kanaat getirerek, eniştesi Şeyh Hasan Baba Hacimeyliç (ö.

³⁹¹ Numanagiç, a.g.e., s. 15.

³⁹² Fejzullah Hadžibajrić, "Sjećanje sa putovanja na hadž 1969. godine", *Glasnik VIS-a*, c. XXXI, 1969. sy. 11-12, s. 500.

³⁹³ Numanagiç, a.g.e., s. 20.

³⁹⁴ Mustafa Omerdić, *Hafizi Visokog i okoline*, Visoko, 2000, ss. 19, 21, 24-28.

³⁹⁵ EK 23, Hüsnü Numanagiç'in türbesi.

³⁹⁶ Numanagiç, a.g.e., s. 21.

1899)'e intisap etmiştir. Şeyh Hasan Baba entelektüel birikime sahip biri olarak tanınıyordu ve bu yüzden birçok ilim adamı kendisini ziyaret etmekteydi. Bunlar arasında Cemaluddin Çauşević (ö. 1938), Şeyh Osman Nuri (ö. 1890), Abdullah Bayriç (ö. 1923) ve daha sonra ona intisap edecek Şeyh Hüsnü de yer almaktadır. Bâtını ve tasavvufi ilimleri Şeyh Hasan Baba'dan öğrenden Hüsnü onun en seçkin halifesi olmuştur.³⁹⁷ Mürşid-mürid olarak birbirlerine aşırı sevgi besledikleri ve vefat edeceği zaman Şeyh Hasan Baba'nın altı yaşındaki oğlu Musa Kazım'ı Şeyh Hüsnü'ye emanet olarak bıraktığı rivayet edilir. Şeyhin yanında altı sene kalan Musa Kazım Visoko Medresesi'ni ve hafızlığı bitirmiş daha sonra İstanbul'a gönderilmiş, Bosna'ya döndükten sonra ise irşad faaliyetinde bulunması için kendisine Şeyh Hüsnü tarafından icazetname verilmiştir.³⁹⁸

Şeyh Hüsnü'nün Bosna Hersek'te tasavvuf ve özellikle Nakşibendilik'in gelişmesine etkisi büyüktür. Yaşadığı dönemde ateizm ve komünizmle boğuşan insanları İslam'a ve tasavvufa ısındırmak için usanmadan yürüttüğü hizmetler neticesinde birçok kişiyi tekkeye kazandırdığı bilinmektedir. Bunlardan biri de Sarayevolu Adem Karacozeviç (ö. 1981)'tir. Adem, tekke ve tarikata karşı biri olarak tanınıyordu ancak Hüsnü ile tanıştıktan sonra tasavvufa yönelik düşünceleri değişmekle kalmayarak seçkin bir müridi olmuştur. Adem ve Şeyh Hüsnü arasında çok özel bir bağ oluşmuş ve bu özel ilişkiyi anlatan birçok menkıbe ve hikaye hem yazılı hem şifahi olarak günümüze kadar ulaşmıştır. Bir keresinde Adem, Hüsnü'nün sohbetine katılabilmek için yol parası bulunmadığından, evdeki bir bakır tencereyi satarak gitmişti. Hüsnü sohbet esnasında, eski zamanlarda bir şeyhin yaşadığı köyden uzakta yaşayan bir müridin hikâyesini anlatmış. Hikâyede müridin biri şeyhinin yanına gidebilmek için evdeki yorganı sattığını, yanına vardığında şeyhin şiltenin altından para çıkartıp yeni yorgan alması için müridine uzattığını nakletmiştir. Bunu anlattıktan sonra Hüsnü Adem'e dönerek, "*Benim söz konusu şeyh gibi durumum müsait olmadığından dolayı harcadığın yol parasını sana vermeye hazır değilim*", diye sözünü bitirmiştir.³⁹⁹

Daha önce de belirtildiği gibi Şeyh Hüsnü, Foynica Medresesi'nde çalışırken Foynica Tekkesi'nde de şeyhlik görevinde bulunmuştur. Tekke ile alakalı bilinen ilk isim Şeyh Hüseyin Zukiç'tir. Bu tekke ile irtibatlandırılan diğer bazı önemli şahıslar Abdurrahman Sırrî (ö. 1847) ve Abdulvehhab İlhamî (ö. 1821)'dir. XIX. yüzyılın ortalarında tekkeyi İstanbul'dan gelen Arif Kürdî canlandırmıştır. Kürdî'den sonra tekkede postnişinlik yapanlar sırasıyla

³⁹⁷ Adem Karadozević, *Uvod u Zbirka savjeta i uputa*, NIŠP Oslobođenje, Sarajevo, 1977, s. 19.

³⁹⁸ Numanagić, a.g.e., s. 81.

³⁹⁹ Numanagić, a.g.e., s. 83.

Abdullah Neşati Huzbaşiç (ö. ?), Mustafa Vareşliya (ö. ?) ve Hüsnü Numanagiç (ö. 1931)'tir.⁴⁰⁰

Feyzullah Hacibayriç bir makalesinde şöyle demektedir:

“Nakşbendîlerin manevi merkezleri, kurucularının türbelerinin de bulunduğu Vukeljiçi ve Oglavak'taki tekkelerdir. Ancak tarikat faaliyetlerinden dolayı Visoko Tekkesi bugün bunların önüne geçmiştir. Visoko Tekkesi'nin kurucusu ve daha sonra Travnik müftüsü ve Travnik Tekkesi'nin de kurucusu olan Şeyh Hafız Hüsnü Efendi Numanagiç, Bosna Hersek'te hicrî 14. yüzyılın en önemli tarikat temsilcisi sayılabilir”.

Adeta bir okulu anımsatan Visoko Tekkesi'nde Kur'an, tefsir, hadis ilimleri ve *Fusûsü-l Hikem* ile *Mesnevî* gibi kitaplar okutulmuştur.⁴⁰¹

Hüsnü, Travnik müftülüğü görevine atandığında sadece Travnik'te değil çevrede bulunan Yayce ve Prusac gibi şehirlerde de Nakşbendîlik'i güçlendirmiştir. Yeni Camii yanında 1919 yılında tekke kurması bunun en somut göstergesidir. Bu tekke sadece Nakşbendîlik'in değil Halvetîlik ve Kâdirîlik'in de Travnik'teki merkezi durumundaydı.⁴⁰²

Şeyh Hüsnü ulema arasında saygı gösterilen bir şahıstı. Bu bağlamda Bosna'nın meşhur âlimlerinden Hüseyin Cozo (ö. 1982)⁴⁰³ Hüsnü'den bahsederken onun tanınmış ve saygın bir âlim ve müftü olarak bahseder.⁴⁰⁴ Yine aynı şekilde, Hacı Muyaga Merhemiç (ö. 1959)'in⁴⁰⁵ evinde tefsir dersleri veren Tayyip Okiç (ö. 1977),⁴⁰⁶ tevhit konusunu işlediği bir

⁴⁰⁰ Numanagiç, a.g.e., s. 85.

⁴⁰¹ Fejzullah Hadžibajrić, “Naših četrdeset medžlisi zikira danas, na početku petnaestog stoljeća po hidžri”, *Takvim*, Sarajevo, 1981, s. 154.

⁴⁰² Omer Bukurević, *Ašiki billah*, Nakšbendijska Tekija Visoko, Visoko 1998, s. 61.

⁴⁰³ Hüseyin Cozo (orj. Husejin Đozo) 1912 yılında Gorajde'de doğdu. Sarajevo Şeriat Okulu ve el-Ezher'de Şeriat Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. Bosna dönüşünde İslam Birliği'nde pek çok görevde bulunan Hüseyin, Preporod, Novi Behar, Glasnik İVZ ve Takvim gibi dergilerde akademik makaleler yayınlamış ve kitaplar yazmıştır. Bkz. Jusuf Ramić, „Bošnjaci na Al-Azharu, Husein Đozo (1912-1982)”, *Glasnik*, Rijaset Islamske zajednice, sy. LVIII/1996, No. 4-6. s. 289; Mustafa Imamović, *Bošnjaci u emigraciji*, Bošnjački institut Zurich-Odjel Sarajevo, Sarajevo, 1996. s. 86; Enes Karić, "Istakuti alim svoga vremena", *Preporod*, sy. XXVII/1997, No. 609, s. 13.

⁴⁰⁴ Hüseyin Đozo, “Merhum Hafız Husni ef. Sedlarević”, *Glasnik VIS-a*, Sarajevo, 1960, sy. 4-6, ss. 267-269.

⁴⁰⁵ Hacı Muyaga Merhemiç, 1877 yılında doğdu. Ticaret ile uğraşan Hacı Muyaga, iş gezisinde bulunduğu Türkiye'de Mevlevîlik ile tanışmıştır. Türkçe, Arapça, Farsça ve Almanca bilmekteydi. Uzun yıllar boyunca evinde Mesnevî dersleri okutmıştı. 1959 yılında vefat etti. Bkz. Alija Nametak, Hadži Mujaga Merhemić, *Glasnik VIS-a*, 1959, No. 4-6, ss. 267-269; Ferhat Šeta, „Hadži Mujaga Merhemić (1877-1959) Život i djelo“, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, sy. XVII-XVIII, Rijaset islamske zajednice, Gazi Husrev-begova biblioteka u Sarajevu, Sarajevo, 1996, s. 335; Fejzullah Hadžibajrić, “Dvadesetogodišnjica smrti hadži Mujage Merhemića (1959-1979)”, *Glasnik Vrhovnog Islamskog Starješinstva u SFRJ*, sy. XLII, No. 2, ss. 203-210, No. 4, ss. 415-420.

⁴⁰⁶ Muhammed Tayyip Okiç, Bosna'nın Gračanica şehrinde 1902 yılında doğdu. Zagreb Üniversitesi'nde Latin Dili ve Edebiyatı Fakültesi'nden mezun oldu. Paris'te Sorbonne Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nden lisans

yazısında şunu söylemiştir: “Allah’ın tevhidinden bahsederken belli sınırlara kadar konuşabiliriz, bundan ötesini ise sadece Hacı Hafız Hüsnü Efendi konuşur ve tartışabilir”.⁴⁰⁷ Dönemin Bosna Hersek Diyanet İşleri Başkanı Cemaluddin Çauşeviç (ö. 1938)’in de Şeyh Hüsnü’ye çok saygı duyduğu, kendisine sürekli danıştığı ve çeşitli konuları müzakere için yanında birkaç gün kaldığı bilinmektedir.⁴⁰⁸

4.1.2. Nezir Hacimeyliç (ö. 1919)

Nezir Hacimeyliç 1876 yılında Vukeljiçi’de doğmuştur. Medreseyi Foynica’da bitirdikten sonra hafızlığı Şeyh Ömer Paloş (ö. 1925)’un⁴⁰⁹ yanında tamamlamıştır. Şeyh Hüsnü Numanagiç’in Visoko’ya 1906 yılında taşınması üzerine Şeyh Nezir (ö. 1919)’inde taşındığı tahmin edilmektedir. Visoko’da Çarşı Camii’nin imamlığını yapmış ve tarikat icazetnamesini Şeyh Hüsnü Numanagiç’ten almıştır. Şeyh Hüsnü Travnik’e taşınınca Visoko Tekkesi’nin şeyhliğini Şeyh Nezir yapmıştır. Medresede Kur’an hocalığını yapan Şeyh Nezir, hat sanatına da özel ilgi göstermiştir. 1919 yılında Visoko’da vefat etmiş ve Şeyh Hüsnü’ye yakın bir yere defnedilmiştir. Hanımı Hatice ile üç oğlu ve bir kızı olmak üzere dört çocuğu olmuştur. Oğulları Şeyh Abdülhak (ö. 1980), Şeyh Sulhiya (ö. 1999) ve Şeyh Mehemed (ö. 1999)’dir.⁴¹⁰

4.1.3. Hazim Numanagiç (ö. ?)

Hazim, Şeyh Hüsnü’nün oğludur. Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan Hazim’in Nezir Hacimeyliç (ö. 1919)’ten sonra tekkenin şeyhi olduğu ve babasının ölümünden birkaç sene önce vefat ettiği bilinmektedir. Vefatı üzerine 1931 yılına kadar tekkenin şeyhi yeniden Şeyh Hüsnü olmuştur.⁴¹¹

4.1.4. İbrahim Trako (ö. 1955)

öğrenimini tamamladı. 1934-1941 yılları arasında Sarayevo’da öğretmen olarak çalıştı, 1945 yılında Türkiye’ye geldi ve Hadis profesörü olarak çalıştı. Erzurum, Konya ve İstanbul ilahiyat fakültelerinin kurucularından sayılır. 1977 yılında Ankara’da vefat etti, Sarayevo’ya defnedildi. Bkz. Veli Ertan, Hasan Küçük, *Cumhuriyet Devri Din Eğitimi, Din Müesseseleri ve Din Âlimleri*, İstanbul, 1976, s. 120-129; Albüm, “Prof. Muhammed Tayyib Okiç’in Hayatı ve Eserleri”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi 1969 yılı Mezunları Albümünden ayrı bir basım, Önder Matbaası, Ankara, 1969; İbrahim Hatiboğlu, “Okiç, Muhammed Tayyib”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXXIII, ss. 336-338.

⁴⁰⁷ Numanagiç, a.g.e., s. 114.

⁴⁰⁸ Numanagiç, a.g.e., s. 115.

⁴⁰⁹ Ömer Paloş 1850 yılında Sarayevo’da doğdu, 1925 yılında vefat etti. Bkz. Bukurević, a.g.e., s. 65.

⁴¹⁰ Velikani Tarikata, “Dva brata dva šejha, Šejh Nezir ef. Hadžimejlić i Muhamed ef. Hadžimejlić”, a.g.m., s. 68.

⁴¹¹ Čehajić, a.g.e., s. 61.

Hayatı hakkında fazla bilgiye ulaşamadığımız İbrahim Trako, 1878 yılında doğup, 1955 yılında vefat etmiştir. Visoko Tekkesi'nin şeyhliğini yaptığı da bilinmektedir.⁴¹²

4.1.5. Muharrem Lemeş (ö. 1955)

Muharrem Lemeş'in hayatı hakkında bilinenler sınırlıdır. Bu sınırlı bilgilerden hareketle 1881 yılında doğduğu, Visoko Tekkesi'nde 1934 yılına kadar şeyhlik görevini yaptığı, daha sonra Visoko'nun Uvoriç Köyü'ne giderek mescitte zikir halkaları oluşturduğu ve 1955 yılında vefat ettiği bilinmektedir.⁴¹³

4.1.6. Abdülhakk Hacımevliç (ö. 1980)

Abdülhakk Hacımevliç 1900 yılında Foynica'da doğmuştur. Babası Nezir Hacımevliç (ö. 1919) Foynica Medresesi'nin müderrisiydi. Şeyh Hüsnü Numanagiç (ö. 1931) 1905 yılında Visoko'da tekke kurunca, Şeyh Nezir oğlu Şeyh Abdülhakk'ı bu tekkeye getirmiştir. Dolayısıyla Abdülhakk ilk eğitimini Visoko'da almıştır. Daha sonra eğitimine Sarayevu'da devam etmiş, ancak savaştan dolayı 1914 yılında eğitimini yarıda kesip sonrasında Visoko Medresesi'ni bitirmiştir. Ayakkabıcılık mesleğini icra etmiş ve uzun yıllar boyunca geçimini bu meslekten sağlamıştır. Visoko'da bulunan İskra ve KTK şirketlerinde çalışmış, emekliliğe ayrıldıktan sonra dini kitapların satıldığı bir kitapçı dükkânı açmıştır. Şeyh Abdülhakk Hacımevliç erken yaşlardan itibaren sûfilerin yanında kalmış ve tarikat çevrelerinden ayrılmamıştır. Visoko ve Foynica'da yapılan birçok tarikat faaliyetinde rol alarak, özellikle Visoko Tekkesi'nde Şeyh Hüsnü Numanagiç (ö. 1931), Nezir Hacımevliç (ö. 1919), Muharrem Lemeş (ö. 1955) ve İbrahim Trako (ö. 1955) gibi şeyhlerin sohbetlerine katılmıştır. Şeyh İbrahim Trako'dan sonra Visoko Tekkesi'nin şeyhliğini Abdülhakk yapmış ve bu görevde 1957 yılından tekkelerin komünist rejimi tarafından zorla kapalı tutuldukları 1968 yılına kadar kalmıştır. Tekkeler kapatılınca zikir çeşitli Visoko camilerinde yapılmıştır. Daha sonra Şeyh Feyzullah Hacıbayriç (ö. 1990)'in de gayretiyle tekke yeniden hizmete açılmıştır. Şeyh Abdülhakk sağlık sebeplerinden dolayı zikir halkasını yönetemeyince 1980 yılında Ömer Bukureviç (ö. 1997)'e icazetname vermiş ve aynı sene 81 yaşında iken vefat etmiştir. Mezarı Visoko'daki Vareško Polje Mezarlığı'ndadır. Şeyh Abdülhakk şiir ve kitap yazar sûfilerdendir. Şiirleri dinî ve tasavvufî konuları ihtiva etmektedir.⁴¹⁴ İki şiirini yayımlayan

⁴¹² Čehajić, a.g.e., s. 61.

⁴¹³ Čehajić, a.g.e., s. 61.

⁴¹⁴ Velikani Tarikata, "Šejh Abdülhakk ef. Hadžimevlić", a.g.m., s.18.

Şeyh Abdülhakk ayrıca on bin kelimelik Arapça-Bosnaca Sözlüğün yazarıdır ancak sözlük yayınlamamış olup günümüzde ailesi tarafından korunmaktadır.

4.1.7. Ömer Bukureviç (ö. 1997)

Ömer Bukureviç 1907 yılında Visoko’da dünyaya gelmiştir. Babası Emin, annesi ise Almasa Hanım’dır. Annesi, Hasanaga Pinjagiç’in kızı, Visoko Medresesi’ni yaptıran Ahmet Efendi Pinjagiç (ö. ?)’in ise torunudur. Çok genç yaşlarda babasını kaybeden Şeyh Ömer’in annesi öğretmenlik yapmaktaydı. Ömer, Ali Efendi Krehiç (ö. ?) ve Hafız Efendi Mehagiç (ö. ?) gibi hocaların öğretmenlik yaptığı Kraljevac İbtida Mektebi’ni bitirmiştir. Mektepten sonra Rüşdiye Okulu’nu Mehmed Efendi Hacımehmetagiç hocanın yanında bitirmiştir. Ortaokulu Avusturya-Macaristan döneminde bitiren Ömer, daha sonra Dericilik Sanat Okulu’na girmiş ve üç senede mezun olmuştur. 1928 yılında askerliğe gitmiş, dokuz ay askerlikte kalarak geri dönmüş ve dericilik sektöründe çalışmıştır.⁴¹⁵

Sürekli tekke ziyaretinde bulunan ve mevlid programlarında zikir halkalarına katılan Şeyh Ömer 1936 yılında Şeyh Refik Hacımevliç’e intisap ederek Nakşbendilik’e girmiştir. Güzel bir sese sahip olduğu için tertiplenen mevlid merasimlerine davet edilmiştir. 1938 yılında *Ya İlahi Zatı Pakı* adlı ilk şiirini yazmıştır. İlahinin Türkçe tercümesi şu şekildedir:

Ya İlahi Zât-i Pâk-i Büyük İsminden adına,

Sen bu garibi İsminden ayırma.

Adem soyundan en büyüğü Muhammed,

Uğruna on sekiz bin âlemi yarattığın şahsa.

Allah’ı seven kullarıyla buluştur bizi,

Yarın ruz-i cez’a’da utandırma bizi.

Dünyayı kaplayan gafletten kurtar bizi,

Rahmetin büyük, ya Allah affet bizi,

Zikrullahla kalbi temizleyip gafletten kurtarmak,

Aşkullahla onu doldurmak manevi ihtiyaçtır.

⁴¹⁵ Bukurević, a.g.e., s. 3.

Anne, baba ve evlatların günahlarını affeyle,

Maşrikten mağribe tüm Müslümanların.

Bu şiir özellikle Şeyh Muharem Lemeş (ö. 1955) ve Şeyh Abdullatif Hacımevliç (ö. 1951)'in derviş halkalarında okutulduğu gibi günümüzde de bu gelenek devam etmektedir. 1966 yılında yapılan Bosna Hersek İslam Birliği Kurulu seçimlerinde Kurul Başkanı olarak seçilen Şeyh Ömer, bu görevde on beş yıl kadar kalmıştır. Başkanlık görevinde bulunduğu sürede, kapatılan tekkelerin yeniden açılmasını sağlamıştır. Bu tekkeler arasında Şeyh Hüsnü Numanagiç tarafından yaptırılan Visoko Nakşbendî Tekkesi de yer almaktadır. Onun döneminde Visoko'da Beyaz ve Şadırvan camileri gibi birçok cami de inşa edilmiştir. Visoko Tekkesi'nin şeyhi Abdulhakk Hacımevliç (ö. 1980) vefat etmeden az bir zaman önce 1980 yılında Şeyh Ömer'e hilâfetnâme vermiş ve onun vefatından sonra tekkenin şeyhi Ömer olmuştur. Şeyh Ömer, Bosna Savaşı'nın sürdüğü 1995 yılında tekkeyi aynı yerde yeniden yaptırmıştır. Tekkenin şeyhlik görevinde, vefatı 1997 yılına kadar kalmıştır. Başta Visoko, Sarayevo, Travnik, Zenica, Tuzla ve Foynica gibi birçok şehirden yüzlerce kişinin katıldığı cenazesini Şeyh Mustafa Muiç (ö. 1999) kıldırmıştır.⁴¹⁶

Ömer Bukureviç *Âşik-i Billah* adlı bir eser yazmıştır. Kitabın önsözünde, Şeyh Ömer'in de belirttiği gibi, kitap âşıkları anlatmak için yazılmıştır. Bu kitapta tasavvuf ve tarikat yolundan gitmek isteyenler için rehber olacak nitelikte büyüklerin fikirleri ve tavsiyeleri bir araya getirilmiştir. Kitapta Bosna Hersek'teki tasavvuf tarihine de değinilmiştir. Şeyh Numanagiç'in hayatından kesitler, anlattığı hikâyeler, Visoko'daki medrese ve tekke, Beyaz Şerefuddin Camii'nin inşaatı gibi olaylar ve 200 kadar beyitlik on beş ilâhî ve şiir şerhleri kitapta yer almaktadır.⁴¹⁷

6. Travnik Tekkesi

Hüsnü Numanagiç (ö. 1931)'in 1914 yılında Travnik Müftüsü olarak atanması üzerine Travnik ve Yayce şehirlerinde Nakşbendîlik'i yaymaya çalıştığı yukarıda ifade edilmişti. 1927 yılına kadar Nakşbendî usullerine göre zikrin bizzat Hüsnü Numanagiç tarafından Yeni Camii'de⁴¹⁸ icra edildiği bilinmektedir.⁴¹⁹ Daha sonra 1928 yılında Yeni Camii'nin kuzeybatı

⁴¹⁶ Bukurević, a.g.e., s. 4.

⁴¹⁷ Bukurević, a.g.e., s. 3.

⁴¹⁸ Yeni Camii yada diğer bir adla Hasan Ağa Camii, Travnik merkezinden 300 metre uzaklıkta bulunan Varoş Mahallesi'nde bulunmaktadır. Kaynakların verdiği bilgilere göre inşa edildiği tarih bakımından Travnik'te yapılan ikinci yapılan camidir. Giriş kapısındaki kitabeden de anlaşılacağı üzere 1549 yılında inşa edilmiştir. Caminin banisi Hasan Ağa'dır. Hasan Ağa hakkında ise bilgilere sahip değiliz. Yeni Camii ilk defa Evliya Çelebi'nin *Seyahatnamesi*'nde 1660 yılında zikredilmektedir. 1928 yılında bahçesinde tekkenin inşaatına

duvarının bitişiğine taş ve tuğladan iki katlı inşa edilen tekkenin ilk katı tek oda, üst katı ise iki odadan oluşmaktadır.⁴²⁰ Hüsnü Numanagiç (ö. 1931) dışında tekkenin şeyhleri arasında Hüsnü Begoviç (ö. 1948), Mehmet Ali Yusufbaşıç (1965), Hamid Hacıselimoviç, Abdullah Varenikoviç (1973) ve Hayrudin Vrselj bulunmaktadır.⁴²¹ Günümüzde de mevcut olan tekke Kâdirîliğin usullerine göre zikir icra edilmektedir.⁴²²

kadar cami aynı zamanda zikir için tekke olarak kullanılmıştır. Yeni Cami Mezarlığı'nda Bosna Valiliđini yapmış Abdullah Pařa Türbesi de bulunmaktadır. Bugün Yeni Camii Külliyesi'nde cami, türbe ve mezarlık yer almaktadır. Bkz. Bosna Hersek Resmi Gazetesi, Odluka Komisije za oçuvanje nacionalnih spomenika, na osnovu člana V stav 4 Aneksa 8 Opřteg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini i člana 39 stav 1 Poslovnika o radu Komisije za oçuvanje nacionalnih spomenika, na sjednici odrđanoj od 3. do 9. maja 2005.godine, "Sluđbeni glasnik BiH", sy. 90/06.

⁴¹⁹ Ćehajić, a.g.e., s. 61.

⁴²⁰ Bosna Hersek Resmi Gazetesi, Odluka Komisije za oçuvanje nacionalnih spomenika, na osnovu člana V stav 4 Aneksa 8 Opřteg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini i člana 39 stav 1 Poslovnika o radu Komisije za oçuvanje nacionalnih spomenika, na sjednici odrđanoj od 3. do 9. maja 2005. godine, "Sluđbeni glasnik BiH", sy. 90/06.

⁴²¹ Ćehajić, a.g.e., s. 61.

⁴²² Redakcija, "Pregled mjesta odrđavanja zikra u Bosni i Hercegovini", a.g.m., s. 26.

B. BOSNA HERSEK'TE NAKŞBENDÎ TARİKATI'NİN HÂLİDİLİK KOLU

Hindistan'da, Orta Asya'da ve Osmanlı İmparatorluğu'nun hüküm sürdüğü coğrafyada birçok âlimin intisap ettiği Nakşbendîlik'in, XVI. ve XVII. yüzyıllarda İslam dünyasının fikri gelişmesinde büyük önemi haizdir. Söz konusu yüzyıllardan sonra en meşhur ve en yaygın tarikat haline gelen Nakşbendîlik, bilindiği üzere Osmanlı Devleti'ne Fatih Sultan Mehmet döneminde Molla İlahî (ö. 1491) tarafından getirildiyse de asıl yaygınlaşması XIX. yüzyılda Mevlânâ Hâlid Bağdâdî (ö. 1826) ile olmuştur.⁴²³ 1779 yılında Irak'ın Karabağ kasabasında doğan Hâlid Bağdâdî'ye isnat edilen Nakşbendîlik'in Hâlidîlik kolu, kurulduğu andan itibaren çok hızlı gelişme göstermiştir. Hâlidîlik'in asıl yaygınlaştığı bölgeler Osmanlı Devleti'ne bağlı Kuzey Irak, Güneydoğu Anadolu ve Kuzeybatı İran olmakla beraber, Anadolu, Balkanlar ve Osmanlı'nın diğer birçok eyaletine Halid Bağdâdî'nin yetiştirdiği ve gönderdiği halifeler vasıtasıyla yayılmıştır. Ulemânın büyük bir kısmı bu tarikata girmiş, müntesipleri diğer tüm tarikatların müntesiplerinden daha kalabalık hale gelmiştir.⁴²⁴ Hâlidîlik'in bu kadar kısa zamanda başarılı olmasının sebepleri arasında Yunan İsyanı ve neticede toprak kaybıyla yaşanan umutsuzluk da sayılmaktadır.⁴²⁵ Diğer taraftan devlet ve otoriteden bağımsız hareket etmesi, henüz kurumsallaşmadıkları için tekkeleri ve vakıflarının olmaması gibi nedenlerden dolayı endişelerden ârî olmaları, amaçlarına ulaşmalarını ve başarılı olmalarını kolaylaştırmıştır.⁴²⁶ Ancak, bu kadar hızlı yayılmaları çekememezliğe de sebep olmuş ve sürgünlere yol açan ciddi suçlamalara da maruz kalmışlardır. Tarikatın bu denli sosyal tabanın artması devlet tarafından potansiyel tehlike olarak algılanmış, kaynaklardan anlaşılacağı üzere, II. Mahmud devrindeki sürgünlerinin sebepleri teksîr-i sevâd etmeleri yani müntesiplerinin artmasıdır.⁴²⁷

Hâlidîlik'in Bosna Hersek'te erken dönemde yayıldığı görülmekle birlikte, bu geleneğin kim tarafından ülkeye taşındığı tam olarak tespit edilememektedir. Ancak, *Muvekkit*'in,⁴²⁸ Hâlidîlik kolunun mürşidi olan İsmail Efendi'nin oğlu Sirvanlı Mehmet Reco'yu zikretmesi Nakşbendîlik'in bu kolunun Bosna'da eski döneme dayandığına dair bir

⁴²³ Abdurrahman Memiş, *Halidi Bağdâdî ve Anadolu'da Halidîlik*, İstanbul 2000, s. 16; Abdulcebbar Kavak, Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî ve Hâlidî Tasavvuf Geleneğinin Tarihi Gelişim Süreci, (Basılmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2013, s. 199; Hamid Algar, "Halid Bağdâdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. 15, ss. 283-285; İrfan Gündüz, *Osmanlılarda Devlet Tekke Münasebetleri*, İstanbul, 1983, ss. 242-255.

⁴²⁴ Hüseyin Vassâf, *Sefîne*, Seha Neşriyat, 1999, c. II, s. 164.

⁴²⁵ Ebu Manneh, "1826'da Nakşbendî-Müceddidî ve Bektâşî Tarikatları", *Türkiye'de Aleviler Bektâşiler ve Nusayriler*, Sempozyum Bildirileri, İstanbul, 1999, s. 122.

⁴²⁶ Hür Mahmut Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, İnsan Yayınları, İstanbul 2003, s. 323.

⁴²⁷ Lütfi Hafız Ahmed, *Tarih-i Lütfî*, Sabah Matbaası, 1912/13, c. I, s. 286.

⁴²⁸ Muvekkit Salih Sidki Hacihusejnoviç (ö. 1888) Bosna tarihini konu edinen önemli eserin yazarıdır.

işarettir. İlk dönemden bugüne kadar bu kola mensup olan bazı önemli şahsiyetleri tespit etmek mümkün. Hâfî zikrin uygulandığı Hâlidîlik kolunun Bosna’da imamlar tarikatı olduğu ve birçok imamın bu tarikatın zikir halkasına katıldığı bilinmektedir. Bunlar arasında Bugoyno Sultan Ahmet Camii İmamı Abdullah Mustaybegoviç (ö. ?) ve Sarayevu Çarşı Camii İmamı Salih Bungur (ö. ?) sayılabilir.⁴²⁹ Yine 1960’lı yıllara kadar Gazi Hüsrev Bey Camiide çarşamba günleri akşam namazından sonra Hâlidî zikir yapılmıştır.⁴³⁰ Son 70-80 senede Gazi Hüsrev Bey Camii’de bu zikri İbrahim Travniçanın, Raşid Uştoviç, Mehemed Muhiç ve son olarak Ali Meşiç tertiplemişlerdir.⁴³¹

Kaynaklarda Bosna Hersek’te Nakşbendîlik’in Hâlidî koluna ait tekkelerle ve silsilesi ile ilgili bilgiye rastlanmamaktadır. Bununla birlikte Sagrçiya Mahallesiinde bu kola mensup dervişlerin toplandığı Sıbyan Mektebi ve Makedonyalı İbrahim Efendi Uskupri (ö. ?)’nin şeyhlik görevini yaptığı Pirin Briyeg’de bir tekkenin varlığından söz edilmektedir.⁴³²

Bosna Hersek’te Nakşbendîlik’in bu koluyla ilgili en dikkat çekici nokta, mensuplarının tekkeden ziyade medrese ile reform gerçekleştirmeye çalışmalarıdır. Tespit edilen bütün temsilcilerin bir medrese ekolü oluşturduğu ve medrese kültürü yaygınlaştırmaya çalıştığı görülmektedir. Hâlidîlik’in Bosna Hersek’te yaygınlaştığı XIX. ve XX. yüzyıllarda bir taraftan Hâlidî tekkelerine rastlanmazken, diğer taraftan medrese içinde güçlü bir şekilde varlıklarını sürdürdükleri görülmektedir. Bursa’da müderrislik yapan İbrahim Seljubac (ö. 1920), Travnik Medresesi’nin önemli temsilcileri Korkut ailesinden Besim Korkut (ö. 1975), Derviş A. Korkut (ö. 1969) ve Sakib Korkut (ö. 1929), Mosorlu Mehmed Hacıç (ö. ?), Derviş Spahiç (ö. 1978) ve Halidî olduğu iddia edilen Cemaluddin Çauşeviç (ö. 1938) bunlardan bazılarıdır. XIX. ve XX. yüzyıllarda tarikat mensupları müderrislik mesleğine özel ilgi göstermişlerdir. Bunun en önemli nedeni, tasavvuf ve tarikat çevrelerine yöneltilen tenkitler arasında “Şeyhlerin cahil olduğu” vurgusu sayılmaktadır.⁴³³ Hâlidîlik meşâyihinin tekke faaliyetleri yanında medrese ilimleriyle de uğraşmaları Osmanlı Devleti’nin bütün coğrafyada görülmektedir.⁴³⁴ Çorum’da Şeyh Mustafa Çorûmî⁴³⁵ ve Ahmed Feyzi Efendi (ö. 1909),⁴³⁶

⁴²⁹ İbranović, a.g.e., s. 11.

⁴³⁰ Mahmud Traljić, *Iz kulturne historije Bošnjaka*, Borac, Travnik, 1999, ss. 123-124.

⁴³¹ Enver Mulahalilović, *Vjerski obiçaji muslimana/bošnjaka*, el-Kalem, Sarajevo 2005, s. 282; Mahmud Traljić, “Forma i sadržaj ibadeta u Gazi Husrev Begovoj Džamiji”, *Anali GHB*, sy. XI-X, Sarajevo, 1983, s. 320.

⁴³² Nedžad Latić, *Večernja Kravata*, Bemust, Zenica, 1997.

⁴³³ İsmail Kara, “Meclis-i Meşâyih, Ulemâ-Tarikat Münâsebetleri”, *Kutadgubilig*, s. 193.

⁴³⁴ Yücer, a.g.e., s. 765.

⁴³⁵ Hamdi Ertekin, “Son Dönem İskilipli Âlimler”, *Türk Kültüründe İz Birakan İskilipli Âlimler*, Sempozyum Bildirisi, Ankara, 1998, ss. 407-424.

⁴³⁶ Kâmil Şahin, “Ahmed Feyzi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. II, ss. 67-69.

Seydişehir’de Şeyh Mehmed Kudsi (Memiş) Efendi (ö. 1852)⁴³⁷ ve Şeyh Hacı Abdullah Efendi (ö. 1901),⁴³⁸ Erzurum’da Muhyî Efendi (ö. 1896),⁴³⁹ Konya’da Bahâeddin Efendi (ö. 1906)⁴⁴⁰ ve Afyon’da Hacı Mehmed Efendi (ö. 1844)⁴⁴¹ bunlara örnek verilebilir.

Bosna Hersek’te Hâlidîlik kolunun önemli temsilcileri arasında şunlar sayılabilir:

1. İbrahim Smayıç-Seljubac (ö. 1920)

Ali ibn Hacı Mehmet Luleci’nin (Muhiç) ifadelerinden hareketle, İbrahim Smayıç’in 1865 yılında Topal Osman Paşa (ö. 1874) zamanında Sarayevo’da Hâlidîlik kolunun kurucusu olduğu belirtilmektedir.⁴⁴² İbrahim Smayıç, XIX. yüzyılın ortalarında Bosna Hersek’in Kalesiya kasabasında dünyaya gelmiştir. Eğitimine doğduğu kasabada başlamış ve İstanbul’da devam etmiştir. Daha sonra memleketine geri dönmüş, Brčko ve Zenica’da imamlık yapmıştır. Sarayevo’da Vratnik Beyaz Camii’de imamlık ve irşad görevinde de bulunmuştur. Daha sonra Türkiye’ye gitmiş ve orada vefatına kadar görevde kalacağı Bursa’da bir medresenin müderrisliğine atanmıştır. Hiç evlilik yapmayan İbrahim Efendi, en son 1908 yılında memleketi Seljublje’ye gelmiş, 1920 yılında ise Bursa’da vefat etmiştir.⁴⁴³

Türkiye’de bulunduğu zaman içerisinde *Nova Bosanska Elifnica* (Yeni Bosna Alfabeti) adlı kitabını yazmıştır. İbrahim Smayıç, yazdığı eseri ile Bosna edebiyatına önemli bir etki bırakmıştır. İstanbul’da basılan bu eser, Osmanlı’nın Bosna’dan çekildiği ve uzun yıllar Osmanlı kültürü etkisinden sonra özellikle dil konusunda boşluğa düşüldüğü ve tartışıldığı yıllarda eğitime yeni başlayanlara yönelik Bosna’nın dil gelişimine katkıda bulunmak amacıyla yazılmıştır. Eserine “yeni” demesinin sebebi, kendisinden önce İbrahim Edhem Berbiç (ö. ?) tarafından *Alfabe* adlı eserin yazılmış olmasıdır.⁴⁴⁴ Smayıç’in eseri, Arap harfleriyle Bosnaca yazılmış ilk imla kılavuzu olarak kabul edilmektedir. Eserinde hem geniş halk kitlelerine hem de ilim erbabına hitap eden Smayıç, başka dillerden tercümelemlerin yapılması, bid’atlara karşı cephe alınması, tütüne karşı mesafeli olunması, açgözlülük ve israftan kaçınılması, Bosna’dan insanların hicret etmesi gibi konulara değinmektedir.

⁴³⁷ Hasan Özönder, *Konya Velîleri*, Nüve Kültür Merkezi, Konya, 1990, ss. 233-238.

⁴³⁸ Abdurrahman Ayaz, *Seydişehir Tarihi*, Seydişehir, 1977, ss. 86-90; Özönder, a.g.e., ss. 243-248.

⁴³⁹ Mehmet Nusret Som, *Tarihçe-i Erzurum*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2005, s. 125.

⁴⁴⁰ Konyalı, *Konya Tarihi*, a.g.e., s. 790; A. P. Koçkuzu, “Bahâeddin Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. V, s. 458.

⁴⁴¹ Süleyman Gönçer, *Afyon İli Tarihi*, haz. A. İlyaslı, Afyon 1991, c. II, s. 154.

⁴⁴² İbranović, a.g.e., s. 14.

⁴⁴³ İbrahim Hodžić, “Hadži Ibrahim Smajić-Seljubac i njegova bosanska elifnica”, *Takvim*, 1975/1395, ss.206-215.

⁴⁴⁴ Adnan Karić, “Jedan pogled na ortografske osobitosti arabice u bosanskoj elifnici İbrahim Berbića”, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, sy. 47-48/1997-98, Sarajevo, 1999, ss. 53-63.

İfadelerine göre 120 hastalığa sebep olan tütüne karşı takındığı tavırdan dolayı tepkiler neticesinde bir grup tarafından kendisine “şeyh” yerine “şer” denilmiştir. Temel İslam eğitimine yönelik yazılan *Nova Bosanska Elifnica* imla kılavuzu olmaktan öte, yukarıda zikredilen konuların dışında doğa, toplum ve tarih konuları da kapsamaktadır. Eserde aynı zamanda eğitici hikâyeler, tavsiyeler ve içinde yaşanan çağın yeni keşiflerinden de bahsedilmektedir.⁴⁴⁵

1.1. İbrahim Smayić’in Eserleri

İbrahim Smayić’in *Nova Bosanska Elifnica*’daki ifadelerinden hareketle *İman İcmâlî* ve *İman Tefsîlî* adlı iki risale yazdığı anlaşılmaktadır. Birinci risale iman hakkında genel bilgiler ihtiva ederken, ikincisi tereffuatlı şekilde imanı konu edinmektedir. Smayić, bu risaleleri *Yâdıgâr Bosnevî* olarak da ifadelendirmektedir.⁴⁴⁶

1.1.1. İlmihâl

İbrahim Smayić’in *İlmihâl* adlı eseri hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Osmanlı İmparatorluğu’nun Bosna Hersek’ten çekildikten az bir süre sonra 1882 yılında Bosnaca olarak *İlmihâl* kitabını yazmıştır. Kitap temel dini bilgileri içermektedir. Smayić bir taraftan Müslüman halkının dinden kopmamasını hedeflemiş, diğer taraftan Bosna Edebiyatı’nın gelişmesinde katkıda bulunmuştur.

1.1.2. Elifnica

Araştırmalar sırasında Tuzla Medresesi öğretmeni, Tuzla Müftü Yardımcısı ve İbrahim Smayić’in akrabası da olan Sead Seljubac’ın özel kütüphanesinde *Elifnica* kitabının orijinal baskısına rastlanmış ve incelenmiştir.⁴⁴⁷ Eser, 204 sayfadan oluşmakta ve ilk 26 sayfasında, İbrahim Efendi, Arapça harflerle Bosnaca okumanın kural ve usullerini anlatmaktadır. Başka dillerden kaynak eserlerin tercümesinin öneminden de bahsettiği bu bölümde, sadece sorunları tespit etmekle kalmamış aynı zamanda çözümler de önermiştir. Bu amaçla, *İcmâlî İman* ve *Tafsîlî İman* olmak üzere iki risale yazdığı da aynı bölümden öğrenilmektedir. Bunun dışında Müslümanların içinde bulunduğu zor durumdan bahseden İbrahim, bu durumun üstesinden gelmenin yolu olarak eğitim ve İslam’a sıkı bağlılığı göstermektedir. Eserin ikinci bölümü 73 sayfadan oluşur ve çeşitli araştırmaları içermektedir.

⁴⁴⁵ Ibranović, a.g.e., s. 17.

⁴⁴⁶ İbrahim Smayić, *Elifnica*, Şirketi Sahafîyye-i Osmaniyye, İstanbul, 1900, s.14.

⁴⁴⁷ EK 24, İbrahim Smayić’in *Elifnica* adlı eseri.

Üçüncü bölüm ise ibret ve nasihatlerden oluşmaktadır. Bu bölümde Bosnaca-Türkçe sözlük de bulunmaktadır. Küçük Muhammed ve Tembél Zeynil, Küçük Adam, Tütün, Bin Ustanın Baklavası gibi hikâyeler eserde yer almaktadır. Eserin en ilginç bölümlerinden biri olan dördüncü bölüm kardeşi Hamza'ya yaptığı nasihatleri içermektedir. Hamza, İbrahim Efendi'nin Türkiye'ye ilim tahsili için yanında götürdüğü ancak çok kısa zaman sonra evine geri dönen kardeşidir. Bu bölümde İbrahim, ilim yayma, insan-ı kâmil, mürşid-i kâmil ve zikir gibi konuları da ele almaktadır. İlerleyen sayfalarda Hamza'ya yapılan nasihatler Boşnaklara yönelik yapılmıştır. Özellikle hicret meselesi dikkat çeken konulardandır. Osmanlı'nın Bosna'dan çekilmesi ve Avusturya-Macaristan'ın hâkimiyet kurması sonrasında yaşanan Boşnak göçünü önlemek için İbrahim, Bosna'nın daru'l-İslam olduğunu ve burada kalınması gerektiğini anlatmaya çalışmıştır. Eserin son bölümünde Bosnaca ve Türkçe sayılar, namazın ve imanın şartları işlenmiş ve kitabın son üç sayfasında kitabın içindekiler kısmına yer verilmiştir.

Elifnica, kelime itibariyle Arapça elif harfinden türetilmiş olup, başlangıcı ifade eder. Kitap, Bosna Diline Giriş mahiyetindedir. Kitabın Mekteb-i İbtidâilere yönelik yazıldığı anlaşılmaktadır.⁴⁴⁸ Ancak, klasik anlamda bir dile giriş mahiyetinden çok kitap, doğa, tarih ve toplumu inceleyen konular dışında, eğitici hikâye, nasihat ve dönemin önemli bilgileri de içermektedir. *Elifnica*'da bazı bölümlerin bu yaştaki çocukların algılamalarının çok üstünde olup Bosnaca öğretiminin pedagojik ve metodolojik içeriklidir.

Elifnica toplam 47 bölümden oluşur. Kitabın ilk başlığı *Tâ'rif Usûli'l-Kiraeti Hurûfu'l-Arabiyeti Bilisani'l-Bosnevi*'dir. Smayîç bu bölümde basitleştirilmiş imla sistem ve normları ile çocukların eğitim öğretim metotlarını anlatmaktadır. Eğitim öğretimde yeni bir usûl getirdiğini iddia ettikten sonra Smayîç, tepkilere maruz kalmamak için eski usûlü öven açıklamalara da geniş geniş yer vermiştir.⁴⁴⁹ Smayîç'in yeni metotları, kendi ifadesiyle “*eski usûle nazaran daha kısa ve daha kolay, dolayısıyla beğeni topladı. Talebeler bu yeni Bosnaca eğitim öğretim usûlüyle altı ve daha fazla senede öğreneceklerini bir yılda öğrenebiliyorlar...*”⁴⁵⁰

⁴⁴⁸ Temel dini bilgilerin alındığı bu mektepler Osmanlı döneminde olduğu gibi günümüzde de Bosna Hersek'te yaygındır.

⁴⁴⁹ Smayîç, a.g.e., s. 11.

⁴⁵⁰ Smayîç, a.g.e., s. 12.

Smayić bütün dini okullara yerel dilin yaygınlaştırılmasını ve “önemli eserlerin Türkçeden dilimize tercüme edilmesini” savunmuştur.⁴⁵¹ Daha da ileri giderek, “fetihten sonra dini/İslâmî kitapları dilimize tercüme etseydik dünyada en dindar ülke Bosna Hersek ve Arnavutluk olurdu,” demektedir.⁴⁵² Smayić’in kitap boyunca Bosna Hersek ile birlikte sürekli Arnavutluk’u anması ve bu ikisini bir bütün olarak görmesi de dikkat çekici. Yine aynı şekilde İslam yerine Türk Dini, Müslümanlar yerine ise Türkler ifadelerini de sürekli kullanmıştır. *Elifnica*, Osmanlıların Bosna Hersek’ten çekildiği ve Boşnakların yabancı bir idare altında sıkıntılı günler geçirdiği bir dönemde yazılmıştır. Smayić, bu durumdan tek kurtuluşun eğitim ve İslam’a katı adanmışlığında görmektedir. Ona göre eğitim tahsil etmek de büyük ibadetlerdendir.⁴⁵³ Kitabın ikinci bölümü öğretimdeki tümevarım metoduyla, okuma ve yazmaları içeren alıştırmalara ayrılmıştır. Bu bölüm 73 sayfadan oluşur ve alıştırmalar tabelalar halinde verilmiş. Her alıştırmayı açıklayıcı bir metin takip eder. Üçüncü bölüm, “İbret ve Nasihat” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde Küçük Muhammed ve onun tembel komşusu Zeynel’in “hal ve ahvâli”⁴⁵⁴ anlatılmaktadır.⁴⁵⁵ Bir sonraki bölüm nasihat ve önerileri içermektedir. Smayić burada evrensel insan değerlerinden bahseder. Nasihatler kardeşi Hamza’ya yöneliktir. Bu bölümde bilimin gelişmesi, insan-ı kâmil ve mürşid-i kâmil de konu edinmektedir. Bilimin gelişmesi neticesinde İstanbul’un fethi, Amerika’nın keşfi ve sular altında tünellerin inşası örneği verilmektedir.⁴⁵⁶ Kardeşi Hamza’ya özellikle zikir (hatme-i hâcegân) yapmasını ve mürşid-i kâmil takip etmesini telkin eder. Smayić, Osmanlı’nın Bosna Hersek’ten çekilmesiyle buranın dârü’l-harb değil, hala dârü’l-İslam olduğunu, dolayısıyla bu topraklardan göcün meşru olmadığını da savunmuştur.⁴⁵⁷ Kitabın son bölümünde Türkçe ve Bosnaca sayılar, namaz bilgisi ve daha önce adı geçen İman İcmâlî risaleden bazı bölümler aktarılmış. Son üç sayfada ise kitabın içindekilere yer verilmiş.

Boşnak literatüründe İbrahim Smayić ve kitabının önemli etkileri olmuştur.⁴⁵⁸ Smayić dini eğitiminin yerel dilde yapılmasını savunanların ilki olmasının yanı sıra bu alanda ilk eser verenlerden birisidir. Din sadece Arapça, Türkçe ve Farsça eserlerinden öğrenilebilir anlayışının⁴⁵⁹ hâkim olduğu bir dönemde Smayić, gelen baskılara aldırmadan Mehmed Agiç

⁴⁵¹ Smayić, a.g.e., s. 23.

⁴⁵² Smayić, a.g.e., s. 23.

⁴⁵³ Smayić, a.g.e., s. 26.

⁴⁵⁴ Smayić, a.g.e., s. 101.

⁴⁵⁵ Abdurrahman Nametak, *Hrestomatija bosanske alhamijado književnosti*, Svjetlost, Sarajevo, 1981, s. 337.

⁴⁵⁶ Smayić, a.g.e., s. 147.

⁴⁵⁷ Smayić, a.g.e., s. 147.

⁴⁵⁸ Enes Duraković, Esad Duraković, Fehim Nametak, *Bošnjačka književnost u književnoj krtici*, Alef Yayınevi, c. I, Sarajevo, 1998, s. 882; Nametak, *Hrestomatija bosanske alhamijado književnosti*, a.g.e., ss. 333-337.

⁴⁵⁹ Hodžić, a.g.e., ss. 206.

(ö. ?), Ömer Humo (ö. 1880) ve Edhem Berbiç gibi düşünürlerle beraber⁴⁶⁰ dilde reformlara gitmiştir.⁴⁶¹ İbrahim Seljubac, Boşnak Edebiyatı'na önemli tesirleri olan bir yazardır. Dini derslerin ana dilde alınması ve Bosnaca olarak ilk mektep kaynakların yazılması gerektiğini teoride savunan ve pratiğe döken ilk yazarlardandır.⁴⁶²

2. Rasim Saraçević (ö. 1994)

Sarajevo'daki Hâlidîlerden olan Rasim Saraçević, 1914 yılında Rogatica kasabasında dünyaya gelmiştir. Babası Ragıb Efendi'dir. Sarajevo'ya 1937 yılında yerleşen Saraçević, 1938 yılında evlenmiştir. Sarajevo Vratnik Mahallesi'ndeki Beyaz ve Lubina camilerinde, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise Gazi Hüsrev Bey Camii'nde müezzinlik görevini yapmış ve 1984 yılındaki emekliliğe kadar bu görevde kalmıştır. Saraçević 1994 yılında vefat etmiş ve Lubina Camii'nin mezarlığına defnedilmiştir. İstikamet ve sünnete bağlılığı ile tanınan bir şahsiyet olup Sarajevo'da Hâlidî usullere uygun olarak çeşitli yerlerde zikir halkası oluşturduğu bilinmektedir.⁴⁶³

3. Yunus Sokolović (ö. 1945)

Cemail İbranović, Şeyh Seid Strik (ö. 2010) ile yaptığı mülakata dayanarak, Yunus Sokolović'in Bosna'da icazetnamesi olan tek Hâlidî şeyh olduğunu belirtmekteyse de⁴⁶⁴ söz konusu icazetnameye kaynaklarda rastlanmamıştır. Priboy'da dünyaya gelen Sokolović, Sarajevo Gazi Hüsrev Bey Medresesi'nin meşhur imamlarından Hafız Sinanuddin (ö. 1945)'in babasıdır. İstanbul'da eğitim aldığı ve Hz. Muhammed (s.a.v)'in kabrinin başında birkaç sene kalıp türbedarlık yaptığı bilinenler arasındadır. Kaynaklarda dindar bir insan olmasının yanı sıra kendisine birçok keramet de bahşedildiği nakledilmektedir.⁴⁶⁵ Şeyh Yunus Sokolović Ahmet Çelebi Camii imamlığı ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında cami ve türbe ile birlikte yıkılan Vogoşça Tekkesi'nin şeyhlik görevlerini yapmıştır.⁴⁶⁶ 1945 yılında vefat etmiş ve Humci'de defnedilmiştir.

Bosna Hersek'te Hâlidîler arasında Travnik'te Korkut⁴⁶⁷ ve Hacıç, Zenica'da da Spahiç aileleri zikredilebilir. Bunlar birçok âlim yetiştiren Korkut ailesinin himayesinde

⁴⁶⁰ Muhamed Huković, a.g.e., s. 219.

⁴⁶¹ Mahmed Handžić, *Književni rad bosanskohercegovačkih muslimana*, Sarajevo, 1934, s. 93.

⁴⁶² Hodžić, a.g.e., s. 206.

⁴⁶³ İbranović, a.g.e., s. 26.

⁴⁶⁴ İbranović, a.g.e., s. 27.

⁴⁶⁵ Redakcija, "Merhum Hadži Hafız Sinanuddin ef. Sokolović (1911-1973)", *Glasnik VIŠ-a*, c. XXXVI/11-12, s. 568-572.

⁴⁶⁶ Fazlić, a.g.e., s. 57.

⁴⁶⁷ Korkut ailesi için bkz. Alija Bejtić, "Derviš M. Korkut kao kulturni i javni radnik", *Biblioteka pokopnog društva „Bakije“ u Sarajevu*, Sarajevo, 1974; Martin Udovičić, "Travnik u vrijeme vezira (1699- 1851)",

şekillenmiştir. Korkut'lardan Besim Korkut,⁴⁶⁸ Derviş A. Korkut (ö. 1969)⁴⁶⁹ ve Sakib Korkut (ö. 1929),⁴⁷⁰ Hacıç'lerden ise Mosorlu Mehmed ve Spahiç'lerden Derviş Spahiç (ö. 1978) Halidîliğin mensupları arasında zikredilebilir.⁴⁷¹

4. Derviş Spahiç (ö. 1978)

Derviş Spahiç Zenica yakınlarında bulunan Poyska Köyü'nde 1893 yılında dünyaya gelmiş. Doğduğu köyde dedesi Mustafa'nın yanında ilk tahsilini görmüş, daha sonra 11 yaşında iken Travnik Medresesine başlamıştır. Medresede Korkut ailelerinden Hazım Korkut (ö. 1920) ve Asım Korkut (ö. ?)'tan ders almıştır. Travnik'te cami imamlığı, mektep öğretmenliği gibi görevler de yapan Derviş Spahiç, 1934 yılında doğduğu Poyska'ya geri dönerek bir medrese kurmuştur. 1934 yılında kurduğu medrese 1947 yılına kadar hizmet vermiştir. Ahlak ve takva, Kur'an okuma metodu, imanın ve İslam'ın şartları gibi konularda eserler de yazan Derviş Spahiç, 1978 yılında vefat etmiştir. Derviş Spahiç eserlerinde tasavvuf kavramlarını sıkça kullanmış ve bunları Kur'an ve Sünnete dayalı olarak açıklamaya çalışmıştır. İşlediği konular arasında ilahi aşk, şükr, recâa, tevekkül, haya, ihlas ve tevâzu sayılabilir. Bid'atler konusuna da ayrı bir hassasiyetle yaklaşmış, en büyük bid'atler arasında zikrin terkini saymıştır. Allah'ı zikir özel bir ibadet olduğunu belirtmiş, zikrin samimiyetle yapılması gerektiğini vurgulamış. Saydığı diğer bid'atler arasında duvarlardan levhaları indirip canlıların suretlerinin bulunduğu resimlerin asılması, çocuklara gayri Müslimlerin isimlerinin verilmesi, aşırılık ve lüks, cemaatle namazın terki, sakal ve bıyıkların kesilmesi, yeni evlenenlerin balayına gitmesi, alkol kullanımı, besmele ile kesilmeyen hayvan etinin yenmesi gibi konular bulunmaktadır.⁴⁷² Spahiç, yaşadığı zamanın dinamik, aceleci ve sürekli

Zavičajni muzej Travnik, Travnik, 1973; Kamilo Zabeo, "Travnička spomenica", *Akademija „Regina Apostolorum“*, Sarajevo, 1932; Mustafa Imamović, "Historija Bošnjaka", *Bošnjačka zajednica kulture „Preporod“*, Sarajevo, 1998; M. Udovičić, *Travnik u vrijeme Austro-Ugarske*, Travnik, 1981; Atif Purivatra, "Formiranje Jugoslovenske muslimanske organizacije i njen razvoj do prevazilaženja krize početkom 1922. knjiga Istorije XX veka", *Zbornik radova IX Instituta društvenih nauka*, Beograd, 1968; H. Kreševljaković, D. M. Korkut, "Travnik u prošlosti (1464-1878)", *Biblioteka zavičajnog muzeja Travnik*, Travnik, 1961; Mehmed Mujezinović, *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, c. II, Veselin Masleša, Sarajevo, 1977; Stipe Lozić, "Nekoliko dokumenata o pravu na Vlačiću", *Zbornik Zavičajnog muzeja Travnik*, I/ 1959, c. 1; Mehmed Handžić, "Merhum Derviš ef. A. Korkut", *El-Hidaje*, c. VII/1943, ss. 36-37; K. M. T., "Besim ef. Korkut", *Preporod*, c. VI/1975, s. 14; Mustafa Gafić, *Derviš M. Korkut - kazivanja o Travniku*, Travnik, 1998, s. 58; Derviš M. Korkut, "Mestvičina Čefilema iz 1841. Godine", *Prilozi za proučavanje istorije Sarajeva*, c. II/1966, s. 105; Kasim Dobrača, "Besim ef. Korkut (Kratak osvrt na život i rad)", *Glasnik VIS-a*, XXXIX/1976, c.1, s. 73; Hajrudin A. Haračić, "Derviš ef. A. Korkut - Ibnul-'Ajn (1900-1943)", *Preporod*, No. 20/646, 1998, s. 26.

⁴⁶⁸ Traljić, a.g.e., s. 148.

⁴⁶⁹ Traljić, a.g.e., s. 153.

⁴⁷⁰ Traljić, a.g.e., s. 158.

⁴⁷¹ Smajli Fazlić, *Hafizi u Sarajavu od 1878.do danas*, Starješinstvo IZ-e u SRBiH, Hrvatskoj i Sloveniji, Sarajevo, 1981, s. 30.

⁴⁷² Derviš Spahić, *Pouke o moralu i bogobojažnosti*, Grafičar Doboje, Sarajevo, 1986, ss. 64-70.

yeni keşiflerin ortaya çıktığı bir dönem olduğu ve dolayısıyla insan da çağa uymaya çalışırken çoğu defa kendini, manevi tarafını ve Allah'ı unuttuğunu belirttikten sonra, ahiret için çalışmanın gereğini bildirmiştir.⁴⁷³

5. Derviş Asım Korkut (ö. 1969)

Korkut ailesinin Nakşbendilik'le olan ilişkisini Derviş Asım Korkut yazdığı "*Spiritalizam i avet materijalizma u svijetlu mistike*" (Spiritalizm ve Tasavvuf Işığında Materyalizm Hayaleti) adlı makalesinde açıklamaktadır. Derviş Asım, söz konusu makalesinde dedelerinden Derviş Muhammed (ö. ?) ve Hazim Korkut (ö. 1920)'un Nakşbendî tarikatına mensup olduklarını belirttikten sonra eserlerini onlara ithaf etmektedir.⁴⁷⁴ Aile mensuplarından Nakşbendilikle ilgili öne çıkan şahsiyet şüphesiz Derviş Asım Korkut'tur. Derviş Asım 1888 yılında dünyaya gelmiş, ilk tahsiline Travnik'te başlamış, Sarajevo'da devam etmiştir. Sarajevo'da 1909 yılında Büyük Lise'yi bitirdikten sonra ilim tahsili için İstanbul'a gitmiş ve 1916 yılında memleketi Travnik'e geri dönmüştür. Öğretmenlik, imamlık, din bakanlığı, kütüphanecilik gibi görevlerde bulunan Derviş Korkut, Türkçe, Arapça, Almanca, Fransızca ve İngilizce'yi iyi düzeyde biliyordu.⁴⁷⁵

Derviş Asım pek çok eser yayınlamıştır.⁴⁷⁶ Eserlerinin birçoğunun konusu tasavvuftur. Dinî konuları tasavvuf açısından yorumlamış ve gündelik meselelerine sūfî bakış açısını

⁴⁷³ Dževdet Šošić, *Islamska pedagoška misao i praksa Derviš ef. Spahića*, Dobra Knjiga, Sarajevo, 2015; Fikret İbrahimpašić, *Genealoško stablo porodice Spahić*, Apisus, Zenica, 1994; İbranović Džemail, *Porodica Korkut i njen doprinos našoj kulturnoj baštini*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fakultet Islamskih Nauka, Sarajevo, 2001; İmamović Naisa, *Derviš ef. Spahić-život i djelo*, (Yayınlanmamış Lisans Tezi), FİN, Sarajevo 2000; Husein Đozo, "Merhum Hadži Derviš ef. Spahić muderris", *Preporod*, Sarajevo, 1978, s. 17; Enes Karić, "Čitav život posvetio Islamu", *Preporod*, Sarajevo, 1978, s. 17; Džemal Salihspahić, "Medresa u Pojskama (kod Zenice)", *Takvim*, Sarajevo, 1984, s. 205.

⁴⁷⁴ Korkut, *Spiritalizam i avet materijalizma u svijetlu mistike*, a.g.e., ss. 1-6.

⁴⁷⁵ İbranović, *Porodica Korkut i njen doprinos našoj kulturnoj baštini*, a.g.e., s. 131; Traljić, *Istaknuti Bošnjaci*, ss. 71-72.

⁴⁷⁶ Derviş A. Korkut'un yayınladığı eserler: Derviş A. Korkut, „Inovjerci o Gazaliji“, *Novi behar*, VII/ 1933-34., sy. 11-14, ss. 165-166; Derviş A. Korkut, „Odgovor Ilmije“ *Hikmet*, IV/1932-33, s. 45; Derviş A. Korkut, „Arusija“, *el-Hidaje*, VI/1942-43, sy. 10-11, ss. 299-301; Derviş A. Korkut, „Bešair – Ugodne Vijesti“, *el-Hidaje*, VI/1942-43, ss. 6-8; Derviş A. Korkut, „Izgradnja ličnosti prema Islamu“, *Hrvat, kalendar za 1943. godinu*, ss. 101-107; Derviş A. Korkut, „Jedinstveni koncert“, *Narodne uzdanica*, XI/1942, ss. 95-97; Derviş A. Korkut, „Miradž-u svijetlu Islamskog misticizma“, *Novi behar*, IX/1935-36, s. 126; Derviş A. Korkut, „Naobrazba i moral“, *Glasnik*, Sarajevo XLVI/1983, sy. 1-2, ss. 233-238; Derviş A. Korkut, „Spiritalizam i avet materijalizma u svijetlu mistike“, *Novi behar*, XII/1938-39, ss. 1-24; Derviş A. Korkut, „Vjera“, *Glasnik*, I/1933, sy. 1, ss. 5-9; Derviş A. Korkut, „Zlo koje i nama prijete“, *Hikmet*, II/1930-31, s. 13; Derviş A. Korkut, „Angora prema Islamskom kongresu“, *Hikmet*, III/1932, sy. 33-34, ss. 277-282, ss. 302-306; Derviş A. Korkut, „Ateizam i opadanje potomstva su blizanci“, *Hikmet*, II/1930, sy. 14, ss. 51-54; Derviş A. Korkut, „Historija Širenja Islama“, *Glasnik*, I/1933, ss. 2-12; Derviş A. Korkut, „el-Kur'anu-l-hakimu“, *Novi behar*, VII/ 1933-34, ss. 1-2, ss. 27-31; Derviş A. Korkut, „Riječ-dvije povodom kritike G.Čokića“, *Novi Behar*, V/1932, ss. 21-22; Derviş A. Korkut, „August Comte (Ironije Sudbine)“, *Narodna uzdanica*, XI/ 1943, ss. 45-53; Derviş A. Korkut, „Velika borba Arapa muslimana sa židovima u kudusi-šerifu“, *Hikmet*, I/ 1929, sy. 7, ss. 218-221.

katmıştır. Özellikle “Eşsiz Konser”, “Arusilik”,⁴⁷⁷ “Tasavvuf Işığında Mi’rac” ve “Tasavvuf Işığında Spiritualizm ve Materyalizm” makalelerinde Derviş Asım Korkut bir mutasavvıf olarak ortaya çıkmıştır.

Derviş Asım Korkut, *sûfi* kelimesinin yün anlamına gelen *sûf* kelimesinden türediğini belirttikten sonra, tasavvufun Hint mistisizminden etkilendiği iddiaları şiddetle reddetmiş, Kur’an ve sünnet kaynaklı olduğunu eserlerinde ispatlamaya çalışmıştır. Ona göre, Allah’ı tanımanın üç seviyesi vardır, bunlar da teşbih, tenzih ve tevhitir. Üçüncü derecesi olan tevhid makamına tasavvufla varılır. “Tasavvuf Işığında Spiritualizm ve Materyalizm”⁴⁷⁸ adlı makalenin girişinde eserin Nakşbendî olan dedeleri Derviş Muhammed ve Müftü Hazım Korkut’a ithafen yazıldığı belirtilmiştir. Derviş Asım’a göre tasavvuf, *manevi elit* olarak adlandırdığı grubun Allah’ı ve O’nun sıfatlarını tanımanın yoludur. Manevi yüce makamlara ulaşan sûfilerin kalp gözü açılır ve böylelikle “gerçeğin kabuğunu ve özünü de öğrenirler”. Sınırlı duyularla ulaştıklarımız göreceli gerçektir, sûfi ise bunun ötesinde bulunan manevi derinliklere ulaşır ki, bu da tasavvufun panteizm olmadığına ispatıdır.⁴⁷⁹ Derviş Asım, en-Nûr Sûresinin 35. ayetindeki⁴⁸⁰ nuru, evrensel ruhun madde ve uzay boşluğunun birleşimine benzetmiştir. Bu birleşimde insan, küçük uzay (mikro kozmos) rolündedir. Birey (insan) manevi olgunluğa ulaşınca evrensel ruhta (fenâ fillâh) erir ki sûfiler bunu sineğin mum ışığına dalmasına benzetirler. Ona göre, insan ruhu maddi ve manevi değerler arasında dengelenmiş, sûfiler de zikir ile ruhu manevi değerlere yöndendiriyorlar.⁴⁸¹

Hâlidîlik’in bu temsilcileri dışında Sarayevoda bilinenler arasında Vratnik Mahallesi’ndeki Abazovo Çoşe (Abaz Köşesi) Sokağına da adını veren, Çelebiçi Camii imamı ve 1903 yılında vefat eden Şeyh Abas (ö. ?), Bistrik Mahallesi’nde evi birçok Bosnalı ulemasının uğrak yeri olan Nezir Berberoviç ve son olarak Bosna Hersek’in ilk reisu’l-uleması Cemaluddin Çauşeviç (ö. 1938)⁴⁸² de zikredilebilir.⁴⁸³

⁴⁷⁷ Ibnul-‘Ajn, „Arusija (prijevod s turskog)”, *El-Hidaja*, VI/1942- 43, ss. 10-11, 299- 301.

⁴⁷⁸ Korkut, „Spiritualizam i avet materijalizma u svjetlu mistike“, a.g.m., ss. 1-6.

⁴⁷⁹ Korkut, „Spiritualizam i avet materijalizma u svjetlu mistike“, a.g.m., ss. 103.

⁴⁸⁰ Allah, göklerin ve yerin nurudur. O’nun nurunun temsili şudur: Duvarda bir hücre; içinde bir kandil, kandil de bir cam fânûs içinde. Fânûs sanki inci gibi parlayan bir yıldız. Mübarek bir ağaçtan, ne doğuya, ne de batıya ait olan zeytin ağacından tutuşturulur. Bu ağacın yağı, ateş dokunmasa bile neredeyse aydınlatacak (kadar berrak)tır. Nur üstüne nur. Allah, dilediği kimseyi nuruna iletir. Allah, insanlar için misaller verir. Allah, her şeyi hakkıyla bilendir.”

⁴⁸¹ Korkut, „Spiritualizam i avet materijalizma u svjetlu mistike“, a.g.m., s. 194.

⁴⁸² Cemaluddin Çauşeviç 1870 yılında doğdu. Medresesi Bihaç’ta bitirdi, İstanbul’da ise Mekteb-i Hukuk-i Sultani’yi İstanbul’da okudu. Bosna dönüşünde Arapça öğretmenliği, Şariat Okulu profesörlüğü gibi görevler dışında 1913 yılında Bosna Hersek Reis’ul-ulemâ olarak seçilmiştir. 1938 yılında vefat etti. Bkz. Enes Karić,

C. BOSNA HERSEK'TE FAALİYET GÖSTEREN DİĞER NAKŞİLER

1. Abdulvehhâb Jepçak (ö. 1821)

Bosna Hersek'te İlhamî Baba olarak bilinen, XVIII. ve XIX. yüzyılın en iyi şairlerinden biri olan Abdulvehhâb Jepçak'ın hayatı hakkındaki bilgiler kendi eserlerinden öğrenilmektedir. *Tuhfetü'l-musallîn ve Zübdetü'l-hâşi'in* adlı eserinde belirttiği üzere İlhamî Baba 1773 yılında Bosna'nın Jepçe şehrinde dünyaya gelmiştir. Söz konusu eserde şöyle denmektedir: "...vilâdetim bin yüz seksen yedi". İlhamî Baba aynı eserde tam adını da vermektedir. Buna göre tam adı Abdulvehhâb bin Abdulvehhâb'tır. Kabir taşının üzerinde ise şunlar yazılıdır: "*Seyyid el-Hacc Vehhâb, Dîvân'ında ise Şeyh el-Hâcc es-seyyid Abdulvehhab İlhamî Baba Bosnevî*". "*Annem yok, babamı ise hatırlamıyorum*" sözlerinden çok erken yaşlarda anne babasız kaldığı öğrenilmektedir. Eğitimi hakkında fazla bilgiye sahip olunmayan İlhamî Baba, Jepçe, Teşanj ve Foynica'da tahsilini yaptığı ve Jepçe'de Ahmet Efendi Karahoca⁴⁸⁴, Teşanj Medresesi'nde ise Abdullah Çankarı el-Ensarî'den ders gördüğü bilinmektedir. Kaynaklarda Abdulvehhâb İlhamî'nin tasavvufi terbiyesini Foynica'da Şeyh Hüseyin Zukiç veya Abdurrahman Sırrî'den aldığı ile ilgili farklı bilgiler var. İlhamî, Foynica'daki eğitimi sırasında 1799 yılında vefat eden Şeyh Zukiç ile tanışmış ve icazetnameyi de ondan almıştır. Şeyh Zukiç'ten sonra yerine geçen Şeyh Sırrî ile iyi ilişkiler içerisinde bulunduğu belirtilmektedir.⁴⁸⁵

Abdulvehhâb İlhamî eser yazan sufilerdendir. Bosna'daki tekkelerde okunan Bosnaca ilahilerinin yanısıra Türkçe olarak yazdığı ve 60 manzumeyi içeren *Dîvân*, çocuklara yönelik yazdığı *İlmihal* ve yine Türkçe yazdığı *Tuhfetü'l-musallîn ve Zübdetü'l-hâşi'in* eseri hayat, olaylar, plüralizm, etnik farklılıklar gibi konuları işlemektedir. İlhamî'nin eserleri yaşadığı dönemi çok iyi bir şekilde anlatmaktadır. Yaşadığı dönem Osmanlılar'ın derin krizde bulunduğu XVIII. ve XIX. yüzyıllardır. Bu dönem Avrupa'da önemli siyasi, kültürel ve eğitim değişikliklerinin yaşandığı, diğer taraftan da Osmanlı İmparatorluğu'nun hem yönetim hem de askeri reformlarla buna ayak uydurmaya çalıştığı bir zamandı. Bütün bu reformların Osmanlı ile Batı'yı ayıran sınırdaki bulunan Bosna Hersek'e olumsuz etkileri olmaktadır.

Mujo Demirović, *Reis Džemaludin Čaušević – prosvjetitelj i reformator*, Sarajevo, 2002; Enes Karić, *Mehmed Džemaludin Čaušević*, Dobra Knjiga, Sarajevo, 2008.

⁴⁸³ Ibranović, a.g.e., s. 34.

⁴⁸⁴ Ahmed Karahoca XVIII. yüzyılda yaşamış ve Jepçe Medresesinde hocalık yapmış bir âlimdir. Babası Hacı Abdullah Karahoca (ö. 1740/41) gibi kendisi de Bosnaca olarak şiir yazmıştır. Ahmed Karahoca'nın İlhamî'nin hocası olduğu düşünülmektedir. Bkz. Muhamed Hadžijamaković, *Medžmu'a Abdul Vehaba Karahodže*, Sarajevo, 1985.

⁴⁸⁵ Muhamed Ždralović, „Abd al-Wahâb 'ibn 'Abd al-Wahâb Žepčevi-Bosnevî (Ilhâmija)“, *Anali Gazi Husrevbegove biblioteke*, c. V-VI, Sarajevo, 1978, ss. 127-143.

Sürekli yapılan savaşlardan dolayı Bosna ekonomik açıdan zayıflamıştı ve diğer taraftan salgın hastalıklardan dolayı da insanlar mağdur durumdaydı. Siyasi açıdan da durum kötüydü. Ayrıcalıklarını kaybeden ağa ve yeniçeriler reformlara karşı direnmekteydi. Merkezi yönetime olan karşı tutum sürekli ayaklanmalara da neden olmaktaydı. İşte böyle bir dönemde yaşayan İlhamî, şiirleriyle halkı aydınlatmaya, haksızlıkları dile getirmeye çalışmıştır. Bunu yaparken de hem Bosna'daki Osmanlı yetkililerini hem de sessiz kalan ulemayı hedef almıştır. Bütün bunlar çok kısa zamanda tepki görmesine neden olmuştur. 1820 yılında Bosna valisi olarak atanan Celaluddin Paşa (ö. 1822)'nin göreve gelmesi ve halkın sorunlarını görmezden gelmesi üzerine İlhamî meşhur “*Tuhaf zaman gelmiştir*” şiirini kaleme almıştır. Çok kısa zamanda şiirin valinin kulağına gitmesi üzerine vali İlhamî'yi Travnik'e çağırmıştır. Bir rivayete göre şiir yazmaktan vazgeçmesini isteyen valinin teklifini reddetmesi, diğer kaynaklara göre ise söz konusu şiirinden dolayı 1821 yılında idam edilmiştir.⁴⁸⁶

Söz konusu şiirin İlhamî'nin yazdığı son şiiri olduğu tahmin edilmektedir. İlhamî ilk olarak Travnik'te eski hastanenin yakınındaki türbeye defnedilmiştir. Çevre düzenlemesi için 1959 yılında türbe yıkılmış ve naaşı bugün bulunduğu yere, yani Potur Mahallesi'ne taşınmıştır. 1991 yılından itibaren İlhamî'nin hatırasını canlı tutmak amacıyla “*Abdulvehhâb İlhamî Günleri*” düzenlenmektedir. Söz konusu günler kapsamında ebediyat panelleri, kitap tanıtımı, şiir dinletisi, tiyatro gösterisi ve tasavvuf müzik konseri gibi birçok kültürel etkinlik gerçekleştirilmektedir.

1.2. Abdulvehhâb İlhamî'nin Eserleri

İlhamî, eserlerini Bosnaca, Türkçe ve az da olsa Arapça yazmıştır. Bosnaca yirmi kadar ilahi, kaside ve dini bilgileri içeren *İlmihal*'i kaleme almıştır. Türkçe olarak ise *Tuhfetü'l-musallîn ve Zübdetü'l-hâşi'in* isimli eserle bir de *Dîvân* yazmıştır.

1.2.1. Dîvân

Dîvân adlı eserin tek nüshası Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi'nde 3056 numaralı sırada bulunmaktadır. Söz konusu *Dîvân*'ın tam adı *Dîvân-ı Şeyh el-Hâcc es-Seyyid Abdulvehhâb İlhamî Baba el-Bosnevî*'dir. 18x12 cm boyutlarında olan *Dîvân* toplam 37 sayfadan

⁴⁸⁶ Amir Brka, “Abdulvehab İlhamija, nadahnuti rob Božji”, *Islamska Misao*, XIII/ 1991, ss. 153; Muhamed Ždralović, “Abdulvehab ibni Abdulvehab Žepčevi-Bosnevi (İlhamija)/İlhamija Abdulvehab ibn Abdulvehab Žepčevi Bosnevi”, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, c. 5-6, 1978, ss. 127-144; Kasim Dobrača, “Tuhfetul-musallin ve zubdetul-haşi'in od Abdulvehaba Žepčevije İlhamije / Tuhfetul-musallin ve zubdetul-haşi'in by Abdulvehhab Žepčevija İlhamija in Gazi Husrev-bey Library”, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, c. 1, 1972, ss. 41-69.

oluşmaktadır. Birkaç Bosnaca ve Arapça ilahi içeren *Dîvân*'daki çoğu ilahi Türkçe olarak yazılmıştır. Arapça dört, Bosnaca on bir ve Türkçe olarak otuz sekiz ilahi bulunmaktadır.⁴⁸⁷

1.2.2. Kitâb-ı Bosnevî İlmihâl

Kitâb-ı Bosnevî İlmihâl'in bir nüshası Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi'nde 2929 nolu sırada bulunmaktadır. Eserin 20a sayfasının sonunda yer alan ketebe kaydından nüshanın yazımının miladî takvimle 11 Ocak 1831 salı günü Mustafa İbn İbrahim Pederî adlı müstensih tarafından tamamlandığı anlaşılmaktadır. Abdülvehhâb Jepçevî'nin eserini hangi tarihte yazdığı ise bilinmemektedir. 21 yapraktan oluşan ilmihal, nesih yazı ile kaleme alınmış ve her bir sayfasında 11 satır yer almaktadır. *İlmihal*'de Allah'ın sıfatlarından, İslam'ın farzlarından, cennet, cehennem, peygamberler ve meleklerden bahsedilmektedir. Ayrıca kadın-erkek ilişkileri ve komşuluk gibi sosyal konulara da kısaca değinilmektedir.⁴⁸⁸

1.2.3. Tuhfetü'l-Musallîn ve Zübdetü'l-Hâşî'in⁴⁸⁹

Eser 1801 yılında yazılmıştır.⁴⁹⁰ Yaşadığı dönemde Bosna'da kullanılan Türkçe ile yazılan eser, namaz, İslam'ın temel prensipleri ve ahlak ilkeleri gibi konulardan bahsetmektedir. Giriş (mukaddime), üç bölüm (bâb), sonuç (hâtim), vasiyet (vesaya) ve öğütler (zeyli vesaya) kısımlarından oluşur. Toplam 54 sayfadır. Kitap, benzer eserlerden muhteva ve konuları ele alma biçimi açısından ayrılmaktadır. İşlenen konulara manevi boyut da eklenmiş, insan terbiyesini konu alırken ise insan doğası ve psikolojik faktörlerden hareket edilmiştir. Giriş kısmında anlatılmaya başlanan namaz ibadeti, anlamı, amacı ve özellikle manevi boyutu, daha sonraki bölümlerde de anlatılmaktadır. İlhamî'ye göre kısacası, namaz ibadetlerin annesidir (ummu'l-ibâdât). Kitabın ikinci bölümünde namazın faydaları, üçüncü bölümünde ise namazı terkin günah oluşu işlenmektedir. Sonuç bölümünde namaz kılmanın moral kazancı, ruhun esası, Kur'an okumanın adabı gibi konular ele alınmaktadır. Abdülvehhâb İlhamî, şiirlerinde manevî öğretilerinin derinliklerini bir çeşit psikanaliz yaparak basit bir dille aktarmaktadır. Şiirlerde, dualistik anlayışın yansıdığı monologlarda insan varlığının psikolojik üstünlükleri ortaya çıkmaktadır.

⁴⁸⁷ Kasim Dobrača, "Tuhfetul-musallin ve zubdetul-haşi'in od Abdulvehhaba Žepčevije Ilhamije", *Anali Gazi Husrev Begove Biblioteke*, c. 2-3, Sarajevo, 1974, s. 41.

⁴⁸⁸ Uğur Gürsü, "Kitâb-ı Bosnevî İlmihâl'de geçen Türkçe Kelime ve Ekler", *Türk Dünyası Araştırmaları*, sy. 209, 2014, s. 132.

⁴⁸⁹ EK 25, Tuhfetu-l-musalin ve zubdetu-l-haşin'in ilk sayfası.

⁴⁹⁰ Eserin orijinal vesikası Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesinde 4509 numarada bulunmaktadır.

2. Doktor Mehmed Sami Şerbiç (ö. 1918)

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Bosna Hersek'te tıbbın önemli ölçüde geliştiğine ve doktorların yetiştiğine şahit olunmaktadır. Osmanlı'nın Bosna valisi Topal Şerif Osman Paşa (ö. 1874)'nın İstanbul'a tıp eğitimi görmek üzere Bosna'dan gönderdiği iki kişiden biri Mehmed Sami Şerbiç'tir. Mehmed Sami 1847 yılında Sarayevo'da dünyaya gelmiştir. Babası çizmecilik mesleğini icra etmiştir. Mehmed Sami, doğduğu şehirde ilk öğrenimini görmüştür. Mehmed Sami'nin doğduğu ve özellikle 1861 ile 1869 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun Bosna'daki reformlara ağırlık verdiği dönemdir. Osmanlı Devleti, dönemin taleplerini yerine getirilmesi ile uğraşmıştır. Topal Şerif Osman Paşa yönetimi de birçok organizasyon ve yönetsel yeniliklerle bilinmektedir. Bu dönemin özellikleri arasında şehirlerin modernleşmesi ve yeni kültür ve eğitim yatırımları vardı. Aynı zamanda Bosna Hersek'te ilk hastanelerin kurulması ve burada çalışacak yerli kadroların yetiştirilmesi üzerinde durulmaktaydı. Bu sebepten dolayı Topal Şerif Osman Paşa, Sarayevo'dan İstanbul Üniversitesi'ne Mehmed Sami Şerbiç ve Zarif İskender'i göndermiştir. Mehmed Sami, İstanbul'da on iki sene kalarak tıp eğitimi bitirip diplomasını aldıktan sonra 1873 yılında Bosna Hersek'e geri dönmüştür. Ülkesine geri döndükten sonra kısa bir süreliğine Zvornik Kadılık doktoru olarak görev yapmış, 1874 yılında Osmanlı idaresi tarafından Tuzla merkezli Zvornik Sancağı'nın doktoru olarak atanmıştır. Atandığı ilk günden itibaren halkın sağlığını koruma adına birçok girişimde bulunmuştur. Şüphesiz bu girişimlerin en büyüğü Tuzla'da hastanenin yapılmasıydı. O güne kadar Bosna'da sadece 1866 yılında bu tarz bir hastane Sarayevo'da⁴⁹¹ yapılmıştı. Tuzla Hastanesi bugün *Dr. Mehmed Şerbiç* adını taşıyan sokakta 1874 yılında inşa edilmiştir. Mehmed Sami uzun yıllar boyunca bu hastanede çalışmıştır. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna'ya gelmesinin ardından Mehmed Sami'nin Osmanlı'nın başkenti İstanbul'dan aldığı hekimlik diploması yeni yönetim tarafından kabul görmemiştir. Bunun üzerine Viyana'ya başvurmuş ve böylelikle diploması Viyana'nın tanıdığı ilk İstanbul diploması olarak tarihe geçmiştir. 1875 ve 1876 yıllarında Biyeljina şehri ve Drina Nehri bölgesinde yapılan savaşlar sırasında doktor olarak çalışmış, 1892 yılında Bosna'dan Mekke'ye hac vazifesini yerine getirmeye gidenlerin rehberliğini de yapmıştır. Sadece sağlık sektöründe değil hizmet kültürü açısından da birçok faaliyette bulunmuş, 1891 yılında Tuzla'da bir kütüphanenin kurulmasına öncülük etmiş, kütüphanenin Yönetim Kurulu Başkanlığına seçilmiş ve bu görevde 1914 yılına kadar kalmıştır. Mehmet Şerbiç Türkçe, Arapça, Farsça, Fransızca, Yunanca ve Almanca dillerini bilmesinin yanı sıra 1869 yılında

⁴⁹¹ Sarayevo Vakıf Fakültesi

Türkçe olarak *Kavanini Cerrahin* (Cerrahi Prensipleri) adlı kitabı yazmıştır. Dört kız ve dört erkek olmak üzere sekiz çocuğa sahip Mehmet Sami, 70 yaşında iken 1918 yılında vefat etmiştir.⁴⁹²

Mehmet Sami dindar bir kişiliğe sahipti. Tuzla'daki Alaca Camii'ne sürekli uğraması ve çok defa camiinin önünde insanların sağlık sorunlarıyla da ilgilenmesi bu minvaldedir. Tuzla'da Birinci Dünya Savaşı'na kadar varlığını sürdüren Nakşebendî tekkesinin son şeyhinin Mehmed Sami'nin olduğu ve tekkede her cuma akşamı *Tarikatı Muhammediyye*⁴⁹³ kitabını okuttuğu bildirilmektedir. Yine aynı şekilde Mehmet Sami'nin haftada iki kere Gornja Tuzla'ya gittiği ve kızı Sahbiye'nin evinde fakirleri muayene ettiği, burada müritlerle buluştuğu ve zikir halkasını oluşturduğu da aktarılmaktadır.⁴⁹⁴

3. Mustafa Çoliç (ö. 2004)

Mustafa Çoliç Doğu Bosna'da yer alan Sokolac yakınlarındaki Ploçnik Köyü'nde dünyaya gelmiştir. Babası Şaçir, annesi ise Devliya Hanım'dır. İlkokulu ve temel dini bilgileri doğduğu yerde alan Çoliç, *Tuhfetül-ihvan*, *Bidayetü'l-inas* ve *Fikhu'l-'ibâdat* gibi eserleri daha genç yıllarında okumuş ve arkadaşlarına okutmuştu. İkinci Dünya Savaşı'ndan az bir süre önce Travnik Elçi İbrahim Paşa Medresesi'ni bitirdikten sonra Riyeka Köyü'nde imamlık yapmıştır. Sırpların Müslümanlara karşı baskı ve katliamları üzerine Sarajevo'ya taşınmış, sonrasında Rogatica'da 8 ay imamlık görevini yapmış ve 1941 yılında Foynica'da imamlık görevine başlamıştır. Bu görev sırasında, onu tasavvufa yönlendiren Halit Salihagiç (ö. 1993) ile tanışmıştır. 1945 ve 1949 yılları Şeyh Çoliç'in tasavvufa yönelmesinde belirleyici bir dönem olmuştur. Bu dönemde Şeyh Rıdvan Efendi Bodivi ve Şeyh Cemil Efendi Numanagiç'e intisap etmiştir. Vefat etmeden az bir süre önce Şeyh Rıdvan, Mustafa'ya icazetname vermiştir. Mustafa 1955 yılına kadar Foynica'nın çeşitli camilerinde imamlık görevini yapmış, daha sonra Yayce Esmâ Sultan Camii'nin imam hatibi olarak 1987 yılındaki emekliliğine kadar çalışmıştır. Mustafa Çoliç, 2004 yılında vefat etmiş ve Visoko'da defnedilmiştir.⁴⁹⁵

4. Mustafa Muiç (ö. 1999)

Mustafa Muiç 1910 yılında Rogatica Kasabası'nda dünyaya gelmiştir. Babasının adı Osman, annesinin ise Fatime'dir. Erken yaşlarda anne ve babasız kalmış, dede ve ninesinin

⁴⁹² Danijela Kulanić, "Medicina u Tuzli kroz vjekove", PUSLUS-Časopis studenata Medicinskog Fakulteta u Tuzli, sy. 2, 2014, s. 37; Pajević, "Nakšibendijski Šejh dr. Hadži Mehmed Sami Šerbić", a.g.m., s. 84.

⁴⁹³ Yazarı İmam Birgivi (ö. 1573)'dir.

⁴⁹⁴ Abdurrahman Adil Čokić, *İslam Danas*, D&A Kajon, Sarajevo, 1924, s. 21.

⁴⁹⁵ Mensur Valjevac, "Život i djelo šejha Mustafe efendije Čolića (1921. - 2004.)", *Novi Horizonti*, 2009, s. 52.

yanında yetişmiştir. İlkokuldan sonra Rogatica Medresesi'nde okumuş ve aynı zamanda fırında çalışarak geçimini sağlamıştır. Daha sonra Karaçiçi Köyü'nde imamlığa başlamış ve burada tanıştığı Hasniya Hanım'la evlenmiştir. Dedoviçi Köyü başta olmak üzere Rogatica'nın birçok köyünde imam olarak çalışmıştır. Üç savaş gören Mustafa muhacirlik hayatı yaşamış ve birçok yer değiştirmiştir. Asker olarak Kosova'da bir sene kalmıştır. Rogatica'daki aile evleri yangında kül olunca Sarayevo'ya taşınmış ve Bistrik Camii'nde imam olarak çalışmıştır. Sarayevo'daki Sultan Camii İmamı Cemaluddin Hacıyahiç (ö. 1955) ile hafızlığa başlamış ve sekiz ay gibi kısa bir sürede hafızlığını 1945 yılında bitirmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında bazı sebeplerden dolayı doğduğu Rogatica'ya geri dönmek zorunda kalmış ve burada Dobraçe Köyü'nde imamlık yapmıştır. Sekiz ay sonra 1946 yılında Kiseljak Kasabası'nın yakındaki Pelej'e taşınıp burada 1993 yılına kadar yaşamıştır. Resmi görevleri dışında imam adaylarını imamlık sınavlarına hazırladığı bilinmektedir. Komünist rejimin yasaklarının sürdüğü bir dönemde faaliyet göstermekten geri durmayan Şeyh Mustafa, birçok imam yanında beş hafız da yetiştirmiştir. Şeyh Muharem Lemeş ile tanışması tasavvufa yönelmesini sağlamıştır. 1955 yılında vefat eden Şeyh Lemeş arkasında halife olarak kendisini bırakmıştır. Hayatının son yıllarını Visoko'da geçirmiş ve burada Petraçka Camii'nde pazartesi günleri zikir yapmış ve vaaz vermiştir. Hayatını dine adayan Şeyh Mustafa dört kere hacca gitmiştir. Altı kızı ve bir oğlu olmak üzere toplam yedi çocuğu olmuştur. 12 Temmuz 1999 tarihinde vefat etmiş ve Gračanica Camii'nin mezarlığında Şeyh Lemeş'in yanına defnedilmiştir.⁴⁹⁶

Mustafa Muiç'in *Kitap* adlı eseri bulunmaktadır. 1977 yılında Arap harfleriyle Bosnaca olarak hazırlanan eser vefatından sonra latin harfleriyle basılmıştır.⁴⁹⁷ *Kitap*'ta Kur'an okumanın faziletleri, babü'l-hifz-i-lisâni, babü'l-ihdikâri, iman, ilim faziletleri, salat, babu'd-duâ'i gibi başlıklarının yanında tasavvuf olarak ayrı bir başlık açılmıştır. Muiç bu bölümde tasavvufa dair görüşlerini belirtmiştir. Her şeyin Allah'a kulluk için yaratıldığını belirttiikten sonra, Kur'an ve Hadis'i anlamak için fikhın önemine vurgu yapmış, fikhı da zahirî ve batınî fikh olmak üzere ikiye ayırmıştır. Zahirî fikh herkes tarafından anlaşılabilir *basit*, ikincisinin anahtarı ve ön şartı olan fikihtir. Diğer yüce ve üst fikh ise şeriatın özü ve herkes tarafından algılanamayan fikihtir. Bu fikhın diğer bir adı da ilm-i tasavvuftur. Görüldüğü üzere tasavvuf burada fikhın bir parçasıdır.⁴⁹⁸

⁴⁹⁶ Mujić, a.g.e., s. 175.

⁴⁹⁷ Mustafa Mujić, *Kitap*, haz. Abdulkadir Kadrić, Dženan Handžić, Libris, Sarajevo, 2004.

⁴⁹⁸ Mujić, a.g.e., s. 167.

Muyiç, Eğri Dereli Şeyh İbrahim (ö. 782/783)'in kasidesine atıflarda bulunarak tasavvufun tanımını da yapmıştır. Buna göre tasavvuf başlangıçta benlikten arınmış sûfî olup, sonunda kalp ve hislerin sultanı olmaktır. Tasavvuf bedenî hırslarını, şehvet ve tutkularını yok edip, ilahi sarayların ve sırların misafiri olmaktır. Tasavvuf ilahî aşkta yanmaktır. Tasavvuf dinî hükümlerine tam riayet ve ibadetlerinde mukemmel olmaktır. Tasavvuf Hakk'ı görmektir. Tasavvuf, Kur'an'ı çok iyi anlamaktır. Tasavvuf, sûfiye her zorluğun kolay olmasıdır.⁴⁹⁹ Bu genel tanımlardan sonra Muyiç, tasavvufun özel anlamındaki ilim dalına ait yorumları da katmıştır. Buna göre tasavvuf, İslam'ın prensiplerini algılamada özel bir okul, ilim dalı ve ilmu'l-hikmeti evliya'dır. Muyiç tasavvufu daha ilmu'l-mevhibe, ilm-i ledün, ilm-i mekaşefe, ilmü'l-hakikat, ilmü'l-irfan, ilmü'l-aşk ve ilmü'l-hâl olarak nitelendirmektedir. Tarikat Allah'a giden yol demek. Bu yol meşakatli olduğu için, kul yolu bilen bir rehber ve kâmil-i mürşit edinmeli. Kul mürşidin rehberliğinde nefesine karşı galib gelir. Nefs-i emmâre, nefs-i levvâme, nefs-i muhlime, nefs-i mutmeinne, nefs-i râdiyye, nefs-i merdiyye ve nefs-i kâmile olan yedi nefis makamları arasında en tehlikelisi nefs-i emâre'dir. Mürşid-i kâmilin amacı kişiyi nefs-i kâmile'ye ulaşan yolu göstermektir.⁵⁰⁰

Muyiç'e göre, İslam dünyasının en önde gelen âlimler tasavvufu incelemiş, pek çok kitap yazmış ve milyonlarca kişinin Müslüman olmasına vesile olmuşlardır. Sûfî olmanın şartları arasında Allah'a samimi tevbe, İslam hükümlerini bilme, şirk ve benlikten kurtulma, farzları yerine getirme, ahlakını güzelleştirme, Peygambere itaat etme gibi şartlar bulunur.⁵⁰¹ Bölümün sonunda Muyiç, bu ilmin izahının mümkün olmadığını da belirtmiştir. Şeriat, kökleri olan bir ağaçtır. Bu, İslam ilimlerinin temelidir. Ağacın gövdesi ve dalları tarikattır (ilm-i tasavvuf), meyvesi ise hakikattir. İnsan bu meyveyi tatmadıkça, tadını bilemez. Aynı şekilde, insan ilm-i batını veya ilm-i tasavvufu öğrenmedikçe, hakku'l-yekîne varamaz, Allah'ı da tanımaz. Allah'ı tanımayan ise hakiki anlamda O'na inanamaz.⁵⁰²

⁴⁹⁹ Mujić, a.g.e., s. 168.

⁵⁰⁰ Mujić, a.g.e., s. 172.

⁵⁰¹ Mujić, a.g.e., s. 172.

⁵⁰² Mujić, a.g.e., s. 177.

D. BOSNA HERSEK’TE SON DÖNEMDE KURULAN NAKŞİ TEKKELER

1. Vogoşça Tekkesi

Günümüzde Sarayevu’nun bir belediyesi olan Vogoşça’nın Ugorsko Mahallesi’nde Osmanlı döneminde Bosna Hersek’in fethi sırasında bir cami inşa edilmiştir. Bu cami ve vakıf ile ilgili kaynaklardaki bilgiler sınırlıdır.⁵⁰³ Şifahî rivayetlere göre cami ve çevresindeki yirmi küsur dönümlük arazi bugün UNİS fabrikasının yanında bulunmaktaydı. Bu caminin yanında tekke, mektep, türbe, imam evi ve mezarlık yer almaktaydı. 1956 yılında cami, türbe ve tekke komünist rejim tarafından yıkılmış, haziredeki naaşların bir kısmı başka bir yere aktarılmıştır. Cami daha sonra 1964 yılında yakın bir yerde yapılmış, tekkenin temelleri ise 2009 yılında atılmıştır. Mimarlığını Samid Sinanoviç’in üstlendiği yeni tekke projesi toplam 532 m²’lik alandan oluşacaktır.

2. Meytaş Tekkesi

Sarayevu Saraç İsmail Camii, bölgede ve Balkanlarda en eski camiler arasında yer almaktadır. Cami büyük olasılıkla 1495 ile 1505 yılları arasında yapılmıştır. Caminin yapıldığı ilk dönemde yanında bir tekkenin varlığından bahsediliyorsa da bu konuda kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Bosna Savaşı’nın sürdüğü 1994/1995 yıllarında Halid Hacımuliç (ö. 2011)’in de inisiyatifiyle caminin avlusunda tekke yeniden inşa edilmiştir.⁵⁰⁴ Tekkenin şeyhi Halil Brzina’dır. Halil Brzina 1953 yılında Stolac şehrinde dünyaya gelmiş. Babası Salko, annesi ise Zuleyha’dır. Çocukluğunu doğduğu şehirde geçiren Şeyh Halil burada mektep ve liseyi, daha sonra 1979 yılında Belgrat’ta İdari Fakültesi’ni bitirmiş. Aynı sene Zenica’daki demirdöküm fabrikasında çalışmaya başlamış ve 1992 yılına kadar burada çalışmıştır. Tasavvufa olan ilgisi daha Belgrat’ta öğrencilik yıllarında başlayan Halil’in tasavvuf ve tarikatla asıl tanışması Foynica’da Halid Salihagiç (ö. 1993) ile olmuştur. Hulûsî lakabı da kendisine Halid Salihagiç (ö. 1993) tarafından verilmiştir. Daha sonra tasavvuf ve tekke hayatıyla iç içe yaşamaya başlayan Halil’e 1993 yılında kırk yaşında iken Şeyh Mesud Hacımevliç (ö. 2009) tarafından icazetname de verilmiştir.⁵⁰⁵

Bugün özellikle gençler arasında etkili olan Halil Brzina, Stolac şehrinde de bir tekke inşa ettirmiştir. Stolac dışında Halil Brzina’nın Blagay, Zenica, Gračanica, Tuzla, Brčko, Maleşiçi, İgman Camii, Kakanj, Bar ve Zagreb’te vekilleri bulunmaktadır.

⁵⁰³ Zahid Mujkanović, “Kamen-temeljac za izgradnju tekije u Vogošći”, *Kelamu’l Şifa/Tarikatski Časopis*, sy. 21/22, 2009, s. 111.

⁵⁰⁴ EK 26, Meytaş Tekkesi.

⁵⁰⁵ İntervju, “Na hizmetu Uzvišenoj vjeri”, *Kelamu’l Şifa/Tarikatski Časopis*, sy. 3, 2004, s. 4.

Halil Brzina 1992-1995 Bosna Savaşı'nda orduda komutanlık yapmış bir şahıstır. Bosna Hersek ve Boşnaklar çeşitli sebeplerden dolayı tarih boyunca savaflara maruz kalmıştır. Yapılan bu savaflarda sūfilerin aktif bir rol aldıkları görülmektedir. Bosna Hersek Kurucu Cumhurbaşkanı Aliya İzetbegović'in savaş başlamadan önce tekkeleri ziyaret ederek sūfilerin desteklerini aldığı bilinmektedir.⁵⁰⁶ 1992 Bosna Savaşı'nda birçok sūfî savaşmış ve hatta bazıları şehit düşmüştür. Halil Brzina dışında komutanlık yapmış bir başka şeyh de Mehmed Hafizović (ö. 1994)'tir. Mehmed Hafizović, Bosna Hersek Ordusu'ndaki İlk Müslüman Podrinye Tugayı'na bağlı Şeyh Hasan Kâimî adı altında mücahit birliğini kurmuştur. Bu birlik çok stratejik öneme sahip Doğu Bosna hudutlarını korumuştur.

3. Mesudiye Tekkesi

Balkanların en büyük tekkesi olma özelliğini taşıyan Mesudiye Tekkesi⁵⁰⁷ 2003 yılında Mesud Hacımeyleç (ö. 2009)⁵⁰⁸ tarafından yaptırılmıştır. Şeyh Mesud Efendi 1937 yılında Vukeljiçi'de dünyaya gelmiştir. Babası Şeyh Musa Kazım (ö. 1961)'dir. İlk eğitimine babası Musa Kazım ile başlayan Mesud, daha sonra amcası Şeyh Refik Hacımeyleç (ö.1969)'ten ders almıştır. 1967-1974 yılları arasında Suriye'ye gitmiş, burada Şeyh Bedrudin Abidin (ö. ?)'den Nakşbendilik icazetnamesini almıştır. Daha sonra 1989 yılında Prizrenli Şeyh Cemaluddin'den Rifâilik, 2001 yılında ise Mevlevîlik icazetnamesi almıştır. Şeyh Mesud, oğulları Çazim ve Abdussamed ile birlikte Vukeljiçi'de aile müzesini de kurmuştur. Eskiden medresenin bulunduğu yerde olan müze, medresenin kurucusu Musa Kazım'ın adını taşımaktadır. Bosna Hersek İslam Birliği'nin aktif üyesi olan Mesud, Tarikatlar Merkezi'nin başkanlığını da yapmıştır. Günümüzde yayımlanan *Kelamu'l Şifâ*' tasavvuf dergisini de çıkaran kendisi olmuştur. Bahriya Hanım'la evlenen Mesud'un ikisi erkek ikisi kız olmak üzere dört çocuğu olmuş. Bunlar Çazim, Abdussamed, Asima ve Refiya'dır. Şeyh Mesud 2009 yılında 72 yaşında vefat etmiş ve Vukeljiçi'deki aile müzesinin önüne defnedilmiştir.⁵⁰⁹ Günümüzde tekkede her pazar ve perşembe günleri zikir yapılır, her yıl 21 Mart tarihinde ise anma programları düzenlenir.

4. Radinoviçi Tekkesi

⁵⁰⁶ EK 27, Bosna Hersek'in Kurucu Cumhurbaşkanı Aliya İzetbegović'in 1991 yılında Vukeljiçi Tekkesine ziyareti.

⁵⁰⁷ EK 28, Mesudiye Tekkesi.

⁵⁰⁸ EK 29, Mesud Hacımeyleç.

⁵⁰⁹ Merhumi, "Şejh Hadži Mesud ef. Hadžimejlić", a.g.m., s.126.

Visoko kasabasının Radinoviçi Köyü'nde bulunan tekke 1997 yılında Şeyh Sırrı Hacımeyliç tarafından kurulmuştur. Kurucusunun adını taşıyan tekkenin şeyhi Sırrı Hacımeyliç aynı zamanda bugün Bosna Hersek Tarikatlar Merkezi'nin başkanlığını da yapmaktadır.

5. Zenica Pehare Tekkesi

Tekkenin kurucusu ve şeyhi Şefik Aliç'tir. Şeyh Şefik Aliç, 1932 yılında Zenica'nın Tetovo Köyü'nde dünyaya gelmiştir. Babasının adı Recep, tasavvuf hakkında kendisinden birçok şey öğrendiği ifade ettiği ve Travnik Medresesi talebelerinden olan dedesinin adı ise İbrahim'dir. 17 yaşında iken Zenica'nın meşhur demirdöküm fabrikasında çalışmaya başlayan Şeyh Aliç uzun yıllar boyunca bu görevde kalmıştır. Bir oğlu ve iki kızı olmak üzere toplam üç çocuğu olmuştur. 1962 yılında İbrahim Numanagiç vesilesiyle Şeyh Halit Salihagiç (ö. 1993)'le tanışmış, icazetnamesini de 1976 yılında kendisinden almıştır.⁵¹⁰ 1976 yılında Zenica'daki Tetovo Camii'nde zikir halkasını başlatmıştır. 1998 yılında ise Pehare Nakşbendî Tekkesi'nin inşaatına başlanmış ve tekke resmi olarak 4 Eylül 2004 tarihinde açılmıştır.⁵¹¹ Tekke 12 köşeli yıldız şeklinde olup namaz ve zikir için semâhâne, divânâhâne, mutfak, imam odası, misafir odası, abdesthâne, kütüphâne ve şeyh odasından oluşmaktadır. Tekkede zikir haftada iki gün yapılır ve senede bir kere mayıs ayında mevlid okutulur. Kur'an, İbn Kesir Tefsiri, hadis, tasavvuf ve fıkıh dersleri yapılmakta, ayrıca Ramazan ayında iftarlar düzenlenmektedir. Teravih namazı tekkede kılınır, haftada bir hatim okunur.⁵¹²

6. Tuzla Ahmed Meşiç Tekkesi

Ahmed Meşiç 1916 yılında Tuzla'da dünyaya geldi. Babasının adı Ömer, annesinin ise Hanife'dir. Tuzla'da Behram Bey Medresesi'ni bitirmiştir. 1932 yılında girdiği Sarayevo Şeriat Okulu'ndan 1937 yılında mezun olmuştur. 1938 yılında imam ve hatip olarak Ljubina'da çalışmaya başlamış, daha sonra sırasıyla Stolac, Petrinja, Zagreb ve Lukavac'ta imamlık görevini yapmıştır. 1953 yılında emekliliğe ayrılmış, 1977 yılına kadar finansman-ticari görevlisi olarak Banoviçi, Visoko ve Sarayevo'da çalışmıştır. 1962 yılında Sarayevo Üniversitesi Felsefe Fakültesi'nde Arap, Türk ve Fars Edebiyatı'nı bitiren Ahmed'in tasavvufla ilk teması Visoko'da bulunduğu 1972 ile 1976 yılları arasında olmuştur. Bu yıllarda Visoko Medresesi'nde Mesnevî okutmuştur. 1982 yılında ise icazetnamesini Şeyh

⁵¹⁰ Redakcija, "Šejh Hadži Šefik Alić", a.g.m., s. 6.

⁵¹¹ EK 30, Zenica Pehare Tekkesi.

⁵¹² Bu bilgiler Şeyh Şefik Aliç ile 2012 yılında yaptığımız mülakat esnasında alınmıştır.

Sulhiya Hacımevlić (ö. 1999)'ten almıştır. Emekliliğe ayrıldıktan sonra Tuzla'ya taşınmış, burada Mesnevî dinleyecek hiç kimseyi bulamayınca bu eseri Bosnacaya tercüme etmeye başlamıştır. Dört binden fazla beyitten oluşan ilk cildi ve iki bin beş yüzden fazla beyitten oluşan ikinci cildi tercüme etmiştir. Bunun dışında çağdaş Suriyeli yazar Şeyh Abdulkadir İsa (ö.1991)'nın *Tasavvuf Hakkında Gerçekler* kitabını Arapçadan Bosnacaya tercüme etmiştir. 1990 yılında her hafta düzenli olarak *Mesnevî* derslerini Tuzla Alaca ve Yala camiilerinde, daha sonra ise dervişleriyle birlikte kurduğu tekkede vermeye başlamıştır. Burada dersler dışında Nakşbendî usulü ile zikir tertiplemiştir. 1994 yılında vefat eden Şeyh Ahmed'in kabir taşı kitabesi Sulhiya Hacımevlić'in talimatlarıyla yazılmıştır. Ahmet'in gayret ve girişimleriyle Tuzla'da bugün kendi adını taşıyan tekkenin inşaatı 1996 yılında bitmiştir. Tekkenin bugünkü şeyhi Edib Kravić'tir. Kravić, uzun senelerce Tuzla Belediyesi ve Tuzla Müftülüğünde görev yapmış, Tuzla Radyo Televizyon Kurum'ndan emekli olmuştur. Şeyhlik icazetnamesini de 1996 yılında almıştır.⁵¹³

7. Kraljevići Nakşbendî Tekkesi

Kraljevići Köyü'nde Smayl Hasanović isimli bir şahsa ait parsel üzerinde Bosna Savaşı sırasında mescit olarak yapılan ahşaptan küçük bir yapı, adı geçen şahsın yeri vakfetmesi üzerine 1998 yılında Nakşbendî tekkesi olarak kullanılmaya başlamıştır. Eski binanın yıkılması üzerine köyün merkezinde tekkenin yeni binası yaptırılmıştır. Şeyh Mehmed Efendi Hafizović adını taşıyan yeni tekke 9 Haziran 2007 yılında hizmete açılmıştır.⁵¹⁴

Mehmet Hafizović, 1957 yılında Srebrenica'nın Potoçari Köyü'nde dünyaya gelmiştir. Babası Kasım, annesi ise Hana Hanım'dır. 1978 yılında Gazi Hüsrev Bey Medresesi'ni bitiren Mehmet daha sonra Mali Zvornik'te imamlık yapmıştır. Medrese öğrencisi iken tasavvuf ile tanışmış ve Şeyh Mustafa Muiyć (ö. 1999)'in zikir ve sohbet halkasına katılarak müridi olmuş ve ondan icazetname almıştır. Mehmet Hafizović, 1992 yılında savaş başladığında Mali Zvornik'ten Sırbistan üzerinden Macaristan'a gitmişse de, daha sonra geri dönerek Bosna Hersek Ordusu'ndaki İlk Müslüman Podrinje Tugayı'na katılmış ve kısa bir süre sonra söz konusu tugayın içinde Şeyh Hasan Kâimî adı altında bir mücahit birliği kurmuştur. İmamlık yaptığı dönemde olduğu gibi savaş esnasında özellikle gençlere yönelik vaaz ve sohbetler yapmıştır. 2 Mayıs 1994 tarihinde 37 yaşında iken savaşta şehit olmuş ve Tuzla'nın Kula

⁵¹³ Pajević, a.g.m. , s.51.

⁵¹⁴ IZ Medžlis Zvornik, *Otvorenje Tekije u Kraljevićima*, <http://medzlis-zvornik.info/v2/aktuelnosti/arhiva/134-otvorenje-tekije-u-kraljeviima>, (30 Ağustos 2016).

Mezarlığı'na defnedilmiştir. Arkasında eşi ve iki küçük çocuğu kalmıştır. Vefatından sonra kendisine 1996 yılında Bosna Hersek Savaşı'nın en yüksek rütbesi olan Altın Zambak Madalyası verilmiştir.⁵¹⁵

Tekkede her sene 2 Mayıs tarihinde geleneksel olarak Şeyh Mehmet Hafizović'i Anma Programı kapsamında mevlid ve tevhid okutulur.⁵¹⁶ Tekkenin bugünkü şeyhi Niyaz Cindo'dur. Olovo ve Kamenica kasabalarında da Şeyh Mehmet Hafizović'in adını taşıyan iki tekke daha mevcut. Olovo Nakşbendî Tekkesi⁵¹⁷ 1996 yılında, Kamenica'da bulunan tekke ise 2012 yılında kurulmuştur. Her iki tekkenin şeyhi Niyaz Cindo'dur.

⁵¹⁵ Sead Seljubac, “Merhum šejh h. Mehmed-ef. Hafizović”, *Hikmet*, Tuzla, sy. VII/1994, s. 206; Husein Đogić, “Hadži Mehmed ef. Hafizović – Rahmetlija čiji su kabur rukama zagnuli”, *Preporod*, 29/1999, sy. 10/659, s. 2.; Dževad Gušić, “Šejh iz Podrinja hadži Mehmed ef. Hafizović”, *Nezavisne Novine Drina*, s. 14.

⁵¹⁶ IZ Medžlis Zvornik, *Tradicionalni mevlud i zikir u tekiji Šejh Mehmed ef. Hafizović*, (30 Ağustos 2016), <http://medzlis-zvornik.info/v2/index.php/novosti/zivot/629-tradicionalni-mevlud-i-zikir-u-tekiji-ejh-mehmed-ef-hafizovi.html>

⁵¹⁷ EK 31, Olovo Nakşbendî Tekkesi.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NAKŞBENDİLİK'İN BOSNA HERSEK'E ÖZGÜ TEZAHÜRLERİ

A. BOSNA HERSEK NAKŞBENDİ SİLSİLESİ

Tasavvufta silsile herhangi bir tarikatta icazet veren şeyhlerin adlarını ihtiva eden liste anlamına gelmektedir. Sûfilere göre Hz. Peygamber, ashabına hususi tarzda zikir telkininde bulunmuş, daha sonra bu usulleri devam ettirerek silsileler meydana gelmiştir. Tarikatlarda bütün silsilelerin son peygamber Hz. Muhammed vasıtasıyla feyz-i ilahi olarak Allah'tan geldiğine inanılmaktadır. İlk dört halifeye nispetle ortaya çıkan silsileler Bekriyye (Siddikiyye), Ömeriyye (Farukiyye), Osmaniyye ve Aleviyye günümüze kadar ulaşmıştır. Bunun yanında tarikatlar kendi yollarındaki ruhani akışı mürşit isimlerini tarihi gerçeklere uygun şekilde sıralayarak titizlikle zapta bağlamışlar ve icazetname adı verilen yetkilendirme belgelerinde bu silsileler kayıt altına da alınmıştır.⁵¹⁸

Nakşbendilik'in Bosna Hersek'e Fatih Sultan Mehmet'in Bosna'yı fethetmesiyle birlikte girdiği, burada birçok tekkenin kurulduğu ve yaygınlık kazandığı yukarıda ifade edilmiştir. Ancak günümüzde mevcut yazılı icazetnelere dayanarak Bosna Hersek Nakşbendî silsilesinin İstanbul Şeyh Murad Tekkesi'nin şeyhi Muhammed Hisarî (ö. 1785)'den tasavvufi terbiye alan Hüseyin Zukiç (ö. 1799/1800) ile başladığı anlaşılmaktadır. Hüseyin Zukiç, İstanbul'da geçirdiği zaman boyunca Şeyh Murad Tekkesi ve şeyhi Muhammed Hisarî'ye son derece bağlı kalmıştır. Zukiç, İstanbul'da on iki yıldan fazla kalmış ve daha sonra şeyhinin isteğiyle Anadolu, Bağdat, Basra, Semerkant ve Buhara gibi birçok yeri ziyaret edip ilim tahsil etmiştir. Kasr-ı Ârifân'da Şeyh Kazım Baba (ö. ?)'nın müridi olduğu ve Nakşbendilik icazetnamesini ondan da aldığı şifahi olarak belirtilse de kaynaklarda bunu destekleyecek ibareler bulunamamıştır. Günümüze ulaşan kaynaklardan hareketle, Hüseyin Zukiç tarikat icazetnamesini Gelilobolulu Şeyh Mustafa Efendi (ö. 1762)'den sonra Şeyh Murad Tekkesi'nde beşinci postnişini olan Çanakhisarlı (Çanakkaleli) Şeyh Hacı Hafız Mehmed Efendi (ö. 1784)'den almıştır.⁵¹⁹ Silsilede Çanakhisarlı Mehmed Efendî (ö.

⁵¹⁸ Abdülkerim el-Küşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Küşeyrî Risalesi*, ter. Muhammed Coşkun, İlk Harf Yayınevi, 2013, ss. 578-579; Abdullah Aydın, *Doğuş Devrinde Tasavvuf ve Hadis*, Seha Neşriyat, İstanbul, 1986, ss. 194-200; J. S. Trimmingham, *The Sufi Orders in Islam*, New York, 1998, s. 26.

⁵¹⁹ Mehmed Zâkir Şükrü Efendi, *Die Istanbuler Derwisch Konvente Und Ihre Scheiche (Mecmûa-i tekâyâ)*, haz. M. Serhan Tayşî ve Klaus Kreiser, Friburg, 1980, s. 56; Ayvansarâyî Hüseyin, *Hadîkakatü'l-cevâmi'*, c. 2, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1281, s. 294; Süreyyâ Mehmed, *Sicill-i Osmânî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i*

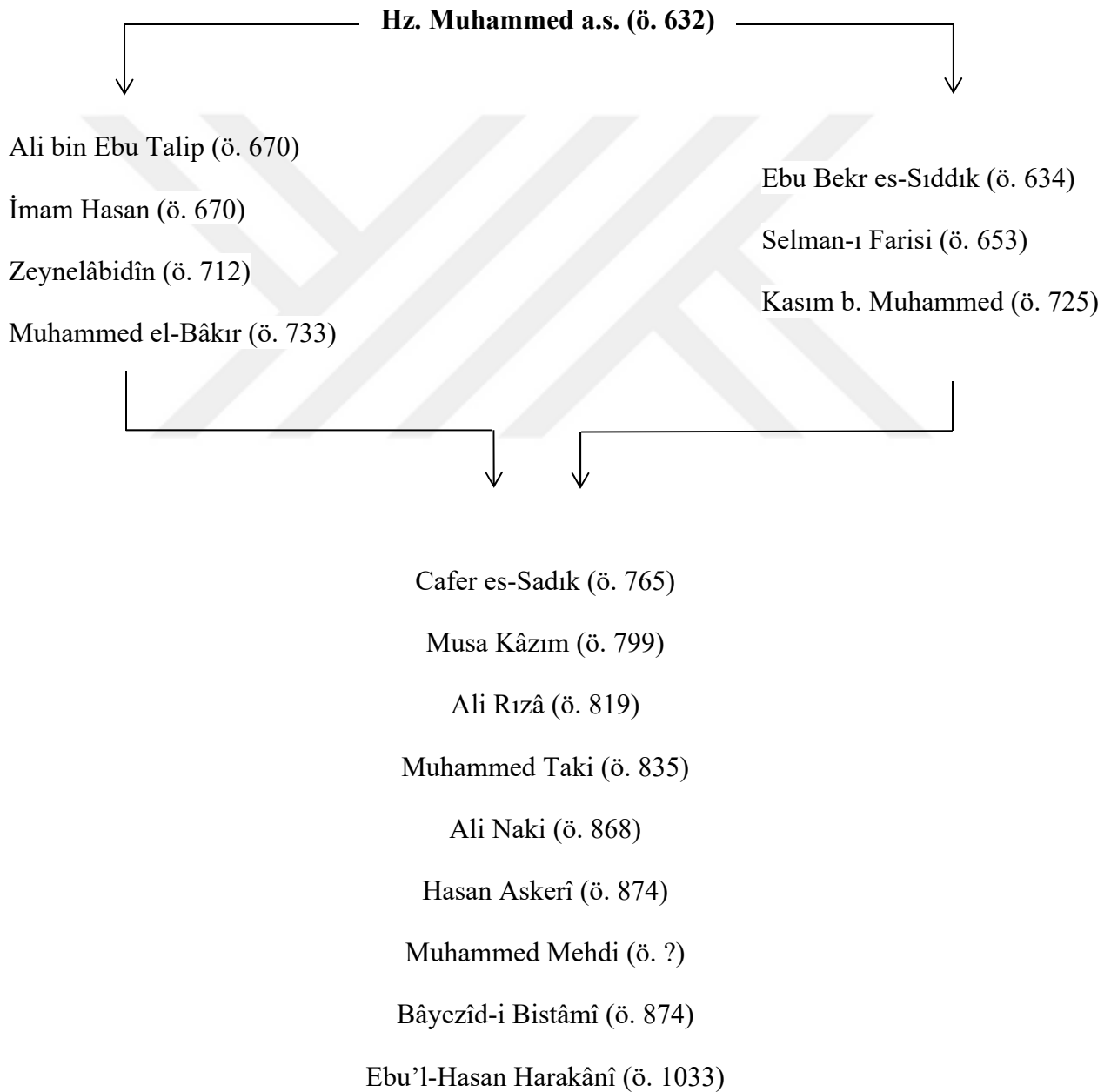
1784)'nin mürşidi kaynaklarda fazla bilgiye rastlamadığımız Şeyh Halil Birgivî (ö. XVIII) olup, onun da mürşidi Şeyh Murad Tekkesi'nin kurucusu Şeyh Muhammed Murâd Buhârî (ö. 1720)'dir. Tekkenin ilk postnişini olan mezkûr zat, Hindistan ziyareti esnasında Nakşbendîlik'in Müceddidiyye kolunun kurucusu Ahmed Fârûkî Sirhindî (ö. 1624)'nin oğlu ve halîfesi Muhammed Ma'sûm (ö. 1668) ile tanışmış ve ona intisap etmiştir. Murâd Buhârî (ö. 1720) Müceddidiyye kolunu İstanbul'a taşıyan ilk kişi olmuş, dolayısıyla Şeyh Murad Tekkesi bu yönüyle önem arz etmektedir. Müceddidiyye kolunu Balkanlara ve Bosna Hersek'e taşıyan kişi ise Şeyh Murad Tekkesi'nde yetişen Hüseyin Zukiç olmuş ve İstanbul'da Murâd Buhârî (ö. 1720) örneğinde olduğu gibi Hüseyin Zukiç de Bosna Hersek'te halkın yanısıra, vezir ve paşalardan şeyhler ve medrese âlimlerine kadar toplumun her kesiminden insanlar üzerinde etkili olmuştur. Böyle olmakla beraber Nakşbendîler Anadolu'da Bosna Hersek'in aksine Orta Asya'da oynadıkları tekelle yakın konuma yaklaşmamışlardır. XIX. yüzyılın başlarında Hâlidîlik'in ortaya çıkmasıyla beraber İstanbul ve Anadolu'da Nakşbendî tarihinde yeni bir devir başlar. Hâlidîler Nakşbendîlik'i bölgede en önemli tarîkat haline getirdiler ki bu konum günümüze kadar muhafaza edilmiştir. Hâlid Bağdâdî (ö. 1826) bir Müceddî olan Dihlevî (ö. 1824) vasıtasıyla Nakşbendîlik'e intisap etmiş olsa da, tarikattaki ehemiyetinden dolayı kendisinden sonra Hâlidîlik diye tanınacak müstakil yeni bir kol tesis edilmiştir. Hâlid Bağdâdî'nin Anadolu'nun çeşitli şehirlerinde halifeleri bulunuyordu ve etkisi o kadar büyüdü ki Nakşbendîlik'in diğer kollarına mensup birçok şeyh ona gelip yeniden intisâb ediyorlardı.⁵²⁰ Dolayısıyla denilebilir ki, Halidîlik Nakşbendîlik'in diğer kollarını gölgede bırakmıştır. Bütün bunlardan dolayı başta Irak, Suriye, Mısır, Malezya ve Endonezya gibi ülkelerde, Kafkasya bölgesi ve Anadolu'da Nakşbendî silsileleri genellikle Hâlid Bağdâdî (ö. 1826) üzerinden günümüze kadar ulaşmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında Anadolu'nun birçok yerinde etkili olan Ebû Mehmed Medenî (ö. 1913)'nin kurduğu Dağistânî kolu ve bu kolun Şeyh Nazım Kıbrısı (ö. 2014)'nin kurduğu alt kol; Mehmed Zâhid Kotku (ö. 1980)'nin kurduğu alt kol gibi Şeyh Ziyâeddin Gümüşhanevî (ö. 1893) çizgisinde olan kollar ve daha çok buldukları bölgelerde faaliyet gösteren Sivaslı Şeyh İsmail (ö. 1960), Erzurumlu Muhammed Lütfî (ö. 1956), Cizreli Şeyh Sa'îd Seyfeddîn (ö. 1971) gibi silsilelerin hepsi Hâlid Bağdâdî'nin üzerinden gelmektedir. Yine günümüzde Menzil, Şeyh Ahmed el-Haznevî, Muhammed Es'ad Erbilî, Hakkânî gibi kolların silsileleri de öyledir. Bosna'daki silsile ise yukarıda ifade edildiği üzere Hâlid Bağdâdî'den önce yaşamış Bosnalı Hüseyin

Osmâniyye, İstanbul, c. 4, s. 262; Özdamar Mustafa, *Dersâadet Dergâhları*, İstanbul, Kırk Kandil Yayınları, 1994, s. 42.

⁵²⁰ Kasım Kufralı, *Nakşibendiliğin Kuruluş ve Yayılışı*, Doktora Tezi, Türkiye Enstitüsü, İstanbul, 1949, s. 182.

Zukiç'in üzerinden günümüze ulaşmaktadır. Nakşbendilik'in yaygın olduğu diğer İslam ülkelerinin aksine Halidîlik'in Bosna Hersek'te tutunamamasının sebebi Hüseyin Zukiç'in ve kurduğu Hüseyinî kolunun bu coğrafyadaki müslümanlarla kurduğu sağlam ilişkilerden kaynaklanmaktadır.

Mevcut kaynaklar⁵²¹ ve Mesudiye Tekkesi'nin kütüphanesi ve arşivinde yaptığımız incelemelere göre söz konusu yazılı icazetnamede yer alan isimler şunlardır:

⁵²¹ Malik Avdukić, „Nakşibendijska Silsila”, *Kelamu'l-şifa*, sy. 43/44, s. 19; Numanagić, *Hadži hafiz Husni efendija Numanagić, šejh i muftija na razmeđu vremena*, a.g.e.; Hadžimejlić, *O čovjeku*, a.g.e.

Ebû Ali el-Farmedî (ö. 1117)

Yûsuf Hamedânî (ö. 1140)

Abdülhalık Gucdevânî (ö. 1179)

Ârif Rîvgerî (ö. 1219)

Mahmûd Encîrfağnevî (ö. 1317)

Ali Râmîtenî (ö. 1321)

Muhammed Baba Semâsî

(ö. 1335/36)

Emir Külâl (ö. 1370)

Bahâeddîn Nakşbend (ö. 1389)

Alâeddîn Attâr (ö. 1400)

Ya'kûb Çerhî (ö. 1447)

Ubeydullah Ahrâr (ö. 1490)

Muhammed Zâhid Vahşî

(ö. 1529)

Derviş Muhammed Veli (ö. 1562)

Derviş Muhammed İmkenegî

(ö. 1600)

Muhammed Bakibillah (ö. 1603)

Ahmed Sirhendi (ö. 1624)

Muhammed Masum (ö. 1688)

Murad Buhârî (Münzevî)

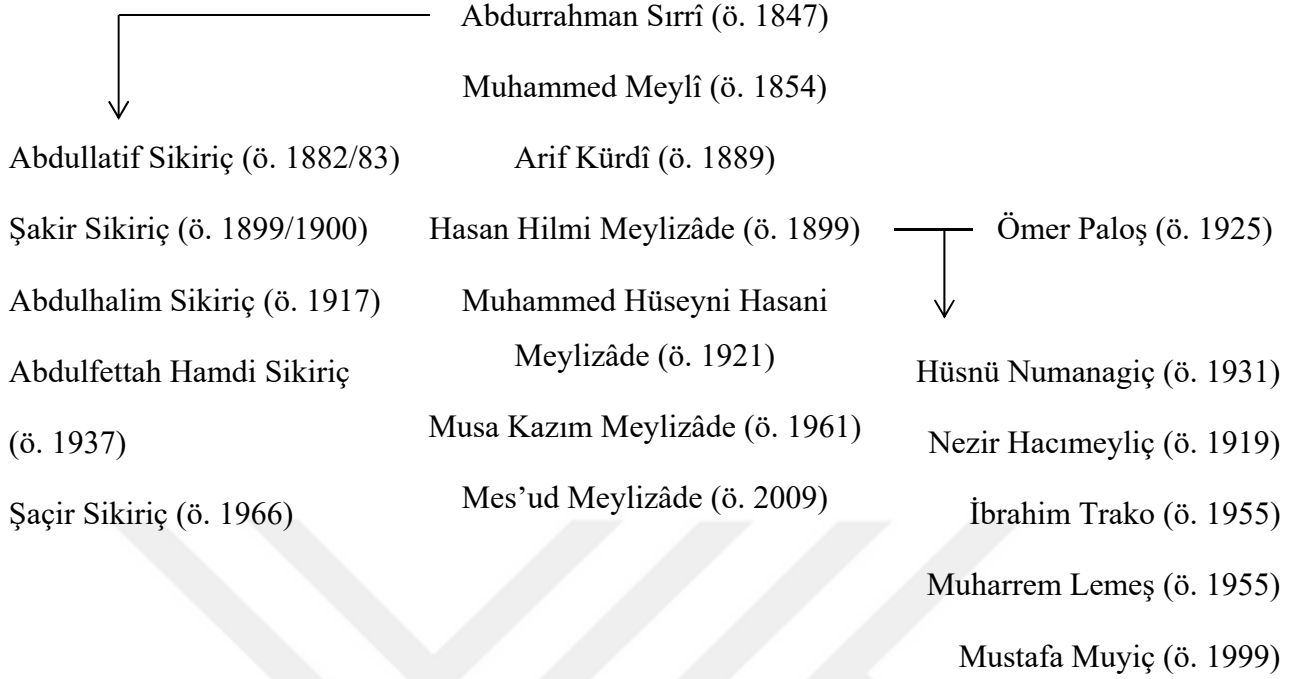
(ö. 1719)

Halil Birgivî (ö. XVIII. yy)

Hafiz Muhammed Hisarî

(ö. 1785)

Hüseyin Baba Zukiç (ö. 1799)

Günümüzde Bosna Hersek'te faaliyet gösteren Şeyh Çazim Hacımevliç, Şeyh Halil Brzina, Şeyh Zilko Jolya, Şeyh Sırrî Hacımevliç ve Şeyh Niyaz Cindo gibi Nakşbendî şeyhlerin silsileleri de yine Hüseyinî olarak adlandırılan bu silsileye dayanmaktadır.

B. BOSNA HERSEK'TE NAKŞBENDÎ SEYRÜ SÜLÛKÜ

Tasavvuf terimi olarak, tâlibin bir müridin gözetiminde yaptığı mânevî yolculuk anlamına gelen *sülûk*, genellikle aynı manaya gelen *seyr* kelimesi ile birlikte kullanılmaktadır.⁵²² Seyrû sülûkün gayesi, sâlikin kişisel arzu ve isteklerini yok edip onu ilâhi iradenin altına alınmasını ve insân-ı kâmil mertebesine yükselmesini sağlamaktır.⁵²³

Bosna Hersek'te Nakşbendî mensuplarına ait doğrudan *seyrû sülûkü* konu edinen eserlere rastlanmamıştır. Bunun sebeplerinden biri Nakşbendî tarikatı müntesiplerinin Arapça ve Türkçe bilmesinden dolayı seyrû sülûk hakkında bu dillerden malumat edinmeleridir. Nitekim, Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesinde yapılan araştırma ve taramalarda konu ile ilgili birçok eser bulunmuştur. Şeyh Muhammed Murad Münzevî (ö. 1717)'ye ait 7528 numaralı mecmuada *Tarîk-i talkin-i zikri-i ismü-z-zâti 'ala-t-Tarîkati-n-Nakşbendiyye* ve *Risâletü fî Adâbi-t-Tarîkati-n-Nakşbendiyye* isimli risaleleri; 7686 numaralı Şeyh Behcet Ali Efendi (ö.

⁵²² Süleyman Uludağ, *Sülûk*, Diyanet Ansiklopedisi (DİA), 2010, c. 38, ss. 127-128.

⁵²³ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimler Sözlüğü*, İstanbul, 1991, s. 427-428.

1823)'ye ait *Risâle-i Ubeydiyye-i Nakşbendiyye* risalesi ve 7702 numarada kim olduğu tespit edilemeyen Hamid (ö. ?)'e ait *Hasbihâlû-s-sülûkî fî ekvâli-l-mesâlik* mecmuası gibi eserler Bosnalı Nakşbendîlerin kütüphanelerinde yer almış ve okutulmuştur.⁵²⁴ Bununla birlikte, Nakşbendî tarikatının Bosna Hersek'te yaygınlık kazandığı XVIII. ve XIX. yüzyıllarda ülkedeki sıkıntılı siyasi ve ekonomik şartlardan dolayı tarikat mensupları *seyrû sülûk*'tan ziyade hayati meseleler üzerinde durmuştur.

Günümüzde Bosna Hersek'te bulunan Nakşbendî tekkelerindeki *seyrû sülûk* anlayışının Hüseyin Zukiç (ö. 1799)'e dayandığı anlaşılmaktadır. Bu anlayışın en önemli özellikleri bölge insanın fitratına uygun ve kolaylaştırıcı olmasıdır. Zukiç'e nispet edilen Nakşbendîlik'in Hüseyinî kolunun usullerine göre *seyrû sülûk*'ün başlangıcı *telkin*'dir. Telkin de Hz. Peygamber'in Hz. Ali'ye öğrettiği usule göre yapılmaktadır. Nitekim, Hz. Ali bir gün Hz. Peygamber'in yanına gelerek, “*Ya Resûlullah! Allah'a en yakın, insanlara en kolay ve en faydalı yol/amel hangisidir?*”, diye sorar. Hz. Peygamber de, “*Allah'ı zikretmeyi sürdür*”, şeklinde cevap verir. Bunun üzerine Hz. Ali bütün insanların bunu yaptığını söylemesi üzerine Hz. Peygamber konuşmasını şöyle sürdürür: “*Ya Ali! Yeryüzünde Allah'ı zikreden son kişi kalıncaya kadar Kıyamet Günü yaklaşmayacaktır!*”. Hz. Ali'nin “*Ben hangi zikri yapmalıyım?*” soru sorması üzerine Hz. Peygamber, “*Gözlerini kapat, sana söyleyeceklerimi dinle ve üç kere tekrarla*” dedikten sonra gözlerini kapatıp üç kere *Lâ ilâhe illallâh* zikrini yapmıştır. Bosna Hersek'te Nakşbendîler bu rivayeti telkin için bir örnek, zikri ise vilâyet menşuresininin kapısı kabul etmektedirler.

Hüseyinî kolunda *seyrû sülûk*'ün ikinci adımı *biattır*. Mübâya, ahz-ı tarîk, ahid, intisap, intimâ, telkîn-i zikr ve el almak gibi terimlerle aynı anlamda kullanılan *biat*, mürid adayının müşhidin emirlerine bağlı kalacağına dair söz vermesidir. Bosna Hersek'te Nakşbendîler arasında kabul gören *biat* usulü, Cibril Hadisi olarak bilinen hadise dayandırılmaktadır. İslam, iman ve ihsanın öğretildiği hadisin rivayetine göre Hz. Cibril insan suretinde ashaplarının da bulunduğu bir ortamda Hz. Peygamber (s.a.v.)'e gelerek önüne oturmuş, dizlerini onun dizlerine dayamış ve ellerini de uylukları üzerine koymuştur. Mürid adayı *seyrû sülûka* girmeye hazır olduğunda seçilen iki tecrübeli mürid tarafından müşhidin huzuruna getirilir. Müşhid bu esnada postunda yüzü cemaate dönük oturmaktadır. Seçilen iki mürid yeni adayı kolundan tutarak ilk selamı *Es-selâmü Aleyküm yâ Ehle's-Şeriyat* şeklinde vermektedirler. Müşhidin selama cevabı *Aleykümü Selâm yâ Ehle's-Şeriyat*'tır. Sağ ayakla bir adım ileri atan

⁵²⁴ 6 Ocak 2019 tarihinde Çazim Hacımeyliç ile yapılan mülakatta da bu bilgi doğrulanmıştır.

mürîdler ikinci selâmı da *Es-selâmü Aleyküm yâ Ehl’i-Tarîkat* şeklinde verir ve mürşid buna da aynı şekilde cevap verir. Son adımı ileri attıktan sonra üçüncü ve son selâmı verirler: *Es-selâmü Aleyküm yâ Ehle’l-Mârifet*. Akabinde mürîd adayı şeyhin önüne oturur, dizlerini mürşidin dizlerine dayar ve ellerini de uyluklarının üzerine koyar. Tekbirler eşliğinde mürşid mürîdin önce sağ, sonra sol kulağına belirli duaları okuduktan sonra sesli bir şekilde şu zikri yapar:

“*Bismillâhi ve bîtevfillâh, bi hidâyetillâh ve bi inâyetillâh, ve bi şefâat ilâ resulillâh, ve bi himmeti’l-vesîleti pîrinâ şâh Bahâuddîn en-Nakşbend kuddisallâhu sırrehu, ve bi icâzeti mürşidinâ ve bi şehâdeti halkillâh, fa’lem ennehü lâ ilâhe ilallâh*”.

Yeni mürîd ve cemaat da bu zikri mürşid ile beraber okumaktadır. Zikirden sonra mürşid, mürîdin üç yudum içmesi için su veya şerbet vermektedir. Bosna’daki Nakşîler şerbet içirme olayını Hz. Peygamber’in Gadir Hum’da yaptığı hutbeden sonra Hz. Ali’ye şerbet içirmesine bağlamaktadırlar. En sonda mürîd ve içeride bulunanlar için dua edilir, mürîde günlük vazife ve okumaları içeren *yazılı inabe* verilir. Burada da kolaylaştırıcılık esası ön plandadır.

Bosna Hersek’te Nakşbendîlere göre sohbet intisabın önemli bir parçasıdır. Sohbetler genellikle zikirlerden sonra yapılır ve şeyhin nasihatlerini içermektedir. Katılanların itiraz ve tartışmalardan uzak durmaları esastır. Sohbetler mürîdin seyrü sülûkünün tamamlanmasında bir vasıta sayılmaktadır.

1. Bosna Hersek’te Nakşbendî Usulü Zikir

Sözlükte “*bir şeyi anmak, hatırlamak*” anlamındaki zikir (zıkr) kelimesi (çoğulu zükûr, ezkâr) dinî literatürde “*Allah’ı anmak ve unutmamak suretiyle gafletten ve nisyandan kurtuluş*” anlamında kullanılır,⁵²⁵ tasavvufî eğitimin ise en önemli unsurlarından biridir. Nakşbendîlik, bilindiği üzere genel prensip olarak hafî (sessiz) zikretmeyi esas almıştır. Tarikattaki hafî zikir uygulaması Abdülhâlîk Gücdevânî (ö. 1179) tarafından başlatılmıştır. Ancak daha sonra Mahmud Encîrfağnevî (ö. 1317) gibi bazı Nakşbendî halifelerinin cehrî (sesli) zikre yöneldikleri görülmüştür.⁵²⁶ Bahaeddin Nakşbend’in yaşadığı dönemde, cehrî zikre karşı hafî zikir ikileminin bir kimlik haline getiren rekabetin baş gösterdiği, kendisi ve mürîdlerinin hafî zikir uyguladıkları anlaşılmaktadır.⁵²⁷ Diğer taraftan Bahâeddin

⁵²⁵ Reşat Öngören, “Zikir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. 44, ss. 409-412.

⁵²⁶ Necdet Tosun, Bahâeddin Nakşend, Hayatı, Görüşleri, Tarikati, İnsan Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2012. s. 301.

⁵²⁷ Le Gall, a.g.e., s. 43.

Nakşibend'in hafî zikri tercihi, yaşadığı Buhara bölgesinde medreselerin yoğun olması ve medrese âlimlerinin sesli zikre hoş bakmamaları ve uygun görmemeleridir. Nitekim, bazı âlimlerin şöhrete sebep oluyor gerekçesiyle itirazları üzerine Nakşibend, giydikleri külâhtan (kalpak) da vazgeçmiştir.

Günümüzde Bosna Hersek'te Nakşibendî zikirleri hâfî ve cehrî şeklinde uygulanmakla birlikte tekkelerde genellikle cehrî zikir tercih edildiği görülmektedir. Bu uygulamanın Hüseyin Zukiç ile birlikte başladığı anlaşılmaktadır. Bugün yapılan bu zikrin Bosna'da Nakşibendî-Hüseyinî zikri olarak ifadelendirilmesi Hüseyin Zukiç'in etkisini göstermektedir. Hüseyin Zukiç'in cehrî zikri tercih etmesinin ve Bosna'da bu zikrin uygulanmasının sebepleri arasında Hamid Algar'ın tespitlerine göre sesli zikrin daha cazibeli ve sessiz zikre göre uygulanışının daha kolay olması ve Kâdirîlikten etkilenmiş olmalarından kaynaklanmaktadır.⁵²⁸ Bunlara Bosnalıların fitrat yapısının sesli zikre göre daha uygun olması da eklenebilir. Ayrıca, Hüseyin Zukiç ile aynı tekkede yetişmiş ve yakın dönemlerde yaşamış Mehmed Emin-i Tokâdî (ö. 1745)⁵²⁹ ve Müstakim-zâde Süleyman Sadeddin (ö. 1788)⁵³⁰ gibi bazı Nakşibendî mensupları cehrî zikri savunmuşlardır. Hatta, Mehmed Emin-i Tokâdî (ö. 1745) *Siyânet-i Dervişân der Babs-i Deverân-ı Süfiyyân*,⁵³¹ Müstakim-zâde Süleyman Sâdeddin (ö. 1788) ise *Ma'lûkât-ı Devriyye*⁵³² isimli sesli zikri savunan risâleler yazmışlar. Nakşibendîlik'e mensup şeyhler olan her iki müellif de sesli zikri fıkıh kaynakları ve hadislere dayandırarak ele almış ve savunma yoluna gitmişlerdir.⁵³³ Bu dönemde İstanbul'da Nakşibendî çevrelerinde zikrin uygulanması ile ilgili tartışmaların yapıldığı anlaşılıyor, dolayısıyla Hüseyin Zukiç'in memleketine döndükten sonra sesli zikri tercihi böyle bir ortamdan etkilenmesinden kaynaklanmış ihtimalini de eklemek gerekir.

⁵²⁸ Algar, a.g.e., ss. 470-473.

⁵²⁹ Mehmed Emin-i Tokâdî 1664'te doğmuş, ilmi tahsili için 1688 yılında İstanbul'a gelmiştir. Yekdest Ahmed Curyanî (ö. 1708) vasıtasıyla Müceddidiyye'ye intisap etmiştir ve Emir Buharî Tekkesi'nde şeyhlik yapmıştır. 1745 yılında vefat etmiştir. Hakkında detaylı bilgi için bkz. Halil İbrahim Şimşek, *Mehmed Emin-i Tokâdî'nin Hayatı, Eserleri ve Görüşleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, OMÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 1996.

⁵³⁰ Müstakim-zâde Süleyman Sadeddin, 1719'da İstanbul'da doğmuştur. Mehmed Emin-i Tokâdî vasıtasıyla Müceddîdîlik'e intisap etmiş Müstakim-zâde'nin tasavvuf, tarih, felsefe gibi birçok alana dair yazdığı eserleri var. 1788 yılında vefat etmiş. Hakkında detaylı bilgi için bkz. Ahmet Yılmaz, *Müstakim-zâde Süleyman Sadeddin: Hayatı, Eserleri ve Mecelletü'n-Nisâb*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1991.

⁵³¹ Mehmed-i Emin-i Tokâdî, *Siyânet-i Dervişân der Babs-i Deverân-ı Süfiyyân*, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri-Şer'iyye, No. 832.

⁵³² Müstakim-zâde Süleyman Sadeddin, *Ma'lûkât-ı Devriyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Petrev Paşa, No. 625.

⁵³³ Halil İbrahim Şimşek, „İki Nakşibendî Müceddidi'nin Deverân Savunması: Mehmed Emin-i Tokâdî (ö. 1745) ve Müstakim-zâde Süleyman Sadeddin (ö. 1788) Örneği”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, sy. 10, Ankara, 2003, ss. 283-298.

Bununla beraber, Nakşbendî tarikatının özellikle Hâlidî kolunda uygulanan bir zikir şekli olan hatm-i hâcegânın⁵³⁴ Bosna'da uygulandığı hakkında şifahî bilgiler yanında yazılı kaynaklarda da ibareler bulunmaktadır. 1867 yılına ait Mostar Kadısı'nın bir sicilinde Koskî Mehmet Paşa'nın inşa ettirdiği cami ve hankâhta hatm-i hâcegân zikrinin yapılmasını istediği zikredilmektedir.⁵³⁵ Ayrıca, hatm-i hâcegânın Gradaçac'ta Murat Kaptan Medresesi, Travnik'te İbrahim Elçi Paşa Medresesi ve Mostar'da Koskî Mehmet Paşa Hankâhı'nda uygulandığı kaynaklardan anlaşılmaktadır.⁵³⁶ Yine, daha önce adı geçen Mahmûd Râşid Belgrâdî'nin *Risâle-i Ma'rûf* isimli eserinde İlhâmî'nin anlatıldığı bölümde hatm-i hâcegân halkasından bahsedilmektedir.⁵³⁷

2. Nakşbendî-Hüseynî Zikrin Uygulanması⁵³⁸

Halka oluşturulduktan sonra aşır okunur, mürşid sesli olarak *Lillâhi'l-Fâtîha* dedikten sonra cemaat sesli bir şekilde *Allahumme salli 'alâ seyyidina Muhammed* diye salâvatın ilk kısmını okur, arkasından herkes sağ elini göğsüne koyar ve *'alâ ali seyyidina Muhammed* diyerek salavatı sessizce tamamlar ve Fatîha okur.

Mürşid, cemaat ile birlikte üç ya da yedi defa (müsaitlik durumuna bağlı olarak) istiğfar okurlar: *Estağfirullah, estağfirullah... estağfirullahe'l-'azime'llezi lâ ilahe illa Hû. El-Hayye'l-Kayyume ve etûbu ileyh, ve nes'eluhu't-tevbete ve'l-mağfirate lenâ ve't-tevfik. İnnahu Huve't-Tevvâbu'r-Rahîm, f'afu anna yâ Fettâhu, ya 'Azîzu, ya Allah.*

Mürşid sesli olarak *Lillâhi'l-Fatîha* dedikten sonra cemaat sesli bir şekilde *Allahumme salli 'alâ seyyidina Muhammed* diye salâvatın ilk kısmını okur, daha sonra herkes sağ elini göğsüne koyarak ve *'alâ ali seyyidina Muhammed* diyerek salavatı sessizce tamamlar ve Fatîha okur.

Mürşid, cemaatla birlikte sesli olarak şu salâvatı okur: *Allahumme salli ve sellim 'alâ seyyidina ve nebiyyina Muhammedin ve 'alâ Âdeme, ve Nuhin, ve İbrâhime, ve Musa, ve 'İsa ve ma beynehum mine'n-nebiyyine ve'l-murselin; salavatu'llahi ve selâmuhû 'aleyhim ecma'in.* Bir kere sesli olarak salâvat okunduktan sonra mürşid, bu ya da başka bir salâvatın

⁵³⁴ Hatm-i Hâcegân için bkz. Reşat Öngören, "Hatm-i Hâcegân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. 16, ss. 476-477.

⁵³⁵ Sidzil Mostarskog Kadije, OZ/DK, V-2-58/112.

⁵³⁶ Dilberović, a.g.m., ss. 270-277.

⁵³⁷ Belgrâdî, a.g.e., vr. 23a-24b.

⁵³⁸ Zikrin uygulanışı ile ilgili bilgiler hem kaynaklardan tespit edilmiş hem de Bosna Hersek'teki Nakşbendî tekkelerindeki zikirlere katılarak yerinde görülmüştür.

kaç kere (beş ya da yedi kere) okunacağını belirtir. Şayet salavat sesli olarak icra edilecekse üç kere okunur.

Euzu besmele ve bir ya da üç kere İnşirah suresi sesli okunur. Mürşidin başta söylemesi kaydıyla İnşirah Suresi bir kere sesli okunduktan sonra iki defa sessiz de okunabilmektedir.

Besmele okunduktan sonra üç ya da yedi defa İhlâs Suresi okunur. Akabinde mürşid bunların içinden kaç kere okunacağını bildirir.

Lillâhi'l-Fatiha dindikten sonra sesli olarak *Allahumme salli 'alâ seyyidina Muhammed*, arkasında ise herkes sessiz şekilde *'alâ ali seyyidina Muhammed* diyerek salavatı tamamlar ve *Fatiha'yı* okur.

Cemaat iki yada üç defa şu duayı okur: *Allahumme sallî ve sellim ve bârik 'ali seyyidina Muhammedini'n-Nebiyi'l-Ummiyyi ve 'alâ âlihi ve sahbihi ve sellim*. Arkasından ise aşağıdaki dua iki defa okunur: *Allahumme sallî ve sellim ve bârik 'ali seyyidina Muhammedini'n-Nebiyi'l-Umiyyi ve 'alâ âlihi 'adede in'âmi'l-Kerîmi ve ifdâlihi*. Üçüncü kere ise *Allahumme sallî ve bârik 'alâ seyyidina Muhammedin ve 'alâ âlihi 'adede kemâli'llâhi ve kemâ yelîku bi kemâlihi*.

Arkasından zikir şu şekilde devam eder: *Bismillâhi'r-rahmâni'r-rahîm* (5 ya da 7 kere), *Rabbi yessir ve lâ tu'assir, rabbi temmim bi'l-hayr* (5 ya da 7 kere), *İrham hali yâ müte'âli, iğfir zenbî yâ mütecellî* (5 ya da 7 kere), *hasbî rabbi cellellah, ma fî kalbi gayrullah, nur Muhammed sallallah, lâ ilâhe ilallah* (5 ya da 7 kere).

Aşağıdaki dua üç kere yavaş tempo ile okunduktan sonra bir kere de hızlı okunur: *Bismillâhi ve bi tevfikillâhi ve bi hidâyetillahi ve bi 'inâyetillahi ve bi şefâ'ati rasûlillah. Ve bi himmeti'l-vesileti pîrina Şâh Muhammed Bahauddin en-Nakşibend, kaddessallahu sirrehu-s-sâmi. Ve bi icâzeti mürşidina ve vesîletina ilellah ve bi şehâdeti halkillah. F'alem ennehu lâ ilahe illellah.*

Hafif bir şekilde kafa sallanarak en az 33 kere tehليل (*lâ ilahe illellah*) okunduktan sonra Kalbiyye (*illellah, Muhammedun resûlullahi hakkân ve sîdkan*) sesli okunur.

İsm-i celal *Allah* zikredilir, arkasında *Ya hazreti 'Ganiyyu'l-'uluv* veya *el-ismu vâcibi'l-vucûd el-mustecemi'yi's-sıfati ve'n-nu'ut, ya hazreti 'Ganiyyu'l-'Uluv* sesli olarak okunur. Akabinde baş, kalp tarafından sağ omuza doğru yavaşça hareket ettirilerek Allah ismi

zikredilir. Bunlar en az 33 kere okunduktan sonra Kalbiye'ye geçilir ve şu şekilde bitirilir: *Allah celle şa'nuhu ve celle celâluhu ve lâ ilahe gayruhu* ya da *Aziz Allah, Kerim Allah, Dâim Allah*.

Mürşid *Lâ mâlike fi'd-dareyn illâ Hû* ile başlar, kalp tarafından sağ omuza doğru başı yavaşça hareket ettirerek *Hû* zikri yapılır. *Hû* zikri *illâ Hû* ile bitirilir.

Arkasından bir aşere ya da şu şekilde gülbank okunur; *Muhammedu'r-rasûlullahi hakkan ve sıdkan. Allahumme sallî ve sellim ve bârik ve tefaddal 'alâ es'adi ve eşrefi'n-nuri cemî'il-enbiyâi ve'l-evliyâi ve'l-esfiyâi ve'l-etkiyâi ve'ş-şuhedâi ve'l-murselîn. Ve 'alâ 'aleyhim ve'l-hamdulillâhi rabbi'l-âlemîn.*

Burada zikir duası yapılır.

Fatiha okunur ve arkasında sesli bir şekilde *Allahumme sallî 'alâ seyyidina Muhammed* okunur, arkasından *ve 'alâ âli seyyidina Muhammed* olarak tamamlanır. Zaman ve mekan müsaitliğine göre Fatiha'dan önce İhde okunur: *Ve evhebu ilâturbeti'l-ceddi'l-ma'nevi şeyhi'ş-şuyûh, eş-Şeyh Hüseyin Baba Bosnevî rûh-i pür futûh kudsiyesi için, rızaen lillâhi'l-Fâtiha ili imdâd-i pîrân, niyâz-ı dervîşân 'alâ niyeti kabûl, rızaen lillâhi'l-Fâtiha ya da 'alâ niyeti kabûl ve şerefi rasûl, usûl-i pîrân, niyaz-ı dervîşân, rızaen lillâhi'l-Fâtiha.* Arkasından herkes içinden Fatiha'yı okur.

Mürşid, *Tekabbel minnâ bismike yâ Fettâhu, yâ Azîzu, yâ Allah. Hû. Es-selâmu 'aleykum* söyledikten sonra cemaat *'aleykumu's-selâm ve rahmetullahi ve berekâtuhu* olarak cevap verir.

Özel bir günde zikir yapıldığında sonunda şunlar da eklenir: *'Azametullahi tekbîr, Allahu ekber, Allahu ekber, lâ ilâhe illallah hûvellahu ekber, Allahu ekber ve lillâhi'l-hamd. Es'salâtu ve's-selâmu 'aleyke yâ Rasûlellah, es'salâtu ve's-selâmu 'aleyke yâ habîballah, es'salâtu ve's-selâmu 'aleyke yâ şefî'allah. Bismike yâ Allah Hû.*⁵³⁹

3. Günümüzde Bosna Hersek'te Nakşbendî zikirlerin yapıldığı yerler⁵⁴⁰

3.1. Bosna Hersek'te Nakşbendî Zikirlerin Yapıldığı Tekkeler

1. Sarajevo Potok Nakşbendî Tekkesi
2. Sarajevo Nadmlini Nakşbendî-Mevlevî Tekkesi

⁵³⁹ Redakcija, „Usul učenja zikra kod nakšibendijskog Husejni kola u Bosni i Hercegovini“, *Kelamu'l Šifa/Tarikatski Časopis*, sy. 43/44, 2016, s. 31.

⁵⁴⁰ Ćazim Hadžimejlić, „Nakšibendije“, *Kelamu'l Šifa/Tarikatski Časopis*, sy. 43/44, 2016, s. 29.

3. Sarajevo Meytaş Tekkesi
4. Sarajevo Ruhi Pazariç Tekkesi
5. Visoko Moştre Tekkesi
6. Visoko Tekkesi
7. Kaçuni Mesudiye Tekkesi
8. Vukeljiçi Tekkesi
9. Zenica Pehare Tekkesi
10. Mostar (Vrelo Bune) Tekkesi
11. Tuzla Ahmed Meşiç Tekkesi
12. Olovo M. Efendi Hafizoviç Tekkesi

3.2. Bosna Hersek'te Nakşbendî Zikirlerin Yapıldığı Camiler

1. Sarajevo Obhodza Camii
2. Sarajevo Otes Camii
3. Sarajevo İgman Camii
4. Semizovac Maleşiçi Camii
5. Visoko Petraçka Camii
6. Visoko şadırvan Camii
7. Visoko Prhinje Camii
8. Visoko Grayani Camii
9. Foynica Orta Camii
10. Bilalovac Camii
11. Milodraje Camii
12. Kakanj Camii
13. Zenica Çarşı Camii
14. Riçiça Camii
15. Teşanj Çarşı Camii
16. Mostar Carina Camii
17. Graçanica (Tuzla) Camii
18. Kljuç-D. Biljani Camii
19. Bujim Camii
20. Cazin Camii

3.3. Bosna Hersek'te Nakşbendî Zikirlerin Yapıldığı Mektep, Zaviye ve Özel Evler

1. Sarajevo, Özel Ev
2. Sarajevo, Bişçi Camii Mektebi
3. Vogoşça, Özel Ev
4. Visoko, Gračanica Mektebi
5. Merdani Mektebi
6. Gorica, Özel Ev
7. Zenica, Özel Ev
8. Zenica, Özel Ev 2
9. Zenica, Donya Vraca, Özel Ev
10. Zenica, Arnauti Özel Ev
11. Travnik, Osoye Camii Mektebi
12. Travnik, İlhamî Baba Türbesi
13. Tuzla, Meydan Cami Mektebi
14. Tuzla, Özel Ev
15. Gornja Tuzla Zaviyesi
16. Banovići, Özel Ev
17. Jivinice Camii Mektebi
18. Kladanj Zaviyesi
19. Banovići Zaviyesi
20. Sapna Zaviyesi
21. Diviç Zaviyesi

C. BOSNALI NAKŞBENDİLERİN ALHAMİYADO EDEBİYATINA ETKİSİ

Arap harflerinin Bosna'da kullanımı Türklerin Bosna Hersek'i fethetmesiyle birlikte başlamıştır.⁵⁴¹ Bosnalılar Arap alfabesini kullanarak kendi dillerinde mahalli kaynaklı edebiyat oluşturmuşlardır.⁵⁴² Balkan ülkelerinde İslam'ı kabul eden toplulukların, kendi dillerinde yarattığı klasik edebiyata Alhamiyado denmektedir.⁵⁴³ Alhamiyado edebiyatı

⁵⁴¹ Muhamed Huković, *Alhamijado književnost i njeni stvaraoči*, Izdavačka Kuća Svjetlost, Sarajevo 1986, s. 25.

⁵⁴² İrfan Morina, Lindita Latifi, "Bosna'da Osmanlı Dönemine Ait Edebiyat Araştırmaları ve Namık Kemal'in Boşnakça'ya Tercüme Edilen Eserleri", *Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 2015, s. 92.

⁵⁴³ Malcolm, a.g.e., s. 176.

içerisinde Bosna edebiyatının ayrı yeri bulunmaktadır.⁵⁴⁴ Bosna edebiyatının bilinen ilk örnekleri arasında Muhammed Hevâî Üsküfî (ö. 1651)'nin⁵⁴⁵ *Bosnaca-Türkçe Sözlüğü* adlı eser yer alır.⁵⁴⁶ Alhamiyado edebiyatında, manzum eserler, mensur eserlerden çok daha fazladır. XIX. yüzyılda matbaanın yaygınlaşmasıyla birlikte günümüze ulaşan eser sayısı da fazla olmuştur. Bunlar arasında Bosnalı Nakşbendî yazar sûfilerin eserleri de önemli yer tutmaktadır. Bu sûfiler arasında çalışmalarıyla özellikle Abdurrahman Sırrî (ö. 1847), Abdulvehhâb İlhâmî (ö. 1821) ve İbrahim Selyubac (ö. 1920) öne çıkmaktadır.

Abdulvehhâb İlhâmî sert eleştirilerle bilinen bir şairdir. Nitekim, yazdığı bir şiir yüzünden 1821 yılında Celalettin Paşa (ö. 1822)'nin emriyle Travnik'te idam edilmiştir. Halk arasında İlhâmî hakkında pek çok menakıbnâme türemiş ve kahraman olarak görülmüştür. Bu menakıbnâmelerden bir tanesi Celalettin Paşa'nın vefatıyla ilgilidir. Hastalıkla ölüm döşeginde uzun zaman boğuşan paşanın ayakların altında bir perde serdiklerinde ruhunu teslim etmiş. Bunun sebebini İlhâmî'nin kendisine yaptığı şu bedduadan kaynaklandığı inanılmaktadır: “*Perdenin üstüne çıkmadıkça, ruhun bedeninden çıkmasın!*”⁵⁴⁷

İlhamî'nin yaşadığı 1800'lu yıllar Osmanlı İmparatorluğunda iç krizlerin yaşandığı dönemdir. Avrupa güçlerine karşı savaşların kaybedildiği, Sırpların ayaklanmalarının

⁵⁴⁴ Bosna Alhamiyado Edebiyatı için bkz. Milan Bogdanović, “Poezija Muslimana u Bosni (Sheich Sefuddin ef. Kemura und dr Vladimir Corovic: Serbokroatische Dishtungen Bosnischer Moslims aus dem XVII, XVIII und XIX Jahrhundert, 1912)”, *Srpski književni glasnik*, XXIX, 1912, ss. 72-79; Duro Surmin, “Muslimani književnici”, *Savremenik*, 1912, s. 324; Dragutin Prohaska, “Pjesme bosanskih Muslimana”, 1912, ss. 507-508; Vladimir Corović, “Muslimani u našoj ranijoj književnosti”, *Bosanska Vila*, XXVII/1912, sy. 3, s. 33; Safvetbeg Bašagić, “Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti”, *Glasnik Zemaljskog Muzeja*, XXIV / 1917, sy. 3, ss. 304-305; İvo Andrić, *Die Entwicklung des geistigen Lebens im Bosnien unter der Einwirkung der türkische Herrschaft*, Graz, 1924; Hasan Rebac, “Počeci književnosti naših muslimana”, *Nova Zora*, kalendar-almanah za 1925. godinu, Belgrad, ss. 46-48; Alija Nametak, “Naša pismenost u arapskom jeziku”, *Večernja Posta*, IX/1930, sy. 2661, s. 2; Muhamed Hadžijahić, “Ljubavna poezija muslimanskih pjesnika iz Bosne u prošlim stoljećima na hrvatskom jeziku”, *Muslimanska svijest*, I/1936, sy. 32, s. 9; Jovan Krčis, “Udeo muslimana u našoj književnosti”, *Kalendar Gajrat za 1939*, Sarajevo, 1938, s. 192; Osman Asaf Sokolović, “Dvije-tri sevdalinke pisane arabicom”, *Gajret*, XVIII/1937, sy. 4, s. 64; Ahmed Mulahalilović, “Književnici muslimani u našim srednjim školama”, *Gajret*, XXII/1941, sy. 2, ss. 43-46; Milan Prelog, *Povijest Bosne u doba osmanlijske vlade (1739-1878)*, Sarajevo, 1916, ss. 172-182; David Bogdanović, *Pregled književnost hrvatske i srpske*, c. I, Zagreb, 1932, s. 390; Mehmed Handžić, “Rad bosanskohercegovačkih muslimana na književnom polju”, *Glasnik Islamske vjerske zajednice*, c. I/1933, ss. 1-12, c. II/1934, ss. 1-6; Hazim Šabanović, *Književnost Muslimana Bosne i Hercegovine na orijentalnim jezicima*, Sarajevo, 1973, s.23; Husejin Tahmišćić, *Poezija Sarajeva*, Svjetlost, Sarajevo 1968, ss. 401-403, 570.

⁵⁴⁵ Muhammed Hevâî Üsküfî hakkında kaynaklarda fazla bilgi bulunmamaktadır. 1601 yılında Donja Tuzla'da doğdu. Öğrenim görmek için İstanbul'a gitti. 1651 yılında vefat etti. En önemli eseri 1631 yılında yazdığı ve IV. Murad'a ithaf ettiği *Makbûl-i Arif*'tir. Hevâî'nin, manzum sözlüğünden başka şiirleri de bulunmaktadır. Bkz. Kerima Filan, “O Jednom "Sporadičnom" Rukopisu na Turskom i Bosanskom Jeziku”, *Analiz Gazi Husrev Begove biblioteke u Sarajevu*, c. XXI-XXII, 2003; Fahri Kaya, *Çağdaş Boşnak Edebiyatı Antolojisi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008.

⁵⁴⁶ Evlija Čelebi, *Putopis*, ter. Hazim Šabanović, Sarajevo, Svjetlost, 1967, s. 121.

⁵⁴⁷ Safvetbeg Bašagić, *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1900, s. 132.

yaşandığı, merkezî hükümetinin zayıfladığı ve derebeylerinin güçlendiği, sınır hudutlarında güvenliğin azaldığı bu dönemdeki olaylar ve hükümetin sert reformları İlhamî'nin şiirlerine konu olmuştur.

Yukarıda detaylı incelendiği gibi İlhamî, yirmi kadar ilahi, kaside ve dini bilgileri içeren *İlmihâl*, *Tuhfetü'l-Musallîn ve Zübdetü'l-Hâşi'in* ve *Dîvân* eserlerini yazmıştır.⁵⁴⁸ Türkçe ve Arapça yanında on bir şiiri Bosna Dili'nde yazarak Bosna edebiyatının gelişmesine katkıda bulundu. İlhamî sadece Bosnaca şiirlerinde değil, Türkçe yazdığı şiirlerde de Bosna ve diline vurgusunu yapmaktan ve milli farklılığı öne sürmekten çekinmemiştir. *Tuhfetü'l-musallîn ve Zübdetü'l-hâşi'in* adlı eserinde “Bazıları Arap, bazıları yabancı; Bazıları Türk, bazıları ise Bosnalı...” diyerek Bosnalı Müslümanların farklı etnik yapısını vurgulamıştır.⁵⁴⁹ Birkaç Bosnaca ve Arapça ilahi içeren *Dîvân*'daki çoğu ilahi Türkçe olarak yazılmıştır. Arapça dört, Bosnaca on bir ve Türkçe olarak toplam otuz sekiz ilahi bulunmaktadır.⁵⁵⁰ 21 yapraktan oluşan “*Kitâb-ı Bosnevî İlmihâl*” adlı eserinde ise Allah'ın sıfatlarından, İslam'ın farzlardan, cennet, cehennem, peygamberler ve meleklerden bahsedilmektedir. Ayrıca kadın erkek ilişkileri ve komşuluk gibi sosyal konulara da kısaca değinilmektedir.⁵⁵¹ *Tuhfetü'l-musallîn ve Zübdetü'l-hâşi'in* adlı eseri 1801 yılında yazılmıştır.⁵⁵² Yaşadığı dönemde Bosna'da kullanılan Türkçe ile yazılan eser, namaz, İslam'ın temel prensipleri ve ahlak ilkeleri gibi konulardan bahsetmektedir. Eser, muhteva ve konuları ele alma biçimi açısından benzer eserlerden ayrılmaktadır. İşlenen konulara manevi boyut da eklenmiş, insan terbiyesini konu alırken ise insan doğası ve psikoloji faktörlerden hareket edilmiştir. Giriş kısmında anlatılmaya başlanan namaz ibadeti, anlamı, amacı ve özellikle namazın manevi boyutu, daha sonraki bölümlerde de anlatılmaktadır. Ona göre, namaz ibadetlerin annesidir, ummu'l-ibâdât'tır. Kitabın ikinci bölümünde namazın faydaları, üçüncü bölümünde ise namazı terkin günah oluşu işlenmektedir. Sonuç bölümünde namaz kılmanın moral kazancı, ruhun esası, Kur'an okumanın adabı gibi konular ele alınmaktadır. Abdulvehhâb İlhamî, şiirlerinde manevi öğretilerinin derinliklerini bir çeşit psikanaliz yaparak basit bir dille aktarmaktadır. Şiirlerde, dualistik anlayışın yansıdığı monologlarda insan varlığının psikolojik üstünlükleri ortaya çıkmaktadır.

⁵⁴⁸ Mehmed Hadžić, “İlhamija Žepčak-muslimanski pjesnik iz Bosne na hrvatskom jeziku koncem XVIII i početkom XIX vijeka”, *Hrvatski dnevnik*, 1940, ss. 14-15.

⁵⁴⁹ Muhamed Hadžijamaković, *İlhamija život i djelo Abdulvehhab ibn Abdulvehhab Žepčevi*, el-Kalem, Sarajevo, 1991, s. 7.

⁵⁵⁰ Kasim Dobrača, “Tuhfetul-musallin ve zubdetul-haşi'in od Abdulvehhaba Žepčevije Ilhamije”, *Anali Gazi Husrev Begove Biblioteke*, c. 2-3, Sarajevo, 1974, s. 41.

⁵⁵¹ Uğur Gürsü, “Kitâb-ı Bosnevî İlmihâl'de geçen Türkçe Kelime ve Ekler”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, sy. 209, 2014, s. 132.

⁵⁵² Eserin orijinal vesikası Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesinde 4509 numarada bulunmaktadır.

Alhamiyado edebiyatını etkileyen bir başka Nakşbendî yazarı Abdurrahman Sırrî (ö.1847)'nin yazdığı şiirler arasında özellikle *Derviş Olmak İstersen*,⁵⁵³ *Ah Derviş, Aç Gözlerini*⁵⁵⁴ ve *Akılla Kuşan*⁵⁵⁵ adlı şiirleri sayılabilir.⁵⁵⁶ 13 kıtalık *Derviş Olmak İster İsen* adlı şiirde son kıtalardaki nakarat *lâ ilâhe illallâh* ile bitmektedir. Klasik derviş ilahisi olan bu şiir, Bosna Hersek'teki sûfîler arasında en çok bilinen ve okunan şiir olmuştur. Açıkça anlaşılacağı üzere söz konusu şiir bir sûfî felsefesini yansıtmaktadır.

Ah Derviş, Aç Gözlerini adlı şiiri, 32 kıtalık olup kıtaların son nakarata Türkçe olarak *Tüm dertlere derman Allah* olarak biter. Bu şiirde de kalbin önemi, manevi yönleri ve ibadetler konu edinmektedir. Bunlar yanında aşağıdaki gibi faydalı pratik nasihatları da içerir:

Şükür yap kolay iken,

*Sabırlı ol belâ iken.*⁵⁵⁷

Abdurrahman Sırrî, ilahilerinin büyük çoğunluğunu Türkçe olarak yazmış ve bunlar günümüzde tekkelerde okutulmaktadır. İlahilerinin şekil ve içerik bakımından Türk dinî-tasavvufî halk edebiyatı temsilcilerinden çok farklı olmadığı anlaşılmaktadır. Abdurrahman Sırrî'nin ilahilerinin de en önemli özellikleri didaktik ve öğüt verici olmasıdır. İlahilerde en çok işlediği hususlar arasında mürşide ve tekkeye bağlılık, saygı ve sevgidir. Aşağıdaki mısra'ı bunu açıkça göstermektedir:

Kim dilerse âşinâluk Hazret-i Allah ile

Sohbet itsün sıdk ile ol kavm-i ehlu'l-lah ile

Her kim isti'dâd ile dahil olursa sohbeti

*Mustefiz olur hakikat feyz ile irşâd ile*⁵⁵⁸

Abdurrahman Sırrî'nin Âşık Yûnus'tan da etkilendiği anlaşılmaktadır. Kadirî tarikatına da mensup olduğu anlaşıldığı ve Abdülkadir Geylanî'ye methiye olarak yazdığı ilahide şöyle seslenmektedir:

Arasalar şimdi tarîk-i Âli Allah

⁵⁵³ Orijinal: Ako hoćeš derviš biti.

⁵⁵⁴ Orijinal: Ah dervišu otvor' oči.

⁵⁵⁵ Orijinal: U pamet se ti obuj.

⁵⁵⁶ Muhamed Huković, *Alhamijado književnost i njeni stvaraoči*, Sarajevo 1986, s. 139.

⁵⁵⁷ Orijinal: Šukur čini kad je kolaj, sabur čini kad je belaj.

⁵⁵⁸ Šaćir Sikirić, *Pobožne pjesme (ilahije) šejh Abdurrahmana Sirije, El-Hidaje*, Sarajevo, 1942, s. 9.

Abdu'l-kâdir gibi bir er bulunmaz

Âlemler mürşidi mürid-i velî Allah

*Abdulkâdir gibi sultan bulunmaz*⁵⁵⁹

Bosna'da sûfilerin toplumsal olaylara kayıtsız kalmadığı görülüyor. Abdurrahman Sırrî de şiirlerinde Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılda toprakları kaybetmeye başlaması gibi güncel konu ve olayları konu edinmektedir. *Münâcât-ı Sırrî Baba* olarak bilinen şiirinde konuyu şu şekilde dile getirmektedir:

Gâibu'nun merkadin kuffâr elinden kıl halâs

Câmilerinde okunan Kur'an-ı 'azîm hakiçun

Çalmasun nâkus u çanlar başı üstünde anın

Ol Muhammed ummetin gözleri nem hakiçun

Fethini ide muyesser ehl-i İslâm-e anın

Sidk ile nisvân u sibyanin duâsi hakiçun

Şeyh Sırrî rûz u şeb dergâhına eyler niyâz

*Feth ola cedîd hisârî kılına anda namâz*⁵⁶⁰

Abdurrahman Sırrî ve Abdulvehhâb İlhamî'nin dışında Alhamiyado edebiyatını etkileyen bir başka Bosnalı Nakşbendî temsilcisi İbrahim Smayîç ve yazdığı *Elifnica* adlı eseridir. Eser, Osmanlı'nın Bosna'dan çekildiği ve uzun yıllar Osmanlı kültürü etkisinden sonra özellikle dil konusunda boşluğa düşüldüğü ve tartışıldığı yıllarda eğitime yeni başlayanlara yönelik Bosna'nın dil gelişimine katkıda bulunmak amacıyla yazılmıştır. Bu eser, Arap harfleriyle Bosnaca yazılmış ilk imla kılavuzu olarak kabul edilmektedir. Temel İslam eğitimine yönelik yazılan *Elifnica* imla kılavuzu olmaktan öte, pekçok gündelik konusunun dışında doğa, toplum ve tarih konuları da kapsamaktadır. Eserde aynı zamanda eğitici hikâyeler, tavsiyeler ve içinde yaşanan çağın yeni keşiflerinden de bahsedilmektedir.⁵⁶¹ Eserde Arapça harflerle Bosnaca okumanın kural ve usullerini anlatmaktadır. Yazar başka

⁵⁵⁹ Sikirić, a.g.m., s. 14.

⁵⁶⁰ Sikirić, a.g.m., s. 13.

⁵⁶¹ İbranović, a.g.e., s. 17.

dillerden kaynak eserlerin tercümesinin öneminden de bahsettiği bu bölümde, sadece sorunları tespit etmekle kalmamış aynı zamanda çözümler de önermiştir.

Boşnak literatüründe İbrahim Smayić ve kitabının önemli etkileri olmuştur.⁵⁶² Smayić dini eğitiminin yerel dilde yapılmasını savunanların ilki olmasının yanı sıra bu alanda ilk eser verenlerden birisidir. Din sadece Arapça, Türkçe ve Farsça eserlerinden öğrenilebilir anlayışının⁵⁶³ hâkim olduğu bir dönemde Smayić dilde reformlara gitmiş, bu sebeple Boşnak Edebiyatı'nın önemli temsilcilerinden biri sayılmıştır. Dini derslerin ana dilde alınması ve Bosnaca olarak ilk mektep kaynakların yazılması gerektiğini teoride savunan ve pratiğe döken ilk yazarlardandır.⁵⁶⁴

D. NAKŞBENDÎ TEKKELERİNDE ADÂB-ERKÂN ve MADDİ UNSURLAR

1. Tekkelerde Gülbank Okuma Âdeti

Farsça'da "gül sesi" anlamına gelen, Osmanlı döneminden itibaren halk kültüründe görülen ve tekkelerde yaygın olarak okutulan gülbank adeti⁵⁶⁵ Bosna Hersek'te de zikirlerden sonra Türkçe olarak uygulanmaktadır. Gülbank, doğum, ad koyma, sünnet, okula başlama ve evlenme gibi merasimlerde şeyh veya hoca tarafından okunurdu. Nakşbendîlerin arasında gülbank okuma âdeti Bosna Hersek'e has bir durum olduğu anlaşılmaktadır, çünkü Nakşbendîlik'in yayıldığı diğer bölgelerde bu âdet yaygın değildir.

Bosna Hersek'te Mevlevî, Kâdirî ve Nakşbendî tarikatlarındaki gülbankların metinleri aynı yada benzer olmakla beraber, tarikat ve pirlerin isimleri eklenerek okunmaktadır. Kadirî tekkelerinde Abdülkadir Geylanî (ö. 1166) yanında Bosna'da tarikatın en önemli temsilcilerinden Feyzullah Hacıbayriç (ö. 1990)'in ismi de zikredilir, Nakşî tekkelerinde ise kurucu Bahâuddin Nakşbend (ö. 1389)'in yanında Şeyh Hüseyin Zukiç (ö. 1799), Şeyh Sırrî (ö. 1847) ve Şeyh Meylî (ö. 1854) gibi önemli Bosnalı Nakşbendî temsilcileri de anılır. Nakşbendîlerin okuduğu gülbank şu şekildedir:

"Vakitler hayr olsum⁵⁶⁶, hayirler feth olsum, fetihler müyesser olsum, şerler def olsum; şeref-i Nebî, kerem-i velî, himmet-i Bahauddin Nakşbendî, şerefimiz ve bereketimiz

⁵⁶² Enes Duraković, Esad Duraković, Fehim Nametak, *Bošnjačka književnost u književnoj krtici*, Alef Yayınevi, c. I, Sarajevo 1998, s. 882; Nametak, *Hrestomatija bosanske alhamijado književnosti*, a.g.e, ss. 333-337.

⁵⁶³ Hodžić, a.g.e., ss. 206.

⁵⁶⁴ Hodžić, a.g.e, s. 206.

⁵⁶⁵ Mustafa Uzun, "Gülbank", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. 14, ss. 232-235.

⁵⁶⁶ Bosna Hersek'te "Olsun" kelimesi "Olsum" şeklinde kullanılmaktadır.

Şeyh Hüseyin Zukîç ve Şeyh Abdurrahman Sırrî ve Şeyh Meylî ve kurb-i zeman, Uçler, Yediler, Kırklar ve Cem-i Hak erenler aşklerine diyelim Hû.”

Bosna'daki tekkelerde okunan bu gülbanklar Mevlevî ve Bektaşî gülbanklarına benzerlik göstermektedir. Metin açısından, özellikle giriş kısmı bakımından Şeb-i Arûs törenlerinde okunan Mevlevî gülbanklarına, tonlama şekliyle de Bektaşîlerinkine benzer. Söz konusu benzerlikler, bu tarikatın önemli bazı temsilcilerin birçok tarikat icazetnamesine sahip olmalarından kaynaklandığını söylemek mümkün. Metinde geçen “*fetihler müyesser olsum*” ifadesi Bosna'nın Osmanlı zamanında sürekli savaş gördüğü ve gülbankların zamanla dua işlevi gördüğü, zikredilen şahsiyetlere ise bağımlılığın sürdüğü göstermektedir.

2. Bosna Hersek'te Nakşî Dervişlerin Kıyafetleri⁵⁶⁷

Melâmiyye dışındaki bütün tarikat mensuplarının nev-i şahsına münhasır bir kılık ve kıyafeti olduğu söylenebilir. Tasavvufun gelişmesi ve tarikatların oluşması ile birlikte dervişlere özgü düşünce dünyasının yanında onlara has kıyafetler ve eşyalar da ortaya çıkmıştır. Bu kıyafetler arasında tac ve hırkanın özel yeri bulunmaktadır. Sikke, takke ve külâh gibi isimlerle de ifade edilen tâc, dervişlerin başını örttüğü ve tarikatlara göre farklılık arzeden bir kıyafetken, hırka ise vücudu örten uzun elbisedir.⁵⁶⁸ Bosna'daki Nakşebendî tekkelerinde tennûre, destegül, kemer ve ridâ' gibi derviş kıyafetlerinden bazılarının fonksiyonelliğini yitirdiği görülmektedir. Bunun yanında tac, haydarî ve hırka gibi kıyafetler işlevselliğini devam ettirmektedir.

Bosna Hersek'te Nakşî tekkelerinde tâc⁵⁶⁹ şeyhin kıyafeti olup, şeyh dışında hiç kimse onu giyemez. Tâc dilimleri ve rengi kesin belirleyici olmamakla beraber, Nakşîler genellikle yeşil renkli tâc tercih ederler. Giydikleri tâcların dilimli çeşitli olup, üzerinde bulunan “*dal*” ve “*elif*” şekillerinin kırk sayısında olması, “*erbain*” sırrına işaretir. Vukeljiçi'de Hacımevliç ailesine ait özel müzede Şeyh Kâzım Hacımevliç (ö. 1961)'e ait dört dilimli, Şeyh Hasan Hilmî Baba (ö. 1899)'ya ait yedi dilimli ve Şeyh Muhammed Meylî Baba (ö. 1854)'ya ait dokuz dilimli tâclar yer almaktadır.⁵⁷⁰ Bosna Hersek'teki Nakşîlerin giydikleri tâc ve ona yükledikleri anlam bakımından diğer coğrafyalardaki Nakşîlerden ayrılmadıkları görülmektedir.

⁵⁶⁷ Ramazan Muslu, “Türk Tasavvuf Kültüründe Tarikat Kıyafetleri ve Sembolik Anlamları”, *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl 12, Sayı 36, ss. 43-66.

⁵⁶⁸ Mustafa Kara, “Gül Risalesi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 5, c. 4, 1993, ss. 11-12.

⁵⁶⁹ Semih Ceylan, “Osmanlı Tâcnâme Literatürüne Göre Derviş Tacı ve Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin Cevâhîr-i Tâc-ı Hilâfet Risâlesi”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, c. 25, Yıl 2011, ss. 113-172.

⁵⁷⁰ EK 31, Hacımevliç Müzesi'nde bulunan bazı tâc-ı şerifler.

Bosna’da en belirgin kıyafet gömlek üstüne giyilen önü açık, yakasız, kolsuz, bele kadar gelen düz bir yelek olan haydarîdir. Haydarî ile ilgili çeşitli rivayetler aktarılmaktadır.⁵⁷¹ Hz. Ali’nin Hayber Kalesi’nin kapısında hırkasının bir kolu kopması üzerine kendisi de diğer kolunu koparmış şeklindeki rivayet Bosna’da Nakşbendîlerin en çok inandığı rivayettir. Aynı kaynağa göre Hz. Ali’nin lakabının *Haydarî* olması bu elbiseye de aynı isim verilmiş.⁵⁷² Bosna Hersek’teki tasavvuf kültüründe tactan farklı olarak haydarîyi hem şeyh hem dervişler giyebilir. Nakşîler genellikle yeşil renkli haydarîyi tercih ederler, ancak *Matem*⁵⁷³ töreninde kırmızı, *Erbain*⁵⁷⁴ töreninde ise siyah haydarî giyerler. Haydarîlerin ön tarafında sağ ve sol yakalarında bulunan on iki adet ince dikiş *On İki İmamı* ve *On İki Tarikatı* ile onlara sadakatı sembolize etmektedir.

Bosna Hersek’te dervişlerin giydiği bir başka kıyafet *hırka*dır. Tarikat ehlinin giydiği elbiselere yüklemiş oldukları sembolik anlamlar açısından hırkanın özel yeri bulunmaktadır. Hırka, genellikle zikirler esnasında giyilen, diz altına kadar uzanan önü açık ve geniş kollu tarzında bir kıyafettir. Bosna Hersek’te hırka özellikle şeyhler tarafından giyilir, dolayısıyla haydarî kadar yaygın olarak kullanılan bir kıyafet değildir. Ayrıca, hırka özel törenler için kullanılırken, haydarî sürekli ve daha sık düzenlenen törenlerde kullanılmaktadır. Sadece Nakşîler değil, diğer tarikat mensupları da yeşil hırka giyerler. Bu da Nakşbendilik’in diğer tarikatlar üzerindeki etkisini göstermektedir.

3. Bosna Hersek’te Nakşîlerin Düzenlediği Özel Törenler

Özel törenlerin başında Muharrem ayının ilk on günü tekkelerde yapılan ve Hz. Hüseyin’in Kербela’da şehit edilmesinin hatırasına düzenlenen matem törenleridir. Bilindiği üzere, özellikle Alevî-Bektaşî geleneğinde önemli bir yere sahip olan bu törenler, Muharrem ayının ilk gününde başlayıp on ikinci gün yapılan Âşûrâ ile birlikte sona erer. Bosna’daki tekkelerde de matem törenleri Muharrem ayının ilk gününde başlar ve on gün boyunca farklı esmalar okunarak devam eder. Törenlerde Türkçe ve Bosnaca ilahiler de okunmaktadır. Türkçe olarak en çok okunan ilahiler arasında Yunus Emre’nin “*Şehidlerin serçeşmesi/Hasan’ıla Hüseyin’dür*” isimli ilahisidir. Okunan ilahi, mersiye ve gülbanklarda Ehl-i Beyt’e karşı duyulan sevgi ve saygı dile getirilmektedir. Bosna’daki dervişlerin oruçlu geçirmeye prensip edindiği Muharrem ayının ilk on günün sonunda Mevlid okutulur, âşûrâ

⁵⁷¹ Yahyâ b. Sâlih el-İslâmbolî, *Tarikat Kıyafetleri*, Sûfî Kitap, İstanbul, 2006, ss. 110-111.

⁵⁷² Zehra Bećiragić, “Simbolika odjeće nakšibendijskog tarikata“, *Kelamu’l Şifa/Tarikatski Časopis*, sy. 43/44, 2009, s. 101.

⁵⁷³ Muharrem Ayının onuncu günü düzenlenmektedir.

⁵⁷⁴ Matem sonrasındaki kırk gün.

yemeği dağıtılır ve böylelikle törenler sona erer. Bosna'daki Nakşbendî tekkelerinde bu törenler esnasında dövünme ve vucüda zarar verme gibi uygulamalar yada lanet okuma ve nefret içerikli söylemler yerine, Hz. Muhammed ve Ehl-i Beyt'e karşı duyulan duygu ve söylemler hakimdir.

Bosnalı Nakşbendîlerin en çok düzenlediği törenler arasında Mevlid de bulunmaktadır. Bosna Hersek'te önemli bir gelenek olan Mevlid, bölgenin İslamlaşması ile birlikte uygulanmaya başlandığı anlaşılmaktadır.⁵⁷⁵ Günümüzde de canlılığını koruyan bu gelenek tekkelerde de önemli bir tören olarak düzenlenmektedir. Nakşbendî tekkelerinde Süleyman Çelebi'nin Türkçe olarak yazdığı Vesiletü'n-Necât tercih edilmektedir. Bosna'da diğer yerlerde Mevlidlerin Bosnaca okutulması, tekkelerde ise Türkçe'nin kullanılması Anadolu ile olan güçlü bağlarından kaynaklandığı ifade edilebilir.

4. Bosna Hersek'te Nakşî Tekkelerinin Özellikleri

Tasavvuf düşüncesinin, anlayış ve terbiyesinin işlendiği, derinleştirildiği ve halka takdim edildiği yerler olan tekkeler,⁵⁷⁶ Bosna Hersek'te çok yönlü işlev gördüğü ve fonksiyonları bulunduğu anlaşılmaktadır. İçtimaî, iktisadî ve siyasî fonksiyonlar yanında tekkelerin askerî, eğitim, kültürel ve sanatsal fonksiyonları bulunmaktaydı. Bosna Hersek'teki Nakşbendî tekkelerinin diğer coğrafyalardaki tekke fonksiyonlarından çok farklı olmadığı söylenebilir. Fethin ilk dönemlerinde kurulan tekkeler, dinî ihtiyaçların yanında sosyal ve kültürel faaliyetlerin mihrâkı olmuş, siyasi otoritenin tesisinde önemli katkı sağlamışlardır. İlk kurulan Gâziler Tekkesi, İskender Paşa Tekkesi ve Değirmen Tekkesi bunun en bariz örneğidir. Aynı şekilde Skender Vakuf gibi bazı kasabalar bu ilk kurulan tekkeler etrafında şekillenmiştir. Diğer bazı tekkelerin ise Visoko ve Rogatica gibi halkı henüz müslüman olmayan kasabalarda kurulması bu minvalde değerlendirilebilir.⁵⁷⁷ Bosna halkının oldukça kısa dönemde İslam'a geçmesinde şüphesiz en büyük katkı devlet ile millet arasında kaynaştırıcı bir role sahip olan sûfiler tekkelerini kurarak vermişlerdir. Bosna Hersek'teki Nakşbendî tekkelerin çoğu özel teşebbüslerle kurulmuş, devlet yönetiminin destekleri ise daha çok faaliyete başladıktan sonra verilmiştir.

Anadolu'da olduğu gibi Bosna Hersek'te kurulan ilk tekkeler de basit yapılardı. Bu yapılar genellikle küçük avlulu (harem), ibadetlerin yapıldığı semahâne ve misafirler için bir

⁵⁷⁵ M. Tayyip Okiç, „Çeşitli Dillerde Mevlidler ve Süleyman Çelebi Mevlidinin Tercümelere”, *Atatürk Üniversitesi İslamî İlimler Fakültesi Dergisi*, sy. 1, 1976, s. 36-37.

⁵⁷⁶ Mustafa Kara, *Din Hayat Sana Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*, Dergah Yayınları, İstanbul, 1999, s. 43.

⁵⁷⁷ Adem Handžić, „O ulozu derviša u formiranju gradskih naselja u Bosni u XV. stoljeću“, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 1981, c. 31, ss. 169-178.

odadan ibaretti. XVIII. yüzyılda Bosna Hersek'te Nakşbendîlik'in gelişmesi ile birlikte tekke yapıları da gelişmişti. Bosna Hersek'teki tekkeler genellikle semâhane, meydan odası ve kahve ocağından oluşmaktadır. Bunlar dışında bazı tekkelerde kütüphane ve şeyh odası gibi bölümler de bulunmaktadır. Semâhane, her ne kadar daha çok Mevlevî ayininin yapıldığı yeri ifade etmiş olsa da, Bosna Hersek'teki bütün tarikatların tekkelerinde zikir yapılan yerlere bu isim kullanılmıştır. Üstelik, Nakşbendî tekkeleri başta olmak üzere bütün tekkelerin en önemli bölümü semahânedir. Semahânelerde şeyhin veya vekilin postunun serildiği mihrap bulunur. Zikir veya törenler sırasında şeyh mihraba sırtı dönük oturur, şeyhin etrafına ise rehber ve diğer dervişler oturarak halkayı oluştururlar. Mesûdiye Tekkesi gibi semahânesi büyük olan tekkelerde ilahi söyleyen ve enstrüman çalanlar için mihrabın sol tarafında özel mahfel yapılmaktadır. Ayrıca, semahâneler hüs-ü hat, resimler, taclar, kilimler ve törenlerde kullanılan enstrümanlar gibi eşyaların sergilendiği bir alan niteliğindedir.

Bosna'da Megdan Odası yada Meydan Odası olarak ifadelendirilen bölüm zikir ve törenler öncesi veya sonrasında şeyhin dervişlerle birlikte oturduğu, müzakere edildiği veya ilahilerin okunduğu bir mekândır. Bosna Hersek'te tekkeye gelen misafirlere veya dervişlere çay yada kahvenin pişirildiği ve ikramın yapıldığı mekân olan kahve ocağında ülkede hiç tüketilmemesine rağmen genellikle Türk çayı ikram edilir.

Bosna Hersek'te çoğu Nakşbendî tekkesinde kütüphane yer almaktadır. Bazı tekkelerde sadece birkaç raflık kitap bulunmakla beraber Mesûdiye Tekkesi gibi diğer bazılarında ise kütüphaneler son derece zengindir. Mesûdiye Tekkesi'nde ayrı bir bina olarak inşa edilen kütüphanede çeşitli konuları içeren Bosnaca, Türkçe, Farsça, Arapça ve İngilizce başta olmak üzere dünyanın birçok dilinde yazılmış on binden fazla basma eser yanında, yüzlerce yazma eser de bulunmaktadır.

5. Bosna Hersek'te Görev ve Konumlarına Göre Tasavvuf Erbabının Dereceleri

Bosna Hersek'te tasavvuf erbabı görevleri ve konumlarına göre baba, şeyh, vekil, rehber ve muhibe gibi derecelere ayrılır. Bazı mutasavvıflara, tarikat şeyh ve halifelerine verilen *Baba* unvanı, Bosna'da çoğunlukla vefat etmiş ve çok saygın kişilere verilen bir isimdir. Önemli Nakşbendî temsilcilerin çoğuna *Baba* derecesi yakıştırılmıştır. Şeyh Hüseyin Baba Zukiç (ö. 1800), Şeyh Sırrî Baba (ö. 1847), Şeyh İlhamî Baba (ö. 1821) ve Şeyh Meylî Baba (ö. 1954) örnek olarak kullanılabilir.

Bosna Hersek'teki Nakşbendî tekkelerinde ise en temel makam tekkenin sorumlusu ve mürşid görevini üstlenmiş olan *Şeyh* makamıdır. Bosna Hersek'te şeyh olabilmenin şartı seyr-

u sülûk bitirmiş farklı meslek sahipleri de bu makama gelebilmektedir. Nitekim, günümüzde Bosna Hersek'teki Nakşbendî şeyhlerin icra ettikleri meslekler farklılık arzemektedir. Meytaş Tekkesi'nin şeyhi Halil Brzina emekli asker-mühendis, Mesudiye Tekkesi'nin şeyhi Çazim Hacımevliç güzel sanatlar hocası ve Radinoviçi Tekkesi'nin şeyhi Siriya ilahiyat mezunudur. Bosna Hersek'te mürşid olmak için yetkin olma ve başka bir mürşitten icazet alma şartı aranmaktadır. Tekkelerde, İslam Dünyası'nın diğer yerlerinde olduğu gibi, dervişler mürşitlere karşı saygılı ve adaba uygun şekilde hareket etmenin yanı sıra kendisine şeyh tarafından verilen dua ve viridler okumak ve nasihatlere uymak zorundadır.

Vekil unvanı Bosna'da görülen bir başka makamdır. Vekilin genellikle iki fonksiyonu bulunmaktadır. Birincisi, şeyhin bulunmadığı zamanlarda tekkede irşad faaliyetinde bulunmak, diğeri ise şeyhi bir başka yerde açtığı tekkede temsil etmektir. Bosna'da birçok Nakşbendî şeyhin başka yerlerde açtığı tekkelerde vekiller bulunma adeti bulunmaktadır. Meytaş Tekkesi'nin şeyhi Halil Brzina'nın Bosna içinde ve yurtdışında ondan fazla tekke açması ve vekil bulundurması buna örnek olarak gösterilebilir.

Bunlar dışında tekkelerde şeyhlerin yardımcı konumunda olan *rehber*, şeyhe bağlı olan *mürîd* ve her hangi bir şeyhe bağlanmamış *muhib* gibi makamlar da bulunmaktadır. Bosna Hersek'teki Nakşî müridlerinin en önemli özelliği çok genç olmasıdır. Özellikle 1992-1995 Bosna Savaşı sonrasında Bosnalı gençler arasında muhib olarak tekkeye gitmek ve bir şeyhe bağlanmak moda haline gelmiştir.

6. Bosna Hersek'te Nakşî Tekkelerinde Maddî Kültür Unsurları ve Semboller

Bosna Hersek'te Nakşbendî tekkelerinde görülen maddî kültür unsurların başında *post* bulunmaktadır. Mürşidin makamı olan posta başka birinin oturması tekke adâbından değildir. Semahânenin mihrabına serilen posta, zikir veya özel törenler sırasında şeyh oturur. Bosna Hersek'teki tekkelerde kırmızı, siyah ve beyaz renginde olan postlar Nakşbendî tekkelerinde genellikle beyaz renklidir.

Bosna'da tekkelerde bulunan bir başka maddî kültür unsur *keşkûldür*. Bir çanak çeşidi olan keşkülle bazı dervişler dolaşarak yiyecek toplar ve bunu tekkeye taşırlardı. Nakşbendî tekkelerinde keşkül kapıya yakın duvara asılı bulunur ve tekkeyi ziyaret edenler yardımlarını buraya koyarlar, dolayısıyla keşkül bir anlamda yardım yada sadaka kutusu niteliğini taşımaktadır. Ayrıca şeker, tatlı vb. ikram tabağı olarak da kullanılır.

Nakşbendî tekkelerinde görülen levhalar da Bosna Hersek'teki tasavvuf ve tarikatların özelliklerindedir. Barındırdığı tasavvufî anlamları içeren yazılar ve levhalar bakımından birçok tekke adeta müze konumundadır. Bosna'daki tekkelerde levhalara en çok işlenen ifadeler arasında *Edeb Yâ Hû* ve *Bu da Geçer Yâ Hû* bulunmaktadır. Bu yazılar tekkelerin girişlerine yada sâliklerin kolayca görebileceği yerlere konulmaktadır. Nakşbendî temsilcilerinden önemli bazı hattatlar arasında Abdurrahman Sırrî (ö. 1847), Abdullah Aynî Hasanagiç (ö. 1872), Şakir Sikiriç (ö. 1890), Fadil Şerifoviç (ö. 1882), Muhammed Behâuddin Sikiriç (ö. 1934), Nezir Hacımevliç (ö. 1919), Mehemed Hacımevliç (ö. 1999), Hamid Hacıselimoviç (ö. ?), günümüzde ise Çazim Hacımevliç ve Zilko Zolja zikredilebilir. Yukarıda detaylı bilgi sunulan Oglavak Tekkesi'nin kurucusu Abdurrahman Sırrî (ö.1847)'nin günümüze kadar ulaşan hüsn-ü hat eserleri arasında Bujim'de bir camide yer alan iki levha ile Üsküp Mustafa Paşa Cami'nde bulunan yazıya geçirdiği Kur'an'dır. Şeyh Sırrî'nin oğullarından Şakir Sikiriç (ö. 1890)'in tarih düşürme ustalığı yanında hattat olduğu da anlaşılmaktadır. Celi ta'lik yazı türüyle yazılmış Hüseyin Zukiç'e düşürdüğü tarih ve halen türbesinde saklanan levhanın yanı sıra, Morali Kâmil Mehmed Paşa (ö. 1848)'nın Oglavak'ta tekkenin yanında inşa ettiği konak ile Şeyh Abdurraman Sırrî'nin türbe açılışı vesilesiyle de tarih düşürmüştür. Abdullah Aynî Hasanagiç (ö. 1872) de XIX. yüzyılda yaşamış önemli Nakşbendî hattatlarından biridir. 1866/67 yılına ait Şeyh Hüseyin Zukiç'in türbesindeki *Ya Hazreti Şeyh Sırrî* yazılı levhası günümüze ulaşmıştır. Kur'an'ı yazıya geçirme konusunda da usta olan Aynî, İstanbul'da arkadaşına hediye etmesi için Bosna Valisi Topal Osman Paşa (ö. 1874)'nın siparişi üzerine bir Kur'an'ı yazıya geçirmiştir.⁵⁷⁸ Adı geçen diğer Nakşbendî hattatların da buna benzer günümüze kadar ulaşan eserleri var. Nakşbendî temsilcilerin bu hayli hat sanatıyla ilgilenmesi tekkelerinin çeşitli hat örnekleriyle dolmasına neden olmuştur. Bu durum Vukeljiçi Tekkesi gibi eski tekkelerde gözlemlendiği gibi, yüzlerce hat örneği barındıran Mesûdiye Tekkesi gibi yeni kurulan tekkelerde de mevcut.

7. Bosna Hersek'te Nakşbendî Tekkelerinde Okunan Türkçe İlahiler

Bosna Hersek'te tasavvuf anlayışı ve tekkelerin Anadolu ve Türkiye ile olan ilişkilerinin önemli göstergelerinden biri de günümüzde tekkelerde Türkçe olarak okunan ilahilerdir. Tekkelerde okunan bu ilahiler, çeşitli şairlerin şiir veya ilahilerin bir araya getirildiği mecmûa veya conk adı verilen defterlere toplanmıştır. Bosna'da tekkelerde bu mecmûaların bulunması bir gelenek haline gelmiştir. Mesûdiye Tekkesi'nde onlarca yazma

⁵⁷⁸ Çazim Hadžimejlić, "Nakšibendijski kaligrafi u Bosni i Hercegovini", *Kelamu'l Šifa/Tarikatski Časopis*, sy. 43/44, 2009, s. 78.

mecmûası bulunmaktadır. Bu mecmûalar Bosnaca, Türkçe ve Arapça olarak yazılmışlardır. Bosnaca ilahiler genellikle Şeyh İlhamî (ö. 1821), Şeyh Sırrî (ö. 1847) ve Şeyh Hasan Kâimî (ö. 1691)'nin yazdığı eserler iken, Türkçe olarak Yûnus Emre (ö.1320) ve Niyâzî-i Mısırî (ö. 1694) gibi şairlerin eserleri okutulmaktadır. Yunus Emre (ö.1320)'nin özellikle Miraç Kandili ve Mevlid programlarında okunan “*Âşkun ile âşıklar yansun yâ Resûlullah*”, “*Taştı rahmet deryâsı*” ve “*Muhammed’e bir gece Çalab’dan indi Burak*”; tekkelerde sık sık okunan “*İlhâm ile dün gece seyr etdum Muhammed’i*”, “*Dağlar ile taşlar ile*”, “*Allah emrin tatalım*”ve “*Gelin ey âşıklar gelin*”; Muharrem ayında matem töreni sırasında okunan “*Şehitlerin Ser Çeşmesi*” ilahileri okunurken; Niyâz-i Mısırî (ö. 1694)'nin tekkelerde sık sık okunan “*Ey gönül gel ağlama zâri zâri inleme*”, sadece Ramazan ayının son günlerinde okunan “*Yine fırkat nârına yandı cihân*”, Mevlid törenlerinde okunan “*Dogdı ol sadr-i risâlet basdı ferş üzre kadem*” gibi eserleri okunmaktadır. Yine Aziz Mahmud Hüdâyî (ö. 1628)'nin Bosna'daki tekkelerde Mevlid törenlerinde “*Sadr-i cem-î murselîn sensin yâ Resulullah*” ve Ramazan ayının ilk on beş gün “*Nûr ile doldı yine kevn u mekân*” ilahileri okunmaktadır. Bunlar yanında Dede Ömer Rûşenî (ö. 1487), Sezâyî-i Gülşenî (ö. 1738), Abdülahad Nûrî (ö. 1651) ve İmadeddin Nesimî (ö. 1417) gibi İslam Dünyası'nda tanınmış şairlerin ilahileri de okunmaktadır. Bosnalı sûfilerden Abdurrahman Sırrî (ö. 1847)'nin tekkelerde sık okunan Türkçe ilahiler arasında “*Allah bize lutf itdi*”, “*Hak Hak diyen âşıklar*” ve “*Yâ ilâhî zât-i pâk u ism-i a'zâm hakiçun*” ile Şeyh Meylî Baba'nın “*Allah Allah derd için dermâne geldim Sırrî'ya*” adlı ilahileri zikledilebilir.

SONUÇ

İslâmiyet’i kabul ettikleri tarihten itibaren tasavvuf, özellikle de tasavvufun kurumsal yapılarından biri olan Nakşbendîlik, Boşnakların hayatlarının hemen bütün alanlarına nüfuz etmiştir. Bu durum başta Anadolu, Suriye ve Buhara gibi doğu coğrafyasından birçok Nakşbendî dervişinin Bosna Hersek’e gelerek burada faaliyet göstermiş olmalarının doğal bir neticesidir. Osmanlı Devleti’nin Bosna Hersek’i fethinden itibaren varlık göstermekle birlikte ancak asıl yaygınlaşması XVIII. yüzyıldan sonra olan söz konusu tarikat, ülkede Osmanlı idaresinin kurulmasını, yeni devletin ideolojisinin ve politikasının inşasını kolaylaştırmıştır. Bunun mükâfatı olarak Bosna Hersek idarecileri tarafından Nakşbendî tarikatının önde gelen mürşitlerine mülkler bağışlanmış, bir kısmına nakdî destek sağlanmıştır. Dolayısıyla tarikat çeşitli arazilere ve mülklere sahip olmuştur. Böylelikle Nakşbendîler, Osmanlı tımar sisteminin Bosna Hersek’teki yapısına da katılmışlardır. Diğer taraftan, fetihle beraber Bosna Hersek hızlı bir şehirleşme sürecine girmiştir. Birçok şehir ve kasabanın oluşumu dinî yapıların ve özellikle tekkelerin inşasıyla başlamıştır. Bu noktada da Nakşbendî tekkelerinin mühim bir role sahip oldukları söylenebilir. Bununla birlikte Nakşbendîlik, XVIII. yüzyılda Bosna Hersek’te reform hamlesini şehirlerden değil, köylerden başlatmış ve en önemli merkezlerini şehirler değil, yerleşim yerlerinden çok uzaktaki köyler oluşturmuştur.

Bosna Hersek’teki Osmanlı idarecileri ile Nakşbendîler arasında güçlü bağlar bulunmakla birlikte bu ilişki bazı dönemlerde dengeli ve sürekli olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim Osmanlı yöneticileri ile Nakşbendîler arasında sonucu idam cezalarına varan sert tartışmaların yaşandığı bir gerçektir. Bununla birlikte sözü edilen sıkıntılara rağmen Bosnalı Nakşbendîler Osmanlı padişahları ve valileri tarafından itibar görmüşler, maddi ve manevi olarak desteklenmişlerdir. Bu durum doğal olarak Bosna Hersek tarihi açısından önemli şahsiyetlerin Nakşbendî tarikatına mensup olmalarını da beraberinde getirmiştir.

Tarihî süreç içerisinde Nakşbendî tarikatının Bosna Hersek’te mevcut olan diğer tarikatlara nazaran etki alanını genişlettiği bilinmektedir. XV.-XVII. yüzyıllar arasında oldukça etkin olan Halvetîlik, Kâdirîlik ve Mevlevîlik gibi tarikatlar zamanla gücünü ve etkisini kaybederken, bu tarikatlara ait kurumlar şehir, kasaba ve köylerde yaygınlaşan Nakşbendîlerin himayesi altına girmiştir. Bu gerçekten hareketle Bosna Hersek’teki Nakşbendî tarikatının diğer bölgelerdekine nazaran farklılık arz etmesinin altında yatan temel saiklerin tarikatlar arası etkileşimden kaynaklandığını söylemek mümkündür. Sesli zikrin

tercihi, gülbankların okunuşu, kılık kıyafetlerdeki bazı farklılıklar bu kapsamda değerlendirilebilir.

Diğer yandan İslam'la tasavvuf vesilesiyle tanışan Bosna Hersek halkının ve bilhassa din adamlarının genelde tasavvufa, özelde Nakşbendî tarikatına yönelik müspet tavırları sayesinde meşâyih ile ulema arasında çoğu defa uzlaşma sağlanmıştır. Nakşbendîler sadece tekkeler değil cami ve medreseler de kurdukları gibi tekkelerinde tasavvuf kültürünün yanı sıra diğer İslamî ilimleri de okutmuşlardır. Bu durum Bosna Hersek'te yaşayan Nakşbendîlerin dinî ilimlere verdikleri ehemmiyetin tabii bir neticesi olarak yorumlanabilir. Bu itibarla meşâyih'in ve dervişlerin mühim bir bölümü ilk tahsillerini yaşadıkları bölgedeki mekteplerde gerçekleştirdikten sonra başta İstanbul, Konya ve Bağdat gibi dönemin önemli ilim merkezlerinde eğitim alarak, Arapça, Farsça ve Türkçenin yanı sıra, çeşitli diller öğrenmişler ve bu lisanlarda önemli eserler yazmışlardır. Şeyhlerin zengin kütüphanelere sahip olmaları, matbaanın ülkeye gelmesiyle basılan ilk eserler arasında Nakşbendîlere ait eserlerin bulunması, Avusturya-Macaristan döneminde kabul gören ilk diplomanın bir Nakşbendî şeyhine ait olması kendilerinin eğitime verdikleri tezahürleri arasında zikredilebilir. Nakşbendîler, dinî faaliyetlerin yanı sıra kurdukları tekkelerde kültür ve sanat alanlarında da önemli faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu durum Nakşbendîlerin İslam dünyasının farklı coğrafyalarında bulunan diğer tekkeler ile işlevsel ortaklığının korunmasını sağlamıştır. Bütün bunlara ilaveten Nakşbendî tarikatının Sünnî çizgiye yakın bir tarikat olması Bosna Hersek'teki avam ve entellektüel çevreler tarafından daha kolay benimsenmesine yardımcı olmuştur.

Nakşbendî tarikatının Bosna'da yayılmasında ve muhafaza edilmesinde bazı ailelerin önemli bir yeri vardır. Şeyhin yerine irşâd makâmına "belden gelme" usûlüyle geçme zamanla birçok tarikata sirâyet etmiştir. Bosna Hersek'te Nakşbendî tarikatını yayan ve son iki yüzyılda tasavvuf hayatına damga vuran bazı aileler içinde de posta şeyhin evlatları oturmuştur. Bunların birlite bu durum belli bir kaideye bağlanmamış, makamın babadan oğula geçmesi uygulaması yanında farklı şeyhlerden de tarikat icazetnâmesi alınmasına özen gösterilmiştir.

Dinî eğitim amacıyla son dönemlerde tarikatların bâtıl olduğu düşüncesinin hâkim olduğu başta Suudi Arabistan gibi Arap ülkelerine giden Boşnak talebeler ülkelerine geri döndüklerinde İslam Birliği gibi kurumlarda görev almaktadırlar. Buralarda faaliyet yürüten pek çok görevli zaman zaman tasavvufa yönelik haksız ithamlarda ve saldırılarda

bulunmaktadırlar. Geçmişte, Müslümanların arasını bozma amacını güden Yugoslavya yönetimi bu durumu fırsat bilerek saldırıları desteklemiş, kültürel ve gerçek dinî değerlerden uzak olduğu gerekçesiyle 1950'li yıllarında ülkedeki bütün tekkeleri 15 yıllığına kapatmıştır. Diğer taraftan Bosna Hersek siyaset sahnesinde son döneme damgasını vuran ve çağdaş İslam düşünce çizgisindeki Genç Müslümanlar Örgütü de kısmen sûfî düşünceye karşı cephe alması ile tanınmaktadır. Ancak Müslümanların yaşayış tarzı ve düşüncesinde tasavvufî motiflerin belirgin bir şekilde bulunması, halkın tasavvuf ve özellikle Nakşbendî tarikatı ile iç içe olması ve 1992-1995 Bosna Savaşı'ndan günümüze dek Bosna Hersek'te Nakşbendîlerin onlarca tekke, cami ve özel mekanlarda zikir meclisleri kurması ve özellikle gençler tarafından kabul görmesi tarikatın ülkede canlı bir şekilde varlığını sürdürmesini sağlamıştır. Nakşbendiyye mensuplarının başta akademik çevreler olmak üzere siyasî, kültürel ve dinî birçok sahada etkili olmaları bu durumun doğal bir neticesi olarak değerlendirilmelidir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- AKMADŽIĆ Hazim, *Gazi Husrev Beg*, Sarajevo 2005; Mirza Safvet, *Gazi Husrev Beg*, Islamska Dionička Štamparija, Sarajevo, 1907.
- ALGAR Hamid, *Nakšbendilik*, İnsan Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2013.
- ALIČIĆ Ahmed S., *Pokret za autonomiju Bosne od 1831. do 1832. godine*, Orijentalni institut u Sarajevo, Sarajevo, 1996.
- ANDRIĆ İvo, *Die Entwicklung des geistigen Lebens im Bosnien unter der Einwirkung der türkische Herrschaft*, Graz, 1924.
- ANDRIĆ İvo, *Omer Paša Latas*, Sezam Book, Sarajevo, 2011.
- ATÂÎ Atâullah, *Hadâiku 'l-hakaik fi tekmileti'ş-Şekâik*, İstanbul, 1268.
- AYAZ Abdurrahman, *Seydişehir Tarihi*, Seydişehir, 1977.
- AYVERDİ E. Hakkı, *Fatih Devri Mimarisi*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 1970.
- AYVANSARÂYÎ Hüseyin, *Hadikatü 'l-cevâmi'*, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1281
- AYDINLI Abdullah, *Doğuş Devrinde Tasavvuf ve Hadis*, Seha Neşriyat, İstanbul, 1986.
- BALIĆ Smail, *Das unbekannte Bosnien*, Böuhlau, 1992.
- BAŠAGIĆ Safvetbeg, *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1900.
- BAŠAGIĆ Safvetbeg, *Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj carevini*, Štamparija Grafika, Sarajevo, 1931.
- BAŠESKIJA Mula Mustafa, *Ljetopis 1747-1804*, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 1997.
- BEGLEROVIĆ Samir, *Tasavvuf Bosne u vidicima Fejzullaha Hadžibajrića: Vjerski i kulturni razvoj Bosanskih muslimana u prvoj polovini XX stoljeća*, Bookline, Sarajevo, 2014.
- BIŠČEVIĆ Vedad, *Bosanski namjesnici Osmanskog Doba (1463-1878)*, Connectum, Sarajevo, 2006.

- BOGDANOVIĆ David, *Pregled književnost hrvatske i srpske*, Zagreb, 1932.
- BUKUREVIĆ Omer, *Ašiki billah*, Nakšbendijska Tekija Visoko, Visoko, 1998.
- BULJINA Halid, *Tekije u Fojničkom Kraju*, Fojnica, 1991.
- BULJINA Halid, *Tekije u Fojničkom Kraju*, Fojnica, 1991.
- BUŠATLIĆ İsmet, DURMIŠEVIĆ Enes, KARIĆ Enes, *100 Godina Udruženja Ilmijje-Monografija*, Dobra Knjiga, Sarajevo, 2012.
- ČEHAJIĆ Džemal, *Derviški Redovi u Jugoslavenskim Zemljama sa posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu*, Orijentalni Institut, Sarajevo, 1986.
- ÇELEBÎ Lâmiî, *Nefehâtü'l-üns min Hadâratî'l-kuds*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1993.
- ÇELEBÎ Evliya, *Seyahatnâme*, çev. Mümin Çevik, Üçdal Neşriyat, 2012.
- ČELEBIJA Evlija, *Putopis*, çev. Hazim Šabanović, Sarajevo, Svjetlost, 1967.
- ČELEBIJA Evlija, *Putopis-odlomci o jugoslovenskim zemljama*, çev. Hazim Šabanović, Veselin Masleša, Sarajevo, 1979.
- ČELEBIJA Evlija, *Putopisi izbor Evlija Čelebija*, terc. Hazim Šabanović, Bosanska Riječ, Sarajevo, 2012.
- ČENGIĆ Nihad, *Likovni Fenomen Hadži Sinanove Tekije i Njegova Konzervacija*, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2009.
- ČOKIĆ Abdurrahman Adil, *İslam Danas*, D&A Kajon, Sarajevo, 1924.
- DURAKOVIĆ Enes, Esad Duraković, Fehim Nametak, *Bošnjačka književnost u književnoj krtici*, Alef, Sarajevo, 1998.
- EREN Ahmet Cevat, *II. Mahmud Zamanında Bosna-Hersek*, Nurgök Matbaası, İstanbul, 1965.
- ERTAN Veli, KÜÇÜK Hasan, *Cumhuriyet Devri Din Eğitimi, Din Müesseseleri ve Din Âlimleri*, İstanbul, 1976.
- FARUKİ Salih, *Ako Hoćeš Derviš Biti*, Sufijski Centar, Sarajevo, 2012.

- FAZLIĆ Smajli, *Hafizi u Sarajevu od 1878. do danas*, Starješinstvo IZ-e u SRBiH, Hrvatskoj i Sloveniji, Sarajevo, 1981.
- GAČANOVIĆ Emir, *Šejh Sirri Baba, Oblikom Kaplja, sadržinom okean*, Fojnica, 2014.
- GAFIĆ Mustafa, *Derviš M. Korkut-kazivanja o Travniku*, Travnik, 1998.
- GÖLEN Zafer, *Tanzîmât Döneminde Bosna Hersek*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2010.
- GÖLPINARLI Abdülbaki, *Mevlana'dan sonra Mevlevîlik*, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2006.
- GÖNÇER Süleyman, *Afyon İli Tarihi*, haz. A. İlyaslı, Afyon, 1991.
- GRUPA AUTORA, *Mjesto i uloga derviških redova u Bosni i Hercegovini*, Zbornik radova povodom obilježavanja 800 godina od rođenja Dželaluddina Rumija, Orijentalni institut u Sarajevu i Institut "Ibn Sina", Sarajevo, 2011.
- GÜNDÜZ İrfan, *Osmanlılarda Devlet Tekke Münasebetleri*, İstanbul, 1983.
- GUŠIĆ Dževad, *Šejh iz Podrinja hadži Mehmed ef. Hafizović*, Nezavisne Novine Drina.
- HADŽIHUSEJINOVIĆ Salih Sidki Muvekkit, *Povijest Bosne*, el-Kalem, Sarajevo, 1999.
- HADŽIJAMAKOVIĆ Muhamed, *İlhamija život i djelo Abdulvehhab ibn Abdulvehhab Žepčevi*, el-Kalem, Sarajevo, 1991.
- HADŽIJAMAKOVIĆ Muhamed, *Medžmu'a Abdul Vehaba Karahodže*, Sarajevo, 1985.
- HADŽIMEJLIĆ Mesud, *O Čovjeku*, Dobra Knjiga, Sarajevo, 2015.
- HADŽIMEJLIĆ Musa Kazim, *Čovjek i Islam*, BLICDRUK, Sarajevo, 2008.
- HÂFIZ Nimetullah, *Yugoslavya'da Mevlevî Tekkeleri, Mevlana ve Yaşama Sevinci*, (haz. F. Halıcı), Ankara, 1978.
- HANDŽIĆ Mahmed, *Književni rad bosanskohercegovačkih muslimana*, Sarajevo, 1934.
- HASKAN Mehmet Nermi, *Eyüp Tarihi*, Türk Turing Turizm İşletmeciliği Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993.
- HUKOVIĆ Muhamed, *Alhamijado književnost i njeni stvaraoci*, Izdavačka Kuća Svjetlost, Sarajevo, 1986.

- IBRAHIMPAŠIĆ Fikret, *Genealoško stablo porodice Spahić*, Apius, Zenica, 1994.
- IMAMOVIĆ Mustafa, *Historija Bošnjaka*, Preporod, Sarajevo, 1998.
- IMAMOVIĆ Mustafa, *Bošnjaci u emigraciji*, Bošnjački institut Zurich-Odjel Sarajevo, Sarajevo, 1996.
- IMAMOVIĆ Mustafa, *Historija Bošnjaka*, BZK Preporod, Sarajevo, 1997.
- İSLÂMBOLÎ Yahyâ b. Sâlih, *Tarikat Kıyafetleri*, Sûfi Kitap, İstanbul, 2006.
- KARA Mustafa, *Din Hayat Sana Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*, Dergah Yayınları, İstanbul, 1999.
- KARAOZEVIĆ Adem, *Uvod u Zbirka savjeta i uputa*, NIŠP Oslobođenje, Sarajevo, 1977.
- KAMBEROVIĆ Husnija, *Husein-kapetan Gradašćević (1802-1834)*, Biografija: uz dvjestu godišnjicu rođenja, BZK Preporod, Gradačac, 2002.
- KAMURA Sejfidin, *Sarajevske Džamije*, Zemaljska Štamparija, Sarajevo, 1909.
- KARIĆ Enes, *Mehmed Džemaludin Čaušević*, Dobra Knjiga, Sarajevo, 2008.
- KARIĆ Enes, DEMIROVIĆ Mujo, *Reis Džemaludin Čaušević-prosvjetitelj i reformator*, Sarajevo, 2002.
- KASUMOVIĆ Ismet, *Školstvo i obrazovanje u Bosanskom ejaletu za vrijeme Osmanske uprave*, IKC Mostar, 1999.
- KAYA Fahri, *Çağdaş Boşnak Edebiyatı Antolojisi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008.
- KEMURA Sejfidin, *Sarajevske Džamije – Druge javne zgrade Turske dobe*, Zemaljska Štamparija, Sarajevo, 1910.
- KÜÇÜKKAYA M. Askeri, *Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Tasavvuf*, Mostar Yayınları, 2012.
- KRČIŠ Jovan, “Udeo muslimana u našoj književnosti”, *Kalendar Gajrat za 1939*, Sarajevo, 1938.
- KARIĆ Enes, *Čitav život posvetio Islamu*, Preporod, Sarajevo, 1978.
- KUFRALI Kasım, *Nakşendiliğin Kuruluş ve Yayılışı*, Türkiyat Enstitüsü, İstanbul, 1949.

- KUFRALI Kufralı, *Molla İlâhî ve Kendisinden Sonraki Nakşbendiye Muhiti*, TDED, III/1-2, 1948.
- KUKAVICA Edin, *Bajramiije-Melamiije Hamazeviije*, Sarajevo, Izdavačka kuća Sedam, 2009.
- KUNERALP İnan, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922)*, Prosopografik Rehber, İstanbul, 1999.
- KUŞEYRÎ Abdulkerîm, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risalesi*, ter. Muhammed Coşkun, İlk Harf Yayınevi, 2013.
- LA'LİZÂDE Abdülbâkî, *Sergüzeşt Aşka ve Âşıklara Dair Melâmî Büyükleri*, Furkan Yayınları, İstanbul, 2001.
- LATIĆ Nedžad, *Večernja Kravata*, Bemust, Zenica, 1997.
- LE GALL Dina, *A Culture of Sufism: Naqshbandis in the Ottoman World, 1450-1700*, SUNY Press, Albany NY, 2005.
- LÜTFÎ Hafız Ahmed, *Tarih-i Lütfi*, Sabah Matbaası, 1912/13.
- MALCOLM Noel, *Bosnia A Short History*, NYU Press, New York, 1996.
- Mehmed Mecdî, *Hadâiku 'ş-Şakâik*, nşr. Abdülkadir Özcan, İstanbul, 1989.
- Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye*, (haz. Nuri Akbayar), İstanbul, 1996.
- Mehmed Zâkir Şükrü, *Die Istanbuler Derwisch Konvente Und Ihre Scheiche (Mecmûa-i tekâyâ)*, haz. M. Serhan Tayşî ve Klaus Kreiser, Friburg, 1980.
- Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, haz. Fikri Yavuz ve İsmail Özen, Meral Yayınları, İstanbul, 1972.
- MEMİŞ Abdurrahman, *Hâlid-i Bağdâdî ve Anadolu'da Hâlidîlik*, İstanbul, 2000.
- MULAHALILOVIĆ Enver, *Vjerski običaji muslimana/bošnjaka*, el-Kalem, Sarajevo, 2005.
- MUSLU Ramazan, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. Yüzyıl)*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2003.

- MUSOVIĆ Ejup, *Derviši u Novom Pazaru*, Novi Pazar, 1993.
- MUJEZINOVIĆ Mehmed, *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1977.
- MUJEZINOVIĆ Mehmet, TRALJIĆ Mahmud, *450 Godina Gazi Husrev Begove Medrese u Sarajevu*, Sarajevo, 1988.
- MUJIĆ Mustafa, *Kitap*, haz. Abdulkadir Kadrić, Dženan Handžić, Libris, Sarajevo, 2004.
- NAÎMÂ Naîmâ, *Naîmâ Tarihi*, çev. Zuhuri Danişman, c. 5, İstanbul, 1969.
- NAKIČEVIĆ Omer, RIDŽANOVIĆ Abdullah, *Karabeg*, Fakultet Islamskih Nauka, Sarajevo, 2001.
- NAMETAK Abdurrahman, *Hrestomatija bosanske alhamijado književnosti*, Svjetlost, Sarajevo
- NUMANAGIĆ Amela, *Šejh i muftija na razmeđu vremena: Hadži hafiz Husni efendija Numanagić*, Dobra Knjiga, Sarajevo, 2013.
- OCAK Ahmet Yaşar, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*, Türk Tarih Kurumu, İstanbul, 2014.
- OCAK Ahmet Yaşar, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler 15-17.yüzyıllar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014.
- OMERDIĆ Muharem, *Imami şehidi-Monografija*, Udruženje Ilmijje Islamske zajednice u BiH, Sarajevo, 2005.
- OMERDIĆ Mustafa, *Hafizi Visokog i okoline*, Visoko, 2000.
- ÖNGÖREN Reşat, *Osmanlılar'da Tasavvuf, Anadolu'da Sûfiler, Devlet ve Ulemâ (XVI. Yüzyıl)*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2016.
- ÖZDAMAR Mustafa, *Dersââdet Dergâhları*, Kırk Kandil Yayınları, İstanbul, 1994.
- ÖZÖNDER Hasan, *Konya Velîleri*, Nüve Kültür Merkezi, Konya, 1990.
- POPOVIĆ Alexandre, *L'Islam balkanique, Les Musulmans du Sud-Est européen dans la période post-ottomane*, Osteuropa Institut, Berlin, 1986.

- PRELOG Milan, *Povijest Bosne u doba osmanlijske vlade (1739-1878)*, Sarajevo, 1916.
- RIZVIĆ Muhsim, *Književno stvaranje muslimanskih pisaca u BiH u doba austrougarske vladavine*, Sarajevo, 1973.
- SARI Abdullah, *Semeratü 'l-fuâd fi 'l mebdei ve 'l-meâd*, İstanbul, 1871.
- SIKIRIĆ Šakir, *Derviskolastorok es szent sirok Boszniaban*, Budapest, 1923.
- SIKIRIĆ Šaćir, *Gramatika perzijskog jezika*, IP Veselin Masleša, Sarajevo, 1952.
- SIKIRIĆ Šaćir, *Ibn al-Nefis, Mudžez al-kanun*, orj. Ibn al-Nafis, Muğaz al-qānūn, Republički zavod za zdravstvenu zaštitu, Sarajevo, 1961.
- SIKIRIĆ Šaćir, PAŠIĆ Muhamed, HANDŽIĆ Mehmed, *Gramatika arapskog jezika za niže razrede medresa i srednjih škola, Gramatika i vježbenica sa rječnikom*, Vakufska direkcija u Sarajevu, Sarajevo, 1936.
- SMAYIĆ İbrahim, *Elifnica*, Şirketi Sahafiyye-i Osmaniyye, İstanbul, 1900.
- SOM Mehmet Nusret, *Tarihçe-i Erzurum*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2005.
- SPAHIĆ Derviš, *Pouke o moralu i bogobožnosti*, Grafičar-Doboj, III. Izdanje, Sarajevo, 1986.
- Sûdî-i Bosnevî, *Gülistan Şerhi*, haz. Dr. Ozan Yılmaz, Çamlıca Yayınevi, İstanbul, 2012.
- ŠABANOVIĆ Hazim, *Književnost Muslimana Bosne i Hercegovine na orijentalnim jezicima*, Sarajevo, 1973.
- ŠABANOVIĆ Hazim, *Teritorijalno sirenje i gradjevni razvoj Sarajeva u XVI stoljecu*, Sarajevo, 1965.
- ŞEYHİ Mehmed, *Vekayü 'l Fudala*, haz. Abdulkadir Özcan, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1989.
- ŠLJIVO Galib, *Omer-paša Latas u Bosni i Hercegovini 1850.-1852.*, Sarajevo, Svjetlost, 1977.
- ŠOŠIĆ Dževdet, *İslamska pedagoška misao i praksa Derviš ef. Spahića*, Dobra Knjiga, Sarajevo, 2015.

- ŞÜŞÜD H. Lutfi, *İslam Tasavvufunda Hâcegân Hânedânı*, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul, 1992.
- ŞÜKRÜ Zakir, *Mecmu'a-yı Tekâyâ*, haz. Mehmet Serhan Tayşî, İstanbul, 1980.
- TAHMIŞÇIĆ Husein, *Poezija Sarajeva*, Izdavačka kuća Svjetlost, Sarajevo, 1968.
- TAŞKÖPRÜLÜZÂDE Ahmed, *al-Şakaik al-nu'maniyye fi 'Ulamai'd-devleti'l-Osmaniyye*, İstanbul, 1985.
- TEK Abdurrezzak, *Nakşîliğin Osmanlı Topraklarına Gelişi Molla Abdullah İlâhî*, Emin Yayınları, Bursa, 2012.
- TOSUN Necdet, Bahâeddin Nakşend, Hayatı, Görüşleri, Tarikatı, İnsan Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2012.
- TRALJIĆ Mahmud, *İstaknuti Bošnjaci*, el-Kalem, Sarajevo, 1998.
- TRALJIĆ Mahmud, *İz kulturne historije Bošnjaka*, ŠIP DD "Borac", Travnik, 1999.
- TUCAKOVIĆ Ekrem, VELIĆ Abdulgafar, KOVAČ Mirnes, *100 Bosnjackih imama iz perioda 1912-2002*, el-Kalem, Sarajevo, 2012.
- TOMOVSKI PALIKRUŞEVA K., *Les Tekkes en Macedonie aux XVIII et XIX 'eme si'ecl*, *Atti del secondo congresso internazionale di orte Turcka*, Institut Universitario Orientela, Napoli, 1965.
- TRALJIĆ Mahmud, *Istaknuti Bošnjaci*, Rijaset IZ u BiH, Izdavačka djelatnost el-Kalem, Sarajevo, 1998.
- TRALJIĆ, Mahmud, *Iz kulturne historije Bošnjaka*, Borac, Travnik, 1999.
- TRIMINGHAM J. S., *The Sufi Orders in Islam*, New York, 1998.
- UDOVIĆIĆ Martin, *Travnik u vrijeme vezira (1699-1851)*, Zavičajni muzej Travnik, Travnik, 1973.
- VASSÂF Hüseyin, *Sefîne-i Evliya*, Seha Neşriyat, İstanbul, 1999.
- YARDIMCI Mehmet Emin, *15. ve 16. yüzyıllarda bir Osmanlı livası: Bosna*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006.

YILMAZ Necdet, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf: Sufiler, Devlet ve Ulema (XVII. Yüzyıl)*, İstanbul, 2001.

YÜCER Hür Mahmut, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2003.

Makaleler

AKIN Lemi, “Bosna Hersek’teki Osmanlı Dönemi El Yazmalarının Durumu”, *Turkish Studies*, Volume 10/8, Spring 2015, Ankara, ss. 323-340.

AKYÜZ Hayri, “Onbeşinci Yüzyıl şairlerinden Cemâlî’nin Hümâ vü Hümayûn Adlı Eseri Hakkında Birkaç Söz”, *Türk Folklor Araştırmaları*, 1954, c. III, ss. 856-857.

Albüm, “Prof. Muhammed Tayyib Okiç’in Hayatı ve Eserleri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi 1969 yılı Mezunları Albümünden ayrı bir basım*, Önder Matbaası, Ankara, 1969.

ALGAR Hamid, “A Brief History of the Naqshbendi Order”, *Naqshbendis: Historical Developments and Present Situation of a Muslim Mystical Order*, der. Marc Gaborieau ve Alexandar Popoviç, İstanbul, 1990, ss. 3-44, 123-152.

ALGAR Hamid, “Bibliographical Notes on the Naqshbandî Tarîqat”, *Essay on Islamic Philosophy and Science*, Albany, 1975, ss. 254-259.

ALGAR Hamid, “Hâlid-i Bağdâdî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, yıl 1997, c. XV, ss. 283-285.

ALGAR Hamid, “Silent and Vocal Dhikr in the Naqshbandi Order”, *Akten des VII. Kongresses für Arabistik und Islamwissenschaft*, Göttingen, 1974, ss. 39-46.

ALGAR Hamid, “The Naqshbandî Order: A Preliminary Study of its History and Significance”, *Studia Islamica*, XLIV (1976), ss. 123- 152.

ARUÇI Muhammed, “Saraybosna”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, yıl 2009, c. XXXVI, ss. 128-132.

AŞK Gaşi, “Tekije i tarikat u putopisu Evlije Čelebije”, *Islamska Misao*, VII/1985, ss. 81, 20-26.

AŞK Gaşi, “Nešto o melamijama kod nas”, *Glasnik Vrhovnog Islamskog Starješinstva u SFRJ i Rijaseta Islamske Zajednice u SFRJ*, XLVI/1983, No. 5, ss. 661-666.

- AŠK Gaši, “Tekije i tarikati u Putopisu Evlije Čelebije”, *Kelamu'l Šifa/Tarikatski Časopis*, sy. 32/33/34, 2013, ss.192-195.
- AVDUKIĆ Malik, “Nakšibendijska Silsila”, *Kelamu'l-šifa/Tarikatski Časopis*, sy. 43/44, s. 18-21.
- AZAMAT Nihat Azamat, “Hamza Bâlî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, yıl 1997, c. XV, ss. 502-504.
- BAŠAGIĆ Safvetbeg, “Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti”, *Glasnik Zemaljskog Muzeja*, XXIV / 1917, No. 3, ss. 304-305.
- BAŠAGIĆ Safvetbeg, “Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj carevini”, *Novi Behar*, U rubrici “Pregled Nove knjige”, 1932-1933, sy. 1, ss. 14-15.
- BEĆIRAGIĆ Zehra, “Simbolika odjeće nakšibendijskog tarikata“, *Kelamu'l Šifa/Tarikatski Časopis*, sy. 43/44, yıl 2009, s. 101-102.
- BEGLEROVIĆ Samir, “İzazovi Nakšibendijske tradicije za savremenu bosansko-hercegovačku omladinu”, *Takvim za 2011.godinu*, Sarajevo, el-Kalem, 2013, s. 180-193.
- BEGLEROVIĆ Samir, YESENKOVIĆ ŞİLYAK Amina, “Saraybosna'daki Kadîrîlerin Sığınağı: Hacı Sinan Tekkesi”, *İznikli Gönül Adamı Eşrefoğlu Rûmî Sempozyumu*, ed. Bilal Kemikli, İznik, 2010.
- BEJTIĆ Alija, “Banja Luka pod turskom vladavinom”, *Naše starine*, 1953, sayı I, s. 101.
- BEJTIĆ Alija, “Bosanski namjesnik Mehmed-paša Kukavica i njegove zadužbine u Bosni”, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 6-7, yıl1956/57, Sarajevo, 1958, ss. 78.
- BEJTIĆ Alija, “Derviş M. Korkut kao kulturni i javni radnik”, *Biblioteka pokopnog društva Bakije u Sarajevu*, Sarajevo, 1974, ss. 75-80.
- BEJTIĆ Alija, “Mehmed Paša Kukavica”, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, VI-VII/1956/7, Sarajevo, 1958, ss.77-114.
- BEJTIĆ Alija Bejtić, “Skender-pašina tekija”, *Novi Behar*, sy. 16, No. 2, yıl 1944, ss. 24-26.
- BOGDANOVIĆ Milan, “Poezija Muslimana u Bosni (Sheich Sefuddin ef. Kemura und dr Vladimir Corovic: Serbokroatische Dishtungen Bosnischer Moslims aus dem

- XVII, XVIII und XIX Jahrhundert, 1912)", *Srpski književni glasnik*, c. XXIX, 1912, ss. 72-79.
- BRKA Amir, "Abdulvehab Ilhamija, nadahnuti rob Božji", *Islamska Misao*, XIII/ 1991, ss. 46-52, 153.
- BUSULADŽIĆ Mustafa, "Životno djelo Derviša A. Korkuta", *el-Hidaje*, VII/1943-44, sy. 4-5, ss. 116-120.
- BUŠATLIĆ Ismet, "Sarajevska Turbeta", *Zbornik Radova Fakulteta Islamskih Nauka u Sarajevu*, c. 7, Sarajevo, 2001, ss. 205-228.
- BUŠATLIĆ Ismet, "Dr. Šaćir Sikirić (1893-1966) utemeljitelj moderne bosanskohercegovačke orijentologije", *Fakultet islamskih nauka u Sarajevu, Univerzitet u Sarajevu*, XVII, sy. 64, *Znakovi Vremena*, Sarajevo, 2014, s. 13-24.
- BULJINA Halid, "Tekije u fojničkom kraju", *Glasnik Vrhovnog Islamskog Starješinstva u SFRJ i Rijaseta Islamske Zajednice u SFRJ*, XLVI/1983, No. 6, ss. 838-855.
- BULJINA Halid, "Još o tekijama u fojničkom kraju", *Glasnik Vrhovnog Islamskog Starješinstva u SFRJ i Rijaseta Islamske Zajednice u SFRJ*, XLIX/1986, No. 4, ss. 457-461.
- CEYLAN Semih, "Osmanlı Tâcnâme Literatürüne Göre Derviş Tacı ve Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin Cevâhîr-i Tâc-ı Hilâfet Risâlesi", *İslam Araştırmaları Dergisi*, c. 25, yıl 2011, ss. 113-172.
- COROVIĆ Vladimir, "Muslimani u našoj ranijoj književnosti", *Bosanska Vila*, XXVII/1912, No. 3, s. 33.
- CORNELL Erik, "Bosna Bektâşiliği Üzerine", *Alevî Kimliği*, İstanbul, 1999, ss. 14-15.
- ÇAVUŞOĞLU Serimamis, "Kadıızâdeliler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, yıl 2001, c. XXIV, ss. 100-102.
- ÇEHAYİÇ Cemal, "Bosna Hersek'te Mevlevîlik", *İzlenim Dergisi*, sy. 21, Mayıs 1995, s. 49-53.
- ÇEHAYİÇ Cemal, "Bosna Hersek'te Mevlevîler", Çev. Muhammed Aruçi, *Tasavvuf Kitabı*, Haz. Cemil Çiftçi, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2003, s. 743-749.

- ČEHAJIĆ Džemal, "Bektašije i Islam u Bosni i Hercegovini", *Anali Gazi Husrevbegove biblioteke*, sy. V-VI, Sarajevo, Gazi Husrevbegova biblioteka, 1978, ss. 91-98.
- ČEHAJIĆ Džemal, "Derviški red Nakšibendija", *Kelamu'l Šifa/Tarikatski Časopis*, sy. 38/39, 2014, s.159-162.
- ČEHAJIĆ Džemal, „Derviški red Nakšibendija“, *Glasnik Vrhovnog Islamskog Starješinstva u SFRJ*, XLV/1982, No. 2, ss. 152-170, No. 2, ss. 291-312.
- ČEHAJIĆ Cemal, "Nakşbandî Tarikatının Bosna Hersek ve Genel Olarak Yugoslavya'daki Sosyo-Politik Durumları, Dinî Araştırmalar, Eylül-Aralık 1999, c. 2, s. 377-386.
- ČEHAJIĆ Džemal, "Socio-Political Aspects of the Naqshbandî Dervish Order in Bosnia and Herzegovina and Yugoslavia Generally", *Naqshbandis*, İstanbul, 1990, ss. 667-668.
- ČURIĆ Hajrudin, "Husein Bračković o Ali-paši Rizvanbegoviću i njegovom vremenu", *Glasnik Vrhovnog Islamskog Starješinstva u SFRJ*, V (XVII)/1954, No. 4-6, ss. 88-92.
- ČURIĆ Hajrudin, „Vakufnama Ali Paše Rizvanbegovića“, *Glasnik VIŠ*, yıl III, sy. 1-4, 1952, ss. 47-53.
- DAMREL David W., "The Spread of Naqshbandi Political Thought in the Islamic World", *Naqshbandis*, İstanbul-Paris 1990, ss. 269-287.
- DERVIŠEVIĆ Haris, "Hamza Orlović-Bali", *Kelamu'l Šifa/Tarikatski Časopis*, sy. 35, Kaćuni, Hastahana-tekija Mesudija, 2013, ss. 25-28.
- DOBRAČA Kasim, "Tuhfetul-musallin ve zubdetul-haši'in od Abdulvehaba Žepčevije Ilhamije/Tuhfetul-musallin ve zubdetul-haši'in by Abdulvehab Žepčevija Ilhamija in Gazi Husrev-bey Library", *Anali Gazi Husrev Begove Biblioteke*, sy.1, 1972, s. 41-69.
- DILBEROVIĆ Alija, "Nakšibedijska tradicija Mostara u XIX i prvoj polovini XX stoljeća-slučaj Koski pašinog hanikaha", *Znakovi vremena*, yıl XVI, 61/62, Sarajevo 2013, ss. 270-277.
- ĐOGIĆ Husein, "Hadži Mehmed ef. Hafizović-Rahmetlija čiji su kabur rukama zagnuli", *Preporod*, 29/1999, No. 10/659, s. 2.

- DOZO Husein, "Merhum Hadži Derviš ef. Spahić muderris", *Preporod*, Sarajevo, 1978, s. 17.
- DOBRAČA Kasim, "Tuhfetul-musallin ve zubdetul-haši'in od Abdulvehaba Žepčevije Ilhamije / Tuhfetul-musallin ve zubdetul-haši'in by Abdulvehab Žepčevija Ilhamija in Gazi Husrev-bey Library", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke* 1, 1972, s. 41-69.
- DOBRAČA Kasim, "Tuhfetul-musallin ve zubdetul-haši'in od Abdulvehaba Žepčevije Ilhamije", *Anali Gazi Husrev Begove Biblioteke*, c. 2-3, Sarajevo, 1974, ss. 41-71.
- DOZO Hüseyin, "Merhum Hafiz Husni ef. Sedlarević", *Glasnik VİS-a*, Sarajevo 1960, sy. 4-6, ss. 267-269.
- DOBRAČA Kasim, "Besim ef. Korkut (Kratak osvrt na život i rad)", *Glasnik VIS-a*, XXXIX/1976, c.1, ss. 68-77.
- DŽAKA Bećir, "Interes za sufijsku poeziju kod bosanske uleme/Interest in Sufi poetry among Bosnian ulama," *Anali Gazi Husrev Begove Biblioteke*, Knjiga br. 17-18, 1996, ss. 373-384.
- Ebu Manneh, "1826'da Nakşbendî-Müceddidî ve Bektâşî Tarîkatları, Türkiye'de Alevîler Bektâşîler ve Nusayrîler", *Sempozyum Bildirileri*, İstanbul, 1999.
- ELEZOVIĆ Gliša, "Derviški redovi muslimanski, tekije u Skoplju", *Glasnik Stara Srbija*, Skopje 1925, s. 6-23.
- ERTEKİN Hamdi, "Son Dönem İskilipli Âlimler", *Türk Kültüründe İz Bırakan İskilipli Âlimler*, Sempozyum Bildirisi, Ankara, 1998, ss. 407-424.
- FAJIĆ Zejnil, "Biblioteka šejha Abdurrahmana Sirije s Oglavka: prilog istoriji bibliotekarstva BiH u XVIII i XIX stoljeću/The library of Šejh Abdurrahman Siri of Oglavka: contribution to the history of librarianship in BosniaHerzegovina in the 18th and 19th century", *Anali Gazi Husrev Begove Biblioteke*, sy. 1-12, ss. 55-68.
- FAJIĆ Zejnil, "Biblioteka Šejha Abdurrahmana Sirije sa Oglavka", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu*, c. XI-XII, Sarajevo, 1985, ss. 55-69.
- FAJIĆ Zejnil, "İsa Begova Tekija na Bendbaşi u Sarajevu", *İsa Begova Tekija u Sarajevu: Zbornik Radova, Udruženje Obnova İsa Begove Tekije*, s. 87-90.

- FILAN Kerima, "O Jednom "Sporadičnom" Rukopisu na Turskom i Bosanskom Jeziku", *Anali Gazi Husrev Begove biblioteke u Sarajevu*, Kitap XXI-XXII, 2003, ss. 9-41.
- FILIPOVIĆ Nedim, "Napomene o Islamizaciji u Bosni i Hercegovini u XV. Stoljeću", *Godišnjak*, VII, Centar za balkanološka ispitivanja, 5, Sarajevo, 1970, s. 141-167.
- GROZDANIĆ Sulejman, "In memoriam: Šaćir Sikirić", *Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu*, IV/1966-1967, ss. 413-415.
- GROZDANIĆ Sulejman, "In memoriam Šaćir Sikirić", *Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu*, IV/1966/67, ss. 413-415.
- GÜRSÜ Uğur, "Kitâb-ı Bosnevî İlmihâl'de geçen Türkçe Kelime ve Ekler", *Türk Dünyası Araştırmaları*, sy. 209, 2014, s. 129-150.
- HAAR John ter, 'The Naqshbandi Tradition in the Eyes of Ahmed Sirhindi', *Naqshbendis: Historical Developments and Present Situation of a Muslim Mystical Order*, der. Marc Gaborieau ve Alexandar Popović, İstanbul, 1990, s. 83-95.
- HACIMEYLİÇ Kâzım, "Bosna'da Bayrâmî İzler: Hamza Bâlî ve Hamzavîliğe Dair Bazı Notlar", *Uluslar arası Hacı Bayrâm-ı Velî Sempozyum Tebliğ Kitabı*, 14-16 Aralık 2012, Ankara, ss. 185-194.
- HADŽIBAJRIĆ Fejzullah, "Tesawuf, tarikat i tekije", *Islamska Misao*, 1/1978, ss. 6, 18-20.
- HADŽIBAJRIĆ Fejzullah, "Tasavvuf, tarikat i tekije na području starješinstva iz BiH danas", *Kelamu'l Šifa/Tarikatski Časopis*, sy. 38/39, 2014, s. 110-114.
- HADŽIBAJRIĆ Fejzullah, "Merhum Hadži Mehmed ef. Potogija", *Glasnik IZ 1953*, c. 1-4, s. 104-105.
- HADŽIBAJRIĆ Fejzullah, "Historijat Tarikatskog Centra u BiH", *Kelamu'l šifa*, sy. 20, 2009, s. 24-28.
- HADŽIBAJRIĆ Fejzullah, "Riječ dvije o Jedilerskom turbetu u Sarajevu", *Glasnik IVZ*, yıl XXX, sy. 7-8, Sarajevo, 1967, ss. 336-337.
- HADŽIBAJRIĆ Fejzullah, "Sjećanje sa putovanja na hadž 1969. godine", *Glasnik VİS-a XXXI*, 1969, sy. 11-12 ss. 497-508.

- HADŽIBAJRIĆ Fejzullah, “Naših četrdeset medžlisi zikira danas, na početku petnaestog stoljeća po hidžri”, *Takvim*, Sarajevo, 1981, ss. 145-154.
- HADŽIBAJRIĆ Fejzullah, “Dvadesetogodišnjica smrti hadži Mujage Merhemića (1959-1979)”, *Glasnik Vrhovnog Islamskog Starješinstva u SFRJ*, XLII, No. 2, ss. 203-210, No. 4, ss. 415-420.
- HADŽIĆ Adem, “O ulozi derviša u formiranju gradskih naselja u Bosni u XV. stoljeću”, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, XXXI/1981, Sarajevo, 1981, ss. 169-178.
- HADŽIĆ Adem, “Jedan savremeni dokument o šejhu Hamzi iz Orlovića”, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, XVIII-XIX, Sarajevo, 1973, ss. 206-214.
- HADŽIMEJLIĆ Ćazim, “Nakšibendije“, *Kelamu'l Šifa/Tarikatski Časopis*, sy. 43/44, 2016, s. 29-33.
- HADŽIJAHIĆ Muhamed, “O jednoj pjesmi Šejh Sejjid Vehab Ilhamije”, *Novi Behar*, 1934-1935, sy. 16, ss. 278-279.
- HADŽIJAHIĆ Muhamed, “Tekija kraj Zvornika-Postojbina bosanskih Hamzevija”, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, c. X-XI, yil 1960-61, ss. 193-203.
- HADŽIJAHIĆ Muhamed, “Ljubavna poezija muslimanskih pjesnika iz Bosne u prošlim stoljećima na hrvatskom jeziku”, *Muslimanska svijest*, I/1936, No. 32, ss. 9-14.
- HADŽIJAMAKOVIĆ Muhamed, “Nekoliko pjesama iz Ilhamijina Divana/Several poems from Ilhamia's Divan”, *Anali Gazi Husrev Begove Biblioteke*, No. 13-14, yil 2010, ss. 85-92.
- HADŽIJAMAKOVIĆ Muhamed, “Pedesetogodišnjica smrti Behaudin ef. Sikirića”, *Glasnik Vrhovnog Islamskog Starješinstva u SFRJ i Rijaseta Islamske Zajednice u SFRJ*, XLVII/1984, No. 6, ss. 721-725.
- HADŽIĆ Mehmed, “Islamizacija Bosne i Hercegovine”, *el-Hidaje*, III/1939-40, Sarajevo, 1940, ss. 12, 159.
- HADŽIĆ Mehmed, “Merhum Derviš ef. A. Korkut”, *El-Hidaje*, VII/ 1943, ss. 36-37.
- HADŽIĆ Mehmed, “Rad bosanskohercegovačkih muslimana na književnom polju”, *Glasnik Islamske vjerske zajednice*, c. I/1933, ss. 1-12, c, II/1934, ss. 1-6.

- HADŽIĆ Mehmed, “Îlhamija Žepčak-muslimanski pjesnik iz Bosne na hrvatskom jeziku koncem XVIII i početkom XIX vijeka”, *Hrvatski dnevnik*, 1940, ss. 14-15.
- HADŽIMEJLIĆ Ćazim, “Pir-i Sani Husejn baba Bosnevi”, *Kelamu'l Šifa/Tarikatski Časopis*, sy. 43/44, 2016, s. 16-18.
- HADŽIMEJLIĆ Ćazim, „Šejh Mejli Baba”, *Kelamu'l Šifa/Tarikatski Časopis*, sy. 18/19, 2008, s.100-106.
- HADŽIMEJLIĆ Ćazim, “Šejh Mesud ef. Hadžimejlić”, *Kelamu'l Šifa/Tarikatski Časopis*, sy. 35, 2013, s.104.
- HADŽIMEJLIĆ Ćazim, “Nakšibendijski kaligrafi u Bosni i Hercegovini“, *Kelamu'l Šifa/Tarikatski Časopis*, sy. 43/44, 2009, s. 78-83.
- HADŽIMEJLIĆ Mesud, “Životni put Šejh Refik Efendije Hadžimejlić”, *Kelamu'l Šifa/Tarikatski Časopis*, sy. 2, 2004, s. 18-23.
- HALILAGIĆ Sead, “Rad Dr. Ahmeda Smajlovića na Povratu Tekija u Okvir Îslamske Zajednice”, *Zbornik Radova Fakulteta Îslamskih Nauka u Sarajevu*, c. 13, Sarajevo 2009, ss. 228-236.
- HALILAGIĆ Sead, “Istine o tarikatu kod nas”, *Islamska Misao*, XII/ 1990, ss. 72-144.
- HANDŽIĆ Adem, “O ulozi derviša u formiranju gradskih naselja u Bosni u XV stoljeću”, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, XXXI/1981, Sarajevo, 1981, s. 169-178.
- HANDŽIĆ Adem, “O formiranju nekih gradskih naselja u Bosni u XVI vijeku”, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, XXV/1975, Sarajevo, 1976, ss. 133-169.
- HARAČIĆ Hajrudin A., “Derviš ef. A. Korkut - Ibnul-'Ajn (1900-1943)”, *Preporod*, No. 20/646, 1998, s. 46.
- HASANDEDIĆ Hivzija, “Spomenici kulture turskog doba u Mostaru”, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, X-XI, 1960/61, Sarajevo, 1961, ss. 149-177.
- HASANDEDIĆ Hivzija, “Mostarske Muftije”, *Glasnik VIS-a*, No. 9-10, Sarajevo, 1975, s. 443-445.
- HASANDEDIĆ Hivzija, “Povijest Seonice i njenih porodica”, *Novi Behar*, sy. 5, Sarajevo, 1939, ss. 63-66.

- HATİBOĞLU İbrahim, “Okıç, Muhammed Tayyib”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, yıl 2007, c. XXXIII, ss. 336-338.
- HIVZIJA Hasandedić, “Muslimanska baština u istočnoj Hercegovini”, *el-Kalem*, Sarajevo, 1990, ss. 58-59.
- HODŽIĆ Ibrahim Hodžić, “Hadži Ibrahim Smajić-Seljubac i njegova bosanska elifnica“, *Takvim*, 1975/1395, ss. 206-215.
- HORATA Horata, “Cemâlî'nin Hayatı ve Eserleri”, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 1991, s. 51-83.
- İLGÜREL Mücteba, “Evliya Çelebi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, yıl 1995, c. XI, ss. 529-533.
- ILIĆ Slobodan, “Mevlevije u Bosni”, *Kelamu'l Şifa/Tarikatski Časopis*, sy. 32-33-34, 2013, s. 155-156.
- IMAMOVIĆ Mustafa, “Safvet-beg Bašagić kao istoričar Bosne i Muslimana“, *Glasnik Vrhovnog Islamskog Starješinstva u SFRJ i Rijasetu Islamske Zajednice u SFRJ*, LIV/1991, No. 4, ss. 644-646.
- BRZINA Halil, “Na hizmetu Uzvişenoi vjeri”, *Kelamu'l Şifa/Tarikatski Časopis*, sy. 3, 2004, s. 4-10.
- KADIĆ-ŽUTIĆ Fatima, “Mevlana Dželalleddin Rumi i njegova prisutnost u Bosni i Hercegovini”, *Zbornik Radova Fakulteta İslamskih Nauka u Sarajevu (FIN)*, sy. 7, Sarajevo, Fakultet İslamskih Nauka u Sarajevu, 2001, s. 246-259.
- KALABIĆ Mehmet, “Hadži Sinanova Tekija”, *Glasnik Zemaljskog Muzeja*, sy. 1890/2, Sarajevo, 1890, s. 114-115.
- KAMENICA Edina, “Sedam turbeta za sedam deda”, *Kelamu'l Şifa/Tarikatski Časopis*, sy. 4, 2005, s.42-44.
- KAPIDŽIĆ Hamdija, “Ali Paşa Rizvanbegović i njegovo doba”, *ANUBIH i Filozofski fakultet u Sarajevu*, Sarajevo, 2001, s. 190-194.

- KARA İsmail, "Meclis-i Meşâyih, Ulemâ-Tarîkat Münâsebetleri ve İstanbul'da Şeyhlik Yapmış Beş Zatın Kendi Kaleminden Terceme-i Hâli", *Kutadgubilig*, sy. 1, İstanbul, 2002, s. 186-203.
- KARA Mustafa, "Bâlî Efendi, Sofyalı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, yıl 1992, c. V, ss. 20-21.
- KARIĆ Adnan, "Jedan pogled na ortografske osobitosti arabice u bosanskoj elifnici İbrahim Berbića", *Prilozi za orjentalnu filologiju*, sy. 47-48/1997-98, Sarajevo, 1999, ss. 53-63.
- KARA Mustafa, 'Emîr Buhârî', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, yıl 1995, c. 11, ss. 125-126.
- KARANOVIĆ Milan, "Tekija Hamza Dede Orlovića", *Politika*, 1932, s. 8.
- KARPUZ Haşim, "Balkan Mevlevîhaneleri", *Akademik Sayfalar*, c. IX, sy. 7, Konya, 2010, s. 100-101.
- KARPUZ Haşim, "Balkanlar'daki Mevlevihanelerden Günümüze Kalanlar", *Dünyada Mevlana İzleri Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, Konya, 2010, s. 435.
- KARIĆ Enes, "İstakuti alim svoga vremena", *Preporod*, XXVII/1997, No. 609, s. 13.
- KASUMOVIĆ Ismet Kasumović, "Monografija o derviškim redovima", *Islamska Misao*, VIII/1986, s. 32-33.
- KASUMOVIĆ Ismet, "Prof. Dr. Džemal Čehajić (1930-1989)", *Glasnik Vrhovnog Islamskog Starješinstva u SFRJ i Rijasetu Islamske Zajednice u SFRJ*, LIII/1990, No. 1, ss. 144-146.
- KAJAN İbrahim, "Husejin Đogo Dubravić", *Avaz-Prilog Sedmica*, 2015, ss. 14-15.
- KİRMAN Aydın, "Yemînî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. 43, s. 420-421.
- KILIÇ Hulûsi, "Emîr Şekîb Arslan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, yıl 1995, c. 11, ss. 151-153.
- KOÇKUZU Ali Osman, "Bahâeddin Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. IV, s. 458.

- KONUR Himmet, "Sezâi-yi Gülşeni", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, yıl 2009, c. 37, ss. 79-81.
- KORKUT Derviš A., "Spiritalizam i avet materijalizma u svijetlu mistike", *Novi Behar*, XII/1938-39, ss. 1-24; XIII/1939-40, ss. 1-6.
- KORKUT Derviš A., "Odgovor Ilmije", *Hikmet*, IV/1932-33, s. 45.
- KORKUT Derviš A., "Arusija", *el-Hidaje*, VI/1942-43, sy. 10-11, ss. 299-301.
- KORKUT Derviš A., "Bešair-Ugodne Vijesti", *el-Hidaje*, VI/1942-43, ss. 6-8.
- KORKUT Derviš A., "Izgradnja ličnosti prema Islamu", *Hrvat, kalendar za 1943. godinu*, ss. 101-107.
- KORKUT Derviš A., "Jedinstveni koncert", *Narodne uzdanica*, XI/1942, ss. 95-97.
- KORKUT Derviš A., "Miradž-u svijetlu Islamskog misticizma", *Novi behar*, IX/1935-36, s. 126.
- KORKUT Derviš A., "Naobrazba i moral", *Glasnik*, Sarajevo XLVI/1983, sy. 1-2, ss. 233-238.
- KORKUT Derviš A., "Spiritalizam i avet materijalizma u svijetlu mistike", *Novi behar*, XII/1938-39, ss. 1-24.
- KORKUT Derviš A., "Vjera", *Glasnik*, I/1933, sy. 1, ss. 5-9.
- KORKUT Derviš A., "Zlo koje i nama prijete", *Hikmet*, II/1930-31, s. 13.
- KORKUT Derviš A., "Angora prema Islamskom kongresu", *Hikmet*, III/1932, sy. 33-34, ss. 277-282, ss. 302-306.
- KORKUT Derviš A., "Ateizam i opadanje potomstva su blizanci", *Hikmet*, II/1930, sy. 14, ss. 51-54.
- KORKUT Derviš A., "Historija Širenja Islama", *Glasnik*, I/1933, ss. 2-12.
- KORKUT Derviš A., "el-Kur'anu-l-hakimu", *Novi behar*, VII/ 1933-34, ss. 1-2, ss. 27-31.
- KORKUT Derviš A., "Riječ-dvije povodom kritike G.Čokića", *Novi Behar*, V/1932, ss. 21-22.

- KORKUT Derviš A., “August Comte (Ironije Sudbine)”, *Narodna uzdanica*, XI/ 1943, ss. 45-53.
- KORKUT Derviš A., “Velika borba Arapa muslimana sa židovima u kudusi-šerifu”, *Hikmet*, I/ 1929, sy. 7, ss. 218-221.
- KORKUT A. Derviš, “Arusija (prijevod s turskog) ”, *El-Hidaja*, VI/1942- 43, 10-11, 299-301.
- KORKUT Derviš A. Korkut, “Spiritualizam i avet materijalizma u svjetlu mistike”, *Novi Behar*, sy. 12, ss. 1-6.
- KORKUT Derviš M., “Mestvičina Ćefilema iz 1841. Godine”, *Prilozi za proučavanje istorije Sarajeva*, c. II/1966, s. 105.
- KORKUT Derviš A., “Inovjerci o Gazaliji”, *Novi behar*, VII/ 1933-34., sy. 11-14, ss. 165-166.
- KUFRALI Kufrali, “Molla İlâhî ve Kendinden Sonraki Nakşibendiye Muhiti”, *TDED*, III (1948), s. 132-135.
- KUKAVICA Edin Urjan, “Derviške institucije u Bosni i Hercegovini i Sarajevu”, *Behar*, Zagreb, 2010, sy. 95, s. 6-23.
- KULANIĆ Denisa, “Medicina u Tuzli kroz vjekove”, *PUSLUS-Časopis studenata Medicinskog Fakulteta u Tuzli*, No. 2, 2014, s. 37.
- KUT Günay Kut, “Cemâli”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, yıl 1993, c. 7, s. 316-317.
- KREŠEVLJAKOVIĆ Hamdija, , KORKUT Derviš M., “Travnik u prošlosti (1464-1878)”, *Biblioteka zavičajnog muzeja Travnik*, Travnik, 1961, s. 151.
- KREŠEVLJAKOVIĆ Hamdija, “Gazi Husrev Beg”, *Napredak*, sy. XX / 1931, ss. 101-113.
- LAVIĆ Osman, “Ulemanska i šejhovska porodica Muslihudina Užičanina iz XVII. vijeka“, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, c. 25-26, yıl 2006/2007, ss. 111-128.
- LOZIĆ Stipe, “Nekoliko dokumenata o pravu na Vlašiću”, *Zbornik Zavičajnog muzeja Travnik*, I/ 1959, c. 1., ss. 1-55.

- MAHMUTČEHAJIĆ Rusmir, "Dvije rapsrave šejh Mustafe Sarajlića", *Anali Gazi Husrev-Begove Biblioteke*, c. XI-XII, s. 229-258.
- MANTUANI Josip, "Hrvatska crkvena pjesmarica iz god. 1635", *Sveta Cecilija*, IX, yıl 1915, s. 1-21.
- MEHMED İbrahim, "Eski Yugoslavya Sınırları Dahilinde Tarikat Hareketlerinin Tarih İçindeki Gelişimi ve Önemi", *Vakıflar Dergisi*, sy. 24, İstanbul, 1994, s. 291-305.
- MEHMEDOVIĆ Ahmet, "Abdulkerim-Efendija defterdarija Zuhdi Sarajlija i njegova spjev šurut-i Islam", *Anali Gazi Husrev-Begove Biblioteke*, 2015, sy. 36, ss. 151-185.
- MIČIJEVIĆ Senad, "Tragovi stolačkih derviša", *Slovo Gorčina*, 25/2003, Stolac, 2005, s. 113.
- MORİNA İrfan, Lindita LATİFİ, "Bosna'da Osmanlı Dönemine Ait Edebiyat Araştırmaları ve Namık Kemal'in Boşnakça'ya Tercüme Edilen Eserleri", *Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 2015, s. 90-99.
- MULAHALILOVIĆ Ahmed, "Şejh Hasan Kaimi baba, prigodom 250-te godišnjice smrti", *el-Hidaje*, V/1941-42, ss. 8-10, ss. 224-227.
- MULAHALILOVIĆ Ahmed, "Književnici muslimani u našim srednjim školama", *Gajret*, XXII/1941, No. 2, ss. 43-46.
- MUSLU Ramazan, "Türk Tasavvuf Kültüründe Tarikat Kıyafetleri ve Sembolik Anlamları", *EKEV Akademi Dergisi*, yıl 12, sy. 36, ss. 43-66.
- MUŠIĆ Omer, "Hadži Muhamed Sejfudin, šejh Sejfija-pjesnik iz Sarajeva/Haji Muhamed Sejfedin-sheik Sejfija: poet from Sarajevo", *Anali Gazi Husrev Begove Biblioteke*, Knjiga br. 7-8, 1982, ss. 5-27.
- MUJEZINOVIĆ Mehmed, "Islamska Epigrafika u Bosni i Hercegovini", c. I., Takvim, Sarajevo 1974, s. 300-301.
- MUJEZINOVIĆ Mehmed, "Musafirhana i tekija İsa-bega İshakovića u Sarajevu", *Naše starine Godisnjak Zemaljskog Zavoda Za Zaštitu Spomenika Kulture i Prirodnih Rijetkosti N. R. Bosne i Hercegovine, Zemaljski Zavod za Zaštitu Spomenika Kulture i Prirodnih Rijetkosti N. R. Bosne i Hercegovine u Sarajevu*, 1965, Sarajevo, s. 245-252.

- MUJEZINOVIĆ Mehmed, “Merhum Šejh Sejfudin-Fehmi Efendija Kemura kao epigrafičar uz 40-godišnjicu njegive smrti (1863-1917)”, *Glasnik Vrhovnog Islamskog Starješinstva*, c. 3-5, yıl 1958, ss. 158-167.
- MUJEZINOVIĆ Mehmed, “Neki naši književnici Mevlevije”, *Šebi Arus godišnjak Tarikatskog centra*, sy. 13, Sarajevo, Tarikatski centar Sarajevo, 1991, ss. 53-56.
- MUJKANOVIĆ Zahid, “Kamen-temeljac za izgradnju tekije u Vogošći”, *Kelamu'l Šifa/Tarikatski Časopis*, sy. 21/22, 2009, s. 111.
- NAMETAK Alija, “Naša pismenost u arapskom jeziku”, *Večernja Posta*, IX/1930, No. 2661, s. 2-3.
- NAMETAK Alija Nametak, “Hadži Mujaga Merhemić”, *Glasnik VIS-a*, 1959, No. 4-6, ss. 267-269.
- NİMETULLAH Hâfiz, “Yugoslavya'da Bektâşî Tekkeleri”, IV/11, Prištine 1976, ss. 57-66.
- OKIĆ M. Tayyip, “Çeşitli Dillerde Mevlidler ve Süleyman Çelebi Mevlidinin Tercümeleri”, *Atatürk Üniversitesi İslamî İlimler Fakültesi Dergisi*, 1976, sy. 1, s. 36-37.
- OKIĆ Tayyip, Quelques documents inédits concernant les Hamzawites, *Proceedings of the Twenty-Second Congress of Orientalists*, İstanbul, 1951, s. 279.
- ÖNGÖREN Reşat, “Hatm-i Hâcegân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. 16, ss. 476-477.
- ÖNGÖREN Reşat, “Zikir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, yıl 2013, c. 44, ss. 409-412.
- ÖZSEN Serdar, “Balkanlarda Mevleviliğin Yayılması ve Kurulan Mevlevihaneler”, *Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi*, sy. 67, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2015, s. 1799-1815.
- ÖZTÜRK Yaşar Nuri, “Yugoslavya'da Tasavvufî Hayat ve Tekkeler”, *Türkiye Yazarlar Birliği Yıllığı*, Ankara 1986, ss. 223-238;
- PAJEVIĆ Izet Zikri, “Nakšibendijski Šejh dr. Hadži Mehmed Sami Šerbić”, *Kelamu'l Šifa/Tarikatski Časopis*, sy. 10/11, 2006, s. 84.
- PROHASKA Dragutin, “Pjesme bosanskih Muslimana”, 1912, ss. 507-508.

- PURIVATRA Atif, "Formiranje Jugoslovenske muslimanske organizacije i njen razvoj do prevazilaženja krize početkom 1922, knjiga Istorije XX veka", *Zbornik radova IX Instituta društvenih nauka*, Beograd, 1968, ss. 387-445.
- RAMIĆ Jusuf, "Bošnjaci na Al-Azharu, Husein Đozo (1912-1982)", *Glasnik*, Rijaset Islamske zajednice, LVIII/1996, No. 4-6. s. 289.
- REBAC Hasan, "Počeci književnosti naših muslimana", *Nova Zora*, Kalendar-almanah za 1925.godinu, Beograd, ss. 46-48.
- REDAKCIJA, "Pregled mjesta održavanja zikra u Bosni i Hercegovini", *Kelamu'l Šifa/Tarikatski Časopis*, sy. 9, 2006, s. 26-27.
- REDAKCIJA, "Šejh Hadži Abdullah ef. Fočak", *Kelamu'l Šifa/Tarikatski Časopis*, sy. 28/29, yıl 2011, s. 80-81.
- REDAKCIJA, "Pregled mjesta održavanja zikra u Bosni i Hercegovini", *Kelamu'l Šifa/Tarikatski Časopis*, sy. 9, 2006, s.26-28.
- REDAKCIJA, "Usul učenja zikra kod nakšibendijskog Husejni kola u Bosni i Hercegovini", *Kelamu'l Šifa/Tarikatski Časopis*, sy. 43/44, 2016, s. 31-32.
- REDAKCIJA, "Merhum Hadži Hafiz Sinanuddin ef. Sokolović (1911-1973)", *Glasnik VİS-a*, XXXVI/11-12, s. 568-572.
- RIZVANBEGOVIĆ-DŽUVIĆ Amina, Edin KUKAVICA, "Medžmue", *Behar*, c. XIX, yıl 2010, sy. 96, s. 59-68.
- SALIHSPAHIĆ Džemal, "Medresa u Pojskama (kod Zenice)", *Takvim*, Sarajevo, 1984, s. 205.
- SARAJKIĆ Mirza, "Osnovne teme gazela Ahmeda Hatema Bjelopoljaka na arapskom jeziku / The main themes of Ahmed Hatem Bjelopoljak's arabic ghazal", *Anali Gazi Husrev Begove Biblioteke*, sy. 31, 2010, ss. 213-225.
- SARIĆ Samija, "Šejh Sejfudin Fehmi-ef. Kemura 1963-1917/Sheikh Sejfudin ef. Kemura", *Anali Gazi Husrev Begove Biblioteke*, sy. 21-22, 2003, ss. 135-142.
- SELÇUK Engin, „Balkanlara Uzanan Bir Köprü: Nakşî Divan Şairleri“, *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD)*, yıl 1, sy. 1, 2014, ss. 1-15.

- SELJUBAC Sead, "Merhum šejh h. Mehmed-ef. Hafizović", *Hikmet*, Tuzla, VII/1994, s. 206.
- SOKOLOVIĆ Osman Asaf, "Dvije-tri sevdalinke pisane arabicom", *Gajret*, XVIII/1937, No. 4, s. 105-107.
- SIKIRIĆ Behaaddin, U rubrici "Pregled Naše rahmetlije", *Nekrolog, Novi Behar*, 1934-1935, sy. 5-7, ss. 115.
- SIKIRIĆ Šaćir, "Pobožne pjesme (ilahije) šejh Abdurrahman Sirrije", *el-Hidaje, Separat iz Glasnika IVZ-e*, Državnatiskama, Sarajevo, 1941, s. 36, V/1941-42, ss. 8-10, ss. 190-191.
- SIKIRIĆ Šakir, "Šejh Arif Sidki", *Kelamu'l Šifa/Tarikatski Časopis*, sy, 38/39, 2014, s.21-22.
- SIKIRIĆ Šaćir, "Šejh Arif Sidki", *Glasnik IVZ*, sy. 4, Sarajevo, 1942, s.107.
- SIKIRIĆ Šaćir, "Sūdī kao komentator Sādijina Gulistana", *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, I/1950, Sarajevo, 1950, ss. 51-67.
- SIKIRIĆ Šaćir, "Tekija na Oglavku", *Gajret-1941 Yılı Takvimi*, Sarajevo, 1940, ss. 42-43.
- SIKIRIĆ Šaćir, "Sarajevske Tekije", *Narodna Starina*, VI/14, (1927), ss. 77-79.
- SIKIRIĆ Šaćir, "İbn Haldunova prolegomena", *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, V, yıl 1954/55, ss. 233-240.
- SIKIRIĆ Šaćir, "Divan Mehmeda Rašida", *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, V, yıl 1956/57, ss. 55-77.
- SIKIRIĆ Šaćir, "Zašto su muslimani zaostali a drugi napredovali", *Glasnik IVZ*, yıl II/1934, ss. 192-197.
- SIKIRIĆ Šaćir, "Tekija na Oglavku", *Kalendar Gajret za 1941*, s. 42-48.
- SIKIRIĆ Šaćir, ČIČIĆ Augustin, "Kroz tekije i samostane (Neke crtice s putovanja po fojničkom kotaru)" *Narodno jedinstvo*, III/1920, sy. 266, s.2; sy, 667, s.2; sy, 668, ss. 2-3; sy. 270, ss. 2-3; sy. 271, ss. 2 ve sy. 272, ss. 2-3.
- SIKIRIĆ Šaćir, "Pobožne pjesme (ilahije) Šejha Abdurrahmana Sirrije", *Glasnik Vrhovnog starješinstva Islamske vjerske zajednice*, IX/1941, sy. 11, ss. 332-354 ve sy. 12, ss. 362-373.

- SIKIRIĆ Šaćir, “Pobožne pjesme (ilahije) šejh Abdurrahmana Sirije”, *El-Hidaje*, Sarajevo, 1942, ss. 332-354.
- SIKIRIĆ Šaćir, “İsmailije u Ugarskoj”, *Kalendar Pravda*, yil 1923, ss. 161-162.
- SIKIRIĆ Šaćir, “El-Gazzali”, *Kalendar Pravda*, yil 1925, s. 25.
- SIKIRIĆ Šaćir, “Naši Šeriatski Sudovi”, *Spomenica Šeriatske Sudačke Škole u Sarajevu*, yil 1937, ss. 5-23.
- SIKIRIĆ Šaćir, “Fragmenti iz uspomena na rahmetli Čauševića”, *Novi Behar*, XI, yil 1937/38, ss. 314-316.
- SIKIRIĆ Šaćir, “Jedan rukopis Džamina Divana”, *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, V, yil 1954/55, ss. 320-324.
- SIKIRIĆ Šaćir, “Pobožne pjesme Šejh Abdurrahman Sirrija”, *Biblioteka Glasnika Islamske Vjerske Zajednice Nezavisne Države Hrvatske*, Svezak 4, Državna Tiskara, Sarajevo, 1941, ss. 332-354.
- SIKIRIĆ Šaćir, “Tekija na Oglavku”, *Kalendar Gajreta*, Sarajevo 1940, ss. 42-43.
- SIKIRIĆ Šaćir, “Kroz tekije i samostane”, *Narodno jedinstvo*, III, 1920, ss. 266-270.
- SIKIRIĆ Šaćir, “Pobožne pjesme (ilahije) šejh Abdurrahman Sirrije”, *el-Hidaje*, Separat iz Glasnika IVZ-e, Državnatiskama, Sarajevo, 1941, ss 36., V/1941-42, ss. 8-10, ss. 190-191.
- STIPČEVIĆ Ennio, “Habent sua fata libelli: “Pisni” (1635) Atanazija Jurjevića”, *Arti musices*, Sayı XXVI, yil 1995, ss. 65-72.
- SULJKIĆ Hifzija, “Turbeta (Mauzoleji) i tekije u Zvomiku”, *Islamska Misao*, XII/ 1990, ss. 134, 38-40.
- SURMIN Duro, “Muslimani književnici”, *Savremenik*, 1912, s. 324.
- ŠABANOVIĆ Hazim, “Dvije najstarije vakufname (II Vakufnama bosanskog sandzak-bega Ajas-bega, sina Abduhajeva za njegove zaduzbine u Sarajevu i Visokom)”, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, II, ss. 29-37.

- ŠABANOVIĆ Hazim, "Krajište Isa-bega Ishakovića; Zbirni katastarski potpis iz 1455. godine", *Orientalni Institut u Sarajevu*, Sarajevo 1964, s. 29.
- ŞAHİN Kâmil, "Ahmed Feyzi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, yıl 1989, c. II, ss. 67-68.
- ŠAMIĆ Jasna, "Le tekke Mevlevî De Bembase A Sarajevo", *Osmanlı Araştırmaları*, sy. XIV, ss. 162-163.
- ŠANJEK Franjo, "Krstjani i Bogumili Kršćanski idealisti ili krivovjerci, Blgari i Hrvati v jugoistočna Evropa, VII-XXI vek: Materiali ot konferencijata, provedena v Sofija (3-4 juni 2005 g.)", Izdatelstvo "Gutenberg", 2006, ss. 57-82.
- ŞEFİOKĞLU İskender Muzbeg, "Yugoslavya'da Yaşayan Türk Şairlerinin Şiirlerinde Mevlânâ" *II. Milletlarası Mevlânâ Kongresi (3-5 Mayıs 1990)*, Konya 1991, ss. 249-256.
- ŠETA Ferhat, „Hadži Mujaga Merhemić (1877-1959) život i djelo“, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, XVII-XVIII, Rijaset islamske zajednice, Gazi Husrev-begova biblioteka u Sarajevu, Sarajevo, 1996, ss. 323-335.
- ŞİMŞEK Halil İbrahim, "Anadolu Müceddidîlerine İlişkin Bazı Tarihî Bilgilerin Kullanılışı Üzerine Bir Değerlendirme", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002/2, c. I, sy. 2, ss. 213-227.
- ŞİMŞEK Halil İbrahim, "İki Nakşbendî Müceddidî'nin Deverân Savunması: Mehmed Emin-i Tokâdî (ö. 1745) ve Müstakim-zâde Süleyman Sadeddin (ö. 1788) Örneği", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, sy. 10, Ankara, 2003, ss. 283-298.
- TANMAN Baha, "Murad Buharî Tekkesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, yıl 1994, c.V, ss. 514-516.
- TEPARIĆ Meliha, "Dva restaurirana kaligrafska zapisa šejha hfz. Nezir-ef. Hadžimejlića / The two restored calligraphy notes of Shaykh hfz. Nezir ef. Hadžimejlić", *Anali Gazi Husrev Begove Biblioteke*, sy. 27-28, 2008 ss. 251-263.
- TEPARIĆ Meliha, "Nakšibendijska tekija Nadmlinima", *Kelamu'l Šifa/Tarikatski Časopis*, sy. 21/22, 2009, s.100-107.

- TOGAN Z. Velidi, "Gazan Han Halil ve Hoca Bahaeddin Nakşbend", *Nacati Lugal Armağanı*, Ankara, 1968.
- TORUN Ahmet Semih, "Şeyh Muhammed Murad-ı Buhârî Tekkesi Haziresi Üzerine Bir Değerlendirme", *Vakıflar Dergisi*, Aralık 2010, sy. 34, ss. 125-162.
- TOSUN Necdet, *Mahmûd Râşid Belgrâdî'nin Risâle-i Ma'rûf İsimli Eseri Işığında 19. Yüzyılda Bosna ve Belgrad'da Nakşbendilik*, Bosna Hersek'te Nakşbendilik Sempozyumu, Saraybosna, Mayıs 2017.
- TOSUN Necdet, *Hoca Bahâeddin Nakşbend*, Uluslararası Bahâeddin Nakşbend ve Nakşibendilik Sempozyumu, İstanbul, Kasım 2016.
- TRAKO Salih, "Predavanje Mesnevije i mesnevihani u Sarajevu", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, sy. XIII-XIV., Sarajevo, 1974, s. 221-227.
- TRAKO Salih, "Sarajevo'da Mesnevî Dersleri ve Mesnevîhanlar Üzerine", *I. Milletlerarası Mevlânâ Kongresi (Tebliğler)*, ss. 143-146.
- TRAKO Salih, "Medžmua pjesnika Šakira/"Magmua" poet's Šakir", *Anali Gazi Husrev Begove Biblioteke*, No. 2-3, 1974, ss. 109-123.
- TRAKO Salih, "Kronogrami sarajevskog muftije Muhamed Šakir efendije Muidovića", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu*, c. I, Sarajevo, 1972, ss. 49-66.
- TRAKO Salih, "Medžmua pjesnika Šakira", *Anali Gazi Husrevbegove biblioteke*, Sarajevo, II-III, 1974, ss.109-123.
- TRALJIĆ Mahmut, "Besim ef. Korkut", *Preporod*, VI/1975, s. 14.
- TRALJIĆ Mahmud, "Bibliografija radova o tesavvufu, tarikatima i tekijama objavljenihna našem jeziku", *Islamska Misao*, VII/1985, ss. 80, 22-29.
- TRALJIĆ Mahmud, "Merhum profesor dr. Šaćir Sikirić", *Glasnik Vrhovnog islamskog starješinstva u SFRJ*, XXIX/1966, sy. 11-12, ss. 604-606.
- TRALJIĆ Mahmut, "Šejh Abdurrahman Sirri bio je i kaligraf", *Glasnik İVZ*, XLI/1978, No. 1, ss. 59-62.
- TRALJIĆ Mahmud, "Forma i sadržaj ibadeta u Gazi Husrev Begovoj Džamiji", *Anali GHB*, No. XI-X, Sarajevo, 1983, s. 315-320.

- TÜRER Osman, “Osmanlı Sonrası Dönemde Güney-Doğu Avrupa’daki Müslüman Tarikatlar”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, sy. XXV/1, Ankara, 1987, 85-126.
- UREDNIŠTVO, “Dr. Safvetbeg Bašagić u povodu desetogodišnjice smrti”, *Novi Behar*, c. XVI, Sarajevo, 1944, ss. 133-134.
- UZ M. Ali, “Saraybosna’da İsâ Bey Mevlevîhanesi”, *TAD*, yıl 2, sy. 2, 1996, s. 102.
- UZUN Mustafa, “Gülbank”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, yıl 1996, c. 14, ss. 232-235.
- VALJEVAC Mensur, “Kratka studija o životu i radu Šejha Halid Efendije Saligagića (1916-1993) Religija i duhovnost”, *Zbornik radova Islamskog pedagoškog fakulteta u Zenici*, sy. 10/2012, ss. 269-285.
- VALJEVAC Mensur, “Život i djelo šejha Mustafe efendije Čolića (1921-2004)”, *Novi Horizonti*, 2009, s. 52-54.
- VELIKANI TARIKATA, “Dva brata dva šejha, Šejh Nezir ef. Hadžimejlić i Muhamed ef. Hadžimejlić”, *Kelamu’l Šifa/Tarikatski Časopis*, sy. 10/11, 2006, s. 68.
- VELIKANI TARIKATA, “Biografija šejh hafiz Kjazim ef. Hadžimejlić”, *Kelamu’l Šifa/Tarikatski Časopis*, sy. 2, 2004, s. 22.
- VELIKANI TARIKATA, “Šejh Memehed ef. Hadžimejlić”, *Kelamu’l Šifa/Tarikatski Časopis*, sy. 8, 2005-2006, s. 41.
- VİLDIÇ Samir, “Bosna’da Kadirilik Kültürü”, *Balkan Araştırmaları Dergisi*, c. IX, sy. 1, Bursa, 2014, ss. 109-129.
- ZABEO Kamilo, “Travnička spomenica”, *Akademija „Regina Apostolorum“*, Sarajevo, 1932, s. 62.
- ŽDRALOVIĆ Muhamed, “Abdulvehab ibni Abdulvehab Žepčevi-Bosnevi (Ilhamija) / Ilhamija Abdulvehab ibn Abdulvehab Žepčevi Bosnevi”, *Anali Gazi Husrev Begove Biblioteke*, sy. 5-6, 1978, ss. 127-144.
- ŽDRALOVIĆ Muhamed, “Abd al-Wahâb 'ibn 'Abd al-Wahâb Žepčevi-Bosnevî (Ilhâmija)“, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, c. V-VI, Sarajevo, 1978, ss. 127-143.

ZILFI Madeline C., "The Kadızadelis: Discordant Revivalism in Seventeenth-Century İstanbul", *Journal of Near Eastern Studies* 45, no 4, 1986, ss. 251-269.

ZLATAR Behija, "Tekije u Sarajevu u XVI i XVII vijeku", *Izvodi predavanja sasimpozija Jeretički pokreti i derviški redovi na Balkanu SANU*, 17-19 Mayıs 1989, Belgrad, ss. 146-155.

Arşivler

ANU BİH, *Şikâyet Defteri*, 207-VII-54/4 - Sarajevo, 1216/1801.

Bosna Hersek Federasyonu Hersek Neretva Kantonu Devlet Arşivi, Acta Turcarum, OZ-DK, 9/431.

Gazi Husrev-begova biblioteka, R-6609, fols. 25b-27.

Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi, R-4652, fol.65a-73a.

Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi, R-3839, fol.419a.

Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi, Sicil no 1, 958/1541.

Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi, Sicil no 56, s.80, III - 1333 - 1231 /1816, ss. 46 - 47.

Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi'nde 13 Safer 1212 / 7 Ağustos 1797 tarihli Sarayevo V-66212 numaralı mahkeme ilamı.

Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi'nde 7 Rebbiülevvel 1302 / 25 Aralık 1884 tarihli Sarayevo V-105389 numaralı vakfiye.

Müstakim-zâde Süleyman Sadeddin, Ma'lûkât-ı Devriyye, Süleymaniye Kütüphanesi, Petrev Paşa, no: 625.

Orientalni Institut u Sarajevu, No 4882.

Orientalni Institut u Sarajevu, No 4882.

Orientalni Institut u Sarajevu, *Sidžil fojničkog naiba*, br.43, iz 1199-1204,27b.

Sidžil Mostarskog Kadije, OZ/DK, V-2-58/112.

Vakufsko Povjerenstvo Mostar (VPM), 1930, 272/30.

Tokâdî Mehmed Emin, “Siyânet-i Dervîşân der Babs-i Deverân-ı Sûfiyyân”, Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî-Şer’iyye, no 832.

Diğer Kaynaklar

Anali Gazi Husrev Begove Biblioteke, Kitap no.1, s. 4, (18 Ağustos 2016), http://www.ghb.ba/uimages/udoc/anali/anali_1.pdf

Anali Gazi Husrev Begove Biblioteke, (18 Ağustos 2016), <http://www.ghb.ba/anali-ghb-biblioteke>

EFENDIĆ Edina, *Život i književno djelo Hasan ef. Nametka*, (Lisans Tezi), Fakultet Islamskih Nauka, Sarajevo, 2002.

HAVERIĆ Džavid, *Dolazak İslama na Balkan i u Bosnu*, (18 Ağustos 2016). http://bosnjaci.net/prilog.php?pid=18823&dolazak_islama_na_balkan_i_u_bosnu

İBRANOVIĆ Džemail, *Porodica Korkut i njen doprinos nasoj kulturnoj baštini*, (Yüksek Lisans Tezi), Fakultet Islamskih Nauka, Sarajevo, 2001.

İBRANOVIĆ Džemail, *Nakšibendijsko-halidijski tarik i njegov utjecaj u Bosni*, (Doktora Tezi), Sarajevo: Fakultet Islamskih Nauka, Sarajevo 2008.

İMAMOVIĆ Edin, *Bosna Hersek’te Mevlevîlik ve İsa Bey Tekkesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.

İMAMOVIĆ Naisa, *Dervîş ef. Spahić-život i djelo*, (Lisans Tezi), Fakultet Islamskih Nauka, Sarajevo, 2000.

İZ Medžlis Zvornik, *Otvorenje Tekije u Kraljevićima*, (30 Ağustos 2016), <http://medzlis-zvornik.info/v2/aktuelnosti/arhiva/134-otvorenje-tekije-u-kraljeviima>

İZ Medžlis Zvornik, *Tradicionalni mevlud i zikir u tekiji Šejh Mehmed ef. Hafizović*, (30 Ağustos 2016), <http://medzlis-zvornik.info/v2/index.php/novosti/zivot/629-tradicionalni-mevlud-i-zikr-u-tekiji-ejh-mehmed-ef-hafizovi.html>

KAVAK Abdulcebbar, *Mevlânâ Hâlid-i Bağdadî ve Hâlidî Tasavvuf Geleneğinin Tarihi Gelişim Süreci*, (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2013.

KUFRALI Kasım, *Nakšibendiliğın Kuruluş ve Yayılışı*, (Doktora Tezi), Türkiye Enstitüsü, İstanbul, 1949.

Meclis IZ Konjic, Seonica, (22 Ağustos 2016), <http://www.medzlis-konjic.com/index.php/dzematski-odbori-medzlis-iz-konjic/ostali-dzemati-miz-konjic/seonica/19-seonica>

ŞİMŞEK Halil İbrahim, *Mehmed Emin-i Tokâdi'nin Hayatı, Eserleri ve Görüşleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 1996.

ŞİMŞEK Halil İbrahim, *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Tasavvufunda Müceddidiyye Hareketi*, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2002.

Tekija Mesudija, Şejh Mes'ud Hadžimejlić, (29 Ağustos 2016). <http://www.mesudija.ba/sejh-mesud-hadzimejlic/>

VILDIĆ Samir, *Bosna'da Kadirîlik ve Hacı Sinan Tekkesi*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.

YILMAZ Ahmet, *Müstakim-zâde Süleyman Sadeddin: Hayatı, Eserleri ve Mecelletü'n-Nisâb*, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1991.

EKLER

EK 1, Gaziler Tekkesi.

EK 2, Gaziler Tekkesi ile ilgili vasiyetnâme.

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله الذي هدانا لهذا الذي كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

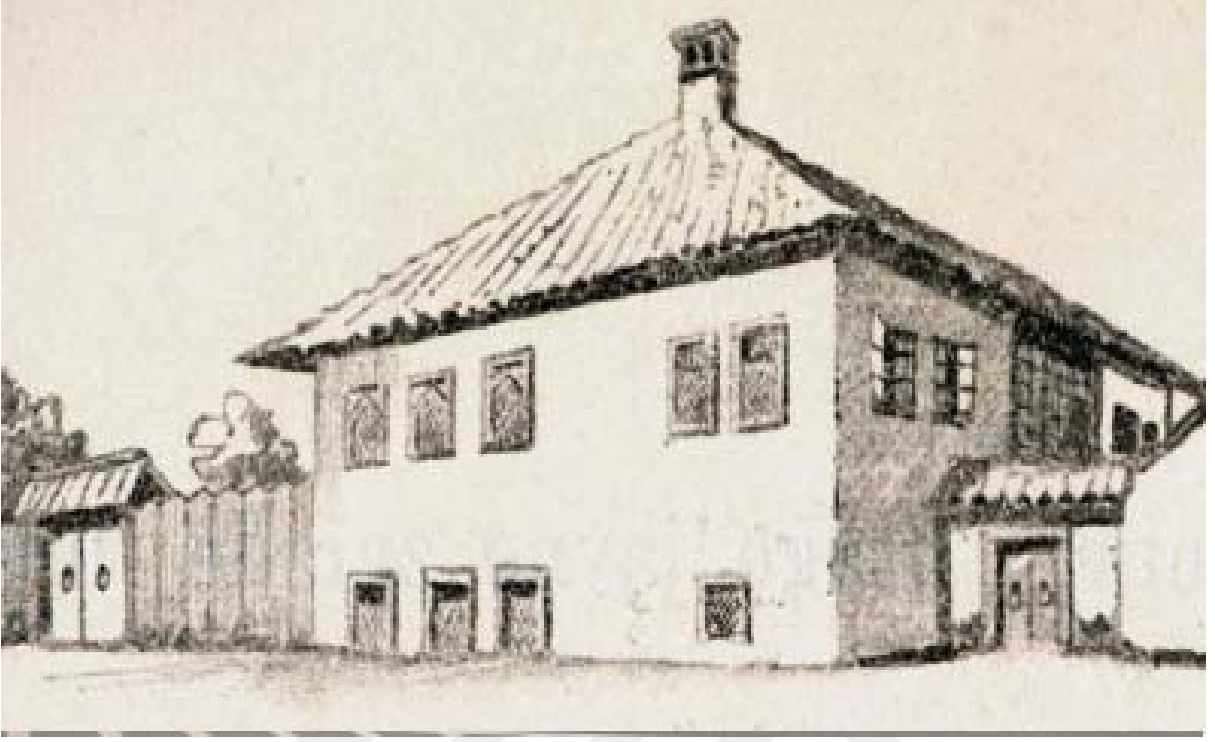
و بعد از آنکه ما را در مضایقه بر غنا آید منقول در این روز و بنظر قیاسی شریفه حاضران و باین کتبه از آن و اعتبار
در این روز و باین کتبه کلک سنه سحر که سنه زبون بفرمانده شده و شرفه بر او بکنز که بر طرف است که و نو ما توه سماز ملکیم و طرف
علی بن خواجه صلی علیکم و آلیکم و ارحم الراحمین و این کتبه در روز و این کتبه در روز و این کتبه در روز و این کتبه در روز
این کتبه در روز و این کتبه در روز و این کتبه در روز و این کتبه در روز و این کتبه در روز و این کتبه در روز
بالتام از این کتبه در روز و این کتبه در روز و این کتبه در روز و این کتبه در روز و این کتبه در روز و این کتبه در روز
از قرآن تصدیق آنرا بکار نه منک طلبای علم شریفه اوله در روز و این کتبه در روز و این کتبه در روز و این کتبه در روز
صبر و توکل و تقوی و این کتبه در روز و این کتبه در روز و این کتبه در روز و این کتبه در روز و این کتبه در روز
مصدق و تصدیق و این کتبه در روز و این کتبه در روز و این کتبه در روز و این کتبه در روز و این کتبه در روز
۹۶۴

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله الذي هدانا لهذا الذي كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله
و بعد از آنکه ما را در مضایقه بر غنا آید منقول در این روز و بنظر قیاسی شریفه حاضران و باین کتبه از آن و اعتبار
در این روز و باین کتبه کلک سنه سحر که سنه زبون بفرمانده شده و شرفه بر او بکنز که بر طرف است که و نو ما توه سماز ملکیم و طرف
علی بن خواجه صلی علیکم و آلیکم و ارحم الراحمین و این کتبه در روز و این کتبه در روز و این کتبه در روز و این کتبه در روز
این کتبه در روز و این کتبه در روز و این کتبه در روز و این کتبه در روز و این کتبه در روز و این کتبه در روز
بالتام از این کتبه در روز و این کتبه در روز و این کتبه در روز و این کتبه در روز و این کتبه در روز و این کتبه در روز
از قرآن تصدیق آنرا بکار نه منک طلبای علم شریفه اوله در روز و این کتبه در روز و این کتبه در روز و این کتبه در روز
صبر و توکل و تقوی و این کتبه در روز و این کتبه در روز و این کتبه در روز و این کتبه در روز و این کتبه در روز
مصدق و تصدیق و این کتبه در روز و این کتبه در روز و این کتبه در روز و این کتبه در روز و این کتبه در روز
۹۶۴

EK 3, Gaziler Tekkesinin yerine inşa edilen Hijyen Enstitüsü.

EK 4, İskender Paşa Tekkesi.

EK 5, İskender Paşa Tekkesi'nin yerine yapılan Skenderiya Spor Merkezi.

EK 6, İstanbul'da Şeyh Murad Tekkesi'nin haziresinde bulunan Arif Kürdî'nin mezar taşı.

EK 7, Mlin (Değirmen) Tekkesi.

EK 8, Mlin (Değirmen) Tekkesi'nin giriş üzerindeki kitabe.

بک مفتوح ایکن لخصه الفل حجة التجالا یقیمیدر مغور جاہ وزولتہ
ای برادر دار مهمان عزیز کرموت داری وعقل و تمیز
ای برادر مهمان رسیل دار هیت مهمان از عطای کردگار
سنة ۱۳۳۱
اشخامہ فقیر فقیر تحمیل نقشبندیہ سبح سیری زاده بهاء الدین
از قریبہ اوغلا واق توکلش علی اللہ

EK 9, Bosna Hersek Tarikatlar Merkezi.

EK 10, Abdullah Foçak.

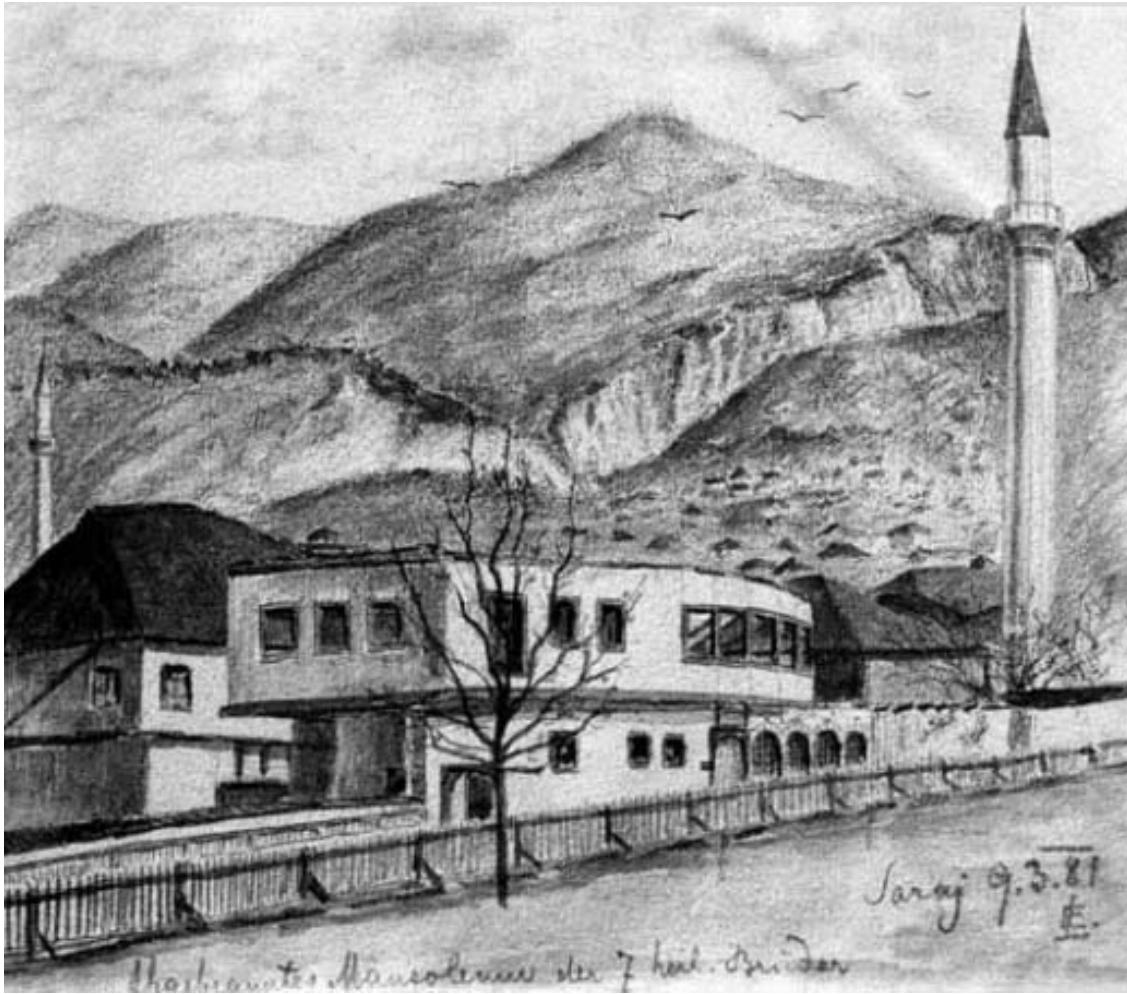
EK 11, Foça Tekkesi.

EK 12, Yedi Kardeşler Türbesi.

EK 13, Yediler Tekkesi.

EK 14, Vukeljići Tekkesi.

EK 15, Hüseyin Baba Zukiç'in Türbesi.

EK 16, Şeyh Meylî Baba Türbesi.

EK 17, Şeyh Hasan Baba HacımeyliçTürbesi.

EK 18, Hacımevliç Ailesinin Müzesi.

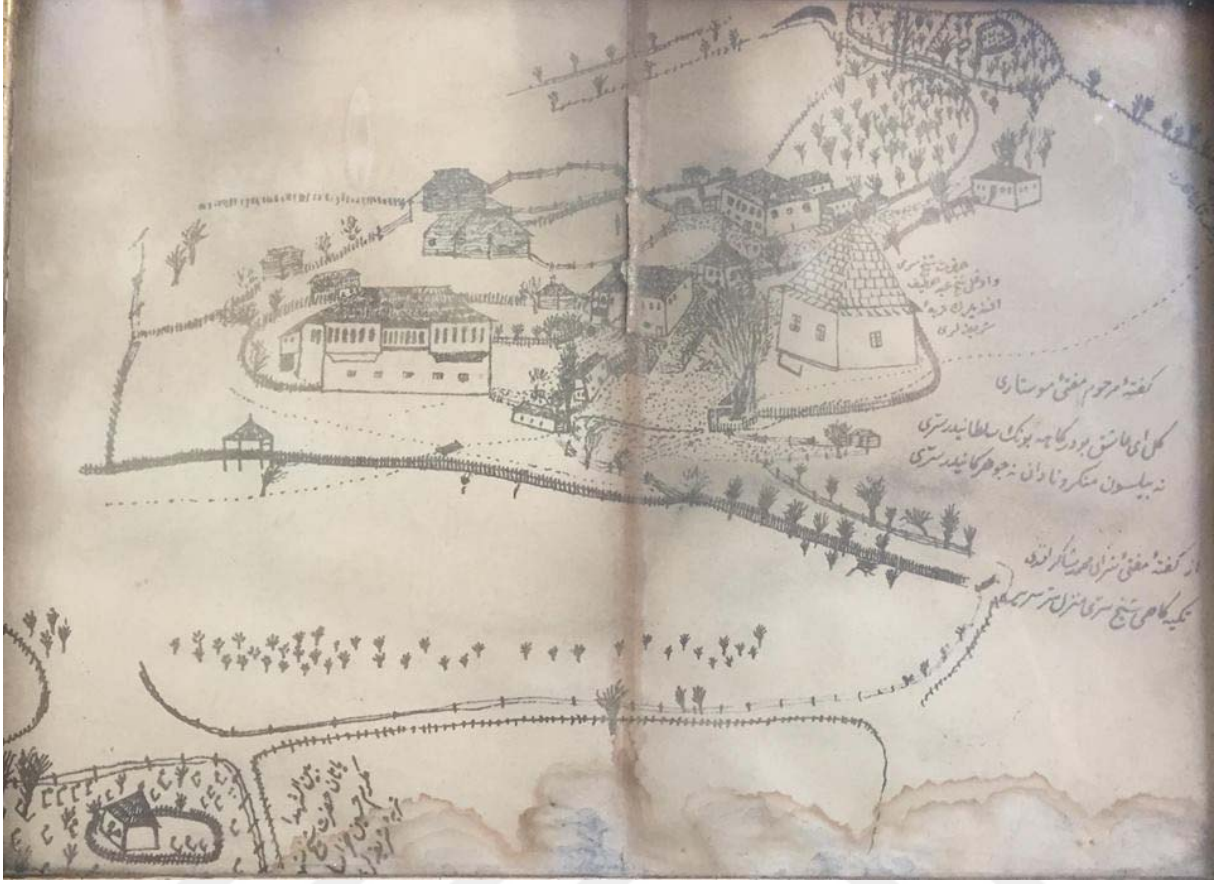

عمر دکل زائده اولسه نمدم شمس منیر
ارضه کانی شجر اغ نور انصاف و نریس
کیمدر دیرسن اودات کیمیای عدل و داد
والی والای بوسنه جودی قیلدی دهری سیر
جامع اخلاق حسنا ناسر جود و نسفا
نای نام فخر عالم کامل روشن ضمیر
برتو افراخانه توحید مرشد کامله
شیخ سری تکیه کاهی منزل سر سریر
عشق پاک رهبر توفیق خیرات حسن
کورممش عین فلك شمعی اکامثل و نظیر
مقتضای پاک خلقت قلبی صاف ایینه وش
هیچ اکا اسرار خلق قالمز نهان چشم بصیر
چون تموج ایلدی دریای جودی رشخه سی
درکه دارالذکر رونق بولو بیدر کار کیر
صدق و اخلاص اولنجه روشنا عالم لره
اهل وجد و حال عشق اعینی اولدی قریر
بقدی دوشق قلمدن شاکر تاریخ نام
قصر بنا ایلدی کامل محمد المستیر

EK 20, Şeyh Behaüddin Hacımeçliç.

EK 21, Şeyh Abdurrahman Sırrî'nin çizdiği Oglavak krokisi.

EK 22, Şeyh Sırrî'nin yazdığı levhalar.

EK 23, Hüsni Numanagiç'in Türbesi.

علاوہ لی

ساویش قوم تورسقوم یازی یوم

نوا بوسان سقا، الیف ینحا، او ووی

پیروایه با صمه، ایزیشلا،

ابتائیہ، مکتیما یه مخصوص

اشرحاجی

سلو یاخ ابراہیم بن عبداللہ

سما یسک

و، برہ ز، حوجہ،
نستووری یو، آدم پیغمبر علیہ

السلام

رسالة تحفة المصلين وزبدة الخاشعين

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الذي جعل الصلوة عماد الدين

و وعد مداومة اداها فلانها واجرا للمحسنين

وان فيها المعبرة ورحمة وبلائنا لقوم عابدين

وازلنا الجنة للخاشعين وبرز الجحيم للتاركين

والصلوة على رسول الله وخاتم النبيين

وعلى آله واصحابه الذين كانوا من الصالحين

ورعدت بوعيد فقير وعاجز بما نقصه

ثبجوى عبد الوهاب بن عبد الوهاب من طلبه

الحاج كرمي زاده اكرمهم الله الزلفى وحسن ما

تحدثت نعمت وخدمت دين وشريعت وخاشعين

ترغب عبادت ويجون بعض طالبين واخوان راغبين

التماس ليله نماز حقه بر مقدمه ليله اوج باب و بر خاتم ايله تحفة

المصلين وزبدة الخاشعين مستمى ولىن اوزره بر رساله جمع التكملة شرح

ايدوب و لکه خدای تعالی تامل نصیب ایدوب و جمله من مصلین خاشعین

ایلیون عقوبات کونین و آفات تفلین دن امین اولوب سلامت

دارینه داخل اولان مؤمنلردن ایلیه مقدمه نمازک نفسیوری

ما اول اسباب ترضی و کولرک و یرلرک و اسائلک بید اعلى لرب

و مقاصد اقصی و حکم و هیلری باب تا نمازک لکم و فوائدی و ثواب

در درجانی

رسالة تحفة المصلين وزبدة الخاشعين
بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله الذي جعل الصلوة عماد الدين
و وعد مداومة اداها فلانها واجرا للمحسنين
وان فيها المعبرة ورحمة وبلائنا لقوم عابدين
وازلنا الجنة للخاشعين وبرز الجحيم للتاركين
والصلوة على رسول الله وخاتم النبيين
وعلى آله واصحابه الذين كانوا من الصالحين
ورعدت بوعيد فقير وعاجز بما نقصه
ثبجوى عبد الوهاب بن عبد الوهاب من طلبه
الحاج كرمي زاده اكرمهم الله الزلفى وحسن ما
تحدثت نعمت وخدمت دين وشريعت وخاشعين
ترغب عبادت ويجون بعض طالبين واخوان راغبين
التماس ليله نماز حقه بر مقدمه ليله اوج باب و بر خاتم ايله تحفة
المصلين وزبدة الخاشعين مستمى ولىن اوزره بر رساله جمع التكملة شرح
ايدوب و لکه خدای تعالی تامل نصیب ایدوب و جمله من مصلین خاشعین
ایلیون عقوبات کونین و آفات تفلین دن امین اولوب سلامت
دارینه داخل اولان مؤمنلردن ایلیه مقدمه نمازک نفسیوری
ما اول اسباب ترضی و کولرک و یرلرک و اسائلک بید اعلى لرب
و مقاصد اقصی و حکم و هیلری باب تا نمازک لکم و فوائدی و ثواب

EK 26, Meytaş Tekkesi.

EK 27, Bosna Hersek'in Kurucu Cumhurbaşkanı Aliya İzetbegoviç'in 1991 yılında Vukeljiçi Tekkesi'ne ziyareti.

EK 28, Mesudiye Tekkesi.

EK 29, Şeyh Mesud Hacımeçliç.

EK 30, Zenica Pehare Tekkesi.

EK 31, Olovo Nakşbendî Tekkesi.

EK 31, Hacımevliç Ailesi Müzesi'nde Bulunan Bazı Tâc-1 Şerîfler.

ÖZGEÇMİŞ

Adı, Soyadı	SAMİR		VİLDİÇ
Doğum Yeri ve Yılı	BOSNA HERSEK		25/05/1987
Yabancı Dil ve Düzeyi	Bosnaca / İngilizce/ Arapça		
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı		Kurum Adı
Lise	2001	2005	Balıkesir İmam-Hatip Lisesi
Lisans	2005	2010	Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yüksek Lisans	2010	2012	Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Doktora	2014		
Çalıştığı Kurum (lar)	Başlama-Ayrılma Yılı		Çalışılan Kurumun Adı
	2010	-	Bosna Hersek Bursa F. Konsoloslugu BİGMEV
Yayımlar:	Akademik Aktiviteler Tezler -Bosna'da Kâdirlik ve Hacı Sinan Tekkesi (Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Bölümü Yüksek Lisans Tezi, 2012), -Bosna Hersek Siyasi, Dış Politikası ve Siyasi Yapısının Dış Politikasına Etkisi (Uludağ Üniversitesi İdari ve İktisadi Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Tezsiz Yüksek Lisans Tezi, 2017). Makaleler -Bosna'da Tasavvuf ve Tarikatlara Genel Bakış (Balkan Araştırmaları Dergisi 7. Sayı), -Bosna'da Kâdirlik Kültürü (Balkan Araştırmaları Dergisi 9. Sayı), -Putevima Buhare, Burse i Bosne (Kelamu'l-Şifa Dergisi), -Položaj Žene u Tasavvufu (Kelamu'l-Şifa Dergisi). Sempozyum Bildirileri -Bosna'da Kâdirlik Kültürü (Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi – Eskişehir 2012), -Balkanlar ve Bosna Hersek'te Yesevi ve Yesevilik (Uluslararası Hoca Ahmed Yesevi Sempozyumu – Ankara 2016), -Balkanlarda Tasavvuf ve Tarikatlara Genel Bakış (Uluslararası Lisansüstü Balkan Çalışmaları Sempozyumu – İstanbul 2016),		

	<p>-Balkanlarda Tasavvuf ve Tarikatlara Genel Bakış (Balkan Öğrenci Sempozyumu – Ankara 2016),</p> <p>-Bosna Hersek'te Nakşbendî Tarikatı (İstanbul Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Lisansüstü Öğrenci Sempozyumu –İstanbul 2016),</p> <p>-Bosna Hersek'te Nakşbendî Tarikatı (Uluslararası Bahaeddin Nakşibendi ve Nakşibendilik Sempozyumu – İstanbul 2016),</p> <p>-Bosna Hersek'te Nakşbendîliğin Yansımaları (Uluslararası Bosna'da Nakşbendilik Sempozyumu – Sarayevo 2017),</p> <p>-Bosna Hersek Siyasi, Dış Politikası ve Siyasi Yapısının Dış Politikasına Etkisi (II. Balkan Öğrenci Sempozyumu – Konya 2017),</p> <p>-Aliya İzetbegoviç'te Diriliş Medeniyeti Mefkûresi (Diriliş Medeniyeti Sempozyumu – Elmalı / Antalya 2017).</p> <p>Konferanslar</p> <p>-Doğu ve Batı Arasında Bir Tevhit Sembolü Aliya İzetbegoviç (Uluslararası Aliya Düşünce Derneği – İnegöl, Mayıs 2017).</p> <p>-Aliya İzetbegoviç'in Hayatı ve Fikirleri (Akhisar Aliya İzetbegoviç Mesleki ve Teknik Okulu – Akhisar, Ekim 2017)</p> <p>-Balkanlarda Tasavvuf ve Tarikatlara Genel Bakış (Balkan Tasavvuf Konferansı – Turgutlu, Ekim 2017).</p>
İletişim (e-posta):	samir.vildic@gmail.com
Tarih İmza Adı Soyadı	24/12/2018 SAMİR VİLDİC

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	Samir VİLDİÇ
Tez Adı	Bosna Hersek'te Nakşbendî Tarikatı
Enstitü	Sosyal Bilimler
Anabilim Dalı	Temel İslam Bilimleri
Tez Türü	Doktora
Tez Danışman(lar)ı	Prof. Dr. Salih ÇİFT
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) İzni Kısıtlama	☐ Patent Kısıt (2 yıl) ☐ Genel Kısıt (6 ay) ☐ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin veriyorum.

Hazırlamış olduğum tezimin belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih : 12/12/2018

İmza :

